

ERASMUS

Nr. 13

2002

Revistă a Societății de Studii Istorice Erasmus

Editura Ars Docendi
București, 2002

Echipa redacțională: Ilarion ȚIU, redactor-șef
Ovidiu NĂFTĂNĂILĂ
Andrei Florin SORA
Otilia CRAIOVEANU, asistent tehnic

S.S.I. Erasmus mulțumește Ministerului Educației și Cercetării precum și Universității din București pentru sprijinul acordat în realizarea Conferinței Naționale și pentru apariția acestui număr al revistei.

---

*Responsabilitatea pentru conținutul și calitatea articolelor
revine în întregime autorilor*

Revistă a Societății de Studii Istorice Erasmus, Bd. Regina Elisabeta, nr. 4-12,
Facultatea de Istorie, et. I, sala 103, București,
e-mail: erasmus_ro@yahoo.com, www.geocities.com/erasmus_ro; www.erasmus.ong.ro

---

CUPRINS

INTRODUCERE.....p. 6

STUDII

Florian Matei Popescu - *Discuții în jurul statutelor juridice ale orașelor vest - pontice de la Augustus la Vespasian*..... p. 8

Bogdan Popa - *A Survey of the Status of the German Minority in Romania (1918-1950)*..... p. 31

Vlad Lucian Popescu - *Evoluția stemei județului Alba în perioada 1918 - 1992*..... p. 42

George Colgiu - *Soviet penetration in the Middle East, 1945 - 1957*..... p. 48

Cristina Nedelcu - *Relațiile arabo-israeliene și inter-arabe în perioada 1948 - 1967*..... p. 62

NOTE DE LECTURĂ

Andrei Florin Sora - *Lavinia Betea, Convorbiri neterminate: Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*..... p.70

Silviu Hariton - *Nation and National Ideology. Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposion held at the New Europe College, April 2001*..... p. 71

Ilarion Țiu - *Gheorghe Negru, Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*.....p. 73

ERASMUS SPECIAL. Sesiunea națională de comunicări științifice a studenților de la facultățile de Istorie și Științe socio-umane din România, București, 15 - 17 martie 2002

SECȚIUNEA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

Iulia Enulescu - *Arhitectură romană civilă. De la planul de casă romană realizat de Vitruvius la planul unei case romane târzii de la Dinogetia*..... p. 78

- Costin Croitoru** - *Aspecte politico-militare ale prezenței romane
la Dunărea de Jos în secolul II p. Chr.* ..... p. 84

SECȚIUNEA DE ISTORIE MEDIE

- Alexandru Ciocîltan** - *Identitatea comunității germane din
Câmpulung Muscel în secolele XIII - XVIII*..... p. 94
- Paula Pop** - *Din activitatea iconarilor anonimi
din Banatul secolului al XVIII-lea*..... p. 99
- Silvia Lazăr** - *O controversată problemă de geografie istorică:
localizarea Chilei și câteva noi informații
documentare venețiene privitoare la cucerirea
cetății moldovene de către otomani*..... p. 102
- Ovidiu Năftănăilă** - *Biserica Trei Ierarhi din Iași în relatările
de călătorie ale lui Paul de Alep și Evlia Celebi*..... p. 107
- Otilia Craioveanu** - *Condiția femeii în Islam în viziunea lui
Lady Mary Wortley Montagu*..... p. 118
- Filip Lucian Iorga** - *Familia Boldur - Costache (Kostaki).
Schită de profil genealogic și istoric*..... p. 128

SECȚIUNE DE ISTORIE MODERNĂ

- Mihaela Paraschiv** *Circulația cărții franceze în mediul
Oana Veliciu aulic est-central european: Montesquieu,
Rousseau, Voltaire*..... p. 146
- Raluca Ioana Popescu** - *Imaginea lui Ștefan cel Mare
în literatura secolului al XIX-lea*..... p. 160
- Ramona Caramelia** - *Mamă, soție și româncă. Discursul oficial
privind educația femeii în a doua jumătate
a secolului al XIX-lea*..... p. 171
- Bogdan Grigore** - *Relațiile internaționale la sfârșitul secolului
al XIX-lea reflectate în "Telegraful Român":
criza filipineză în anul 1899*..... p. 178
- Andrei Florin Sora** - *Participarea instituțiilor de învățământ la
Expoziția Generală Română (1906)*..... p. 183

Ionuț Nistor - *Problema evreiască la începutul secolului al XX-lea*..... p. 188

SECȚIUNEA DE ISTORIE CONTEMPORANĂ ȘI ISTORIOGRAFIE

- Liviu Ioan Tatu** - *Puterea celor paisprezece puncte
ale lui Woodrow Wilson*..... p. 198
- Ilarion Țiu** - *Imaginea lui Horia Sima în 1938*..... p. 209
- Răzvan Simon** - *Alteritatea evreului în stereotipurile
și clișeele românești post-comuniste*..... p. 215

ERASMUS merge mai departe

Valentin SĂNDULESCU

Societatea de Studii Istorice ERASMUS a apărut într-un climat de entuziasm specific momentului post decembrie 1989 și a reprezentat dorința studenților Facultății de Istorie din Universitatea din București de a-și construi un cadru propriu de manifestare. Acest cadru se dorea eliberat de constrângerile istoriografiei de inspirație național-comunistă și voia să devină un loc în care spiritele afine să se adune, să gândească și mai ales să regândească în mod critic trecutul. Prin afilierea în 1991 la *International Students of History Association*, Er a s m u s-ul va avea acces la un dialog liber alături de colegi în ale istoriei din toată Europa.

În România, multe din inițiativele născute din entuziasmul postdecembrist s-au pierdut în neant, dovedindu-se simple focuri de paie. Au ars intens și s-au consumat repede. Nu acesta este și cazul Er a s m u s-ului. El a supraviețuit, s-a transformat și a evoluat, fiind și azi o prezență stabilă în viața studențească din Facultatea de Istorie. A devenit un lucru normal. Este important să inițiezi un lucru dar este cel puțin la fel de important să poți să-l continui. Este exact ce s-a încercat, sperăm cu succes, în ultimii ani și este exact ceea ce Er a s m u s-ul va trebui să facă în viitor – să meargă mai departe.

În această idee s-a încadrat și organizarea, pentru al doilea an consecutiv, a *Conferinței Naționale a Studenților în Istorie și Științe Socio - Umane din România*, în perioada 15 –17 martie 2002. Sprijinită financiar, ca și anul trecut, de Universitatea din București și de Ministerul Educației și Cercetării, conferința s-a bucurat de participarea a peste 45 de studenți din șapte centre universitare (Iași, Sibiu, Chișinău, Galați, Timișoara, Alba Iulia și București). Deschiderea conferinței a fost făcută de domnul prof. univ. dr. Alexandru Barnea, Decanul Facultății de Istorie, căruia dorim să-i mulțumim pentru sprijinul acordat. Lucrările prezentate cu acest prilej și care parțial sunt publicate în numărul de față al revistei, s-au desfășurat în cadrul a patru secțiuni care respectă principalele epoci istorice. Trebuie să mulțumim în mod special cadrelor universitare care au fost prezente la fiecare secțiune: pentru secțiunea de istorie veche și arheologie, prof. univ. dr. Zoe Petre și lect. univ. dr. Cristian Olariu, pentru secțiunea de istorie medievală, prof. univ. dr. Bogdan Murgescu și asist. univ. Marius Diaconescu, pentru secțiunea de istorie modernă, conf. univ. dr. Mirela – Luminița Murgescu și prep. univ. Silvana Rachieru, iar pentru secțiunea de istorie contemporană și istoriografie, prep. univ. Alexandru – Murad Mironov.

Închei cu speranța că organizarea conferinței naționale la București în anul 2003 și publicarea numărului 14 din revista de față, vor constitui acele elemente care vor demonstra că Er a s m u s merge mai departe.

Studi

Discuții în jurul statutelor juridice ale orașelor vest - pontice de la Augustus la Vespasian

Florian Matei POPESCU

Obiectul de studiu al acestui articol îl reprezintă încercarea de stabilire a formei juridice sub care cetățile din Pontul Stâng au intrat în componența Imperiului Roman. De la bun început trebuie relevată lipsa unor izvoare care să ne informeze în mod direct și în chip satisfăcător asupra acestei probleme. De asemenea, izvoarele cu care vom lucra sunt inegal împărțite geografic, astfel încât despre statutul unora dintre cetăți putem doar să formulăm ipoteze neverificabile, bazate pe similitudini sau analogii. Lipsa sau parcimonia surselor despre aspectul juridic al cetăților Imperiului din această zonă au generat firesc o bibliografie importantă, inegală ca valoare dar bogată în conținut. Evident nu ne vom propune analiza exhaustivă a istoriografiei, dar vom atrage atenția asupra punctelor de vedere importante exprimate de-a lungul timpului, și care au contribuit la dezvoltarea cunoștințelor noastre.

Vom împărți cercetarea noastră pe segmente dedicate fiecărui oraș și vom începe cu cetățile unde documentația noastră este mai amplă, permițând astfel și concluzii pertinente, lăsând la urmă acele orașe unde va trebui doar să ghicim care va fi fost forma sub care au devenit parte a Imperiului Roman.

În ansamblul ei, coasta de vest a Mării Negre a intrat sub «jurisdicția ausoniană» la o dată ce trebuie căutată între campania lui M. Licinius Crassus la Dunărea de Jos și exilul lui Ovidius la Tomis în anul 8 p.Chr¹. Amintim aici doar faptul că cercetările mai noi converg spre o concluzie ce se va impune probabil, anume că momentul începutului stăpânirii romane ar trebui căutat în timpul legației din Thracia și Macedonia a lui Publius Vinicius în anii 3-2 a.Chr., sau oricum ante anul 2 p.Chr., anul consulatului său².

Cum era și firesc în acest moment, când devenea clar pentru grecii din Pont că Roma este singura putere care se afirmă la Dunărea de Jos, se încearcă stabilirea de relații cât mai avantajoase cu noul stăpân al teritoriului. Nimic nu se schimbese în atitudinea orașelor grecești, care în cursul istoriei lor s-au apropiat și au stabilit relații avantajoase cu puternicii zilei. Va diferi acum însă, doar complexitatea formei sub care se vor stabili relațiile. Dacă în ceea ce îi privește pe regii traci sau geți din zonă, singurul bagaj juridic sub care se discutau problemele era cel elen³, Roma a venit în zona vest-pontică cu propriul ei

instrumentar juridic, care se aplica de peste două secole în relațiile cu partea elenofonă a lumii mediteraneene⁴. Grecii au trebuit să accepte și să discute viitorul lor statut în termeni juridici de proveniență romană, la care se adăugau teme de valoare universală în lumea greacă, cum ar fi «libertatea și autonomia»⁵.

Dintre toate orașele vest-pontice, asupra coloniei heracleote Callatis suntem cel mai bine informați. Acest fapt se poate datora hazardului descoperirilor dar poate, de ce nu, și unui loc important pe care această colonie l-a jucat în timpul istoriei timpurii a stăpânirii romane în zonă⁶.

În anii 20 ai secolului trecut, într-o colecție particulară a fost identificată o piatră ce conținea informații extraordinare asupra istoriei orașului Callatis⁷. Era vorba despre un tratat (*societas*) între Callatis și Roma, încheiat la o dată ce scăpa primului editor, dar care era în limba latină, fiind astfel singurul exemplar cunoscut până acum. Texte epigrafice importante s-au mai descoperit, care conțin termenii unor tratate între Roma și orașe grecești, dar toate sunt în limba greacă. Importanța textului a fost relevată la puțin timp după prima sa publicare, când s-a încercat și prima reconstituire mai amplă a textului⁸. Nu este locul să intrăm aici în detalii legate de această inscripție, mai ales că nu de mult ea a făcut obiectul unui studiu detaliat⁹.

Acest tratat conține clauze ce se întâlnesc într-un tip de tratat pe care Roma a început să-l folosească în lumea greacă cândva după sfârșitul celui de-al doilea război macedonean, dar pe care l-a abandonat după sfârșitul primului război cu Mithridates, regele Pontului. Este un tratat cu conținut standard, numit de istorici «*societas*» și care este reprezentarea juridică a unui concept literar *foedus aequum*¹⁰.

Datarea tratatului a generat cele mai numeroase discuții. Ani de zile a fost admisă teoria cercetătorului italian Gaetano de Sanctis¹¹, cum că acest tratat ar fi fost încheiat în anii 72 - 71 a.Chr., în timpul expediției lui M. Terentius Varro Lucullus la Dunărea de Jos. În istoriografia românească, D.M. Pippidi a admis fără rezerve datarea savantului italian, aducând noi argumente în favoarea acestei teorii¹². O opinie separată a făcut Al. Suceveanu, care într-un articol atrăgea atenția că anul 72 - 71 a. Chr. trebuie scos din discuție și că ar trebui datat fie foarte timpuriu, fie târziu în vremea lui Augustus. Principalul argument pentru această datare târzie era însăși limba în care fusese scris tratatul, limba latină. Ar fi fost inutil ca în prima jumătate a secolului I a.Chr. să se expună la Callatis un exemplar într-o limbă pe care nu o cunoștea nimeni¹³. Observația lui Al. Suceveanu este importantă și vom vedea că ea joacă un rol în discuția statutului juridic al unui oraș grecesc începând cu timpul lui Augustus.

Ultima și cea mai plauzibilă datare, alimentată de argumente istorice, lingvistice, paleografice și juridice este cea propusă de Al. Avram între triumful tracic al lui M. Minucius Rufus din anul 106 a.Chr. și așa numita «lege de la Cnidos» *de provinciis praetoris* din anul 101/100 a.Chr.¹⁴ Oricum, înainte de anul 100 a.Chr., când observăm o înstăpânire treptată dar rapidă în această zonă a regelui Pontului Mithridates al VI-lea Eupator¹⁵.

Pentru mai bine de un secol, această *societas* a rămas fără obiect atât timp cât Roma nu a mai putut intra decât sporadic în contact cu cetățile vest-pontice,

și de fiecare dată în condiții nu foarte favorabile stabilirii de relații diplomatice¹⁶. Odată cu înstăpânirea romană asupra costei de vest (cel mai probabil în anii 3-2 ai erei pre-creștine), devenea din ce în ce mai important pentru cetățenii Callatisului obținerea unui statut favorabil pentru comunitatea lor. Soluția a fost simplă, ea mai fiind întâlnită cel puțin o dată în lumea greacă, și anume reînnoirea vechiului tratat, cu o singură schimbare. În preambulul tratatului se va menționa că cetatea Callatis va accepta și va «conserva» maiestatea poporului roman¹⁷. Cum a fost posibil din punct de vedere juridic această reînnoire? Una din clauzele tratatului standard este că valoarea sa este pentru eternitate¹⁸, așa că nu mai conta dacă timp de un secol cele două părți s-au ignorat reciproc, tratatul neintrând se pare niciodată în vigoare, ci conta existența sa în arhivele de pe Capitoliu.

În urma reînnoirii acestui tratat, Callatisul devine, din punct de vedere juridic, o *civitas foederata*, statutul cel mai înalt la care putea ajunge o cetate peregrină în cadrul imperiului¹⁹. De aceea s-a păstrat un exemplar în limba latină, parte foarte probabil dintr-o stelă de mari dimensiuni, ce conținea și traducerea grecească, și care ar fi fost amplasată în «locul cel mai de văză al orașului»²⁰. Era absolut normal în noile condiții din epoca lui Augustus ca din respect pentru romani și chiar pentru elenii care se peregrinau prin zonă să se afișeze o copie și în limba latină, fără obiect, așa cum observa Al. Suceveanu, dacă tratatul ar fi fost expus mai devreme.

Cunoștințele noastre despre statutul juridic al Callatisului nu se opresc aici. Într-o serie de inscripții puse de o asociație de adoratori ai Demetrei și thiasul dionysiac apar două personaje care au jucat un rol important în istoria orașului, la cumpăna dintre cele două ere și în prima jumătate a secolului I p.Chr²¹. Ariston și fiul său Ariston, pe care pentru a ușura urmărirea demonstrației îi vom numi Ariston I și Ariston II. Astfel, dintr-o serie de 3 inscripții, toate dedicate lui Ariston I, aflăm că este binefăcător al asociației de adoratori ai Demetrei și al thiasului dionysiac și al orașului²². În următoarele două inscripții informațiile noastre sunt de o importanță capitală. Dedicat lui Ariston II, inscripțiile îl amintesc și pe tatăl său cu același titlu de binefăcător dar și cu două titluri care pot da un indiciu despre rolul său în reînnoirea tratatului dintre Roma și Callatis²³.

Aceste inscripții au fost puse de D.M. Pippidi pe seama activității de constructor al lui Ariston I, așa cum apare în celebrul decret de la Histria, în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturos, cel care reclădește zidurile, probabil după invazia geților lui Burebista de la mijlocul secolului I a.Chr.²⁴. Pippidi încerca o justificare pentru apariția în epigrafiă histriană a două inscripții care fac referire la a doua întemeiere a orașului²⁵. Una care se datează în anul 138 p.chr, dar care conține nume și elemente care coboară spre jumătatea secolului I p.Chr.²⁶, iar cealaltă se poate data înainte de jumătatea secolului I p. Chr., poate chiar în timpul domniei lui Tiberius²⁷.

Această a doua întemeiere a orașului era pusă de Pippidi în concordanță cu activitatea lui Aristagoras din decretul precitat²⁸. Astfel, Pippidi consideră că titlurile purtate de Ariston I nu sunt acordate decât în virtutea unei astfel de activități la Callatis pe la începutul secolului I p.Chr.²⁹

Observațiile lui Pippidi se vor dovedi însă incomplete, pentru că acordarea

unui asemenea titlu nu putea fi făcută decât în urma unei activități prin care însăși viața cetății putea lua un nou curs și nu o construcție de ziduri. Meritul de a fi atras atenția asupra acestui aspect îi revine Alexandrei Ștefan³⁰. Aceasta, pe baza observațiilor marelui epigrafist francez care a fost Louis Robert, trăgea următoarea concluzie: «...Aristôn de Callatis dût avoir mérité son titre de «fondateur pour la seconde fois de la cité» comme reconnaissance publique de ses succès diplomatiques. Au moment où la liberté - voire l'autonomie - de Callatis était menacée, Aristôn dût avoir détourné ce péril, en obtenant pour sa patrie, par des démarches personnelles auprès des autorités romaines, un statut favorable, de cité fédérée ou libre et immune»³¹. Deci, ca urmare a unor succese diplomatice importante, Ariston a fost răsplătit de oraș cu titlul de al doilea fondator. Rămâne însă de stabilit valoarea celei de-a doua numiri a sa ca al doilea fondator al orașului. Într-o abordare recentă, acest titlu era pus pe seama activității sale odată cu formarea provinciei Moesia în anul 15 p.Chr.³²

Alexandru Avram a fost cel care a pus în relație reînnoirea tratatului dintre Roma și Callatis și titlul lui Ariston I. Deci printr-o activitate diplomatică acesta a obținut pentru Callatis reînnoirea mai vechiului tratat și titlul de *civitas foederata*³³. Partenerul său de dialog a fost, după toate probabilitățile, P. Vinicius legat în Thracia și Macedonia³⁴, care este onorat la Callatis cu titlul de patron și binefăcător al orașului³⁵.

De asemenea, Ariston I a fost la Roma pentru a aduce tabula de bronz cu conținutul tratatului și a o depune în templul zeiței Concordia, atestat în această perioadă la Callatis³⁶. Pentru titlul de «pentru a doua oară al doilea întemeietor al orașului» ipoteza lui Al. Avram nu ni se pare decisivă, atâta timp cât acest teritoriu va face parte până la anul 46 p.Chr. dintr-un comandament militar preprovincial al cărui nume îl putem doar ghici³⁷. Acest comandament se va fi constituit odată cu integrarea acestui spațiu în statul roman în anii 3-2 a.Chr., continuând să funcționeze fără întrerupere până în anul 46 p.Chr. Este drept, constituirea provinciei Moesia la o dată ce s-a stabilit în jurul anului 15 p.Chr.³⁸, a făcut ca acest comandament să treacă sub autoritatea legatului imperial din Moesia, însă din punct de vedere al administrației directe nimic nu se schimbă.

Astfel în lumina unui nou document epigrafic de la Dionysopolis, care se datează în timpul domniei regelui Cotys II al Thraciei, și unde se stabilesc hotarele între dionysopolitani, callatieni, odessitani, domeniile regelui trac și niște publicani care au concesionat Pontul ar fi posibil ca în urma unei acțiuni pe lângă autoritatea romană a lui Ariston I să se fi recunoscut și dreptul de excepție de la taxele vamale al callatienilor față de noua vamă constituită în Pontul Stâng³⁹. Deasemenea la Histria avem atestat un conflict cu o vamă înainte de anul 46 p.Chr.

Statutul de *civitas foederata* conținea mai multe avantaje pentru cetatea peregrină. Scutirea de taxe și impozite, libertatea și autonomia de guvernare, lipsa unor garnizoane romane, dreptul de legație și dreptul de azil. De asemenea, toate aceste avantaje erau garantate prin însăși esența tratatului, drepturile neputând fi retrase după bunul plac al împăratului, așa cum se întâmpla cu cetățile libere și imune⁴⁰.

La Callatis nu avem informații despre drepturile precise de care beneficia cetatea, dar analogiile numeroase în lumea greacă ne permit să ne formăm o imagine. Rămâne însă o problemă: dacă acceptăm interpretarea conform căreia decretul în cinstea lui Monianus se referă la centurii din armata romană, la fel și prezența celui fiu al lui Secundus. Într-un decret de proxenie, cum rămâne cu imposibilitatea de prezență de trupe romane într-o cetate *foederata*?⁴¹

Pot fi aici două soluții. Ori avem de-a face cu o prezență de scurtă durată generată de o nevoie stringentă de apărare a callatienilor, ori aceste trupe au rezidat aici din momentul restăpânirii romane asupra Pontului Stâng și până la recunoașterea de către P. Vinicius și de către Roma a mai vechiului tratat.

Oricum, recunoaștința callatienilor va fi fără margini față de Roma și față de împărat, putem aminti aici dedicarea uii portic către Augustus, care ar fi putut include un loc de practicare a cultului imperial⁴² și eponimia lui Tiberius Caesar⁴³, sărbători dedicate împăratului, precum și prezența unei enigmatice *archieratika ekklesia*⁴⁴, care poate fi interpretată ca o formă incipientă a unui cult imperial organizat la nivelul tuturor cetăților din Pontul Stâng.

Pentru a concluziona, la începutul erei creștine colonia heracleotă se «întemeiază pentru a doua oară», începând un nou drum și continuând deja o istorie seculară. Prin reînnoirea mai vechiului tratat cu Roma, Callatisul va deveni o *civitas foederata*, singura până acum cunoscută în Pontul Stâng.

A doua cetate asupra căreia ne vom opri este colonia milesiană a istrienilor. Intrată și ea în cadrul imperiului, la fel ca și Callatis, odată cu legația lui P. Vinicius la Dunărea de Jos⁴⁵, va avea parte de un statut favorabil, care îi va permite o dezvoltare semnificativă în epoca romană.

Documentele de aici nu sunt mai puțin spectaculoase deși, spre deosebire de Callatis, nu avem atestată prezența unui tratat și nici nu cunoaștem numele persoanei sau persoanelor care au acționat în interesul cetății pe lângă «noii stăpânitori ai ținutului».

Două inscripții ne pot indica o schimbare esențială în statutul orașului, la o dată care nu poate fi stabilită cu exactitate, dar care ar trebui căutată pe la sfârșitul domniei lui Augustus, sau la începutul domniei lui Tiberius. Avem în vedere cele două inscripții (ISM I 191; 193) unde este menționată o «a doua întemeiere a orașului». Prima este un album cu binefăcătorii unui trib, probabil Boreis, dispus pe două coloane conținând după mențiunea editorului 107 persoane⁴⁶. A doua inscripție este tot un album cu membrii de onoare ai gerusiei din Histria, unde apare aceeași mențiune lipsind însă genitivul τῆς πόλεως. Asta l-a făcut pe primul editor al inscripției să creadă că poate fi vorba de o a doua întemeiere a gerusiei⁴⁷. În realitate, este mult mai corect, în lumina inscripției cu binefăcătorii tribului Boreis, să considerăm și aici că este vorba de a doua întemeiere a orașului⁴⁸.

În aceste condiții avem două mărturii epigrafice care ne vorbesc de o a doua întemeiere a orașului și care este folosit apoi ca *terminus post-quem* pentru datarea unor albume ce conțin nume din generații diferite. D.M. Pippidi, care s-a ocupat de editarea primei inscripții și de reeditarea celei de-a doua, pune această mențiune în legătură cu distrugerea Histriei pe la jumătatea secolului I a.Chr. de

către geții lui Burebista⁴⁹. Personajul central al acestei reconstituiri istorice este bineînțeles faimosul everget Aristagoras fiul lui Apaturios (**ISM I 54**), considerat de către Pippidi ca un adevărat întemeietor al orașului⁵⁰. Nu înțelegem dacă ar fi așa, de ce acest titlu nu apare în inscripția din care ni s-a păstrat cea mai mare parte a motivației. Îl vedem aici epomim pentru a patra oară, și ne este înfățișată o activitate ce pare a se întinde pe parcursul mai multor ani. Activitatea pentru care Pippidi crede că i s-ar fi putut acorda titlul de al doilea întemeietor al cetății este construcția de ziduri care a permis întoarcerea cetățenilor în patrie. Dar aceasta este o activitate pe care Aristagoras se pare că a efectuat-o în prima tinerețe. Era deci normal ca să primească titlul de «întemeietor al orașului», pe care urma apoi să-l poarte pe tot parcursul vieții. Inscripția noastră datează de mult mai târziu, când deja Aristagoras era preot eponim pentru a patra oară, dar totuși nu și «întemeietor al orașului»⁵¹. Astfel, nu putem fi de acord cu opinia lui D.M. Pippidi, cu atât mai mult cu cât chiar dacă pustiirea din jumătatea secolului I a.Chr. a fost fără seamăn, reîntoarcerea în patrie nu putea fi considerată o a doua întemeiere⁵².

Prin urmare, nimic nu ne împiedică să considerăm această a doua întemeiere a orașului la fel ca la Callatis: obținerea unui statut favorabil al Histriei în cadrul Imperiului Roman. Având în vedere că nu avem aici reminiscențele unui tratat mai vechi, statutul Histriei va fi fost acela de *civitas libera et immunis*.

Din punct de vedere cronologic, când s-ar fi putut acorda un asemenea statut cetății istrienilor? Din analiza internă a celor două inscripții, putem stabili o cronologie relativă și aproximativă. Pentru prima inscripție, primul și singurul editor a datat-o pe baza caracterelor de limbă și paleografice la sfârșitul secolului I a.Chr. - începutul secolului I p.Chr. într-adevăr, ezitarea între notarea sau nu a lui *iota anekphoneton* și alternarea literei *iota* în diftongul $\epsilon\iota$, par să ducă spre o asemenea concluzie, chiar dacă pentru Histria nu s-a reușit stabilirea unei cronologii clare în această problemă⁵³. D.M. Pippidi, conform cu teoria pe care am prezentat-o mai sus, o data mai sigur în ultima parte a secolului I a.Chr. Considerăm că o datare mai corectă ar fi la începutul secolului I p.Chr., oricum după începutul stăpânirii romane asupra Pontului Stâng, poate chiar spre sfârșitul domniei lui Augustus și începutul domniei lui Tiberius, după Alexandru Avram⁵⁴.

A doua inscripție a fost datată în anul 138 p.Chr., pe baza menționării asocierii la domnie a lui Antoninus Pius de către Hadrian⁵⁵. Dar o nouă investigație a identificat, în partea din stânga a inscripției, persoane care apar ca ambasadori ai Histriei la Ti. Plautius Silvanus Aelianus. Deci și această inscripție indică realități care coboară spre jumătatea secolului I p.Chr., când deja Histria se afla sub stăpânire romană⁵⁶.

În vremea lui Augustus, poate simultan cu orașul Callatis, Histria primește un statut favorabil din partea autorităților romane.

La fel ca și la Callatis, recunoștiința istrienilor este fără margini și se va dedica aici un templu fondatorului Imperiului pe cheltuiala unui localnic Papas, fiul lui Theopompos (**ISM I 146**)⁵⁷.

Drepturile istrienilor erau probabil aceleași sau foarte asemănătoare cu cele ale tuturor orașelor cu acest statut din cadrul imperiului: scutirea de taxe și impozite,

lipsa de garnizoană romană, libertate și autonomie, drept de legație, din punct de vedere juridic se afla în afara provinciei, iar nici măcar legatul imperial nu avea dreptul să intre în oraș fără o aprobare a împăratului⁵⁸.

Diferența față de Callatis și față de celelalte orașe care dispuneau de un tratat este că toate aceste drepturi puteau fi retrase de împărat. În acest domeniu, cazul cel mai bine documentat fiind al Cyzicului, căruia îi este acordată libertate și retrasă la intervale foarte scurte de timp, după bunul plac al împăratului⁵⁹.

O posibilă evidență directă putem identifica în celebrul document din 25 octombrie 100 p.Chr., numit Horothesia Histriei (**ISM** I 67 - 68)⁶⁰. În afară de hotărnicia propriu-zisă, sub acest nume se află mai multe documente care fiecare indică vechile drepturi ale histrienilor în privința pescuitului în brațul Peuce, precum și drepturile histrienilor oferite de către împărați, numite generic: τὰ τῶν πόλεων δίκαια. Un drept important este cel de polosire a propriului teritoriu fără nici un fel de restricții. De asemenea, indirect și sub un limbaj diplomatic, afirmațiile la adresa Histriei și a istrienilor din scrisoarea trimisă de Ti. Plautius Silvanus Aelianus.

Chiar dacă nu o dată caracterul său strict vamal a fost pus pe tapet și faptul că tocmai acordarea acestui drept de pescuit ar fi o indicație a unui statut nefavorabil⁶¹, credem că Horothesia Histriei indică și ne lasă să înțelegem că ne aflăm în fața unor raporturi între autoritățile romane și o *civitas libera et immunis*. Aceleași drepturi acordate, în afara drepturilor inițiale, întâlnim și la alte orașe grecești al căror statut este cunoscut din alte surse⁶². Un exemplu interesant ne oferă o inscripție din vremea împăratului Hadrian de la Aphrodisias în Caria. Întâmplarea a făcut să cunoaștem și alte documente unde statutul favorabil al Aphrodisiei este relevat explicit. Cu toate acestea, Aphrodisias intră în conflict cu conductorul vămii asiatice pentru taxa pe care aceasta o percepea pe importul de fier pentru fabricarea cuielei. Hadrian scrie procuratorului care se ocupa de această problemă pentru ca aphrodisieni să nu mai fie percepută această taxă. Asta nu implica un statut decăzut al Aphrodisiei, ci scutirea de o taxă pe care în mod normal trebuiau să o plătească, din moment ce fierul era adus din afara «teritoriului» orașului⁶³.

Alexandru Suceveanu este cel care a susținut în mai multe rânduri că de fapt statutul Histriei a fost de *civitas stipendiaria*, pe baza faptului că legatul imperial este cel care îi stabilește hotarele în anul 100 p.Chr.⁶⁴ Această inițiativă a lui Laberius Maximus, care putea veni de fapt de la împărat, se explică prin apariția unui conflict de interese care trebuia rezolvat în avantajul ambelor părți și al vămii malului trac și al histrienilor⁶⁵. Credem că însăși intervenția legatului imperial indică, în mod contrar părerilor lui Suceveanu, un statut favorabil, grija ca nu cumva, prin activitatea sa, vama Thraciei să atenteze la drepturile și hotarele histrienilor stabilite cu mult timp în urmă. Abuzurile concesionarilor vămii fac necesară intervenția autorității superioare romane, reconfirmând un hotar care fusese confirmat cu mult timp înainte, dar care fusese uzurpat odată cu trecerea timpului⁶⁶.

În final, putem observa chiar o practică, din partea autorităților romane în întreaga lume elenă, de a reconfirma privilegiile și drepturile, pentru ca ele să nu fie uitate sau să nu cadă în desuetitudine⁶⁷.

Pentru a recapitula, pe baza informațiilor din două inscripții de la Histria,

unde este menționată o a doua întemeiere a orașului, se poate trage concluzia că în vremea lui Augustus, sau cel mai târziu la începutul domniei lui Tiberius, Histria a primit din partea autorităților romane statutul de *civitas libera et immunis*. Documentul din anul 100 p.Chr., departe de a infirma o astfel de ipoteză, conține elemente care o întăresc, oferindu-i argumente solide.

Dacă pentru Callatis sau Histria documentele păstrate ne informează cu o anumită precizie despre statutul juridic pe care l-au avut aceste cetăți la începutul stăpânirii romane, pentru celelalte cetăți nu mai suntem atât de bine informați.

Un posibil statut favorabil trebuie să fi avut cetatea aflată la gurile Nistrului, Tyras. În sprijinul unei asemenea ipoteze ar veni documentele datate după era nouă a cetății, care începe în anul 57 p.Chr.⁶⁸ De asemenea, un document din anul 201 p.Chr., amintește de anumite privilegii care fuseseră acordate Tyrasului în vremea lui legației Antonius Hiberus în Moesia Inferior⁶⁹. Concret, este vorba de imunitate fiscală față de vama Illyricului și a ripei Thraciei, care încă din vremea lui Hadrianus se întindea până la mare⁷⁰. Cum în general se poate admite că nu putea exista imunitate fiscală fără libertate⁷¹, s-ar putea trage concluzia că Tyrasul ar fi beneficiat de un statut de *civitas libera et immunis* de la o dată ce ar trebui căutată poate în jurul anului 57 p.Chr., când cetatea își schimbă era calendaristică⁷².

Un asemenea eveniment, în cetățile grecești, se întâmpla doar după o schimbare esențială în viața cetății, echivalentă chiar cu o a doua întemeiere. Un asemenea eveniment ar fi putut fi intrarea Tyrasului în Imperiul Roman, și nu oricum, ci cu un statut favorabil. În vremea lui Antoninus Pius, vameșii romani poate au cerut să li se permită să ridice taxe și din teritoriul Tyrasului. Atunci, împăratul atrage atenția asupra statutului cetății, reînnoindu-l practic, în vremea legației lui Hiberus la Dunărea de Jos. În vremea lui Septimius Severus și Caracalla se naște din nou un conflict între Tyras și concesionarul vămii Illyricului din acea perioadă, Heraclitus. O nouă scrisoare imperială reconfirmă imunitatea Tyrasului față de vamă. Iar o altă scrisoare îi cere guvernatorului provinciei, Ovinius Tertullus, să aibă grijă ca hotărârile imperiale să fie puse în aplicare.

Nu vom intra aici în discuția problemei referitoare la momentul în care Tyrasul va fi intrat în Imperiu, destul de controversată la momentul actual. Dar și adversarii teoriei conform căreia Tyrasul ar fi fost înglobat imperiului la începutul legației lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus la Dunărea de Jos recunosc faptul că schimbarea erei calendaristice s-a făcut după obținerea unor privilegii de natură fiscală din partea autorităților romane⁷³. După cum am afirmat, imunitatea fiscală nu putea fi acordată fără libertatea politică. Deși această problemă se discută încă în istoriografia dedicată epocii romane, poate un text din Velleius Paterculus insuficient utilizat ar putea să dea o încheiere definitivă. Făcând o digresiune pentru a enumera momentele când anumite teritorii au devenit provincii ale statului roman, folosește următoarea formulă: *redacta in formulam provinciae stipendiaria facta sit*⁷⁴. De asemenea, după cum observa încă din 1967 M. Lemmose, retragerea libertății unui oraș era echivalentă cu transformarea unui teritoriu în provincie⁷⁵. Fiind doar o teorie la acel moment, inepuizabilul domeniu al epigrafiei

a venit să-l confirme, prin fenomenalele descoperiri de la Aphrodisias. În două inscripții din timpul lui Traian și Hadrian, citim: «ἐξηρημένης τῆς πόλεως καὶ τοῦ τύπου τῆς ἐπαρχείας?...». Interesant este că inscripția din vremea lui Hadrian, pe care am mai citat-o și cu alt prilej, se referă tocmai la astfel de probleme de natură vamală și fiscală, devenind astfel, un bun exemplu pentru cazul pe care îl analizăm⁷⁶.

În sprijinul ideii conform căreia în anul 56 - 57 p.Chr. evenimente importante s-au întâmplat la Tyras, vine și o nouă inscripție, fragmentară din păcate dar din care aflăm că în timpul legației lui Aelianus, s-ar fi încheiat o alianță cu Olbia⁷⁷. Dacă adăugăm aici și informațiile privind Chersonesul din elogiul funerar de la Tibur al personajului menționat, reținem o întreagă activitate îndreptată spre protecția orașelor din nord-vestul Pontului⁷⁸.

Deși nu poate fi demonstrat fără nici o umbră de îndoială, conform documentelor pe care astăzi le avem la îndemână, putem postula un statut de *civitas libera et immunis* pentru cetatea Tyras, acordat cândva în anii 56 - 57 p.Chr.

Următorul oraș care ne va reține atenția este Tomisul, metropolă a Pontului începând cu perioada lui Hadrian sau Antoninus Pius, și cu siguranță cel mai important oraș din zonă⁷⁹. Dar care să fi fost statutul juridic al orașului în perioada care ne reține atenția? Documentele care ne stau la dispoziție ne oferă doar informații indirecte, de o calitate mult mai slabă în comparație cu documentele din orașele al căror statut l-am discutat mai sus.

Al. Suceveanu a dedicat un articol special problemei, cu ceva timp în urmă⁸⁰. Concluziile sale sunt că Tomisul, în momentul în care a intrat în Imperiu, a avut un statut de *civitas libera et immunis*. Acest statut va fi retras în timpul domniei lui Vespasian, ca expresie a politicii sale generale față de elenitate. Un nou statut favorabil va fi acordat în vremea lui Hadrian, conform unei inscripții în care împăratul este onorat cu titlul de Eliberatorul (**ISM II 47**).

Inventarul documentelor nu ne ajută aproape deloc, pentru a putea discuta în profunzime concluziile lui Suceveanu. La urma urmei, nici concluziile sale nu se sprijină pe documente solide.

Exilat în anul 8 p.Chr. la Tomis, la marginea Imperiului, cum singur o declară, Publius Ovidius Naso nu ne oferă informații despre statutul juridic pe care cetatea tomitanilor l-ar fi avut⁸¹. Singurele informații care ar putea să inducă o idee despre natura juridică a raporturilor dintre Tomis și Roma ar fi indicația că, pe lângă faptul că întreține un cult privat față de familia imperială, ar fi organizat și jocuri⁸². Ori, după cum se cunoaște îndeobște, organizarea de jocuri implică cetatea în ansamblul ei, chiar dacă un binefăcător local ia asupra sa povara cheltuielilor. Astfel de jocuri le avem atestate la Callatis, pentru această perioadă pe cale epigrafică, iar despre statutul juridic al acestui oraș suntem informați de o manieră mai mult decât satisfăcătoare⁸³. Însă acest fapt nu implică în mod obligatoriu un statut favorabil al cetății. Este foarte posibil ca tocmai la recomandările lui Ovidius, cetatea să fi hotărât organizarea de jocuri. Acestea se organizau pentru că oricum cetatea era deja parte componentă a Imperiului și trebuia să-și arate

deferența față de Caesar. Trebuie subliniat aici și rolul important pe care Ovidius trebuie să-l fi jucat în această problemă, în speranța că asemenea lucruri ar fi ajuns la urechile împăratului⁸⁴.

În concluzie, pe baza informațiilor din Ovidius nu putem afirma care va fi fost statutul juridic al Tomisului în această perioadă. Un alt document care ar putea să ne permită concluzii pertinente este Horothesisia Histriei. De aici aflăm că ambasadorii histrienilor îl întâlnesc pe Tullius Gemminus la Tomis, în anul 47 p.Chr.⁸⁵ Al. Suceveanu trage de aici următoarea concluzie: «Dacă indicația la care ne referim nu relevă o situație accidentală, este posibil ca sediul guvernatorului provinciei Moesia să fi fost însuși orașul Tomis care, dacă este să ne conformăm regulii după care guvernatorul nu putea rezida decât într-o cetate liberă, va fi posedat foarte probabil statutul de *civitas libera*»⁸⁶.

În primul rând, după cum însuși Al. Suceveanu observa, nu cunoaștem dacă avem de a face cu o situație accidentală sau poate chiar la Tomis își avea sediul guvernatorul provinciei în acea perioadă. Apoi nici afirmația conform căreia guvernatorul provinciei rezida numai într-un oraș liber nu se confirmă în totalitate⁸⁷. Mai degrabă, exemplele vin să demonstreze contrariul, și anume că un guvernator roman nu putea să intre într-un oraș liber fără o încuviințare specială din partea împăratului⁸⁸. Însă, trebuie să recunoaștem că argumentele noastre sunt și ele puțin solide atât timp cât se sprijină pe surse atât de lacunare și indirecte. Suntem nevoiți să apelăm la analogii, ori știm foarte bine că de foarte multe ori lucrurile nu erau la fel pe tot teritoriul Imperiului, putând exista excepții sau cazuri particulare.

Un indiciu ar putea fi într-o inscripție, e drept, și ea fragmentar păstrată, unde se poate întregi însă destul de sigur numele de Agrippina (**ISM II 37 = IGR I 621**), sub forma de: Θεᾶς Ἀγριππείνας, R. Cagnat identificând-o cu Agrippina Minor, soția lui Claudius și mama lui Nero. Dar întrucât dedicația este legată de cultul egiptean al zeilor Isis și Serapis, bine atestat la Tomis, practicat mai degrabă de comunitatea neguțătorilor alexandrini, nu credem că ar trebui invocată ca un act de naștere al unui cult imperial⁸⁹. Și chiar dacă ar fi așa, prezența unor elemente de cult imperial, fără a avea alte documente, nu ne poate indica absolut nimic despre statutul juridic al orașului în discuție.

Pentru eventuala eliberare a orașului în vremea lui Hadrian, nu ne putem pronunța, măcar că iese din sfera cronologică a lucrării noastre, dar nu ne putem abține să nu amintim că într-o inscripție și Traian ar putea purta acest titlu dacă întregirea se dovedește a fi fiabilă⁹⁰.

Totuși, în stadiul actual al cercetării nu putem preciza cu siguranță statutul juridic al orașului Tomis. Dacă va fi fost o *civitas libera et immunis* sau dacă până la începutul secolului al II-lea sau chiar până la Hadrian va fi fost o *civitas stipendiaria*, nevoită să plătească un tribut *stipendium* ca semn al dependenței sale față de Roma⁹¹.

Pentru orașele grecești aflate la sud de Callatis, lipsa noastră de informații este de notorietate. K. Nawotka observa: «Unfortunately, the information concerning the political status of Dionysopolis, Odessos and Mesambrie is unavailable». Observațiile lui K. Nawotka continuă cu o concluzie care în opinia

sa ar trebui să fie evidentă: «At the present state of our knowledge we can only guess that these three western Pontic cities acquired the same, the most common status of *civitates stipendiariae*»⁹². În primul rând din păcate observațiile cecetătorului polonez se opresc la Mesambria, deși în mod normal ar fi trebuit să continue până la Apollonia. Chiar dacă în momentul constituirii provinciei Thracia la anul 46 p.Chr. aceste două orașe vor intra sub jurisdicția procuratorului din noua provincie⁹³. La momentul cronologic care ne interesează, toate orașele din țărmul stâng se aflau într-o formă relativă de dependență față de Imperiu sau de regatul tracic. Pentru că așa ar trebui să înțelegem informația lui Tacitus cu privire la împărțirea regatului, la moartea lui Rhometalces, între Rhascuporis și Cotys⁹⁴.

Vom încerca în continuare, pe baza puținelor informații de care dispunem, să creionăm o imagine despre statutul acestor cetăți față de autoritatea romană.

Pentru Dionysopolis, până la descoperirea Horothesiei din anii regelui Cotys II, nu ne putem baza decât pe informații târzii. Astfel, într-o inscripție fragmentară se poate vorbi de o posibilă ambasadă la Roma în timpul domniei lui Septimius Severus (**IGB** I² 19) sau în vremea lui Caracalla, un anume M. Aurelius Demetrios Diogenes este cinstit printre altele pentru efectuarea unei ambasade la Roma (**IGB** I² 16). În general, în literatură se admite faptul că printre drepturile orașelor cu un statut favorabil se afla și acela de a trimite ambasade către guvernatori sau chiar la împărat⁹⁵. Dar întrucât informațiile sunt târzii, pe baza lor nu se poate trage o concluzie pertinentă pentru statutul orașului în vremea lui Augustus și apoi până la începutul domniei lui Vespasian.

O importantă descoperire epigrafică care s-a făcut în anii trecuți, ar putea să aducă indicii noi asupra relațiilor orașului Dionysopolis cu autoritatea romană și cu regatul trac învecinat. Este vorba de așa-numita Horothesie a orașului Dionysopolis, care s-a petrecut cândva în timpul domniei regelui Cotys II⁹⁶. Informațiile pe care noua descoperire epigrafică le oferă sunt de cea mai bună calitate și probabil că fiecare rând ar merita o discuție separată. Se vorbește de horiotheții trimiși de regele Cotys, de Odessos și Callatis pentru stabilirea noilor hotare ale orașului Dionysopolis, pe baza însemnărilor despre hotarele din vechime (r. 4 - 14). După ce se indică hotarele care vor fi stabilite, în inscripție apare următoarea precizare: r. 27 - 29: ἐῖναι Διονυσοπολειτῶν καὶ δημοσίωνων τῶν ἡγορακότων τὸν Πόντον» (Acestea) sunt (hotarele) dintre Dionysopolitani și publicanii care au concesionat Pontul»⁹⁷. Credem că aici am identificat scopul acestei noi hotărnicii. Odată cu integrarea Pontului Stâng în Imperiul Roman, era normal ca impozitele indirecte să meargă către Roma⁹⁸. Publicanii apar în zonă și se naște un conflict, care se pare că a fost rezolvat printr-o înțelegere cu celelalte părți interesate. Din moment ce se specifică clar care va fi granița dintre teritoriul orașului și domeniul din care vor putea să perceapă taxe publicanii, putem să presupunem că ne aflăm în fața unui teritoriu aparținând unui oraș cu un statut de *civitas libera et immunis*. Ceea ce este totuși straniu în această inscripție este lipsa oricărei referiri la noile autorități romane, și neimplicarea lor în rezolvarea acestei probleme⁹⁹. Dacă admitem că a fost lăsată în sarcina regelui Cotys, am putea avea noi dovezi despre conlucrarea dintre autoritățile romane și administrația regelui trac asupra teritoriului aflat în stăpânirea și la granița stăpânirii sale¹⁰⁰.

Este foarte posibil ca un asemenea conflict să se fi născut și la Histria, unde dintr-o inscripție, extrem de fragmentară din păcate, înțelegem că ar fi vorba de o vamă, de un rege Rhoemetalces și de o scrisoare a unui guvernator roman¹⁰¹. Din fericire, de la Histria dispunem de un întreg dosar ulterior al problemei, lucru care din păcate ne lipsește pentru Dionysopolis. Deși cineva poate să conteste interpretarea pe care am propus-o, recunoaștem că ea se bazează totuși pe un singur text și menționarea obscură a unei vămi în partea care ne interesează direct. Oricum, în stadiul actual al cunoștințelor, nu putem face abstracție de el și să ne permitem să afirmăm la modul foarte general că nu avem nici un fel de informații.

Despre orașul situat la sud de Dionysopolis, Odessos, nu dispunem de vreo nouă descoperire epigrafică care să ne informeze despre situația orașului. Vom încerca să revedem izvoarele deja cunoscute pentru a putea formula câteva concluzii, sperăm cât mai pertinente. Orașul, după toate probabilitățile, a fost distrus de către Burebista, dacă considerăm că așa ar trebui înțeleasă mențiunea din (**IGB** I² 46, r. 2), inscripția privind pe preoții care au deținut preoția de la «întoarcere». Imediat după a devenit parte integrantă a teritoriilor regelui trac Sadalas al II-lea (**IGB** I² 43), sau măcar o parte din teritoriile cetății au intrat sub stăpânirea regelui trac. Pentru o perioadă apoi destul de lungă de timp nu mai avem nici un fel de informații. Foarte posibil ca cetatea să fi intrat și ea în componența Imperiului odată cu celelalte cetăți grecești din Pontul Stâng¹⁰².

O primă informație o avem din timpul lui Tiberius, când un anume Apollonios, fiul lui Apollonios al lui Promation îl cinstește pe Tiberius. Construiește un nou zid și ridică o altă construcție pe propria sa cheltuială¹⁰³. Într-o altă inscripție din timpul împăratului Titus, un arhierius local Herakleon fiul lui Dionysios a ridicat o statuie împăratului și a făcut o distribuție către cetățeni, către romani și către străini, cinstind în același timp și Imperator Titus Flavius Vespasianus, Θεῶν Ἀυγούστων¹⁰⁴.

Ce putem înțelege din recolta epigrafică referitoare tangențial la problema care ne interesează, într-o manieră vagă și indirectă. Dacă mențiunea lui Tiberius din prima inscripție ne poate da doar apartenența sigură la imperiu al orașului Odessos în acea perioadă, cele două inscripții din vremea lui Titus ne arată că orașul purta o stimă deosebită dinastiei Flaviilor. Enigmatică rămâne prezența în oraș a cetățenilor romani și a străinilor, acest fapt ar putea indica că din punct de vedere juridic la Odessos rezidau, pe lângă cetățeni, persoane cu cetățenie romană și străini în general. La acestea ar trebui să adăugăm informația dintr-un alt document epigrafic unde apare și la Odessos la fel ca la Tomis și Histria un trib al romanilor pe lângă cele 6 triburi tradițional milesiene¹⁰⁵. Trebuie să înțelegem aici crearea unui trib nou cu un nume dat în cinstea Romei și a poporului roman și nu cum I. Stoian vroia să vadă un *conventus civium romanorum*.¹⁰⁶ Avem astfel o idee despre cât de strânse erau relațiile între Roma și cetatea odessitanilor. Dacă la toate acestea am aminti și faptul că, după Tomis, de la Odessos avem cele mai multe mențiuni de pontarchi și archierei ai viitoarei Comunități a Grecilor din Pontul Stâng, înțelegem importanța orașului în timpul stăpânirii romane¹⁰⁷.

Inscripția din timpul împăratului Titus ar putea să ne ofere câteva indicii, dar

și acestea indirecte și fără pretenția de a putea rezolva problema. În primul rând că a fost ridicată o statuie împăratului și avem de-a face cu un arhierieus. Acesta trebuie să fi fost șeful cultului imperial care se practica deja în cetate ¹⁰⁸.

Acum poate ar fi fost momentul să se acorde un statut favorabil cetății Odessos. Deși prezența romanilor în cetate ne-ar face să ne gândim că putem să avem de-a face cu o *civitas stipendiaria*¹⁰⁹. Teoria cea din urmă ni se pare poate cea mai plauzibilă, la fel ca și Tomisul, Odessos poate nu va fi avut decât un statut inferior în fața guvernării romane, măcar până în prima jumătate a secolului al II-lea. Totuși, această ipoteză nu poate spera să rezolve problemele atâta timp cât natura surselor noastre nu ne permite acest fapt. La jumătatea secolului al II-lea, în două inscripții avem câteva indicii despre acordarea unui statut favorabil (IGB I² 69 - 70), dar din păcate starea de fragmentară în care s-au păstrat nu ne permite să emitem prea multe ipoteze. Oare acum se acordă un asemenea statut, sau este o reînnoire a unui statut pe care Odessos deja îl deținea?

De la Mesambria avem o singură informație care ne-ar putea ajuta, și anume mențiunea unui anume Cnaeus fiul lui Cnaeus, fost gimnasiarh și agonothet, care în timpul împăratului Claudius pune o dedicație către Hermes și Herakles, onorându-l în același timp și pe împărat¹¹⁰. Ne putem gândi că se poate referi la activitatea de organizare a jocurilor care țin de cultul imperial, dar din păcate observațiile noastre se opresc aici, din lipsă de alte surse care să poată veni în ajutorul interpretării acestei inscripții¹¹¹. Titlul lui Claudius este cel oficial, iar mențiunea unui Cnaeus ne pune pe gânduri. Poate fi urmașul unui grec care a obținut cetățenie de la Cnaeus Pompeius. Sau poate este un cetățean roman rezident în oraș, care la fel ca Ovidius se ocupa cu întreținerea unui cult imperial¹¹².

Nu putem însă să stabilim pe această cale care ar fi fost statutul juridic al orașului. De fapt, nu putem ști cu siguranță dacă în perioada dintre anii 15 - 46 p.Chr., până la formarea provinciei Thracia, Mesambria a aparținut Imperiului sau s-a aflat sub jurisdicția regilor traci. Nici pentru perioada 46 p.Chr. și până la începutul domniei lui Hadrian nu avem nici o informație despre apartenența orașului la provincia Thracia sau la provincia Moesia și apoi Moesia Inferior¹¹³. În aceste condiții, a putea stabili statutul juridic al orașului pare o muncă mult prea temerară pentru stadiul actual al cunoștințelor noastre.

În ceea ce privește orașul Anchialus, conform surselor de care dispunem se pare că a fost parte a regatului trac până în anul 46 p.Chr. Într-o serie de inscripții apare în timpul domniei regelui Rhoemetalces al II-lea un anume Apollonios, fiul lui Eptakentos din Bizye, strateg al orașului Anchialus (στρατηγὸς Ἀγχιάλου), sau al teritoriilor dinspre Anchialus¹¹⁴. Nu avem nici un indiciu că orașul ar fi fost scos de sub jurisdicția regală în toată această perioadă. Dacă este așa, atunci în anul 46 p.Chr. va fi intrat în componența Imperiului cu un statut de *civitas stipendiaria*, aplicându-i-se același tratament ca și altor teritorii aparținuseră dinastiei tracice.

Apollonia Pontică se pare că a aparținut și ea regatului trac, cel puțin așa înțelegem dintr-o dedicație către zeul Apollo Tămăduitorul, pusă în onoarea regelui trac Rhoemetalces al II-lea și a soției sale Pythodoris a II-a¹¹⁵.

Deasemenea, soția strategului Apollonios, Leonto, pune chiar la Apollonia

o dedicație către Zeii Patriei (**IGB** I² 402). În aceste condiții, putem afirma că Apollonia a făcut parte din regatul trac sau s-a aflat într-o formă de dependență față de rege și va deveni apoi, în cadrul Imperiului, o cetate peregrină cu un statut de *civitas stipendiaria*.

Pentru a recapitula, situația juridică a orașelor grecești din Pontul Stâng este foarte diferită și pe alocuri extrem de obscură și controversată. Callatisul cetate este singura cetate care a posedat un statut de *civitas foederata*. Tyras, Histria și Dionysopolis, putem afirma cu o oarecare certitudine, aveau un statut favorabil de *civitates liberae et immunes*. Tomisul se pare că a avut cu siguranță un statut nefavorabil, măcar până la Hadrian. Despre Odessos și Mesambria nu avem informații, dar nu ar fi exclus să posede un statut de *civitates stipendiariae*. Anchialus și Apollonia se aflau într-o formă de dependență imposibil de identificat față de regele trac. Odată cu formarea provinciei în anul 46 p.Chr., au devenit mai mult decât sigur *civitates stipendiariae*.

Aceasta este imaginea de ansamblu în ceea ce privește statutele juridice pe care cetățile situate pe coasta de vest a Pontului Euxin le-au posedat de la începutul stăpânirii romane până în timpul domniei împăratului Vespasian.

După cum am împărțit și prezentarea cazurilor noastre, ne aflăm încă în fața multor necunoscute. Avem prea puține certitudini și foarte multe ecuații cu mai multe posibilități de rezolvare.

NOTE:

¹ D.M. Pipiddi, *În jurul alipirii orașelor vest-pontice la Imperiul Roman*, **St.Cl.**, XVI, 1974, pp. 256 - 260.

² Al. Avram, *Publius Vinicius und Kallatis*, pp. 115 - 129.

³ D.M. Pipiddi, *Histria și geții în secolul al II-lea. Discuții asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, **CIVR**², pp. 167 - 221. Vezi de asemenea inscripția de la Odessos pentru un ambasador la regele trac Sadalas II, **IGB** I² 43, sau inscripția de la Mesambria **IGB** I² 307, unde se vorbește de «înțelegerea» (ὁμολογία) dintre regele Sadalas și mesambrieni; și exemplele pot continua.

⁴ Pentru evoluția raporturilor între lumea elenistică și Roma până la Augustus, bibliografia este numeroasă; amintim doar câteva din titlurile mai noi asupra problemei: Erich S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Los Angeles, 1984; Robert Morstein Kallet - Marx, *Hegemony to Empire. The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, Berkeley - Los Angeles - Oxford, 1995, în

special pp. 11 - 122; și mai ales excelenta analiză a lui A.N. Sherwin - White, *Roman Foreign Policy in the East. 168 BC - AD 1*, London, 1984, *passim*.

⁵ Pentru această problemă, excelenta lucrare a lui Jean Louis Ferrary, *Philhellenisme et imperialisme*, Paris-Rome, 1988, mai ales pp. 45 - 209. Din păcate, analiza cercetătorului francez se oprește la Mithridates.

⁶ Pentru întreaga istorie a Callatisului dispunem acum de studiul introductiv al volumului al III-lea din seria *Inscriptiones Scythiae Minoris*, conceput ca o adevărată monografie. Al Avram, *Introduction historique*, pentru problemele care ne interesează aici, în special pp. 45 - 55.

⁷ Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, IVe raport préliminaire. Fouilles et recherches de l'anée 1927*, **Dacia** 3-4, 1927 - 1932, p. 456 - 458.

⁸ A. Passerini, *Il testo del foedus di Roma con Callatis*, **Athenaeum**, 23, 1935, p. 57 - 72; **CIL** I² 2676; **ISM** III 1.

⁹ Alexandru Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis*, *passim*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 30 - 39.

¹¹ Gaetano de Sanctis, *Storia dei Romani*, IV 2, 1, p. 299, nr. 785.

¹² D.M. Pippidi în Dumitru Berciu, D.M. Pippidi, **DID**, I: *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, vol. I, București, 1965, pp. 277 - 280. Idem, *Data tratatului între Roma și Callatis*, **St.Cl.** XV, 1973, pp. 57 - 67

¹³ Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei în sec. I î.e.n.*, **Pontica**, II, 1969, pp. 269 - 284 și în special pp. 271 - 274.

¹⁴ Al Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis.*, pp. 111 - 122. O încercare neconvingătoare de a propune o dată pentru acest tratat aparține lui Vasile Lica, *Foedus Callatinum*, în **Scripta Dacica**, Brăila, 1999, pp. 15 - 33, în anii 86 - 85 a.Chr., înainte de pacea de la Dardanos (p. 32) ca o politică dusă de Sulla în timpul campaniei din Thracia. Teoria sa nu se mai justifică în contextul analizei eschhaustive făcute de Alexandru Avram, care demonstrează că tocmai odată cu victoria lui Sulla tipul de tratat *societas* dispăre din instrumentarul politicii externe romane; Al. Avram, *op. cit.*, p. 98: «Demnach datiere ich alle beschworenen *societates* in der Form von *foedera* in die Zeit zwischen 196 und ca. 90 v. Chr.».

¹⁵ Alexandru Avram, *Octavian Bounegru. Mithridates al VI-lea Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria*, **Pontica**, XXX, 1997, pp. 155 - 165.

¹⁶ Expedițiile în această zonă ale lui M. Terentius Varro Lucullus, **DID I**, p. 277, cu menționarea tuturor izvoarelor la n. 47 - 48 și a lui C. Antonius Hybrida, **DID I**, p. 281 - 282.

¹⁷ Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis.*, pp. 123 - 143.

¹⁸ Clauza din tratatul păstrat dintre Roma și Maroneea încheiat în anul 167 a. Chr., unde la rândul 10 - 11 citim: *φιλία καὶ συμμαχία καλὴ ἔστω κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον* (**SEG XXXV 823**).

¹⁹ J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, Paris, 1889, pp. 97 - 108 (în special pp. 100 - 104); Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, vol. III, pp. 652 - 660; 663 - 666; 682 - 693; G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1965, pp. 85 - 99; Dieter Nörr, *Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit*, München, 1966, pp. 54 - 67; François Jacques - John Scheid, *Rome et l'integration de l'Empire*, Tome 1 *Les structures de l'Empire Romain*, Nouvelle Clio, PUF, Paris, 1994, pp. 225 - 230

²⁰ **ISM III 1**, r. 15: [*Callati loc*]o optumo in faano Concor[d(iae)]. Dar aici se depuneau tăblițele de bronz cu conținutul tratatului, urmând apoi a se face copii care urmau să fie ridicate sub formă de stele în oraș.

²¹ **ISM III 40**; 41; 42; 44; 45 și posibil și **ISM III 43**.

²² **ISM III 40**, r. 4 - 5: ἐπειδὴ Ἀρίστων Ἀρίστωνος εἶν' || ἐργέτας ὦν τοῦ δάμου.; **ISM III 41**, r. 9 - 11: [...Ἀρίστων[ος] τοῦ εὐεργέ[τα] δι]-|| [ά] τὸ τὰν εὐνοϊαν τετηρήσθαι || [τ]ὰν ποτὶ τὰν σ[ύνοδ]ον.; **ISM III 42**, r. 10 - 13: Ἀρίστων[α] Ἀ]- || ρίστων[ος] τὸν εὐεργέτα[ν μὲν] || τοῦ δάμου, φιλότ[ε]ιμον δὲ [τοῦ] || θιάσου...

²³ **ISM III 44**, r. 4 - 6: ἐπειδὴ Ἀρίστων Ἀρίστωνος || πατρὸς ἐὼν εὐεργέτα καὶ κτίστα τῆς πό- || λιος καὶ φιλοτείμου τοῦ θιάσου...; **ISM III 45**, r. 4 - 8: ἐπειδὴ Ἀρίσ- || των Ἀρίστωνος, πατρὸς ἐὼν εὐεργέτα || καὶ δεύτερον γενομένου μὲν κτί- || στα τῆς πόλιος, φιλοτείμου δὲ τοῦ || θιάσου ἀμῶν,...

²⁴ D.M. Pippidi, *Sur un fragment de décret inedit de Callatis*, **Epigraphica. Travaux dédiées au VIIe Congrès international d'Epigraphie Grecque et Latine**, București, 1977, p. 51 - 64. Decretul în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios, **Sylloge**³ 708 = **ISM I 54**; D.M. Pippidi, *Data decretului histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturios*, **CIVR**², p. 270 - 286. V. Idem, *A doua întemeiere a Histriei în lumina unui document inedit*, **CIVR**², pp. 534 - 546.

²⁵ **ISM I 191**; 193.

²⁶ Într-o nouă abordare s-a demonstrat că în lista de onoare a binefăcătorilor gerusiei

apar personaje identificate ca desfășurându-și activitatea la jumătatea secolului I p.Chr. Maria Musielak, *Histria, Tomis und Callatis: Möglichkeiten der prosopographischen Forschung: Kataloge, Prosopographica*, Hersg. von Leszek Mrozewicz, Poznan, 1993, pp. 97 - 98 (în special p. 102), cu recenzia favorabilă a lui Al. Avram în **SCIVA**, 49, 3 - 4, 1998, pp. 305 - 307.

²⁷ Alexandru Avram, Mihaela Marcu, *Monument epigrafic inedit de la Histria, SCIVA*, 50, 1 - 2, București, 1999, p. 71 - 77; p. 77: «...ar sugera că lista binefăcătorilor după cea de-a doua întemeiere a cetății, **ISM I**, 111, va fi fost redactată pe la sfârșitul domniei lui Augustus sau prin primii ani ai domniei lui Tiberiu».

²⁸ D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**², p. 542: «Era nevoie de date noi pentru ca pustiirea suferită de oraș să ne apară în toată tragica sa amploare și putem ca să înțelegem că-n ochii contemporanilor, poate și ai urmașilor lor apropiați - prăpădul pricinuit de geți apăsarea până-ntr-atât de greu încât reîntronarea la Histria a unei vieți normale putea fi considerată o <<a doua întemeiere a cetății>>».

²⁹ D.M. Pippidi, *art. cit.*, **Epigraphica. Travaux dédiées au VIIe Congrès international d'Epigraphie Grecque et Latine** p. 60 - 63.

³⁰ Alexandra Ștefan, *Chronologie des inscriptions grecques de Callatis établie à l'aide du calculateur, St.Cl.*, XV, 1973, pp. 99 - 107; Eadem, *Callatis à l'époque du Haut - Empire à la lumière des documents épigraphiques, Dacia, NS*, XIX, 1975, pp. 161 - 172.

³¹ Alexandra Ștefan, *art. cit.*, **Dacia, NS**, XIX, 1975, p. 164.

³² Al. Avram, *Publius Vinicius und Kallatis*, p. 129.

³³ *Ibidem*, p. 127 - 129; Idem, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis*, p. 142 - 143.

³⁴ Velleius Paterculus, II, 101.3: *quem militiae gradum ante sub patre tuo M. Vinici et P. Sillio auspiciatus in Thracia*

Macedoniaque, ...

³⁵ **ISM III 57**: 'Ο δ[άμος] || Ποπλίω Οὐνικί[ω] πρεσβευτᾶ καὶ ἀντι- || [σ]τρατάγῳ τῷ πά[τρωνι καὶ εὐεργέτῃ] || [τᾶς τῶν Καλλα]τι[ανῶν πόλιος].

Posibil și în inscripția **ISM III 29**, r. 7 - 8: [βουλὰν πράττει μετὰ τὰ ἱερά· γράψα]ι δὲ καὶ τῷ πάτρῳ- || [νι τᾶς πόλιος? Π. Οὐνικίωι ἀντιστρατάγῳ]ι...

³⁶ **ISM III 41**, r. 21: [ἱερὸν τᾶ]ς 'Ομονοί[ας...]

³⁷ Diversele ipoteze emise vor fi studiate atent într-un studiu special dedicat acestei probleme. Vom încerca să demonstrăm că avem de-a face cu un comandament militar al Pontului Stâng: Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, IV, 9, 119 - 120: *Is quoque quo laevus fuerat sub praeside Pontus / audierit frater forsitan ista tuus* (L. Pomponius Flaccus). Un asemenea concept juridic și geografic îl avem atestat epigrafic în secolul al II-lea p.Chr. în seria de inscripții referitoare la comunitatea elenilor din Pontul Stâng. Iorgu Stoian, *De nouveau sur le communauté des cités grecques du Pont Gauche, Latomus*, XXIV, 1, 1965, pp. 70 - 89; G. Mihailov, *The Western Pontic Koinon, Epigraphica*, 41, 1979, p. 7 - 42; Em. Doruțiu - Boilă, *Contributions épigraphiques*, p. 152 - 157. De asemenea o posibilă atestare poate fi într-o inscripție relativ nouă de la Dionysopolis, **IGB V 5011**, unde la rândurile 28 - 29 citim: ... δημοσίωνων τῶν ἡγορακότων τὸν Πόντον. Despre importanța deosebită a acestui document vom reveni în studiul mai sus menționat, acum să reținem o posibilă atestare a Pontului Stâng ca unitate teritorială și administrativă, cf. Mirena Slavova, *Lines 26 - 32 of the Horothesis of Dionysopolis, ZPE*, 120, 1998, pp. 99 - 106.

³⁸ Nu există o convergență a opiniilor istoricilor în această problemă. Așa că anul 15 p.Chr. nu poate fi admis fără discuție doar pe baza textului din Appian, *Ilyrika*, 30. Mai degrabă s-ar înțelege că acum a devenit din punct de vedere juridic provincie, un comandament militar constituit cu puțin timp înainte funcționa deja. Izvoarele cu privire la originea

provinciei Moesia sunt comentate de: A. von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, col. 145 - 195, în special col. 163 - 176; M. Fluss, *Moesia*, col. 2350 - 2491, în special col. 2367 - 2397; C. Patsch, *Beitrage*, pp. 82 - 96 și pp. 122 - 138; R. Syme, *Lentulus and the origin of Moesia*, **DP**, pp. 40 - 72; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 13 - 19; D.M. Pippidi, **DID**, I, p. 298 - 300; R. Vulpe, **DID**, II, pp. 40 - 46. În aceste condiții când data creării provinciei Moesia este extrem de disputată, existând foarte multe puncte de vedere și nici o certitudine în afară de informația lui Appian, este greu de făcut presupuneri. Într-adevăr, pe lângă reînnoirea tratatului, Ariston I a mai reușit obținerea unor privilegii extraordinare pentru cetate, dar care au fost acestea și când au fost obținute este greu de precizat, din păcate.

³⁹ **IGB** V 5011, vezi *infra* comentariul și bibliografia la notele 95 - 100.

⁴⁰ Vezi nota 19.

⁴¹ **ISM** III 29; 30 .

⁴² **ISM** III 58; Al. Avram, **ISM** III p. 310: «Il est donc possible qu'il en allât de même à Callatis à savoir que l'agora ait été fermée d'un côté par les colonnes consacrées à Auguste et que on y ait aménagé un lieu réservé au culte impérial. Puisqu'à Callatis c'est le peuple qui consacre, il me semble que notre inscription est, en effet, l'acte de naissance du culte impérial dans cette ville.»

⁴³ **ISM** III 46, r. 2 - 3: [Ἀγαθῶν τύχαι. Ἐπι βασιλέος Τιβερί- || [ου] Καίσαρος μηνὸς [.....]-]; D.M. Pippidi, *Noi documente despre religia lui Dionysos la Callatis*, **St. Ist. Rel. Ant.**², pp. 111 - 133; Al. Ștefan, *art. cit.*, **St.Cl.**, XV, 1973, p. 104 - propune numele lui Augustus înainte de anul 27 a.Chr. sub forma Imperator Caesar: «ἐπι βασιλέος Ἀυτοκράτορος] Καίσαρος» Eadem, *art. cit.*, **Dacia, NS**, XIX, 1975, p. 165. Pe baza acestei observații, Al. Ștefan credea că a identificat argumentul includerii acestui teritoriu în cadrul imperiului după expediția lui M. Licinius Crassus, oricum *ante* 16 ian. 27 a.Chr. Al. Avram, **ISM** III p.

332 (și studiul introductiv, p. 50 - 51; p. 166) pe baza cronologiei inscripțiilor de la sfârșitul secolului I a.Chr. și începutul secolului I p.Chr., cu ajutorul observării tratamentului aplicat lui *iota anekphoneton* revelat în această inscripție, concluzia fiind că restituirea lui Pippidi se impune fără dubiu.

⁴⁴ **ISM** III 31; 32. Într-un capitol special dedicat pătrunderii elementelor de cult imperial în orașele vest-pontice vom discuta în detaliu informațiile prezente în aceste două foarte importante inscripții.

⁴⁵ Vezi nota 2.

⁴⁶ **ISM** I 191, r. 1 - 2: Τύχη ἀγαθῆ. Οἶδε [τῆ]ς Βορέων φυλῆς ευεργέται μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν τῆς πόλεως. D.M. Pippidi, **St. Cl.**, IX, 1967, p. 153 - 166; Idem, *A doua întemeiere a Histriei în lumina unui document inedit*, **CIVR**², p. 534 - 546.

⁴⁷ **ISM** I 193, r. 7: Γερονσίας φιλότιμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν.; V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 611.

⁴⁸ D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**², p. 544 - 546.

⁴⁹ *Ibidem*, **CIVR**², p. 542; **ISM** I, p. 330.

⁵⁰ Idem, *Data decretului histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturios*, **CIVR**², 1967, p. 270 - 286; **ISM** I p. 142. O încercare de a identifica un alt personaj care va fi purtat titlul de «al doilea întemeitor al orașului» aparține lui L. Moretti, *Su alcune iscrizioni greche di Histria*, **St.Cl.**, XXIV, 1986, pp. 71-75. Totuși restituirea nu este sigură.

⁵¹ **ISM** I 54, r. 1: Ἱερομένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τετάρτον; r. 3 - 4: Ἐπειδὴ Ἀρισταγόρας Ἀπατουρίου, πατρός γεγωνῶς ἀγαθοῦ καὶ...

⁵² Vezi o inscripție de la Odessos care a fost interpretată ca referindu-se la Burebista și la dispariția sa. Este vorba despre catalogul de preoți eponimi: «οἶδε ἰέρηνται τῷ Θεῷ μετὰ τὴν κόθοδον» datat între anii 44 - 43 a.Chr. și 2 - 3 p.Chr. **IGB** I² 46, p. 103 - 106. Dacă într-adevăr este vorba de Burebista, nu avem nici o listă după o a doua întemeiere a orașului.

⁵³ D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**², pp. 277-282; **ISM** I, p. 330

⁵⁴ Vezi nota 27.

⁵⁵ **ISM** I, p. 336 - 337 și nr. 193, r. 2 - 4: 'Υπὲρ τῆς τοῦ ἀυτοκράτορος Τραιανοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ ὑοῦ αὐτοῦ Τίτου Αἰλίου Καίσαρος Ἀντωνείνου; R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, 1914, p. 147.

⁵⁶ M. Musielak, *art. cit.*, **Prosopographica**, Poznan, 1993, p. 101 - 102.

⁵⁷ D.M. Pippidi, *Un templu al lui Augustus în Dobrogea*, **St. Ist. Rel. Ant**², București, 1998, p. 189 - 195.

⁵⁸ Th. Mommsen, *op. cit.*, pp. 655 - 659; 682 - 693; 700 - 725; J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 104 - 108; D. Nörr, *op. cit.*, pp. 31 - 34, cu întreaga bibliografie mai veche. Pentru discuția pe baza posedării sau nu a unui tratat sau a unui senatus consultum întreaga discuție rezumativă la A.N. Sherwin - White, *Roman Foreign Policy in the East. 168 B.C. to A.D. 1*, London, 1984, pp. 58 - 70 (exemplele referindu-se la situația din epoca republicană însă). Toate problemele sunt rezumate și prezentate în Fr. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, pp. 220 - 232 cu întreaga bibliografie până la anul 1994.

⁵⁹ Cassius Dio, LIV, 7.6; 23.7 - libertatea pierdută în 20 a.Chr. a fost restabilită 5 ani mai târziu. O va pierde din nou în timpul lui Tiberius pentru uciderea unor cetățeni romani în anul 25 p.Chr.; Tacitus, *Annales*, IV, 36.3 și Suetonius, *Tiberius*, 37. Întreaga problemă este comentată de M. Lemmose, *op. cit.*, pp. 162 - 163. Toate acestea dovedesc până la urmă fragilitatea unui asemenea statut favorabil și omnipotența imperială față de această situație.

⁶⁰ D.M. Pippidi, *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, **CIVR**², pp. 349 - 385. De asemenea cu bibliografia adusă la zi în comentariul din **ISM** I, pp. 187 - 202. Este fără îndoială, deși mai sunt și alte inscripții spectaculoase, poate cea mai importantă inscripție pe care săpăturile arheologice de la Histria au revelat-o. Pentru granițele teritoriului histrian conform horothesiei, mai recent Al. Avram, *Des histrianische Territorium in griechisch - römischer Zeit*, pp. 9 - 43, în special pp. 26 - 30, în P. Alexandrescu, W. Schuller (Hrsg), **Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen**

Schwarzmeerküste, Konstanz, 1990, pp. 285 - 304

⁶¹ O ultimă asemenea lucrare este cartea polonezului Krzysztof Nawotka, *The Western Pontic Cities. History and political Organization*, , Amsterdam, 1997, pp. 73 - 77.

⁶² D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**², p. 379 cu nota 77; **Sylloge**³ 618; **OGIS** 455, prima inscripție mult mai veche din Heracleea de pe Latmos. A doua interesantă pentru că se referă la o situație mult mai apropiată de epoca imperială, așa numitul *Senatus Consultum de Aphrodisiensibus*. Între timp la Aphrodisia s-au găsit și inscripțiile conținând prevederile originale ale hotărârilor senatului față de Aphrodisieni. Joyce Reynolds, *Aphrodisias and Rome*, **Society for the Promotion of the Roman Studies**, London, 1982, documentul nr. 8.

⁶³ Joyce Reynolds, *op. cit.*, documentul nr. 15, pp. 115 - 118. Chiar din preambul se afirmă explicit statutul cetății, reconfirmat cu puțin timp în urmă de Hadrian. r. 5 - 7: «τὴν μὲν Ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν καὶ τὰ ἄλλα || τὰ ὑπάρξαντα ὑμῖν παρὰ τε τῆς συνκλήτου καὶ || τῶν πρὸ ἔμου Αὐτοκρατόρων ἐβεβαίωσα πρόσθεν», continuând apoi cu discuția adevăratei probleme, taxa pe fierul importat pentru fabricarea cuielor. r. 8 - 9: «Ἐν τευχθεῖς δὲ διὰ πρεσβείας περὶ τῆς τοῦ σιδήρου || χρήσεως καὶ τοῦ τέλους τῶν ἴλων...» Acest pasaj seamănă foarte bine cu pasajul din textul Horothesiei, unde se vorbește de scutirea de taxe pentru lemnul de faclă adus din Deltă (**ISM** I 68, r. 22-24).

⁶⁴ Alexandru Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I - III*, București, 1977, pp. 42 - 46; p. 42: «De la început trebuie să arătăm că hotărnicia Histriei reprezintă doar un document precizând hotarele în limitele cărora histrienii vor fi avut anumite privilegii, între altele de natură vamală». Întreaga teorie se bazează pe distincția dintre teritoriul propriu zis al histrienilor cu un statut de: *ager publicus stipendarius datus adsignatus* și posibilul statut juridic favorabil al ceea

ce și inscripții apare sub forma *regio Histriae* (ISM I 329). Pentru statutul juridic, Idem, *op. cit.*, p. 37 - 38: «Cum însă ipoteza că Histria nu ar fi cunoscut vreodată statutul de *civitas libera et immunis* sau *foederata* mi se pare mai ușor de acceptat, cel puțin în lumina documentelor pe care le avem astăzi, să ne îndreptăm atenția asupra caracteristicilor pe care le prezintă statutul unei *civitas stipendiaria*». Teoriile sunt apoi reluate cu diverse ocazii; putem cita aici între altele Idem, *Das römische Histria*, în **Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste**, pp. 233 - 264, în special pp. 239 - 240, sau Idem, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, pp. 42 - 46.

⁶⁵ Vezi articolul foarte nou al lui Graham P. Burton, *The Resolution of Territorial Disputes in the Provinces of the Roman Empire*, **Chiron**, 30, 2000, pp. 195 - 215, p. 199. «Indeed formal act of delimitation and the resolution of boundary disputes together constitute one of the attested types of authoritative decision made by representatives of the imperial state (normally provincial governors sometimes specially designed appointees of the emperor) in the provinces». De asemenea discută situația cu revizuirea granițelor orașului Delphi de către C. Avidius Nigrinus, special trimis de Traian pentru a rezolva disputele cu orașele (pp. 202 - 203). Informația ar putea fi însemnată pentru că practic se referă aproape la același interval cronologic ca și Horrothesia histriană. (**Sylloge**³ 827).

⁶⁶ Nevoia de a se reconfirma periodic anumite privilegii mai este atestată în zona pontică măcar de inscripția din Tyras din vremea (v. infra) lui Septimius Severus și Caracalla, **IOSPE** I² 4.

⁶⁷ Practic, pe baza dosarului descoperit la Aphrodisias se poate spune că fiecare împărat, în momentul venirii la domnie, reconfirma statutul favorabil al orașului. În decursul secolului al III-lea această primejdie era mai mare ca oricând, de aceea acum a fost afișat întreg dosarul cu

privire la imunitățile și granițele. Joyce Reynolds, *op. cit.*, *passim* și D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**² pp. 359 - 360.

⁶⁸ **IOSPE** I² 2, 27 aprilie 181 p.Chr. - anul 125 al erei cetății Tyras; **IOSPE**, I², 4 = **CIL**, III, 782, 17 februarie 201 - anul 145 al erei cetății. Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 706 - 709 indică clar că asemenea schimbări au loc ca urmare a intrării a unui oraș sau regiuni geografice în Imperiul Roman.

⁶⁹ **IOSPE** I² 4 = **CIL** III 782

⁷⁰ Friedrich Vittinghoff, *Portorium*, **RE**, XXI, 1, 1953, col. 346 - 399, în special col. 358 - 365. Vezi observația lui Appian, *Illyrika*, 6, la mijlocul secolului II p.Chr., «ὅπου καὶ τὸ τέλος τῶνδε τῶν ἐθνῶν ἀπὸ ἀνίσχοντος Ἰστρου μέχρι τῆς Ποντικῆς Θαλάσσης ὕψ' ἔν ἐκμισθοῦσι καὶ Ἰλλυρικὸν τέλος προσαγορεύουσιν». De asemenea, o întreagă serie de inscripții.

⁷¹ Teoria aparține în ultimă instanță lui R. Bernhardt, *Die Immunitas der Freistädte*, **Historia**, 29, 1980, pp. 190 - 207, contra opiniei curente de la Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 682 - 684; J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 105 - 108 (p. 106, n. 6), conform căreia încă pentru epoca republicană libertatea și imunitatea erau separabile oricând și oriunde. Marquardt afirmă însă explicit că nu poate exista libertate fără imunitate, pentru ca apoi la pp. 108 - 115 să considere că pot exista orașe stipendiare dar libere, oferind exemple. Textul fundamental se află (pentru a căta oară?) într-o inscripție din dosarul de la Aphrodisias, J. Reynolds, *op. cit.*, pp. 104 - 106, documentul nr. 13. Este o scrisoare a lui Imperator Caesar către Samos unde explică că nu-l interesează atât banii tributului cât faptul că nu poate acorda privilegiul libertății oricui și fără o cauză bine întemeiată, r. 6 - 7: οἶδε γὰρ τῶν χρήμαενων μοι μέλει ἅ εἰς τὸν φόρον τελεῖτε || ἀλλὰ τὰ τειμιώτατα φιλόανθρωπα χωρὶς αἰτίας εὐλόγου δεδωκένα οὐδενὶ βούλομαι

⁷² Împotriva unei asemenea interpretări s-a ridicat D.M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I e.n.*, **CIVR**², pp. 287 - 328, în special pp. 322 - 324, care nu admite că sincronismul

schimbării erei calendaristice ar însemna și începutul stăpânirii romane în zonă. Chiar dacă datarea lui R.O. Fink, *Hunt's pridianum: British Museum Papyrus 28 -7*, **JRS**, XLVIII, 1958, pp. 102 - 116, în special p. 115 - 116. Datarea propusă de Fink, anul 99 p.Chr., nu este cea corectă. R. Syme, *The Lower Danube under Trajan*, **JRS**, XLIX, 1959, pp. 26 - 30 = **DP**, pp. 122 - 134, propunând anii 105 - 108, această datare fiind susținută de o nouă diplomă militară **CIL** XVI 50 (pp. 133 - 134). Citirea lui Fink, a papirului în rândul care ne interesează s-a dovedit cel puțin până acum corectă, col. II, r. 21 - în loc de *Tyrae in praesidia* se va citi *Kas(t)rae in praesidia* (Fink, *art. cit.*, pp. 107), acceptat pe deplin de R. Vulpe, *Muntenia și Moldova de jos în timpul lui Traian*, **St.Cl.** II, București, 1960, pp. 337 - 357, în special p. 342. Astfel, principalul argument al lui D.M. Pippidi cade, pentru că nu este menționată cetatea Tyrasului ca fiind *extra-provinciam* (cf. col. II, r. 23). Din păcate pentru această interpretare privind statutul juridic al Tyrasului nu am putut ține cont de articolul polonezului K. Nawotka, *Tyras and Roman Rule*, «Etudes sur l'histoire gréco-romaine» **Antiquitas**, XVIII, 1993, pp. 165 - 174, acesta fiind inaccesibil.

⁷³ D.M. Pippidi, *art. cit.*, **CIVR**², p. 323, n. 120.

⁷⁴ Velleius Paterculus, II, 38, 1: *Haud absurdum videtur propositi operis regulae paucis percurrere quae cuiusque ductu gens ac natio redacta in formulam provinciae stipendiaria facta sit ut quae partibus notavimus, facilius simul universa conspici possint.*

⁷⁵ M. Lemmose, *op. cit.*, pp. 156, pe baza observației textului din Suetorius, *Vespasianus*, 8, 6: *Achiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum libertate adempta, item Trachiam Ciliciam et Commagenen dicionis regiae usque ad id tempus, in provinciarum formam redegit*, unde atrage atenția asupra valorii adverbului *item* indicând similitudinea dintre cele două acțiuni ale lui Vespasian.

⁷⁶ Joyce Reynolds, *op. cit.*, pp. 113 - 115 și 115 - 118, documentele nr. 14 - 15. Inscripția din timpul lui Traian este o scrisoare către Smyrna prin care se amintește faptul că datorită statutului, orașul Aphrodisias nu poate fi obligat să contribuie la fondul pentru întreținerea cultului imperial. Despre documentul din vremea lui Hadrian a mai fost vorba în lucrare (v. nota 62 și nota 70).

⁷⁷ **AÉ**, 1996, 1357, întregirile care dovedesc prezența numelui lui Aelianus în această inscripție îi aparțin lui Y. Vinogradov, **VDI**, 209, 1994, p. 166 - 168. C.C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, Teora, București, 2000, a atras atenția primul în România asupra acestei inscripții. Din păcate, starea fragmentară nu permite prea multe interpretări. Este fără îndoială un decret de cinstire a unui personaj de vază al cetății, al cărui nume nu ni s-a păstrat. Acesta a efectuat mai multe ambasade, poate două în Moesia la Sabinus și Aelianus și una la regele aorsilor, o populație vecină cu cetatea de la gurile Niprului. r. 7 - 8 Vinogradov: «[ἐπρέσβευσεν δὲ καὶ τοῖς] ἀναλώμασιν ἰδιοῖς πρὸς τοὺς τῆς Μυ || [σίας ἡγουμένους Σαβεῖνον καὶ Αἰ]λιαν[ὸν] ἄνδρας μεγίστους καὶ τὸ πλεόν» seamănă foarte bine cu o inscripție de la Chersones **IGR** I 867 = **IOSPE** I² 420, unde la rândul 10 citim: πρεσβεῦσαντι ποτὶ τὸν τὰς Μυσίας ἀγεμόνα. Toate acestea dovedesc o întreașă activitate și a cetăților din nordul Pontului îndreptată spre obținerea unui statut favorabil în fața noilor stăpâni romani, în inscripția noastră fiind vorba de o alianță politică sau militară, r. 20: καὶ συμμαχίας τόπον ἐπλήρωσεν. Poate la această alianță se face referință într-o inscripție din secolul al II-lea în decretul pentru Karzoazos fiul lui Attalos, **IGR** I 857 = **IOSPE** I² 21, unde la r. 28 citim: «...μέχρι Σεβαστῶν (poate M. Aurelius și L. Verus) συμμαχία παραβολευσάμενος» vorbind despre pericolele la care s-a supus pentru a ajunge la împărați (r. 26 - 29: ἀλλὰ καὶ (μέχρι) περάτων γῆς ἐματυρήθη τοὺς ὑπὲρ φιλίας κινδύνους μέχρι Σεβαστῶν συμμαχία

παραβουλευσόμενος».

⁷⁸ CIL XIV 3608 = ILS 986 = IDRE I 113. Bibliografia asupra activității lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus este imensă. Întreaga bibliografie până la anul 1994 se găsește la Leszek Mrozewicz, *Exempla prosopografica, Studia Moesiaca I*, Poznan, 1994, pp. 14 - 23.

⁷⁹ Pentru istoria Tomisului și o inventariere a surselor despre acest oraș la Chr. Danoff, *Tomis, RE*, suppl. IX, 1962, col. 1397 - 1428.

⁸⁰ Al. Suceveanu, *În legătură cu statutul juridic al orașului Tomis în epoca romană, Pontica*, VIII, 1975, pp. 115 - 124.

⁸¹ Bibliografia esențială despre Ovidius și activitatea sa în timpul exilului tomitan: N. Lascu, *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil al lui Ovidiu*, în, **Publius Ovidius Naso**, București, 1957, pp. 119 - 192; R. Vulpe, *Ovidio nella citta dell'esilio, Studi Ovidiani*, Roma, 1959, pp. 39-62; R. Syme, *History in Ovid*, Oxford, 1978, pp. 68 - 94; pp. 164 - 170 și passim. Textele din Ovidius care se referă la acest spațiu au fost exceptate și și introduse în **FHDR**, vol. I, pp. 272 - 343

⁸² Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, IV, 9, 105 - 108: *Nec pietas mea est, videt hospita terra / in nostra sacrum Caesaris esse domo. / Stant pariter natusque pius coniunxque sacerdos, / numina iam facto non leviora deo.* ; IV, 9, 115 - 116: *Pontica me tellus, quantis hac possumus ora, / natalem ludis scit celebrare dei.*

⁸³ **ISM** III 31; 32; cele două inscripții vor fi comentate pe larg într-un capitol special dedicat problemei.

⁸⁴ După cum însuși declara acest lucru în scrisoarea către Graecinus, vezi întreg pasajul, *Epistulae ex Ponto*, IV, 9, 113 - 120. Tomitanii i-au oferit decrete de cinstire și alături de ei și alte cetăți, IV, 9, 101 - 104.

⁸⁵ **ISM** I 67 - 68, r. 49 - 55 și r. 50 - 54. Cronologia legaților pomeniți în inscripție a fost stabilită de D.M. Pippidi, *Hotărnicia consularului Laberius Maximus, CIVR*², pp. 349 - 385, în special pp. 371 - 378. De asemenea, Idem, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I e.n.*,

CIVR², pp. 287 - 328, în special pp. 295 - 305.

⁸⁶ Al. Suceveanu, *art. cit.*, **Pontica**, VIII, 1975, p. 118.

⁸⁷ K. Nawotka, *The Western Pontic Cities* pp. 77 - 78 (p. 77) «One should remember that governors could not normally reside and take legal actions in free cities». Despre imposibilitatea guvernatorilor de a rezida într-un oraș liber, vezi Th. Mommsen, *op. cit.*, pp. 685 - 691 și J. Marquardt, *op. cit.*, p. 106 în nota 5. Teoria este perfect opusă celei prezentate de Suceveanu. Vezi și Fr. Jacques, I. Scheid, *op. cit.*, pp. 225 - 227.

⁸⁸ Joyce Reynolds, *op. cit.*, doc. nr. 16 și 19.

⁸⁹ **ISM** II 7; **ISM** II 152; 153; 154. Că avem de-a face cu alexandrini înțelegem din inscripția nr. 153, r. 7: τῶ οἴκῳ τῶν Ἀλεξανδρέων, din anul 160 p. Chr. Că acești alexandrini trebuie să fi fost negustori înțelegem dintr-o inscripție de la Perinth, **IGR** I 800, r. 6 - 7: Ἀλεξανδρεῖς οἱ πραγματευόμενοι ἐν Περὶνθῳ în capitolul dedicat cultelor imperiale vom discuta și tipul de adorare al Agripinei.

⁹⁰ **ISM** II 42. Vezi de asemenea și reținerile lui K. Nawotka, *The Western Pontic Cities*, p. 78: «But the greek cities bestowed the title *Eleutherios* on emperors for various reasons».

⁹¹ Pentru statutul de *civitates stipendiariae*, Th. Mommsen, *op. cit.*, pp. 716 - 764; J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 108 - 115.

⁹² K. Nawotka, *The Western Pontic Cities*, p. 79.

⁹³ Boris Gerov, *Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung der aurelianischen Dakien, ANRW VII*, pp. 212 - 240.

⁹⁴ Tacitus, *Annales*, II, 64: *Omnem eam nationem Rhoemetalces tenuerat: quo defuncto, Augustus partem Thracum Rhescuporidi, fratri eius, partem filio Cotyi permisit. In ea divisione arva et urbes, et vicina Graecis, Cotyi; quod incultum, ferox, annexum hostibus, Rhescuporidi cessit: ...*

⁹⁵ D. Nörr, *op. cit.*, pp. 57 - 60; M. Lemmose, *op. cit.*, pp. 166 - 167: «En principe donc,

les cités libres aut droit de legation».

⁹⁶ **SEG XXXIX 604 = IGB V 5011.**

⁹⁷ Restituția textului în această formă îi aparține cercetătoarei bulgare Mirena Slavova, *Lines 26 - 32 of the Horothesis of Dionysiopolis (IG Bulg V, 5011)*, **ZPE**, 120, 1998, pp. 99 - 106.

⁹⁸ Într-un articol din 1991, Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte der Territoriums von Kallatis, Dacia .NS*, XXXV, 1991, pp. 103 - 107, pe lângă faptul că era primul cercetător român care atrăgea atenția asupra importanței deosebite a textului inscripției, era de părere că această nouă hotărnicie a fost pusă în practică ca urmare a refacerii teritoriului orașului Bizone, distrus cu ceva timp în urmă de un cutremur. Din nefericire, nu apare în textul inscripției nici un fel de referire la Bizone sau, la horiotheții trimiși din acest oraș. Singura mențiune sigură sunt acești *publicani* cu care se pare că cetatea era deja în conflict.

⁹⁹ Un exemplu în acest sens ar putea fi din anul 129 a.Chr., odată cu formarea provinciei Asia, disputa dintre Pergam și publicani. Când pergamenieni trebuie să aibă confirmarea senatului pentru atașarea unor teritorii la pământurile lor. R. Sherk, **RDGE**, doc. nr. 12. La fel ca și la Dionisyopolis, Asia tocmai intrase în componența statutului roman și deja apar probleme de frontieră. Rămâne totuși ciudată această neintervenție a autorităților romane în rezolvarea problemei. Poate ambele părți au acceptat fără rezerve hotărârile horiotheților? Un alt exemplu de luptă feroce dusă cu publicanii ar putea fi situația de la Mitylene, unde orașul, recăpătându-și libertatea în anul 62 a.Chr., apare o scrisoare a unui guvernator în anul 56 a.Chr. pentru expulzarea totală a publicanilor din teritoriul noului oraș eliberat. R. Sherk, **RDGE**, doc. nr. 51, gravat pe aceeași coloană cu celebrul *Senatus Consultum de agris Mytilenorum*, **RDGE**, doc. nr. 25. Și acestea sunt doar două exemple din multele care se pot da cu privire la relațiile tensionate dintre cetăți și

aceste *societates publicanorum*.

Pentru exemplele prezentate mai sus de consultat și bibliografia: A.N. Sherwin - White, *op. cit.*, pp. 80 - 92; pp. 235 - 249, în special pp. 236 - 238; R. Morstein - Khallet Marx, *op. cit.*, pp. 97 - 182.

¹⁰⁰ Despre dinastia odryșă mai nou, G.W. Bowersock, *op. cit.*, pp. 152 - 155; Richard D. Sullivan, *Thrace in the Eastern Dynastic Network*, **ANRW VII**, pp. 186 - 211. Întregul material epigrafic este comentat aici. Trebuie menționată și abordarea din perspectivă numismatică a cercetătoarei bulgare, Yordanka Yourokova, *Coins of the Ancient Thracians*, **BAR Supplementary Series**, 4, 1976, pp. 54 - 65. Pentru regele Cotys II trebuie avută în vedere inscripția în care apare ca eponim la Callatis (**ISM III 44**), dovadă a unor relații strânse și de bună calitate cu cetățile grecești. De altfel, influența sa asupra romanilor ar putea reieși și din scrisoarea pe care Ovidius i-o trimite, *Epistulae Ex Ponto*, II, 9, de la Tomis.

¹⁰¹ **ISM I 66**, dar aici, dacă într-adevăr avem de a face cu un conflict, îl vedem pe un guvernator roman intervenind, pentru că sigur, documentul este o scrisoare a unui guvernator roman.

¹⁰² Nu avem informații directe despre Odessos, dar se consideră că și el ar face parte din teritoriul despre care Ovidius ne informează în *Tristia*, II, 197 - 200: *Hactenus Euxini pars est Romana sinistri: / proxima Basternae Sauromataque tenent. / Haec est Ausonio sub iure novissima vixque / haeret in imperii margine terra tui*. Vezi și afirmația de maximă generalitate a lui Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, VII, 9, 1. Întreaga bibliografie a mai fost discutată în notele precedente .

¹⁰³ **IGB I² 57**, r. 1 - 6: «Υπερ της αὐτοκράτορος || Τιβερίου Καίσαρος Θεοῦ || Σεβαστοῦ υἱοῦ <Θεοῦ Σεβα- || στοῦ> τύχης κτ(ι)στού τοῦ || καινοῦ περιβό(λ)ου (Ἀ)πολλώ- || νιος Ἀπολ(λ)ων(ι)ου: τοῦ Προ- || μαθίωνος».

¹⁰⁴ **IGB I² 58**, r. 3-5: Ἡρακλέων Διονυσίου ἀρχι || ἱερεὺς ἐκ τῶν ἰδίων τὸν ἀνδριάντα πρῶτον ἀνέστησεν δοὺς καὶ νομῆς πολεῖταις

κ[α]ῖ] Ῥωμαῖοις καὶ ξένοις» Vezi D.M. Pippidi, *Dedicații dobrogene din epoca imperială*, CIVR², pp. 432 - 444, în special pp. 432 - 435 și Idem, *Pietre. călătore, St. Ist. Ep.*, p. 166 - 172, în special pp. 166 - 168.

¹⁰⁵ IGB I² 47 bis, r. 1 - 2: οἶδε εἰσὶν Ἑρμεῖς τῶν φυλῶν || Οἰνώπων, Βορέων, Ῥωμαίων, Γελεόντων, Ἀργαδέων, Αἰγικορέων, Ὀπλέων; ISM I 412; 415; ISM II 256 și poate la Dionysopolis, IGB I² 15 ter, unde la un moment dat se vorbește de cele 7 triburi (r. 3: [ταῖς ἑπτα φυλαῖς καὶ...]). Mențiunea este nesigură, la fel ca și în ISM I 415, unde s-a reîntregit sub această formă.

¹⁰⁶ I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, pp. 56 - 74, în special pp. 67 - 71. Vezi în sensul celor afirmate în text, Em. Doruțiu Boilă, *Triburile la Tomis în epoca romană*, St. Cl., XII, 1970, pp. 117 - 127; D.M. Pippidi, *À propos des tribus d'Istros s l'époque romaine*, Parerga. Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne, Paris - Bucarest, 1984, pp. 202 - 227; K. Nawotka, *The western Pontic Cities*, pp. 98 - 100.

¹⁰⁷ G. Mihailov, *The Western Pontic Koinon*, Epigraphica, 41, 1979, p. 7 - 42, vezi în special pp. 19 - 20 și K. Nawotka, *The western Pontic Cities*, pp. 216 - 236.

¹⁰⁸ Acesta ar putea fi sensul noii interpretări privind inscripțiile ISM III 31; 32, unde apare mențiunea unei ἀρχιερατικῆ ἐκκλησίας, vezi și comentariul lui Al. Avram, ISM III, pp. 274 - 275 și *Introduction historique.*, pp. 63 - 64. Totuși, trebuie să observăm că această adunare se referă mai degrabă la evenimentele care îi privesc doar pe callatieni nu și pe celelalte orașe din Pontul Stâng (sau cel puțin nu asta rezultă din documentația de care dispunem). Nu este exclusă nici posibilitatea ca subiectul nostru să fi fost arhieru al unui cult local fără nici olegătură cu cultul imperial.

¹⁰⁹ IGB I² 63 bis, un cetățean roman apare ca agonothet al unor *ludi magni quinquenales*: τῶν μεγάλων πενταετηρικῶν

ἀγώνων nomen-ul său este Claudius - Mihailov nu o datează dar ar putea fi și după caracterul paleografic din vremea împăratului Claudius, oricum la jumătatea secolului I p.Chr. - dacă ar fi așa atunci de ce nu putem vedea în aceste jocuri o formă de celebrare a împăratului. Vezi pentru analogie la Ancyra CIG III 4039; IGR III 783, la Attalea în Pamphylia și OGIS 567.

¹¹⁰ IGB I² 322: «Αὐτοκράτορα Τιβέριον Κλαύδιον Καίσαρα || [Σεβ]αστὸν Γερμανικὸν Γνάσιος Γναίου || [γυμ]να[σ]ιαρχ]ήσας καὶ ἀγωνοθετήσας ----- || ----- Ἑρμῆν καὶ Ἑρακλῆν ἀνέθηκε»

¹¹¹ Așa se întâmplă la Callatis, ISM III 31. Despre ce fel de întreceri era vorba, putem afla dintr-o inscripție relativ nouă din provincia Achaia, AE, 1991, 1442 = AE, 1993, 1414 = SEG XLI 328, o dedicație către Tiberius și către întreaga familie imperială și elogiul unui cetățean care făcuse alte fapte mărețe pentru patrie: «ἐπιτελεῖσθαι δὲ ἀγῶνας γυμνικῶν τῶν παίδων καὶ εφήβων καὶ ἱππικῶν τῶν νέων»

¹¹² Ovidius, *Epistulae Ex Ponto*, IV, 9, 115 - 116.

¹¹³ B. Gerov, *art. cit.*, pp. 212 - 230.

¹¹⁴ IGB I² 378, r. 4 - 6: [ἀνέθηκε] Ἀπολλώνιος || [Ἐπταικ]ενθοῦ Βιζυηνός || [στρατη]γός Ἀγχιάλου...; IGB II 743, r. 5 - 6: Ἀπολλώνιος Ἐπταικενοῦ γενόμενος || στρατηγός Ἀγχιάλου καὶ ----]; C. Patsch, *Beitrag*, p. 133, n. 2 și Mihailov, IGB II, p. 154: Ἀπολλώνιος Ἐπταικενοῦ [γενόμε]νος στρατηγός τῶν περὶ Ἀγχιάλου τὸν ἐπὶ Ροιμηταλκού Θρακῶν δυνάστου, ...

¹¹⁵ IGB I² 399, r. 1-9: [Ἀπόλλ]ωνι Ἱητρ[ῶν] || [ὑπὲρ τῆς Ροιμη] - || [ταλκού] βασιλέ - || [ως Κοτ]υρος κα[ὶ] - || [βασιλ]έως Ρο[ι] - || [μητα]λκού νί[ω] - || [νοῦ καὶ Πυθο]δω - || [ρίδος β]ασιλέω[ς] || [Ροιμητ]αλκού, Bibliografia esențială pentru istoria dinastiei tracice a sapeilor la nota 96. Practic ar trebui amintit că toate studiile despre dinastia tracă își au originea într-un articol al lui H. Dessau, *Miscellanea Epigraphica, I - II, Ephemeris Epigraphica. CIL supplementum*, IX, 1913, pp. 691 - 705.

A Survey of the Status of the German Minority in Romania (1918-1950)*

Bogdan POPA

Institutul de Cercetări Interdisciplinare Româno-Germane, București

In the Summer of 1999, the “weekly transition-review” “Dilema” published a file entitled “They, the Germans”. If one word persisted in my mind after reading those few pages, that was certainly nostalgia: the Romanian intellectuals miss the Germans, who used to live together with the Romanians, giving them reasons for envy, but although the desire to imitate and succeed like them. Generally speaking, Germany and the Germans maintain their excellent public image in Romania, a kind of promise land and outstanding model at the same time.

One of the most debated issues of the end of the 20th century is that of minorities, not only in their traditional understanding – e.g. the ethnic groups, but also in new approaches, such as sexual or gender categories. The study of the German ethnic minority from Romania is not a hazardous choice. There is still to be observed an admiration towards nowadays Germany, as a model of development and life standards, and a certain nostalgia for this ethnic minority.

The paper aims to analyze the legal status of the German minority from Romania, from 1918 to 1950, according to the data provided by legal regulations and international treaties.

When I have conceived this project, I thought to investigate the years 1940-1950. In 1940, the agreement between Germany and Romania meant the legal transformation of the minority into equal citizens with the majority. There is a clear gap with the period from 1918 onwards, since about 800,000 Germans began to live in the Kingdom of the Great Romania. It is also a reason for their cruel destiny after the Hitler’s defeat. Finally, I have chosen to investigate mainly the political, e.g. state, documents, as the decision to punish German minorities in Central-Eastern Europe for their collaboration with the third *Reich* was a political decision, more than an economically motivated one. Besides, the inquiry begins with the year 1918, due to the importance of the *Resolution* of Alba Iulia, as a theoretical text for the interwar evolution of Romania and continues with the laws concerning minorities during 1920-1930’s.

In the following paper, the term *German minority* is used according to its understanding given by the Romanian laws. It aims to describe the whole Ger-

man population living within the Romanian borders, although there were important cultural, linguistic and political differences between different communities (e.g. between Saxons, Suabians, the population in Bucovina or in the Old Kingdom).

1. *A Demographic Overview.* The census of 1930, the most reliable source for the demographic evolution of interwar Romania, revealed, that 4,1 % of the entire Romanian population (18,582,896), e.g. 745,421 persons belonged to the ethnic German minority. In order to obtain an accurate structure of the population and to split it between the Romanian majority and the ethnic minorities, two subjective criteria were used: the kin (*neamul*) to which a person considered himself/herself as part of, through historical ties, feelings and expectations¹ and the mother tongue, according to citizens' declaration.² The results demonstrated the existence of some differences between those having German as mother tongue and those who ascribed themselves to the German ethnic minority, as it follows:

Province	German ethnic membership	Germanas mother tongue
Bucovina	75,533	98,812
Transylvania	237,416	237,881
Banat	275,369	281,067
The Satu Mare District	31,067	21,545
Bassarabia	81,089	80,568
Dobrogea	12,581	12,439
Moldavia and Wallachia	32,366	33,070
Total	745,421	765,382

Source: Theodor Schieder (gen. ed.), *The Fate of the Germans in Rumania*. Bonn, 1961

Taking a look at the map³ one may see, that the German minority is disposed mainly in Banat, with Timisoara and Arad as centers, and Transylvania, where they occupied especially the highlands near Sibiu, and the areas of the towns Bistrita, Brasov, Cluj. Small settlements might be found in Southern Bassarabia, Bucovina, Dobrogea, near Oradea, and in towns such as Bucharest, Ploiesti, Craiova, Petrosani.

2. *A survey of the legislation concerning ethnic minorities (1923-1940).* It should be pointed out a few laws or political programs, which influenced the life of the German minority in Romania during the two decades between the two world wars and in the events after the 23rd of August 1944.

The normal starting point is the *Resolution* made up in Alba Iulia, in December 1918, and its importance for the political programs of the German ethnic groups, which were forced not only to live in another state, but also to accept the status of minority, in contrast to their status before the war, e.g. members of a dominant nation⁴. Of great importance are the constitutions of 1923 and 1938, the

agreements between Romania and the third *Reich* and the decree concerning the minorities from February 1945, as well as the Agrarian Reform Law from March, the same year.

We do hear many times, that in 1918 a dream came true: the Great Romania was born as a consequence of the events at the end of the first World War. It is obvious, that the accomplishment of the ideal of a national Romanian state has brought also consistent problems, as for example, the question of the ethnic minorities. Almost 30 % of the citizens of the new state were of non-Romanian origins and a large part of these consisted of Hungarians and Germans, former dominant nations, and, at the same time, communities with a high political consciousness and important economic and cultural foundations. The Germans, as mentioned in the paragraph above, were divided on geographical and origin reasons, for instance Saxons and Suabians.

The *Resolution* adopted by the National Assembly in Alba Iulia (November, the 18th / December 1st 1918) was viewed by the representatives of the Saxons and the Suabians from Transylvania and Banat as a certification of their future life as citizens of Romania. It was clear, that the delegates of the Romanians living in the former *k.u.k.* monarchy tended to avoid the problems generated by national matters of the former Austro-Hungarian state. The Saxons in Transylvania, at the 8th of January 1919, and the Suabians from Banat (10th of August, 1919) acknowledged in their declarations of recognition of the union between Transylvania, Banat and the Old Kingdom, that the resolution from Alba Iulia ensured their future life in the newly created Romanian state⁵. Besides, the Saxons have required, that the entire German ethnic communities living in Romania to be recognized as one group.

The provisions from Alba Iulia included, under the title of *fundamental principles of the new Romanian State*, the freedom for the nations living on the territory of Romania, the right to use their language in the educational system, public administration and justice, through their own representatives. The minorities were granted the right to participate in all political matters, including Parliament and the Government, according to the principle of proportionality. The religion ought to be free and all confessions equal towards the state. The resolution established freedom of the press, the liberty to form associations and to express opinions.⁶

There was, nevertheless, a strong disappointment for the all the minorities, that neither of the two Romanian interwar Constitutions did not refer directly to the issues of the ethnic groups living together with the Romanian people. The *Constitution* of 1923 declared, that all citizens enjoy what could be called “the fundamental rights” and obligations (e.g. taxation and compulsory military service) – freedom of conscience, education, press, meetings and association, the secrecy of correspondence and the equality in front of the law, but refer to *Romanians*, *without any difference of ethnic origins, language or religion*⁷. Besides it, the fundamental law sanctioned by King Carol II in February 1938 claimed, that all the *Romanians*, no matter their ethnic origin or religion had as an obligation to consider the Fatherland as a “raison d’être”.⁸

A strong critique of the legal situation of the ethnic minorities in Romania, came from Dr. Hans Otto Roth (1890-1953), a skilful lawyer and one of the leaders of the German parliamentary group. In May 1923, he wrote a study in a collective work, called *The Doctrines of the Political Parties*. In 1992, Iordan Chimet republished this text, a reliable source in order to understand the guiding lines of the political activity of the German representatives in the Parliament. Roth remained all his life a democratic politician and a defender of the ethnic minorities rights, in general, of course, but with a special interest in his own nation, of course.

Roth began his contribution with a declaration of fidelity to the country he lived in, also saying that irredentism would be a foolish thing, as long as the community living in Romania is torn apart from the *mainland* of the German nation. It was thus natural to be a good citizen, being also natural to run a defending policy for the rights Germans should be granted⁹. According to the Saxon politician, the above mentioned *Resolution* presented in Alba Iulia ought to be a *Magna Charta* for the new born state, as it originated in the long time struggle of the national movement from Transylvania. The German autonomies were also affected by the Austro-Hungarian compromise of 1867¹⁰. Furthermore, Germans had their own political traditions, cultural life, and, important condition, the energy to fight for their rights.¹¹

What Roth actually demanded was the cultural self-determination, which in fact meant the constitutional guarantee of the use of their own language in education and administration. This could be achieved through the recognition of the old rights to establish an own taxation system, headed by the Church, to gather the financial resources for schools. This must have been mentioned in the Constitution, giving the Germans a collective individuality, and not splitting the rights of the community into individual rights¹².

If those would have been accomplished, the tensions and problems of the dead and buried Austro-Hungary would have been avoided, and would constitute a pathfinder on the roads of tolerance and mutual understanding for the Romanian majority, rather than a danger¹³.

In the end, Hans Otto Roth has launched a proposal for a German parliamentary party. The goals of such an organization, its main thesis, in author's view, were mainly the commitment to the Romanian state, the total involvement in its parliamentary political life, contributing to the post-war re-construction and future development and, last, but not least, the implement of the own program of the party¹⁴.

3. Political organizations: in and out the Parliament Houses: democrats vs. extremists. If willing to understand the dramatically change in the situation of the German minority in Romania at the beginning of the communist period, one must carefully observe the political tendencies developed inside this ethnic community during the thirties. The rise of the third *Reich* was of crucial importance for their fate, a consequence of the outburst of the extreme right-wing movements after the so called *Great War* and, particularly, the circumstances in defeated Germany.

Romania was not an exception, the unforeseen evolution towards extremism

can be considered normal, on a European-wide scale. Of course, historians were more interested by the Romanian movements, more or less neglecting the evolutions inside the ethnic minorities. Nevertheless, the total change of the foreign alliances at the beginning of the forties may find in the German minority an excellent indicator. As already pointed, the option of the German politicians in Romania was that of the total respect to for the state they lived in, as their ties with Germany were weak. Even when national-socialist streams appeared, it took a long time and it was of short term to develop theories of autonomy, in the spirit of independence from Romania and obedience towards Hitler's *Reich*.

Romanian historiography usually speaks of the *German Party*, but this was only the parliamentary group formed by the German originated senators and deputies. The only community, which lived on Romanian territory and had a strong political tradition were the Saxons. I have described above the opinions of one of their prominent politicians, Hans Otto Roth. It was thus normal for them to claim and actually assume the lead of the German minority. Still, the process of building a coherent parliamentary representation for this particular minority, and for all the ethnic groups in general, was a delicate one.

On September 18, 1921, in Cernăuți, an *Association of the Germans in Romania* was formed. It aimed to coordinate all the political and cultural efforts, but it was a weak organization. It turned in 1935 into the *People's Community of the Germans in Romania*, by now controlled all the regional organizations and leaders. As presidents of the mentioned corporate body, there acted Rudolf Brandsch (1921-1931), Dr. Kaspar Muth, the president of the Autonomy Party, created in Banat, (1931-1935), Hans Otto Roth, in 1935 and, from June same year Fritz Fabritius¹⁵.

In the following lines I do not aim to discuss all the German political organizations, but to point on their contribution in the parliamentary issues and the occurrence of the extremist elements. My option is motivated more by effects of the actions and existence of these groups after the war, then their importance in their moments of apogee.

There were, until 1938, always between 4 to 10 German representatives in the Romanian Parliament. As head of the "party" we find again Dr. Roth, from 1922 onwards. Like all other members of the Houses, who represented ethnic minorities, they were either elected on the lists of Romanian major parties, either through alliances with these. Beginning with 1927, some attempts to present common electoral lists¹⁶ appeared, but without any concrete results. The important doctoral thesis written by Hans-Christian Maner on the Romanian *Parlamentarismus* during the reign of Carol II, revealed not only excessive points of view, such for instance Pamfil Șeicaru's, who believed, that the representation of ethnic minorities in the legislative body was a danger for the dominant nation, but also the main preoccupation of the German and Hungarian "parties". For both "parties", the legislature between 1934-1938 meant a failure, as they could not impose the voting of a charter concerning minorities' issues, which would have marked the turn of the principles of the Alba Iulia document from theory to practice. Instead of this charta, it was the same parliament, which decided, in 1935-1936

the implementation of economical, language and educational-cultural measures, which implied in fact a regression of the position of the minorities¹⁷. In February 1938, the Government led by Octavian Goga acknowledged the *People's Community of the Germans in Romania* as the sole representative of the German community; later, they were awarded 12 seats in the *National Representation*, the Carlist Parliament¹⁸, a kind of predecessor of the Grand National Assembly.

Before the presentation of the extremist movements, it should be mentioned, that, for a short period of time, beginning with the tenure of the Prime Ministership by Nicolae Iorga (April 1931-July 1932), generally known for his friendly feelings towards the Germans in Romania, an office of Undersecretary of State for the problems of the minorities was created. It had more a consultative mission, but it is of great importance for the relation State-Minority, that Rudolf Brandsch was the choice made for this function¹⁹.

The extremist groups occurred at the beginning of the thirties. A gap between politicians elected in the Parliament and leaders like the former officer Fritz Fabritius, the founder, already in the early twenties, of *Selbsthilfe – Self Help*, an organization aiming the economical cooperation and self-support among the Saxons in Transylvania, which turned into a political movement. It was first a classical conservative party, but at the beginning of the thirties it transformed into a national-socialist organization²⁰. The parliamentary representatives were criticized because of their collaboration with the dominant nation parties, but that was just the new rule of the game. Loosing privileges, and, after the great economical crisis obliged to support own schools and Church due to the lack of money of the Romanian government, many of the Saxons felt betrayed. The inflict of a supplementary tax, in order to support these vital institutions for the maintenance of the identity of the German group in Romania, simply offered an excellent motive for a protest movement, which built up on the basis of Fabritius' organization. The *Movement for Renewal (Erneuerungsbewegung)* stated, that the Germans should find a way inside their own community²¹. That did not imply, by no means, the autonomy or independence from Romania: even when extreme-right movements claimed the organization of the ethnic minority on national-socialist basis, they still remain loyal to Romania, described as the homeland²². Later, the party led by Fabritius changed its name into *National Socialist Revival Movement of the Germans in Romania-NEDR* (1934), and already in 1933 won the leadership of the Transylvanian Saxon Diet, in Sibiu²³.

Similar to what could be called "the group of democratic politicians", the extreme right wing was not united from the beginning. Disidences and separate groups were formed, among them the *Party of the German People (Deutsche Volkspartei)*, run by Waldemar Gustav Bonfert, whom had strong connections with the NSDAP. The union of these two movements took place in 1938, at a suggestion came from Berlin²⁴.

A few words ought to be said about the doctrines of the Germans in Romania national-socialists: they used to speak about the health of the race, about *Volk/people* and to isolate themselves on the political stage, use a rhetoric of violence, but less real violence; the religion was in a way prohibited, but the Church (Lutheran

and Catholic), although lead by bishops, whom had favorable views towards these elements continued to be stronger²⁵.

4. *The establishment of the German Ethnic Group in Romania and its consequences after the war.* Germany's foreign policy after Hitler's ascend to power in 1933 was definitely a typical great power policy. The first step in the preparations for the war was to secure allies and supplies. In South-Eastern Europe, Germany was interested in having peace, or at least to turn the former enemies to her camp. As for Romania, the economical relations were a primary stage to the political ones. Doubled by the NSDAP, the German state began to infiltrate in the Romanian political life, supporting doctrinary alike parties, e.g. the *Iron Guard* or the group ran by Octavian Goga. The involvement of VOMI, *Volksdeutsche Mittelstelle – Ethnic German Coordination Office* took at the sudden appearance of Andreas Schmidt, simply appointed from Berlin as head of the German organization in Romania. He was a young man from Transylvania, studying in Berlin, and frequented national-socialist and SS circles, but, first of all, he had the enormous quality of being the son in law of an important SS official. The headquarters of the NEDR were transferred from Sibiu to Braşov, under the surveillance of the German consulate²⁶.

Before 1933, Germany already gave important sums of money for the Churches and schools in Romania. This was possible through the different non-political organizations, as Romania was not willing to accept the involvement of the *Reich*. The open implication of both the NSDAP and the state offices in Romania's internal became stronger after her changes in the foreign policy and traditional alliances. In matters concerning the German minority, of real importance are the dates of August 30 and November 20 1940. At the first mentioned, an *Ethnic Group Agreement* was signed in Vienna by the two foreign affairs ministers. It appealed to the spirit of the *Resolution* from Alba Iulia and to the good relations between the two countries, and stated that the Germans living in Romania had the same rights as their fellow ethnic Romanian citizens.²⁷

In November, a decree issued by General Ion Antonescu, in his quality of leader of the National Legionary State, declared the German ethnic group as *Romanian body corporate in law*. It bear the name of *German Ethnic Group in Romania*, and the local variant of the NSDAP was considered *spokesman* and allowed to *issue provisions for the maintenance and consolidation of its national life*.²⁸ In the same day, Andreas Schmidt spoke of the G.E.G.R. in terms of *department of the Reich leadership...within the sphere of the Reich*.²⁹ The last document of this period, which I consider important for the post war situation is the *SS Agreement*, by which Germans from Romania were allowed to volunteer in the *Waffen-SS* (May 1943)³⁰.

5. 1945. The *Armistice Agreement* from September 12, 1944, opened the way for revenge. The Romanian government acknowledged the defeat in the war against the United Nations. By the 2nd paragraph it was written that German and Hungarian armed forces and citizens are to be disarmed and imprisoned, obviously

including those Germans from Romania fighting within SS-divisions. The 15th paragraph proved to be actually a trap for the German minority in particular, as it stated the engagement of the Romanian government to dissolve all fascist-like organizations, let them be political or military.³¹

It was a legal basis for the turn of the German minority, after the 23rd of August 1944, in a scapegoat. Hans Otto Roth used to say, that practically an entire people was stigmatized by the few adepts of Adolf Hitler³². The spring of 1945 brought new legal regulations, some of them openly incriminating the German minority. I present the decree concerning the ethnic minorities, the agrarian reform law, as well as different decrees, which may have implied the Germans.

In January 1945, decrees for the punishment of those guilty of the disaster of the country were published. They did not make direct references to the German minority, but to people, whom militated for the alliance with the *Reich*. Same month, the program of the communist lead *National Democratic Front* asserted, that a democratic policy targeting *brotherhood* between all the nationalities living in Romania shall be promoted. It impeached the fascist and chauvinistic elements to be in power after August 1944, as responsible for the loss of Northern Transylvania³³. More or less, this was the true goal of the left wing political forces, as it was obvious, that the Germans were culpable due to ethnic reasons.

The political organizations of the Germans were now weak and compromised, unlike the Hungarian or the Jewish communities: the endeavors of Hans Otto Roth or social democrat politicians failed³⁴.

In February 1945, a law of the ethnic minorities was issued; it was a real democratic and advanced, at least for the Romanian case, including the grant of the use of the national language in schools and administration. It was also forbidden to act against any person of ethnic reasons, meaning, that ethnic origin was not a condition for accusations motivated by one's political affiliation³⁵. All these reglementations remained was just on paper, as Germans were already deported in the Soviet Union, and in March the law for the agrarian reform simply destroyed the economical basis of the German people and constituted a clear act of discrimination, motivated both by political and ethnical reasons, because of the direct nomination of the properties belonging to German minoritarians³⁶.

The European wide migration of the German ethnics already began in 1939, with the exchanges of populations between Hitler's Germany and Stalin's Soviet union. It was a dramatic process all along the war³⁷, but it got new faces with the period of the deportations and expulsions. On the 16th of December 1944, the Soviet State Comitee for Defence issued, under the signature of Stalin, an order which for a short time only a few Soviet leading men knew: it was the beginning of the deportations in the Soviet Union, on purpose to work for the war effort. The decision provided, that state departments in the areas occupied by the red army must help the soviet officials to in this problem³⁸.

The conditions for women and men were all equal: same work, often in snow, same food, same humiliations. Besides, pregnant women were occasionally deported, or there are cases of children born in captivity, consequences of relations with Russian civilians or soldiers, due to hunger³⁹.

They were the *Enemy*, even though never took part in the military operations.

6. *A general conclusion.* The defeat of the Axe's coalition forces in Stalingrad marked, besides the decisive turn of the war, a real gap in conceptions and beliefs. For the Germans from Romania, the partnership with the *Reich* could be described as a mistake, but a fatal one. They became enemies due to their origin, although their ties with Germany were rather symbolic and determined by their general situation and traditions in Romania, a country which they saw as fatherland, as long they were born here.

The political representation of the German minority aimed to defend their culture and long-established way of life in the framework of the new Romanian state. Extremist visions proved to be unnatural and short-termed, but with cruel consequences. The end of the war did not bring the necessary peace to re-build and heal, but new deeper wounds, even more difficult to cure.

A logical conclusion, if one would take into account the behavior of the communist party and state, imposes itself: a duality of discourse and actions, as, of course, all the other minorities did not suffer due to the same causes as the Germans. As I have already point out before, the Germans were victimized due to their option to follow the road took by their native country.

I would say, that the Germans, whom used to live in Romania, turned from a minority with an excellent, though sometimes tensioned relation with the State, into a minority hunted by the latter.

The equality with the Romanians, invented in the agreement from Vienna, in August 1940, was, of course, a step ahead in the status of a minority, still a hybrid. The transformation to an enemy at the beginning of the communist regime in Romania stays under the sign of un-sincerity and revenge: along with political opponents, ethnic German, be they former soldiers or women, were forced to leave their homes to participate in the war effort or simply to share their part of guilt of being born in the side of the losers.

FOOTNOTES:

* A version of this paper, entitled *Minoritarians, Equals, Guilty. A Survey Concerning the Status of the German Minority in Romania (1918-1950)*, coordinated by prep. drd. Silvana Rachieru, was presented and granted a prize at the IIIrd Civic Education Project Conference *Legacies and Challenges in Europe*, Bucharest, March 9-11, 2001. I would also like to acknowledge the help of Hanelore Baier.

¹ Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, "Populația României", in *Enciclopedia României*, București, 1938, p. 147.

² *Ibidem*, p. 151.

³ Academia Romana, Institutul de

Geografie – *Romania. Atlas istorico-geografic*, Bucuresti: Editura Academiei Romane, 1996, Map 27 (based also on the 1930 census).

⁴The observation belongs to Elemer Illyes, *Nationale Minderheiten in Rumänien: Siebenbürgen im Wandel*, Vienna: Wilhelm Braumüller, 1981, p. 79.

⁵ See the two texts in Ioan Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei românilor*, Cluj: Cartea Românească, 1928., Documents nos. 108 (Saxons) and 109 (Suabians).

⁶ Ioan Lupaș, *op.cit.*, Document no. 107. (The Resolution adopted in Alba Iulia)

⁷*Constituția din 29 martie 1923*, in Homer

Radu, Petru-Ioan Orha, *Documente din istoria românilor. Pentru uz didactic*, București, 1996, p. 430-438. See especially articles 5, 7, 8, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 119.

⁸ *Constituțiunea României*, article 1, in *Enciclopedia României*, București, 1938.

⁹ Hans Otto Roth, "Ideologia și tendințele politice ale minorității germane", in Iordan Chimet, *Dreptul la memorie. II: Intrarea în lumea modernă*, Cluj: Editura Dacia, 1992, p. 371.

¹⁰ *Ibidem*, p. 372, 375, 378.

¹¹ *Ibidem*, p. 376.

¹² *Ibidem*, p. 376 sqr.

¹³ *Ibidem*, p. 382.

¹⁴ *Ibidem*, p. 383 sqr.

¹⁵ See Theodor Schieder (editor), *The Fate of the Germans in Romania. A Selection and Translation from "Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa"*, Volume III, Bonn: The Federal Ministry for Expellees, Refugees and War Victims, 1961, p. 31.

For Fritz Fabritius and his activity, see below.

¹⁶ Elemer Illyes, *op. cit.*, p. 81.

¹⁷ Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940): Demokratie im autoritären Umfeld*, München: Oldenbourg, 1997, pp. 394 sqr., 405. The same goal of the minorities' parties was considered in the *Introduction* of the above-cited work edited by the West German Federal Ministry for Expellees, Refugees and War Victims, 1961, p. 32.

¹⁸ Theodor Schieder (editor), *op. cit.*, p. 35.

¹⁹ Details by Karl Kessler, *Rudolf Brandsch: Ein südostdeutscher Volksmann. Ein Beitrag zur neueren Geschichte des Südostdeutschtums*, München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1969, p. 72 sqr.

²⁰ Elemer Illyes, *op. cit.*, p. 85; Cornelius R. Zach, "Miscari totalitare la romani și la germanii din Romania în perioada interbelică", in Krista Zach (ed.), *Romania în obiectiv. Limba și politica. Identitate și ideologie în transformare* München: Südostdeutscheskulturwerk, 1998, p. 150.

²¹ Cornelius R. Zach, "Die Siebenbürger Sachsen zwischen Tradition und neuen politischen Optionen 1930-1940", in Harald Roth (editor), *Minderheit und Nationalstaat: Siebenbürgen seit dem ersten Weltkrieg*, Köln & alii: Böhlau, 1995, p. 117 sqr.

²² Theodor Schieder (editor), *op. cit.*, p. 35.

²³ *Ibidem*, p. 34.

²⁴ Dumitru Șandru, "Autonomia Transilvaniei în propaganda germanilor din România", in *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice "A.D. Xenopol" din Iași*, V, 1-4, 1997, p. 210; Theodor Schieder (editor), *op. cit.*, p. 35.

²⁵ Cornelius R. Zach, "Miscari totalitare la romani și la germanii din Romania în perioada interbelică", in Krista Zach (ed.), *Romania în obiectiv. Limba și politica. Identitate și ideologie în transformare* München: Südostdeutscheskulturwerk, 1998, *passim*.

²⁶ An excellent draw of the German-Romania relations by Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Maresalul Antonescu. Relațiile germano-romane (1938-1944)*, București: Humanitas, 1994, p. 43, 45-46. For Andreas Schmidt, see *Ibidem*, p. 147.

²⁷ The text is available in Theodor Schieder (editor), *op. cit.*, Annex 3, p. 129.

²⁸ *Ibidem*, Annex 4, p. 130 sqr.

²⁹ *Ibidem*, p. 40.

³⁰ *Ibidem*, Annex 8, p. 148 sqr.

³¹ Marin Radu Mocanu (coordonator), *România – marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente, volumul I*, București: Arhivele Statului din România, 1994, 182.

³² Hanelore Baier, "Arestarea politicianului sas Hans Otto Roth în 1952", in *Anuarul Institutului de cercetari Socio-Umane Sibiu*, III, 1996, p. 98.

³³ Ioan Scurtu (coordonator), *Romania – viața politică în documente: 1945*, București, Arhivele Statului, 1994, Docs: 4 and 7.

³⁴ Hanelore Baier, "Politische Initiativen und Organisationen der siebenbürger sachsen in der Zeitspanne 23. August 1944 – Februar 1949", in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 39, No. 1-2, 1996, p. 56.

³⁵ Ion Scurtu, (ed), *op. cit.*, Document 12.

³⁶ *Ibidem*, Document 50.

³⁷ Hans-Werner Rautenberg, "Ursachen und Hintergrunde der Vertreibung Deutsches", in Marion Frantziach, Odo Ratzka, Guenter Reichert (eds.), *40 Jahre Arbeit fuer Deutschland - die Vertriebenen und*

Fluechtlinge. Ausstellungskatalog, Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1989, p. 20 sq.

³⁸ Hanelore Baier (ed.), *Tief in Russland bei Stalino. Errineungen und Dokumente zur Deportation in die Sowjetunion 1945*, Bukarest: ADZ Verlag, 2000, p. 25-26.

³⁹ *Ibidem*, p. 119-125.

Evoluția stemei județului Alba în perioada 1918 - 1992

Vlad Lucian POPESCU

Marea Unire din 1918 a însemnat, pe lângă împlinirea demersurilor politicii externe din ultima jumătate de secol, și confruntarea statului român cu o serie de probleme de integrare a noilor provincii. Deoarece unificarea administrativă devenise o problemă ce nu se putea rezolva într-un termen scurt, s-a preferat, într-o primă fază, adoptarea unor soluții de provizorat. În cazul Ardealului, Decretul de organizare a provinciei Transilvania din 11/24 decembrie 1918, ce punea serviciile publice sub conducerea Consiliului Dirigent¹, completat cu Ordonanța Consiliului Dirigent din 2/15 ianuarie 1919 referitoare la împărțirea teritoriului în 23 de județe conduse de prefecti², a funcționat până la intrarea în vigoare a noii Constituții din data de 29 martie 1923. Însă adevărata unificare și reorganizare administrativă a avut loc după intrarea în vigoare a Decretului din 7 octombrie 1925.³ Unele județe, cum este și cazul județului Alba, au beneficiat și de prevederile Decretului Regal nr. 2465 din 25 septembrie 1925 prin care au fost declarate municipii 17 comune urbane și schimbate capitalele unor județe.⁴ Pentru județul Alba, aceasta a însemnat mutarea capitalei de la Aiud la Alba-Iulia.⁵

Unele dintre problemele apărute au fost cele legate de blazoanele județelor nou create și de unificarea sistemului teritorial heraldic românesc, care se compunea la acea dată din stemele Vechiului Regat și din vechile steme austro-ungare și rusești. Prin urmare, s-a decis crearea unui organism cu puteri depline în ceea ce privește stabilirea herburilor județelor și localităților. Astfel, prin articolul 3 al decretului din iunie 1921 în care se stabileau armele României, este înființată Comisia Consultativă Heraldică de pe lângă Ministerul de Interne, regulamentul de desfășurare a acesteia urmând a fi stabilit mai târziu.⁶ Comisia era alcătuită din 7 membri numiți pe 5 ani prin decret regal cu posibilitatea reînnoirii mandatului acestora.⁷ Totodată s-a stabilit că hotărârile comisiei erau valabile dacă participau cel puțin 5 membri. Acest lucru era necesar, având în vedere faptul că în anul 1922 componența comisiei era următoarea: Dimitrie Onciul-președinte, Paul Gore, Alexandru Crăsnaru, Mihai Seulescu -, membri⁸, având ca secretar pe Virgil Drăghicescu. Desigur, la activitatea comisiei au contribuit și alți heraldiști precum Al. Lapedatu, Emanoil Hagi-Moscu, Emil Vârtosu etc.⁹

În ceea ce privește județul Alba, stema sa a intrat în categoria acelor

care au fost cu totul refăcute în concordanță cu noile realități politice. Astfel, vechile arme ale comitatului, conținând un vultur pe un glob¹⁰ au fost scoase, în locul lor apărând noua stemă a județului Alba: *De azur încărcat cu un soldat roman de argint ținând o sulită în mâna dextră și o pavăză cu inițialele V.R.R. (VIRTUS ROMANA REDIVIVA) în cea senestră.*¹¹

De ce s-a ajuns totuși la această înfățișare a stemei? În primul rând Comisia Consultativă Heraldică a luat în considerare posibilele simboluri legate de județul Alba și anume: prezența romană puternică în zonă în antichitate, faptul că Alba-lulia a fost din 1541 capitala principatului, unirea din 1600 a lui Mihai Viteazul, răscoala din 1784 a lui Horea, Cloșca și Crișan precum și faptul că la 1 decembrie 1918 aici a fost proclamată Marea Unire.¹² Trebuie să remarcăm faptul că în general stemele alcătuite de Comisia Consultativă Heraldică, din punct de vedere al împărțirii câmpului scutului, au fost fără partițiuni¹³. Prin urmare, comisia a preferat să se rezume la un singur simbol considerat a fi cel mai reprezentativ. În cazul județului Alba s-a optat pentru simbolul Romei. Conform explicației oficiale, "ostașul face aluzie la intensul proces de romanizare desfășurat în antichitate în zonă, simbolizează renașterea străvechilor virtuți ostășești în descendenții coloniștilor romani"¹⁴. Această nouă stemă a județului avea o mare valoare simbolică, județul Alba având o poziție specială în istoria românilor. Ștergerea vechilor însemne și înlocuirea lor cu unele relativ surprinzătoare (nu fac referire nici la prima unire sub Mihai Viteazul, nici la Marea Unire și nici măcar la luptele duse de români pentru emancipare națională), arată voința noului stat de a-și revendica și de a apăra o tradiție bimilenară. La o analiză mai atentă, însă, alegerea acestor arme nu mai surprinde, ele apărând ca o alegere firească în contextul politic de atunci. Principalul argument adus de România în susținerea pretențiilor sale referitoare la Transilvania a fost cel istoric. Românii sunt aici dintotdeauna, în timp ce ungurii, sașii și secuii au venit mult după aceea. Statul român a făcut tot posibilul să promoveze imaginea continuității printr-o serie întregă de simboluri. Exemplul cel mai evident este însăși stema Regatului României, unde se întâlnește un puternic simbol asociat cu Roma: acvila. Atunci când statul român și-a extins administrația și în Transilvania, el nu a făcut altceva decât să continue o politică deja tradițională. Prin urmare, introducerea legionarului roman în stema județului Alba, județ cu o puternică valoare simbolică din pricina istoriei sale, reprezintă cât se poate de clar politica dusă de statul român de promovare a latinității și a continuității populației autohtone în a doua jumătate a secolului XIX și începutului secolului XX.

O inovație a apărut în anul 1938, când prin Constituția din 28 februarie a fost introdus o nouă unitate administrativă: ținutul. Acesta regrupa aproximativ 10 județe. În aceste condiții, județul Alba a fost înglobat în Ținutul Mureș (Alba-lulia), cu capitala la Alba-lulia, împreună cu județele Ciuc, Făgăraș, Mureș, Odorhei, Sibiu, Târnava-Mare, Târnava-Mică și Turda¹⁵. Acest ținut beneficia de o stemă proprie, și anume: *scut partajat în nouă cartiere, așezate câte trei, respectiv pe primul rând: azur-aur-azur; pe rândul doi, aur-roșu-aur, pe ultimul rând azur-aur-azur; scut în inimă încărcat cu coroana de oțel a României.*¹⁶ Explicația oficială a acestei steme este aceea că partițiunile desemnează, prin număr și culorile

dominante, județele componente ale ținutului, în timp ce coroana de oțel evocă faptul că pe teritoriul ținutului se află orașul Alba-Iulia, unde a avut loc încoronarea M.S. Regelui Ferdinand I și a M.S. Reginei Maria, ca suverani ai României Mari.¹⁷ După cum se observă, în prim-planul atenției nu mai stă ideea de stat, ci cea de monarhie. Acest lucru era normal în contextul politic de atunci, când M.S. Regele Carol II căuta să-și promoveze viziunea politică prin orice mijloc mediatic posibil. De aceea, se poate concluziona că stema ținutului Mureș era una elaborată pentru a sluji propagandei regale.

Întregul sistem heraldic interbelic a fost efectiv anulat odată cu instalarea comunismului în România.

După proclamarea Republicii Populare Române județele au fost desființate prin Legea nr. 5/6 septembrie 1950 a Marii Adunări Naționale, locul lor fiind luat de raioane.¹⁸ Astfel a fost curmată o veche tradiție heraldică, deoarece raioanele foloseau numai stema R.P.R. pe actele lor, neavând dreptul la stemă, care era considerată o rămășiță feudală. Prin acest proces s-a reușit și o mai mare centralizare a țării și a sporirii puterii statului. Practic, orice simbol regional a fost desființat, astfel că singura stemă rămasă în vigoare fost cea a statului. Această stare de lucruri a rămas valabilă până în anul 1968, când prin Legea nr. 1 din 16 februarie s-au modificat unele articole din Constituția R.S.R., fiind reînființate județele.¹⁹ Simbolurile nou-reînființatelor județe au fost instituite prin Decretul Consiliului de Stat nr. 503 /16 decembrie 1970.²⁰ De data aceasta stemele au fost elaborate de Comitetele executive ale Consiliilor populare județene și municipale²¹, nu de o comisie centrală. Totuși, pentru a asigura o concepție unitară a funcționat pe toată durata elaborării stemelor un colectiv de lucru alcătuit din mai mulți specialiști.²² Stemele astfel elaborate au fost aprobate prin Decretul 302 din 25 iulie 1972 de către Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România²³, oficializând astfel noua direcție heraldică oficială. Însăși reînființarea stemelor arăta noua turnură luată de politica internă. Comunismul clasic internaționalist, cu o aversiune puternică față de orice simbol provincial și național, a fost treptat înlocuit de național-comunism, regim care permitea într-o anumită măsură exprimarea atașamentelor locale. Însă, chiar și introducerea acestor steme ale județelor a fost făcută într-o manieră care îmbina vechile simboluri cu unele total artificiale și nereprezentative pentru istoria locurilor respective. În fapt, avem de-a face cu o rescriere a istoriei după modelul național-comunist.

Astfel, toate aceste noi steme au anumite caracteristici ce le diferențiază de vechile blazoane interbelice. În primul rând dispariția coroanelor murale ce făceau diferențierea între județe și municipii și înlocuirea lor prin forme diferite ale scuturilor (rectangulare cu vârful în ogivă pentru județe și cu scobituri laterale simetrice după modelul Renașterii central-europene pentru municipii)²⁴. Introducerea acestor modele de scuturi, bazată pe justificarea îndoielnică că ele ar fi fost folosite des în Evul Mediu, reprezintă încă o formă de ștergere a vechilor tradiții. Apariția unei devize roșii cu litere de aur pe care este scris numele județului sau al municipiului sub vârful scutului este o altă inovație adusă de comuniști²⁵, împreună cu introducerea unui scut în abis cu armele României și cu cele ale Partidului Comunist Român.

Stema județului Alba se înscria noii direcții oficiale. Astfel, noua stemă este: *scut despicat: în dextra pe câmp de azur un soldat roman de argint privind spre senestra, ținând în mâna dextră sulița și în senestra scutul; în senestra tăiat: sus, în câmp de argint un brad verde tăiat între un spic de grâu de aur și un strugure de asemenea de aur cu frunza verde; jos, în câmp roșu, o uzină compusă din trei coșuri fumegând, cel din mijloc mai înalt, alternând cu patru corpuri de clădiri văzute frontal, deasupra unui zid cu copertină, totul de argint, coșurile zidite negru; peste tot scut despicat: în dextra câmp roșu încărcat în partea de sus cu armele Partidului Comunist Român, în senestra câmp tripartit vertical: albastru, galben (nu aur) și roșu încărcat în partea de sus a fasciei galbene cu stema de stat; peste toate armele Republicii Socialiste România.²⁶ Deviză roșie cu litere de aur: Județul Alba.*

Conform explicației oficiale, noile arme sunt o aluzie la istoria veche a județului, cândva cel mai important centru al provinciei romane Dacia și totodată o aluzie la complexitatea bogățiilor naturale (bradul, spicul și ciorchinele) și la noile orientări economice ale județului (profilul de uzină).²⁷

O analiză a acestei steme relevă în primul rând abundența elementelor heraldice: de la o stemă foarte simplă s-a ajuns în extrema cealaltă, o stemă încărcată excesiv ce îmbină atât elemente heraldice consacrate, cu inovații de un bun gust îndoielnic (uzina). În al doilea rând introducerea armelor statului într-o stemă regională în poziția dominantă nu corespunde canoanelor heraldice clasice.²⁸ Ca elemente pozitive se pot aminti proporția corectă a tuturor mobilelor și partiționarea. O încălcare relativ gravă a regulilor heraldice o constituie poziționarea unei mobile de aur (spicul) pe un câmp de argint. Astfel s-a încălcat una din regulile de bază a heraldicii: niciodată culoare pe culoare sau metal pe metal.²⁹ Desigur, s-ar putea motiva această excepție prin faptul că spicul are o culoare naturală, însă ar fi fost preferabil să se evite acest fel de alăturări. De asemenea se remarcă scoaterea scutului oval pe care erau scrise inițialele V.R.R.

Din punct de vedere simbolic această stemă este foarte interesantă: conform explicației oficiale stema reprezintă o îmbinare între trecut, prezent și viitor. Însă, la o analiză mai amănunțită, există unele detalii care nu se potrivesc cu intenția oficială. În primul rând, legionarul: cu toate că a fost păstrat în aparență intact, există totuși o diferență, și anume poziția capului: dacă în stema interbelică capul îi era îndreptat spre *dextra*, acum este îndreptat spre *senestra*, prin urmare legionarul privește spre stânga, mesaj politic suficient de clar pentru cine știa să descifreze o stemă. Mai precis, acum, legionarul privește în stânga, aluzie foarte clară la orientarea comunistă a României. Cu alte cuvinte, din punct de vedere heraldic, istoria a fost rescrisă. Spicul de grâu,³⁰ bradul și ciorchinele sunt într-adevăr simboluri ale fertilității și bunăstării, însă corelate cu celălalt simbol, uzina, ne conduc la ilustrarea în simboluri a unei celebre teze comuniste și anume alianța țărănime-proletariat. Uzina este un simbol al dezvoltării economice și al direcției pe care dorește să o urmeze județul, însă ea este așezată pe un câmp roșu, simbol al puterii care a promovat o astfel de dezvoltare. În sfârșit, poziționarea armelor Republicii Socialiste România deasupra celor regionale arată preeminența celei dintâi față de cea de-a doua și subordonarea clară a periferiei către centru.

Ca o concluzie, aceasta este o stemă cu un puternic mesaj politic, într-o măsură mult mai mare decât cea interbelică. Spre deosebire de stema ținutului Mureș, care recunoștea în chiar descrierea oficială că are un mesaj politic, acest blazon ascunde unele interpretări ale simbolurilor sale sub o descriere oficială neutră.

Această stemă a județului Alba a fost în vigoare până în anul 1990 când, sub presiunea noilor schimbări politice, s-a trecut la alt sistem heraldic, bazat pe principiul descentralizării. Astfel, stemele sunt alcătuite de consiliul județean și de consiliile locale care trimit proiectele spre aprobare comisiei de heraldică și apoi Guvernului.³¹ Toate proiectele trebuie să urmeze unele principii, după cum urmează: stemele nu trebuie să fie copii ale vechilor steme și nici nu pot cuprinde stema de stat actuală sau din trecut.³² De asemenea, sunt de evitat simbolurile prea cunoscute: crucea, biserica, lupoaica capitolina și herburile Principatelor Române.³³ Se interzice trecerea denumirii orașului³⁴. Stemele orășenești vor fi timbrate cu coroană murală.³⁵

După cum se observă, aceste noi prevederi introduc un sistem modern, european, bazat în special pe regulile clasice ale heraldicii. De asemenea, sistemul în forma actuală se aproprie mult de cel interbelic, mai ales în privința formei stemelor.

Județul Alba a fost unul dintre primele care și-a schimbat vechea stemă comunistă, venind cu următoarele arme: *scut despicaț, primul cartier de azur încărcat cu un legionar de argint privind spre senestra, ținând cu mâna dextră o suliță de argint și cu cea senestră un scut negru pe care scrie cu argint: V.R.R. (Virtus Romana Rediviva). Cel de-al doilea cartier tăiat; în partea superioară pe un câmp roșu un zid de cetate având în poartă capul de bour, flancat de roză și de semilună, totul de argint; în partea inferioară, pe aur, sigiliul oval al "Prefecturii Auraria Gemina"*.³⁶

Conform explicației oficiale, stema evocă istoria milenară: procesul de romanizare, legăturile ținutului cu voievozii Moldovei și Revoluția de la 1848, în cadrul căreia s-a distins legiunea condusă de Avram Iancu.³⁷

Această stemă este într-adevăr mult mai simplificată decât cea comunistă. S-a ajuns într-o mare măsură la varianta interbelică a stemei județului. Elemente pozitive sunt scoaterea însemnelor comuniste și a devizei. Ar fi fost de dorit să se schimbe și poziția capului legionarului, ca în perioada interbelică. După cum se observă, actuala stemă s-a bazat numai pe elementul istoric în elaborare. Atât sigiliul prefecturii cât și zidul de cetate cu stema Moldovei sunt elemente noi care nu au mai apărut niciodată în armele județului Alba. În special introducerea simbolului moldovenesc surprinde, întrucât legăturile politice invocate între acest ținut și Moldova nu erau atât de puternice încât să reclame o armă proprie. De asemenea se remarcă și introducerea tricolorului în cromatica scutului.

Dacă vechea stemă păcătuia prin prea puternicul mesaj politic transmis, stema actuală, în viziunea noastră, păcătuiește printr-un mesaj naționalist. Trecerea unui simbol precum Avram Iancu, în condițiile politicii actuale de integrare în Uniunea Europeană, de toleranță și de înțelegere, este de natură de a nu trimite un mesaj pozitiv. Concluzionând, putem spune că și această stemă se

înscrisie situației politice din timpul alcătuirii în care erau puse la mare preț simbolurile naționale precum tricolorul și Avram Iancu, în cazul de față. De altfel, nu numai în stema județului Alba se întâlnește tricolorul, ba chiar am putea spune că este o constantă în multe steme actuale de județe.

Altfel, din punct de vedere heraldic, stema este corectă.

Scurta analiză a evoluției stemelor pe care le-a avut județul Alba în diferite perioade istorice, duce la concluzia că heraldica teritorială românească, departe de a fi un domeniu ermetic, s-a dovedit a fi un barometru extrem de sensibil al situației politice existente: dorința interbelică de a crea un stat bazat pe o tradiție istorică bimilenară, tendințele autoritare ale M.S. Regele Carol II, sistemul comunist și viziunea sa asupra istoriei și economiei, terminând cu actuala Republică care se revendică din statul interbelic, fiind totodată în căutarea unor noi soluții politice, toate au fost surprinse cu precizie și în stema județului Alba.

NOTE:

¹ * * * *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia, București, 2000, p. 466

² *ibidem*, p. 467

³ *ibidem*

⁴ *ibidem*, p. 468

⁵ *ibidem*

⁶ Maria Dogaru: *Din Heraldica României*", Ed. Jif, București, 1994, p. 88

⁷ *ibidem*, p. 89

⁸ Silviu Tabac-Andrieș: *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Ed. Museum, Chișinău, 1998, p. 97

⁹ Maria Dogaru: *op.cit.*, p. 90

¹⁰ Dan Cernovodeanu; Jean N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România* în "Revista Arhivelor" nr.1-2, București, 1974, p. 87

¹¹ Maria Dogaru, *op.cit.*, p. 97

¹² *ibidem*

¹³ Dan Cernovodeanu: *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 174

¹⁴ Maria Dogaru, *op.cit.*, p. 97

¹⁵ * * * *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia, București, 2000, p. 472

¹⁶ Maria Dogaru, *op.cit.*, p.160

¹⁷ *ibidem*

¹⁸ * * * *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia București, 2000, p. 473

¹⁹ *ibidem*, p. 477

²⁰ Dan Cernovodeanu; Jean N. Mănescu, *op.cit.*, p. 96

²¹ *ibidem*

²² *ibidem*

²³ *ibidem*

²⁴ *ibidem*, p. 97

²⁵ *ibidem*

²⁶ *ibidem*

²⁷ *ibidem*

²⁸ Marcel Sturza-Săucești, *Heraldica*, Buicurești, Ed. Științifică, 1974, p.144

²⁹ *ibidem*, p. 23

³⁰ Jean Chevalier; Alain Gheerbrant, *Dicționar de Simboluri*, Ed. Artemis, București, 1994, vol. II, p. 114.

³¹ Maria Dogaru, *op.cit.*, p.166

³² *ibidem*

³³ *ibidem*, p. 167

³⁴ *ibidem*

³⁵ *ibidem*

³⁶ *ibidem*

³⁷ *ibidem*

Soviet penetration in the Middle East, 1945 - 1957

George COLGIU

The Middle East area represented one of the most sensitive areas in the world and one of the main fronts of the Cold War. The Middle East proved to be one of the most unstable areas in the world, with numerous conflicts, revolutions and spectacular overthrows.

Great Powers made serious efforts to impose themselves in this area. This region was not exempted from problems before the Cold War, but these conflicts were local conflicts which did not affect the international relationship between the Great Powers. In a few decades, this area became one of the main battlefields of the Great Powers' confrontations. Their intervention transformed some local conflicts into major international crises.

The Middle East¹ has a geostrategic position, being a real vertebra for three continents and two seas. In 1869 Ferdinand de Lesseps pierced the Suez isthmus with his famous Suez Canal, shortening the commercial lines to India and the Far East area. In 1908 Knox d'Arcy found oil in Persia, an indispensable element of the modern civilisation. All these factors, cumulated, represented a major stake for the Great Powers.

One of the first penetrations in this area was made by Great Britain in 1881, when this Great Power imposed its protectorate over Egypt. Its objective² was to secure its communication lines to India through the Suez Canal. In 1936, this protectorate was transformed into an alliance through the Anglo-Egyptian Treaty, signed by London and Cairo.

After the collapse of the Ottoman Empire³ in 1918, Great Britain spread its influence over the entire Middle East, with a few exceptions. In order to provide the British presence in this area a lasting nature, London exploited at maximum, from the Lawrence era, playing the card of Arab nationalism, making foundings of dynasties from a few tribal rulers. They were integrated in the British establishment, opening for them the universities and their clubs. Through British education, powerfully links and economic interests, the Arab rulers have to declare themselves solidary with the British Empire. One of the most powerful reason which pushed the Arab governments from this era to link their destinies with those of the British Empire was their aim to combat the Zionism. On november 1917,

Chaim Weizmann pulled out from the Foreign Office the famous *Balfour Declaration* which promised the Jewish people a "National Home" in Palestine. Winston Churchill, the Secretary of the Colonial Office, declared in 1922, when Great Britain obtained the Mandate of Palestine from the *League of Nations* that the British Empire had no intention to make from Palestine a Jewish state. After numerous attempts to limit the number of the Jewish immigrants, in 1939, through *The White Chart*, the number of the Jewish immigrants was limited and the settlement of the Jewish colonists in Palestine was burdened. The limitation of the number of the Jewish colonists will arouse numerous agitations in Palestine, *Hagana*, the semi-official army of the Jewish Agency, carrying a real war against the British troops stationed in the area.

Further supporting the Arab nationalism, in 1941 Eden declared that the British Governments "would regard with sympathy any movement rising from the Arab world in the favour of an economic, cultural and politic unity"⁴. In 1942 the Egyptian prime-minister Nahas-Pasha, which was imposed on King Farouk by British, took the initiative to create an *Arabs' Nation League*. This initiative will be finished in March 1945 by pro-British Arab leaders as King Abdallah of Transjordan or the prime-minister of Irak, Nuri es-Said. They tried to remake their old plan of *Great Syria* which would transferred the centre of the Arab world from Cairo to Baghdad.

In the prewar era, Great Britain was not the only state interested in this area. The Soviet Union was a powerful competitor for the British. The Russian revolution from October 1917 did not modify in a significant manner the traditional interest of Russia's foreign policy for the Middle East area⁵. Another factor represented the British danger to the new regime. The Soviet Union considered the British Empire to be the main rival on its southern flank, a very vulnerable one⁶. In the following month after the revolution, the new masters from Kremlin proclaimed their peacefully intention to the muslim population from Central Asia, a message both addressed to the neighbour muslim countries which still had serious restlessnesses from the Tsarists expansionism in foreign policy. Another factor which increased the suspicion of the islamic countries was Zinoviev's criticism, as the president of the Congress of Baku, against Islam, considered by him to be a hindrance to the progress and triumph of the revolutionary ideas.

The revolutionary impetus was rapidly tempered by Moscow's aim to establish good relations with Turkey. For certain, the political events in Turkey encouraged Soviet hopes with the rise of Kemal Atatürk and his strength to resist the British imperialism. In 1920 both countries decided to exchange ambassadors, as a sign of the good relationship between their countries. A shadow passed over the Soviets' optimism when the new Turkish Communist Party, created in 1920, was not regarded favourable by Kemal Ataturk. Soon after that, a powerful campaign against Turkish communists started. The Turkish Communist Party was official outlawed in 1922, after the execution of its leader, Mustafa Subhi, in January 1921. Although, the relationship between the states did not suffered too much, Moscow considered a priority the diplomatic approaches. At the same time, Moscow declared its solidarity and its support for the Turkish communists.

The second state which benefited from the same treatment was Iran⁷. Moscow's main objective aimed to encourage this strategic southern neighbour to resist the British imperialism and to use Iran as a base for spreading the communist revolution in the Middle East. In 1918 the Russian troops were withdrawn from the north of Iran where they were stationed since the beginning of The Great War. The Iranian Communist Party was created in 1920 under the name *A'Delyat Party*, the Party of Justice, made up of a few Iranian workers which rapidly launched into a radical revolutionary action. Its program of radical reforms was criticized by Moscow. This program could destroy the national bourgeoisie and the landlords, considered by Moscow as advanced elements of the national struggle against the British presence. The Soviets gave priority to the diplomatic process for consolidating its relationship with Teheran and to help Iranians in order to resist the British. The Soviets' relationship with Teheran answered to an imperative of security at the Soviet-Iranian border. Moscow adopted the same attitude as in Turkey: encouraging the development of the national bourgeoisie in order to oppose the western powers. From 1921 to 1927 the relationship between these two countries unfurled into a peacefully climate, marked by the signing of the Soviet-Iranian Treaty in February 1921, in which Moscow renounced all its grants and ownership in Iran. Reza-Khan's *coup d'état* from 1925 did not affect the Soviet reliance on the Iranian leaders capacities to achieve their economic reforms. In 1927, suddenly, Moscow completely renounced to their expectations of seeing any reforms in Iran. This country was introduced as being among the reactionary states series. At this stage, the only Soviet objective was to encourage Iran to oppose the British attempts to gain any influence in this country. In the first decades of its existence, the Soviet Union carried a foreign policy which, in a general manner, was limited to its main purpose: to break their isolation and to annihilate all the threats for Soviet security coming from the west. In the Middle East the same attitude prevailed, confirmed by the Soviets attempts to establish a good relationship with Turkey and Iran. At this stage we assist at a renunciation of all the forms of exactness ideological character. The Middle East was a rough field for the growth of local communists. The Soviet policy was a dual policy in this area, as in the rest of the world, through normal diplomacy and through its support to the "progressive movements" from the inside of these countries. In 1928 Moscow realized that the regime set up in 1917 was consolidated and the main threats vanished. At the sixth Congress of the Comintern in 1928 Moscow changed the way of action and its leaders' outlook. The Congress adopted a resolution which aimed to strengthen the communists movement and its solidarity with the Soviet Union objectives. Now the national bourgeoisie was regarded as a reactionary element, ally of the imperialists and a bitter enemy of the revolutionary movement. Till 1934, that was the Soviet foreign policy. This year, 1934, could be considered the year of change under the pressure of the economic failure in agriculture and foreign threats, German and Japanese. This was the year when the Soviet Union entered into the League of Nations and made a real approach to France and Great Britain. In the Middle East, the Soviet Union militance marked small steps in front of the local resistance at the commu-

nists growth. In the years before World War II, in the area it manifested a powerful current of sympathy for fascism. The Italian and German propaganda will amplify these sympathies, supporting the idea of pan-Arabism. The Arab uprising from 1936 in Palestine, led by Haj Amin al-Husseini was criticized by Moscow and declared that this uprising were supported by fascists. Haj Amin al-Husseini was declared by Moscow a German fascist agent. From 1936 Moscow's relationship with Teheran and Angora degraded after Montreux. Turkey will be the only one responsible for defending the Straits, without Moscow. In fact, the Turkish foreign policy will approach a neutrality, with powerful German sympathies, estimating that the Soviet threats were higher than the German. The Ribbentrop-Molotov Pact from August 1939 did not affect too much the Soviet position in the Middle East. The local Communist Parties, created soon after 1920 in this area, except the Egyptian Communist Party, were too weak and divided, will consolidate. The alliance with the western countries⁸ will facilitate the establishment of diplomatic missions in Cairo and Beirut, both led by Stalin's trusted men, Nikolai Novikov and Daniel Solod. Numerous Muslims from the Soviet Union were granted permission to go to Mecca in pilgrimage. The Russian Orthodox Church Patriarch was received with much pomp at Jerusalem and in main cities from Middle East. Kremlin, through negotiations, obtained as a recovery a lot of ancient properties of the Russian Orthodox Church of Levant: monasteries, schools and hospitals. Right after the war, profiting as the ally of Great Britain and France, Soviet Union will support the Arab demands that the British troops be withdrawn from the Middle East, a demand supported in the Security Council of the United Nations, in 1946 and 1947, at the solicitation of Syria, Lebanon and Egypt. The foreign policy of Soviet Union complied with Stalin wishes. Under Stalin, the Soviet Union's foreign policy⁹ remained a continental-regional one, in order to assure the Soviet Union's security needs. Stalin lost his confidence¹⁰ in the national bourgeoisie leaders from the third world countries. He was very affected by the Turkish experience when he had supported Atatürk to the detriment of the local communists. Later, Turkey gave no support to the Soviet Union in its Straits demands. Turkey even will become a member of N.A.T.O., the supreme sin for Stalin. Another country to which Stalin gave his support to in the detriment of the local communists was Chiang Kai-shek's China, another great disappointment to him. After 1945 Stalin focused on India,¹¹ but the national bourgeoisie skidded to the west, became member of the Commonwealth and accepted foreign investments and British military advisers. Stalin concluded that the national bourgeoisie regimes were in the capitalists' sphere and so he gave no support to the new radical regime from Guatemala and no such regimes in the future. After 1945 Stalin's theory of the two antagonists camps begun to emerge, one imperialistic and warrior, and the other one, led by the Soviet Union, anti-imperialistic and peaceful. In 1947, Andrei Jdanov, member of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, officially formulated the theory of the two camps, describing the third world in terms of the new conflict East-West: if a country from the third world was not ruled by communists, even if its leaders declared their neutrality, they were in the imperialistic camp. A country which did not subordinate its for-

eign policy to Moscow was included in the imperialistic camp. Even if a non-communist state from the third world took an anti-western position or nationalized a strategic sector of its economy, for example the oil sector, these gestures were considered by Stalin as simple tricks. Any so-called neutral country was, in fact, an American puppet for Stalin. His main preoccupation was the support given to the Communist Parties from the Western Europe and, later, to the Movement for Peace, an action directed by Kremlin, in these countries. At the XIXth Congress of the Communist Party of the Soviet Union¹² in 1952, Stalin powerfully denounced the bourgeoisie: "...the bourgeoisie itself-the chief enemy of the liberation movement-has become different that it was...Earlier the bourgeoisie allowed itself to take liberal actions. It defended bourgeoisie-democratic freedom and thus created popularity for itself in the people. Now, not a trace of the liberalism remains...Earlier the bourgeoisie was considered the head of the nation. It defended the rights and independence of the nation placing it<highest at all>. Now, not a trace of the <national principle> remains. Now, the bourgeoisie sells the rights and dependence of the nation for dollars". For Stalin, however, his strategic neighbours from south, Turkey and Iran ¹³ could not be excluded from the Soviet sfera of influence, being a very high relevance for the southern flank security of the Soviet Union.

During the war, Stalin considered unacceptable being neighbour with two states who had powerful simpathies for Germany. Stalin requested Turkey a clear commitment for the United Nations. Else, he intended to occupy, as a safe measure, a part of Turkey. This country carried on hesitant policy, giving a few favours to its powerful neighbour, opening the Straits and facilitating the transit of the allied supplies to the Soviets. For Stalin these gestures were insignifiant and in March 1945 he denounced the non-agression treaty from 1925 signed by both countries. In August 1945, at Potsdam, Stalin aimed at an agreement which should allow him to exert a common control over the Straits. United States considered that the Soviet hegemony tendency was unacceptable, the Straits being vital for the security of the entire area and for the United States itself. In October 1946 Washington declared that Turkey was a stategic part for the entire area and its stability. In March 1947 the Truman Doctrine reduced any possibility for the U.S.S.R. to exercise any political or military influence over Turkey in the future .

The Soviets faced the same difficulties in the establishment of their hegemony in Iran, considered by the United States as essential, a regional ally, approached by the western powers. The relationship between Soviet Union and Iran degraded when Hitler gained power in Germany. The Shah's pro-German policy resulted in August 1941 to a British and Soviet invasion, the British army in the south and the Red Army in the north of Iran. In 1942 the *Tudeh Party* turned up on the Iranian political stage, powerfully supported by the Soviets. It proclaimed in its program the possibility of some changes in the social and political field, but only by legal actions. However, in 1945, supported by the Kremlin, the Tudeh Party proclaimed in the north of Iran an *Autonomus Republic of Azerbaidjan*. Stalin hoped that to avoid withdrawing Soviet troops from Iran in this way . United States Administration was determined to oppose the Soviets and to bring the entire problem in front of

the United Nations. Stalin accepted with difficulty to withdraw his army from Iran. He aimed to avoid a confrontation with a neighbouring country, one totally hostile to Moscow.¹⁴

Thus, right after World War II, in the Middle East, the Soviets' political achievements were almost non-existent. Although Kremlin succeeded in the establishment of some diplomatic relationships with almost all the states from this area, the failure in Turkey and Iran were much too important for Stalin's objectives in the Middle East. Again, the Soviets will establish two channels of their relationship with this area: the classic diplomatic relationship and on the other hand, the infiltration and strengthening of the local communists parties, as in Syria and Irak in 1945.

Soon after the events in Turkey and Iran, another crisis in the Middle East will determine Moscow to get involved here. After 1945, in Palestine, the climate was explosive¹⁵. The limitation of the number of the Jewish immigrants through the *White Paper* in 1939 by the British Cabinet will produce numerous troubles in Palestine, Hagana, the semi-official army of the Jewish Agency was carrying on a real war with the British troops. London¹⁶ had a very complicated situation, being split between its interests in the Arab world and the pressure of the public opinion of the entire world after the Holocaust. Truman will search various conciliation formulas, proposing a rise in the number of Jewish immigrants or the creation of a federalist state in Palestine. His plans will fail. The Atlee Cabinet will convene a round table, but the Arabs will refuse to sit at the same table with the Jews. On April 2, 1947 Atlee informed the United Nations about the situation in Palestine. On November 30, 1947 after numerous inquires, the General Assembly of the United Nations favors the creation of two states, one Arab and another Jewish, the holly places, as Bethlehem and Jerusalem becoming international places. A special committee composed of from the United States, Soviet Union, Canada and Guatemala recommended this solution. Moscow and Washington had an identical position in a period of maximum confrontation between both states. To the United States the Jewish electorate was very important for the Democrats, and Truman could not risk losing their votes and support. For the Soviet Union this was an oportunity to take the British out of a part of the Middle East, a very important objective for the Kremlin.

The Arab states immediately announced that they will never recognize the United Nations' resolution. In front of this block, London announced on December 11, 1947 that she will renounced at her Mandate on May 15, 1948. London thought that the Arab states will defeat the Zionists army soon after this date. For this purpose, London signed a new treaty with Baghdad, supplied armaments to Syria and did not oppose the *Arab Liberation Army* occupying the British bases which were gradually evacuated by the British army. During the entire war in Palestine, the *Arab Legion* will be commanded by famous Glubb Pasha, an old British general. The fear of seeing the Arabs and their oil passing over the Soviet camp explains the British attitude¹⁷. The Secretary of Defense of the United States, James Forrestal, and experts from the Departament of State shared the British opinion and fears, being totally hostile, without exception, to the idea of creation

of a Jewish state in Palestine. Truman was caught between this group and the American Jewish pressure. He will recommend these groups moderation in their actions. The situation in Palestine will rapidly deteriorate. On Christmas Day 1947, hundreds of civilians were killed in the confrontation between Arab and Jewish communities. On March 19, 1948 the Security Council of the United Nations will ascertain that the confrontations between both communities has amplified since December 1947. In the same day, the American ambassador at the United Nation suggested that the administration of Palestine to be given to the United Nations. Gromyko will oppose this suggestion, accusing the United States of intending to transform Palestine into an American base¹⁸.

On May 14, 1948, the executive chief of the Jewish Agency, David Ben Gurion proclaimed the independence of the new state of Israel. On this day, United States will recognize *de facto* the new state. On May 17, 1948, Soviet Union will recognize *de jure*, a highest recognition.

On May 15, 1948 the joint armies of Arab states invaded the new state in an attempt to destroy it. The Soviet Union gave discreet support through Czechoslovakia. Moscow made an air-bridge supplying Israel with fighters, artillery and machineguns.

The Soviet support¹⁹ will raise the Arab hostility towards Moscow. The Soviets represented themselves as supporters of the new state. The independence of Israel eliminated the British troops from Palestine and weakened the British position in the Middle East. This was a new opportunity for Moscow to affirm its presence there. Moscow's decision seemed a logical one, because in its views, till the mid '50s, the Arab world was regarded as a reactionary and a feudal world.

After 1948 the Middle East will enter in a period of crisis in which Moscow will be very interested to intervene, especially since after a short period the relations between Moscow and Israel deteriorated very rapidly²⁰. The Jewish state was very attractive for the Jews who lived in the Soviet Union and in the communist states of the Europe.

Since the first month, Israel was approached by the United States, a state in which it will always find a great sympathy and the large financial support that it needed. The western powers will supply reasons for Moscow to intervene. On May 25, 1950, after the armistices signed in March 1949 by Israel with the Arab States never became Peace Treaties, United States, Great Britain and France will publish a declaration on the security of the Middle East region²¹. In this declaration these states affirmed their intention to act in this area for the maintaining of the present status-quo. These states declared that they will never supply with armaments any state from this region that had aggressive intentions against its neighbours. This declaration was not signed by the Soviet Union, and the western powers did not have the intention of including her. These states thought that choosing the possibility of acting outside the United Nations regulations will avoid a Soviet veto. In fact, through this declaration, the western powers invited Soviet involvement in this area. Any state from the Middle East can request armaments from Moscow if the West refuses to supply them. Five years later, this will be one of the causes of the Suez crisis, Egypt being supplied by Moscow with arms²².

Another crisis in the Middle East was the Iranian crisis²³. On March 7, 1951 Ali Razm Ara, the Iranian primeminister was killed. He was close to Mohammad Reza and he had a program of moderate reforms in order to eliminate misery and corruption and, to avoid and eliminate any communist influence. Washington approved this policy²⁴. One of the most sensitive problems in this country was Anglo-Iranian Oil Company (A.I.O.C.), the British oil company spoiled Iran by much profits. Under huge pressure, on March 15, 1951 the Majlis nationalized the oil sector. On April 28, 1951 Mossadiq, the leader of the National Front, supported by Tudeh and the radical muslims of Ayatollah Kachani, was appointed by the Shah as Prime Minister. A wave of anti-British actions will spread across the entire region. On July 20, 1951, King Abdallah of Jordan was assassinated in Jerusalem and in October 8, 1951 Nahas Pasha, the Egyptian Prime Minister denounced the Treaty from 1936²⁵. London decided to intervene in Iran, preparing military action. Truman opposed this British attitude, because the failure of the nationalists could facilitate the path to power for Tudeh²⁶. Between Mossadiq and Shah a powerfully rift will grow. On July 19, 1953 the Majlis rejected the appointment of Mossadiq as the supreme commander of the Iranian army. On August 8, 1953 Malenkov, the Soviet Prime Minister announced the opening of the negotiations with Iran. This was too much for the United States and CIA, through General Schwartzkopf provoked a *coup d'etat*²⁷. During this entire crisis, the Soviet Union avoided involvement in Iran. Moscow not only did not offer any aid to Mossadiq, but also tempered Tudeh in order to avoid its gain in the power. After Stalin's death, Moscow aimed to establishing good relations with the West and had enough oil for itself in Baku²⁸. Moscow had no reason to get involved in Iran and to transform a local crisis into an international crisis in which to implicate itself. 1953 was the year when the Soviet foreign policy was radically changed²⁹. The communist interest in the Middle East in the mid '50s had three main targets: the expansion of communism into the Third World, the establish of good relations with the Arab States and the penetration of a strategical area occupied up till then only by the western powers. In 1953 not only the leadership of the Soviet Union had changed but also its entire foreign policy. Krushev launched into an unprecedented foreign policy, very militant in the economic and diplomatic fields thus the Soviet Union not having western economic and military potential³⁰. Soviet Union cooperated and supported any country which resisted having western bases on its territory³¹. This new concept of foreign policy was developed by a Soviet scholar, Ghiorghji Mirsky. Krushev had a dual foreign policy: cooperation in direct relationship with the west and confrontation with the west in the Third World.

The third world was not no longer regarded as a reactionary area. Malenkov begun to speak in warm terms about the Third World and its leaders such as Jawaharal Nehru from India. The official view concerning the *national bourgeoisie* changed and it was no longer regarded as the chief reactionary class³².

The Soviet participation at the highest level at the Bandung Conference from April – May 1955 confirmed the highest Soviet interests for the Third World³³. The Soviets found in Nasser, the new leader of Egypt a very convenient inter-

locutor. The Arab defeat in 1948 caused a wave of nationalism and anti-British actions³⁴. On July 23, 1952, a group of so-called "Free Officers" led by Lieutenant-Colonel Gamal Abd al Nasser gained the power in Egypt through a *coup d'état*, King Farouk being sent into exile. For a brief period of time, General Mohammad Naguib, the hero from the Palestinian war, was appointed by the "Free Officers" as their leader. Soon after that, Nasser will replace him. Nasser was not a revolutionary communist, his political ideas were in contradiction with the Marxism. He destroyed the Egyptian Communist Party. His Arab-nationalism so-called *Nasserism* was a rival of the communism in the political and ideological field³⁵.

The "Free Officers" *coup d'état* was regarded by Moscow in July 1952, with suspicions. *Pravda* wrote that behind the "Free Officers" was the American imperialism³⁶. Nasser destroyed all the parties and arrested almost 3000 political prisoners³⁷. Egypt was a very poor country with 40 millions inhabitants, with no industry and no more arable terrain than Belgium. To draw the attention of his people from the seriously internal problems, he needed a foreign enemy. The first enemy was Great Britain, but after the withdrawal of its troops from Egypt, Israel became this enemy, being responsible for the unfavorable internal situation. His participation at Bandung raised the radical nationalism ideas. Nasser aimed to lead the Arab World and the non-alignment movement³⁸. Nasser now realized to be an Arab for the Arabs, an Asian for the Asians, an anti-communist for the United States and an anticolonialist for the Soviets and a neutralist for the Third World³⁹.

Nasser launched a nationalistic pan-Arab policy and anti-Israeli policy. One of the main problems was the Gulf of Aqaba and the Tiran Straits. Egypt claimed that Israel had not any territorial waters in this Gulf and access in the Red Sea because Eilat were occupied after the armistice of March 1949. Egypt locked up the Tiran Straits and the Suez Canal for Israel as a form of an economic warfare. Both interpreted international law differently. The Constantinople Convention of 1888 decided that the Suez Canal be always open all the time, in peace or war for every vessels. The Canal could not be a subject for a blockade. Egypt violated this Act⁴⁰.

The Bagdad Pact which included his rival, Nuri es-Said supplied a new opportunity for Nasser to act. On March 2, 1955 he established with Damascus a Joint military Staff⁴¹. An Israeli attack on March 16, 1955 in Gaza, a base for the fedayins proved the weakness of the Egyptian Army. Nasser started to seek armaments for the Egypt. He requested first in Washington but United States agreed only if Nasser accepted an American military mission in Egypt. He refused this proposal.

At Bandung, Cho En-Lai offered a good deal to Nasser: to buy armament from the communist camp, paying in products, especially in cotton⁴². The armament will be supplied by Czechoslovakia: 230 tanks, 200 armoured troop carriers, 100 self propelled guns, 500 artillery pieces and up to 200 fighters plus naval ships (destroyers, submarines, torpedo-boats)⁴³. The approach between the Soviets and Egypt was not an accident. It followed the new policy line of Moscow

in the Third World⁴⁴. The first steps of Moscow were in 1954. In January Moscow and Cairo signed a petroleum agreement and in March they exchanged ambassadors. Moscow opposed its veto in the Security Council concerning the opening of the Suez Canal to the Israeli vessels⁴⁵. The position of the United States in this region was a very fragile one, between Israel and Arab States. The Washington role was very complex, pendulating between each side in the conflict, following its policy and national interests in this area. The main objective was to lock the access of the communists in this strategical region. Americans aimed to balance the Israeli power with Arab friendship. The pro-Israeli policy adopted by many presidents of USA, including Eisenhower, was followed by major supplies, economic and military to the Arab States, thus an "impartial policy"⁴⁶. In the Middle East the Secretary of State, John F. Dulles aimed to build a solid defensive area which included Arab States in order to oppose the Soviet Union by a real "dam"⁴⁷. This plan would become soon the Bagdad Pact. Nasser opposed fiercely this plan, and, later this Pact. Dulles never understood the concept of the non-alignment. For him, the non-alignment was similar with the communism.⁴⁸

Another state which was deeply involved in the Arab world was France. France, right after the war, had numerous problems, economics, politics and especially morale⁴⁹. The major problem was the colonial problem. France was defeated in Indochina. Soon after this disaster, in 1954 in Algeria began a new war for France. Algeria, part of Metropolitan France, with a mixed population, represented a major stake. France aimed at hitting the Arab nationalism, especially because Nasser supported the Algerians rebels⁵⁰. For Guy Mollet, the French Prime Minister, Nasser was a fascist dictator and aimed to hit him very hard. For France, the Suez Canal was less important than Algeria. France had a large sympathy for Israel after the Holocaust and was prepared to give all its support, including a military one, for the new state⁵¹.

In a few years, from 1948 to 1955, in Israel were killed more than 3000 civilians in terrorists attacks of the fedayins, supported by Egypt. Egypt also carried on economic warfare against Israel. In April 1956 Nasser signed a military pact with Saudi Arabia and Yemen. In October 25, 1956 he signed with Syria and Jordan an agreement for a joint military staff against Israel⁵². Israel decided on a preemptive action into a short powerful attack⁵³. For David Ben Gurion, the Israeli Prime Minister, the objectives were limited: freedom of the Tiran Straits, the destruction of the fedayins' bases in Gaza and the security of Israeli borders. When Dayan invaded the Sinai Peninsula, he followed these objectives, not the Anglo French objectives⁵⁴. Great Britain had a very flexible policy. When it abandoned a colony, it moved its bases. London could not withdraw from the Middle East, because for of British Empire, Arab oil were vital for the economy⁵⁵. In 1955, Anthony Eden replaced Winston Churchill. For him, a British withdraw from the Arab world was unacceptable⁵⁶. For him, Nasser was another dictator like Hitler. He was one of the main actors at the creation of the Bagdad Pact on February 24, 1955, which included Great Britain, Turkey, Pakistan and Iraq. The young King of Jordan, Hussein, who was a pro-British, carried although an anti-British policy forced by his country's internal problems, having numerous Pales-

tinian refugees which was an anti-British minority. He refused to sign the Bagdad Pact and more than that, he removed General Glubb Pasha, considered as the second man in Jordan after the King Hussein. For Eden, this humiliation made him wait for a favourable moment to counter-attack.⁵⁷ A very sensitive problem in the relationship with Egypt was the Suez Canal base. In 1953, as Secretary of the Foreign Office, he had a conversation with Eisenhower regarding this problem⁵⁸.

Eden aimed to propose to Egypt a plan in five points:

1. The maintenance of the Suez Canal Base in time of peace with a view to its immediate reactivation in the event of war.
2. The air defence of Egypt by the British R.A.F.
3. The gradual withdrawal of the British troops
4. The Egyptian contribution to defend the Middle East
5. The British military and economic aid.

In their negotiations, London had three graded proposals: Case A, B, and C. In January 1954 Egypt agreed that the British could occupy again the Suez Canal Base if an aggressor attacked Egypt. The final agreement was signed in October 19, 1954. At Bandung Nasser learned that non-alignment and the game between East and West is very profitable. He also learned that in order to resist to West he must develop his industry. After Bandung, Nasser reactivated the old plan of a Dam at Asswan, a huge one. It could supply more energy for the industry and more arable terrain for Egyptian agriculture. The Dam was too expensive for Egypt, 200 millions US\$. Only the United States could supply these funds. The loan requested at the International Bank for Reconstruction and Development met resistance, because the Dam was not financial viable⁵⁹. The United States and Great Britain committed themselves to build the Dam. On december 24, 1955 they made an offer in two stages, supplying all the funds. Nasser felt that he can lose his independence by accepting this loan, and to counter-attack, he recognized on May 16, 1956 the Communist China. In June 1956, Dmitri Shepilov, the Soviet foreign minister, launched a Soviet offer to build the Dam. Dulles decided to hit Nasser. He thought that the Soviets were bluffing and their offer was not a seriously one. When the Egyptian ambassador in the United States arrived from Cairo with instructions to accept the United States and British proposal, Dulles answered him that the dam was too expensive a project for a country poor as Egypt which could not support such an investement. The French ambassador in the United States upon, hearing that, said: "he will make something with the Suez Canal. This is the only way to touch the West"⁶⁰.

On July 26, 1956, into a speech at Alexandria, Nasser announced in front of a mass meeting, the nationalization of the Suez Canal Company, an British-French property. The same day he signed the Act nationalizing this Company⁶¹.

On July 29, 1956, in the British Parliament, Eden announced that Britain will oppose Nasser's action. The same day, the French ambassador in London told Eden that France is prepared to intervene *manu militari* under British command⁶². France was not the only state requesting a military intervention against Nasser. On July 26, Nuri es-Said, Iraq's prime minister requested the same of

Eden. Nasser's action was perfectly legal, even Great Britain and France nationalized, soon after the war, the strategic sectors of their economies. Eden's tactic was to negotiate with Nasser till the re-election of Eisenhower in the United States in November 1956. Neither Eden, neither Mollet aimed at a *coup d'état*. They aimed to restore their national prestige after a series of humiliations⁶³.

The initial plan, *Operation Musketeer*, completed on September 8, foresaw an Anglo-French attack on Alexandria. Eden opposed this plan and chose the Canal Zone where there was legal reason for intervening. A viable alternative was to draw Israel which was at war with Egypt. Israel had strong reasons to intervene and this was a good opportunity. France was the link between Great Britain and Israel. On 22-24 October 1956 a secret Conference took place at Sevres⁶⁴, where these three states adopted the intervention plan. The Israeli attack in October 29 would be the pretext for the Anglo-French intervention. The British issued an ultimatum in which they requested the withdrawal of the both sides along the Canal.

The plot was obvious. Eden was fiercely attacked in Parliament. Some of the members of the British Cabinet were not informed about this operations in all its details, a fact which provoked consternation⁶⁵.

In the United States it was a few days before elections. Eisenhower was very furious. He ordered to Secretary of Treasury to sell Sterlings on the financial market, attacking the fragile British economy. Eisenhower threatened London with oil sanctions on November 6. Bulganin threatened Israel and the Anglo-French with nuclear attacks, but only after he knew the United States position and its opposition at this intervention⁶⁶.

The crisis will finish only through negotiations. On February 11, 1957 Dulles promised Israel to support United Nations troops at Sharm el Sheik in order to secure the Israeli borders. Golda Meir accepted this proposal on March 1, 1957, but only with the assurance that the Gulf of Aqaba will remain open.

The United States' answer⁶⁷ to this crisis was the Eisenhower Doctrine, a prolongation of the Truman Doctrine in the Middle East. United States would supply military and economic aid to any country in the Middle East which is threatened by another country ruled by a communist or a pro-Soviet regime. United States could intervene even militarily into the limits of the U.S. Constitution and international treaties signed by the United States. U.S.A. could act only in the frame of the United Nations regulations. The Eisenhower Doctrine also had an economic side; 200 million US\$ in order to aid the states of the Middle East.

Nobody knows what London and Paris wanted to do and what were their objectives. The Canal anyway should be evacuated, and Egypt was a member of the United Nations. Their intervention saved Nasser, consolidating his position. The Soviet prestige rose in the Third World, and their own intervention in Hungary was a quiet one. The only state which accomplished all of its objectives, although very limited, was Israel.

FOOTNOTES:

- ¹ Fontaine, Andre *Istoria Razboiului Rece* vol III (Editura Militara, București: 1993), p. 1993
- ² Spanier, John W. *American foreign policy since world war II* (Praeger Publishing, New York: 1960), p. 118
- ³ Fontaine, *op. cit.*, pp. 195 ff
- ⁴ Fontaine, *op. cit.* p.196
- ⁵ Kaminsky, Catherine & Kruk, Simon *La Strategie Sovietique au Moyen-Orient*, (Presses Universitaires de France, Paris: 1988), pp. 9 ff
- ⁶ Fontaine, p. 197
- ⁷ Kaminsky, *op. cit.*, p. 10
- ⁸ Fontaine, *op. cit.*, p.197
- ⁹ Confino, Michael & Shamir, Shimon *The USSR and the Middle East* (Israel Universities Press, Jerusalem: 1973), pp. 77 ff
- ¹⁰ Hough, Jerry F. *The Struggle for the Third World. Soviet Debates and American Options*, (The Brookings Institution, Washington D.C.: 1986)
- ¹¹ *Ibidem*, pp. 227 ff
- ¹² *Ibidem*, p.191
- ¹³ Hough, *op. cit.*, 191
- ¹⁴ Kaminsky, *op. cit.*, pp.14 ff
- ¹⁵ Fontaine, *op. cit.*, p.196
- ¹⁶ Kaminsky, *op. cit.*, p. 17
- ¹⁷ Fontaine, *op. cit.*, p.198
- ¹⁸ *ibidem*, p.200
- ¹⁹ Kaminsky, *op. cit.*, p. 15
- ²⁰ Fontaine, *op. cit.*, p. 203
- ²¹ *Ibidem*, p. 204
- ²² *ibidem*, p. 205
- ²³ Hough, *op. cit.*, p. 227
- ²⁴ Fontaine, *op. cit.*, pp. 205 ff
- ²⁵ Bușe, Constantin & Vianu, Alexandru, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. III, (Ed. didactică și pedagogică, București:1983), p. 85
- ²⁶ Fontaine, *op. cit.*, p. 207
- ²⁷ *ibidem*, p.213
- ²⁸ *ibidem*, p215
- ²⁹ Soulet, Jean Francoise, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, (Ed. Polirom, Iasi: 1998), pp. 194 ff
- ³⁰ Confino & Shamir, *op. cit.*, p. 78
- ³¹ Hough, *op. cit.*, p.228
- ³² *ibidem*, p.230
- ³³ Rubinstein, Alvin Z., *The foreign policy of the Soviet Union*, (Random House, New York:1960), p. 386
- ³⁴ Herzog, Chaim *The Arab-Israeli wars*, (Steimatzky, Tel Aviv: 1984), pp.111 ff
- ³⁵ Soulet, *op. cit.*, p.195
- ³⁶ Confino & Shamir, *op. cit.*, p. 148
- ³⁷ Johnson, Paul, *A history of the modern world, from 1917 to the 1980s*, (Wendenfeld & Nicholson, London: 1983), p. 489
- ³⁸ Herzog, *op. cit.*, p.113
- ³⁹ Confino & Shamir *op. cit.*, p. 149
- ⁴⁰ Soffer, Ovadia *Les Nations Unies au Moyene-Orient. Proces verbal d'une faillite*, (Presses Universitaires de France, Paris: 1985), pp. 72 ff
- ⁴¹ Kaminsky, *op. cit.*, p. 17
- ⁴² Confino & Shamir, *op. cit.*, p.149
- ⁴³ Herzog, *op. cit.*, p.112
- ⁴⁴ Soffer, *op. cit.*, p. 23
- ⁴⁵ Kamisky, *op. cit.*, p.27
- ⁴⁶ Soffer, *op. cit.*, p.23
- ⁴⁷ Kaminsky, *op. cit.*, p. 17
- ⁴⁸ Cross, Colin *The fall of the British Empire. 1918-1968*, (Coward-McCann, New York), 1969, p. 317
- ⁴⁹ Milza, Pierre & Berstain, Serge *Istoria Europei*, vol V (Institutul European, Iasi: 1998), pp.254 ff
- ⁵⁰ Hobsbawm, Eric *Secolul Extremelor*, (Ed. All, Bucuresti: 1998), pp. 260 ff
- ⁵¹ Herzog, *op. cit.*, p.114
- ⁵² Johnson, Paul *Une histoire des Juifes*, (Jean Claude Lettes, Paris: 1980), pp.574 ff
- ⁵³ Cross, *op. cit.*, p 321
- ⁵⁴ Eban, Abba *My country. The story of the modern Israel*, (random House, New York), 1972, p. 141
- ⁵⁵ Kennedy, Paul *The rise and fall of the great Powers*, (Random House, New York: 1987), pp.368 ff
- ⁵⁶ Johnson, *A history of the modern world...*, pp. 490 ff
- ⁵⁷ Cross, *op. cit.*, pp. 314 ff

---

⁵⁸ Eisenhower, Dwight D., *The White House years. Mandate for Change. 1953-1956.* (Double Day, New York: 1963), pp. 149 ff

⁵⁹ Johnson, *A history...*, p. 492

⁶⁰ Kissinger, Henry *Diplomația*, (All. Bucuresti:1998), p. 479

⁶¹ Bușe & Vianu, *op.cit.*, p. 92

⁶² Kissinger, *op.cit.*, p.482

⁶³ Johnson, *A history...*, pp. 491 ff

⁶⁴ Herzog, *op.cit.*, p117

⁶⁵ Johnson, *A history...*, p.494

⁶⁶ Confino & Shamir, *op.cit.*, p. 150

⁶⁷ Bușe & Vianu, *op.cit.*, p. 123

Relațiile arabo-israeliene și inter-arabe în perioada 1948 - 1967

Cristina NEDELCU

MOTTO:

We practice pure politics—I'm against you because you are my brother, but I'm with you against father, and with father against our cousins, but we are with our cousins against the village, we are with the village against the capital, with the capital against the neighbors, but with our neighbors as an Arab nation, against the rest of the world. (Noi practicăm politica pură – eu sunt împotriva ta pentru că ești fratele meu, cu tine împotriva tatălui nostru, alături de tatăl nostru împotriva verilor noștri, cu verii noștri împotriva satului, cu satul împotriva capitalei, cu capitala împotriva vecinilor, dar cu vecinii noștri, ca națiune arabă, împotriva restului lumii).*

Începând cu anii '20 violența a fost endemică în relațiile arabo-israeliene, în Palestina înregistrându-se ciocniri violente în 1920, 1921, 1929 și 1936-1939. În timpul celui de-al doilea război mondial amploarea confruntărilor violente s-a redus.

După ce Adunarea Generală a O.N.U. a adoptat la 29 noiembrie 1947 Rezoluția nr. 181, care prevedea împărțirea teritoriului Palestinei, violențele au reînceput în zona. Pe de o parte se înfruntau comunitățile arabă cu cea israeliană, iar pe de altă parte ambele comunități se confruntau cu puterea mandatară. Un al treilea plan de confruntare este dat de rivalitățile inter-arabe: Siria, Egiptul și Arabia Saudita se opuneau celor două regate hashemite, al Iordaniei și al Irakului.

După votul din cadrul Adunării Generale a O.N.U., Azzam Pașa, Secretarul General al Ligii Arabe, a declarat la radio că *va fi un război de extermare și un masacru de proporții*.¹ La nivel oficial, Consiliul reunit al Ligii Statelor Arabe a dat publicității o declarație, considerată a fi o reacție la fondarea statului Israel. În document se precizează că evreii erau o minoritate în Palestina, care este un stat arab atașat lumii arabe prin legături spirituale, istorice și strategice. În viziunea Ligii Statelor Arabe, Palestina a fost independentă încă de la separarea de Imperiul Otoman, însă manifestarea în practică a independenței nu a fost posibilă din

motive ce nu au ținut de locuitorii acestui teritoriu. Întrucât statele arabe considerau Rezoluția nr. 181 a Adunării Generale O.N.U o nedreptate la adresa locuitorilor arabi ai Palestinei, au decis să intervină în războiul declanșat în Palestina pentru a restabili pacea și securitatea.²

În 1937, Comisia Peel a propus împărțirea Palestinei, plan reluat doi ani mai târziu cu ocazia Conferinței de la Londra, dar neacceptat atât de palestinieni cât și de evrei. Marea Britanie a anunțat că în mai 1948 își va retrage trupele și administrația din teritoriul atribuit în 1920 Mandatului britanic, iar ca reacție Transiordania s-a oferit să încorporeze partea arabă a Palestinei, stabilită prin Rezoluția nr.181 ca teritoriu al unui posibil stat palestinian.³ Intervenția militară arabă din partea Egiptului, Siriei și Libanului era menită să împiedice anexarea părții arabe a Palestinei la Transiordania, acțiune vazută de regele Abdullah al Transiordaniei ca un prim pas din planul său de realizare a “Siriei Mari”.

Ipoteza intervenției arabilor împotriva israelienilor în 1948 din pricina rivalităților inter-arabe, poate fi susținută printr-o afirmație pe care Abdullah a făcut-o în fata lui Moshe Dayan, în ianuarie 1948, cu ocazia discuțiilor prilejuite de negocierile arabo-israeliene pentru încheierea tratatelor de armistițiu. Regele Abdullah a cerut israelienilor să nu dea Fâșia Gaza Egiptului – în acele momente se desfășurau la Rhodos negocieri pentru încheierea unui armistițiu israeliano-egiptean – ci, mai degrabă să o păstreze ei: *Luați-o voi, dați-o diavolului, dar nu-i lăsați pe egipteni să pună mâna pe ea.*⁴

În urma războiului din 1948, israelienii au obținut un stat care ocupa aproximativ 80% din teritoriul fostului Mandat britanic, deși cuantumul stabilit de Rezoluția nr. 181 pentru statul israelian era de 50%. Acesta a fost primul război arabo-israelian încheiat prin armistiții ale Israelului cu Egiptul (24 februarie 1949), Libanul (23 martie 1949), Iordania (3 aprilie 1949) și cu Siria (20 iulie 1949), care au cuprins numai termeni militari și nu aveau să aducă pacea permanentă.⁵ În urma războiului, de pe harta Orientului Mijlociu a dispărut entitatea politico-statală numită Palestina. Teritoriul care fusese înglobat în structura Mandatului britanic a fost împărțit între noul stat Israel, Egipt (Fâșia Gaza) și Transiordania (Cisiordania). Ierusalimul a fost împărțit între Israel și Transiordania printr-o linie de demarcație de 13 km.

Implicarea arabilor în războiul din Palestina, acțiune justificată la nivelul declarațiilor oficiale ca o intervenție pentru apararea drepturilor legitime ale palestinienilor, însă neoficial pentru satisfacerea propriilor interese, în sensul luptei interne pentru prestigiu în interiorul lumi arabe, poate fi considerată o primă caracteristică a conflictului. Această trăsătură a produs o alta, regionalizarea conflictului, caracteristică răsfrânta și asupra dinamicii desfășurării procesului de pace.

În urma promulgării Rezoluției O.N.U. nr. 194, din 11 decembrie 1948, a fost stabilită o Comisie O.N.U. de Conciliațiune, care a convins guvernele statelor implicate în conflict să demareze discuțiile pentru încheierea unor tratate de pace. Demersurile O.N.U. în aceasta direcție au durat până la jumătatea anilor '50, dar nu au avut rezultatele dorite, din pricina tergiversărilor ambelor tabere. Arabii s-au simțit umiliți și dornici de răzbunare, iar semnarea unor tratate de pace era

considerată o dovada de lașitate, pe care nici un stat arab nu și-o putea permite, dată fiind competiția inter-arabă pentru prestigiu.

Abdullah inițiasse negocieri secrete cu Israelul în perioada noiembrie 1949-martie 1950, purtate de Dayan direct cu regele Abdullah la reședința de iarnă a celui din urmă. Când Israelul a făcut publice aceste discuții, Abdullah le-a pus capăt, pentru ca nu își putea asuma riscul de a se afla în lumea arabă că negociază cu Israelul, considerat principalul dușman al arabilor. Aceasta ar fi subminat realizarea proiectului "Siriei Mari", pentru că odată făcute publice negocierile cu Israelul, Abdullah pierdea toate șansele de a se legitima în viitor ca suveran al unui regat arab unit și independent. În urma discuțiilor cu Israelul, regele Abdullah spera să obțină acceptul israelienilor în vederea punerii în aplicarea a Rezoluției nr. 181, primul pas din planul său, întrucât însemna ca unul dintre dușmanii săi (Abdullah a inclus în categoria dușmanilor pe toți liderii politici care se opuneau politicii sale) să accepte în mod oficial că Siria Mare avea dreptul să existe.

Dezavuarea tratatelor israeliano-iordaniene au determinat Egiptul, aflat în lupta directă cu regatul hashemit pentru hegemonie, să înființeze sub auspiciile Ligii Statelor Arabe și sub conducerea fostului Muftiu al Ierusalimului, Hajj Amin al-Husayni, **Guvernul Tuturor Palestinienilor** stabilit în Fașia Gâza. Inițiativele divergente (judecate astfel din punctul de vedere al interesului palestinienilor) ale Egiptului și Iordaniei au demonstrat încă o dată cât de fragmentată era lumea arabă, dar și cea palestiniană, una dintre cauzele pasivității sale politice.

Israelul se simțea superior din punct de vedere militar și de aceea a presupus că, în cele din urmă, arabii nu vor avea de ales și vor cere încheierea unor acorduri cu caracter definitiv. Această percepție a sinelui de către israelieni a permis amânarea purtării unor discuții cu partea adversă. Israelul nu se putea focaliza în totalitate asupra acordurilor de pace pentru că în interiorul noului stat apăruse o problemă mai stringentă: absorbirea noului val de imigranți, veniți în perioada 1949-1952.⁶

Din experiența primului război cu arabii, Israelul a considerat că a învățat o lecție: războiul este modalitatea cea mai eficientă de relaționare cu arabii.⁷ Din demersurile făcute de O.N.U., Israelul a învățat că pot beneficia de un anumit grad de securitate, fără a avea acorduri de pace încheiate cu vecinii arabi. Până la mijlocul anilor '50, când au început raidurile fedaynilor, siguranța Israelului nu a fost nevoită să facă față la prea multe provocări externe. Arabii palestinieni, fie deveniseră refugiați, fie obtinuseră statutul de cetățeni ai statului Israel, însă, indiferent de statutul lor juridic, au avut un comportament politic pasiv, caracteristic unei generații traumatizate.

Jumătatea anilor '50 a adus un nou tip de comportament arab față de Israel: primele raiduri ale fedaynilor, una dintre cauzele războiului din 1956. Printre cauzele noului conflict poate fi menționată și schimbarea regimurilor politice arabe. Generația de politicieni arabi de la 1948, considerată responsabilă pentru prestația armatelor arabe din război, a fost înlăturată de o generație de politicieni, proveniți din sfera armatei, care a adus o notă de agresivitate în comportamentul politic.

Decada loviturilor de stat reușite a început în 1949, în Siria, și a continuat în

Egipt (1952), Irak (1958), Sudan (1958) și Yemen (1962). Loviturile de stat au falimentat sistemele parlamentare și au introdus în sfera de decizie a politicului guverne centralizate, controlate de armată.

Armata națională era un element nou în lumea arabă. Până la cel de-al doilea război mondial, militarii avuseseră un statut inferior în societatea arabă. După obținerea independenței, armata a devenit simbolul mândriei naționale și al demnității. Armata a susținut că în 1948 vechile elite au fost corupte și ineficiente, de aceea s-a produs eșecul.⁸

În desfășurarea ulterioară din 1956, evenimentele din planul politico-diplomatic global au avut un rol semnificativ. Războiul Rece se afla într-un moment de încordare, manifestat în Europa prin revoluția din Ungaria, iar în Orientul Mijlociu din 1955 se reluase cursa înarmărilor, după eșecul celei diplomatice (cf. discuțiile pe marginea Pactului de la Baghdad). Prin intermediul URSS, Egiptul încheiase un acord de înarmare cu Cehoslovacia. Cursa înarmărilor s-a desfășurat atât între combatanții din Orientul Mijlociu, cât și între cele două Super-puteri, care aprovizionau cele două tabere.

Factorul internațional a acționat de această dată în favoarea Egiptului, și implicit a lui Nasser, transformând înfrangerea egiptenilor de pe câmpul de luptă, într-o victorie politică. Momentul marchează legitimarea și apogeul politic al lui Nasser.

Elementul de inovație adus de conflictul din 1956 constă în intervenția forțelor O.N.U. de Păstrare a Păcii într-o zonă tampon, creată între Egipt și Israel, după retragerea trupelor israeliene din Sinai.⁹

Mentalitatea colectivă arabă și israeliană după conflictul din 1956 nu s-a schimbat. Israelienii doreau să îi pedepsească pe arabi pentru incursiunile în Israel și considerau că arabii înțeleg numai limbajul forței. Totuși, după 1956 elementul de securitate în politica externă israeliană a început să fie elementul central al preocupărilor liderilor israelieni. Dacă în cazul Israelului se poate constata o nuanțare în scopurile promovate în politica externă, arabii și-au păstrat tonul agresiv, mai ales în cazul declarațiilor, în care susțineau că israelienii trebuie aruncați în mare. Arabii palestinienii au participat la conflict cu mici grupuri de comando, inspirate și organizate de egipteni, ceea ce a întărit și subliniat dependența lor de țările arabe.

Anii 1959-1960 au fost marcați de ciocniri de graniță aproape neîncetate între Siria și Israel. Organizații de gherilă siriano-palestiniene, similare fedaynilor egipteni, au desfășurat raiduri împotriva coloniilor din Israel, din baze stabilite pe teritoriile Siriei și Iordaniei. Israelul s-a plâns Consiliului de Securitate al O.N.U. în martie, august 1959 și noiembrie 1960.¹⁰ Din perspectiva planului global, Orientul Mijlociu părea că se află într-o fază de liniște după criza libaneză din 1958, iar Marile Puteri, preocupate de relațiile dintre ele, au tins să amâne găsirea unei soluții cu caracter permanent, și au avut ca obiectiv soluții pe termen scurt: să pastreze la un nivel cât mai scăzut violențele din zonă.

Palestina și problemele palestinienilor par să treacă pe un plan secund și în agenda liderilor lumii arabe, preocupați mai ales de rivalitățile dintre ei.

După războiul din 1948, Iordania a preluat Cisiordania, pe care în iulie 1951

a anexat-o oficial, iar celor 52% cetățeni palestinieni Abdullah le-a acordat (obligatoriu!) cetățenia iordaniană. După ce Israelul a refuzat să accepte ca denumirea noii entități statale să fie “Regatul Hashemit al Palestinei”, Abdullah a numit noul stat “Regatul Hashemit al Iordaniei” și a interzis folosirea termenului “Palestina” și a derivatelor sale. O inițiativă similară a fost adoptată și în Israel, la sfârșitul anilor '50, constatându-se și în mediul politico-diplomatic internațional evitarea termenilor referitori la Palestina.¹¹ Palestiniienii doreau să își păstreze numele, considerând că este un factor care acționează în sensul întăririi legăturilor de solidaritate a grupului, dar și pentru că, din punctul lor de vedere, cetățenia iordaniană semnifica să accepte o poziție de inferioritate, întrucât era o sintagmă asociată cu “beduinii primitivi”, populația societății iordaniene.

Pe fondul declanșării conflictelor Nasser-Bourguiba, Nasser-Arabia Saudită (în urma declanșării războiului civil din Yemen), Nasser-Siria, după desfacerea uniunii în 1961, a venit decizia SUA și a Marii Britanii de a da Iordaniei și Arabiei Saudite sprijin militar, având ca scop să constituie un bloc moderat, opus radicalului Nasser. Problemele interne din Egipt și precipitarea situației regionale au produs o nouă stare de tensiune în Orientul Mijlociu.

Concluzionând, perioada aflată în discuție a fost una a confruntărilor violente (războaiele din 1948 și 1956), în care inițiativele în sensul soluționării pașnice a diferendelor au eșuat total, după cum avea să demonstreze izbucnirea războiului din 1967. Cu fiecare an trecut de la prima confruntare generală (1948) se constată o radicalizare crescândă a taberelor implicate direct în război. Tabara israeliană și-a radicalizat treptat poziția, în urma permanentului sentiment de insecuritate, accentuat de la jumătatea anilor '50 de raidurile fedaynilor și constituirea primelor organizații ce aveau ca scop declarat lupta pentru eliberarea Palestinei (în 1954 a fost creată Fatah - “Victorie! A învinge!”). În lumea arabă la jumătatea anilor '50 a ajuns la maturitate o generație convinsă că eșecul predecesorilor lor se datora corupției și colaborării cu statele occidentale. După ce reprezentanții acestei generații și-au impus controlul asupra pârgھیilor politicii, au fost obligați să adopte o poziție de intransigență față de Israel, altminteri nu s-ar fi putut legitima în fața maselor arabe. Un astfel de lider a fost președintele Egiptului, Gamal Abdel Nasser, care a preluat puterea în urma unei lovituri de stat a ofițerilor, conduși de generalul Neghib.

Nasser a devenit liderul ideologic al întregii lumi arabe tocmai pentru că în fața maselor a promovat un discurs extrem de agresiv, în care a acuzat Israelul și vechea elită de politicieni arabi de problemele economice cu care se confrunta lumea arabă. Din discursurile lui reiese că desființarea Israelului, urmată de unificarea lumii arabe reprezintă soluția progresului politic și economic al întregii lumi arabe.¹²

Radicalizarea celor două tabere a dus la o nouă confruntare militară, ale cărei consecințe au fost caracterizate de toate țările arabe din Orientul Mijlociu ca dezastruoase.

NOTE:

* mecanismul după care își desfășoară activitatea sistemul politic al lumii arabe, prezentat de un oficial arab în lucrarea lui Mohammed Ayoob (ed.), *The Middle East in World Politics*, Crom Helm, London, 1981

¹ Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, Editura Hasefer, București, 2001, p. 412

² *** *Statement made by the Arab League States following the Establishment of the State of Israel*, Israel Foreign Ministry-Department of Information, <http://www.israel-mfa.gov.il>

³ James A. Bill, Robert Springborg, *Politics in the Middle East*, Harper Collins College Publishers, New York, 1994, p. 300

⁴ Moshe Dayan, *Istoria vieții mele*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 128

⁵ Charles Douglas-Home, *The Arabs and the Israel*, The Badley Head, London, 1968, p. 24

⁶ Yair Evon, *The Middle East. Nations. Super-Powers and War*, Elek Books Limited, London, 1973, p. 21

⁷ *Ibidem*, p.18

⁸ Hisham B. Sharabi, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, D. van Nostrand Company Inc., New Jersey, 1966, p. 60

⁹ T. E. Vadney, *The World Since 1945*, Penguin Books, London, 1987, p. 428

¹⁰ James P. Warburg, *Crosscurrents in the Middle East*, Victor Gollancz Ltd., London, 1969, p.195

¹¹ Romy Gabbay, *Israel and the Middle East*, in "The Middle East in World Politics", (Mohammed Ayoob, ed.), Crom Helm, London, 1981, p. 54

¹² *** *President Gamal Abdel Nasser's Speeches and Press-Interviews, 1959-1960*, vol. 1 United Arab Republic-Information Department, Cairo, 1960, p.35; vezi și lucrarea lui Abdel Anour Malek (ed.), *La pensee politique arabe contemporaine*, Edition du Seuil, Paris, 1980

***Note de
lectură***

Lavinia Betea: *Convorbiri neterminate: Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iași, Polirom, 2001, 360 p.

Andrei Florin SORA

Prin această carte, Lavinia Betea continuă seria interviurilor realizate de domnia sa în compania unor personalități ale vieții politice românești din perioada comunistă (*Maurer și lumea de ieri: mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995; *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, 1997). De această dată, cel interviuat este Corneliu Mănescu (1916-2000), ambasador la Budapesta și la Paris, ministru al Afacerilor Externe (1961-1972), personalitate cu funcții importante în structurile interne ale statului român în anii '70, semnatar al protestului din martie 1989, intitulat „Scrisoarea celor șase”.

Lavinia Betea și Corneliu Mănescu reușesc să recompună un spațiu încă insuficient explorat și analizat obiectiv în istoriografia română. Dialogul între cei doi interlocutori urmărește principalele momente din viața lui Corneliu Mănescu și evenimentele politice semnificative pe plan intern și internațional ale perioadei de timp analizate. Durata temporală se întinde pe parcursul a 60 de ani, mai precis perioada între sfârșitul anilor 1930 și anul 1989.

În primul capitol - din cele douăsprezece -, Corneliu Mănescu ne introduce în atmosfera anilor '30-'40, în lumea comuniștilor, a ilegalității. Ne sunt dezvăluite și aspecte legate de participarea sa ca angajat al Institutului Central de Statistică la recensământul din Ucraina și Basarabia, în timpul războiului. În următoarele capitole este prezentată ascensiunea politică a lui Corneliu Mănescu, intrarea sa în diplomatie, precum și raporturile dintre diversele grupuri de interese din interiorul Partidului Comunist Român.

Perioda în care Corneliu Mănescu s-a aflat în fruntea diplomației statului român ocupă un spațiu substanțial în economia lucrării. Între anii 1961-1972, România a făcut mari progrese pe plan internațional, iar imaginea sa în Occident a înregistrat salturi pozitive. Este perioada în care au fost consolidate sau stabilite relații cu state „capitaliste”. În acest caz sunt menționate și principalele momente care au dus la stabilirea de relații comerciale și diplomatice cu Republica Federală Germania. De asemenea, prin anumite decizii la nivel internațional, România și-a creat imaginea unei țări comuniste care încerca să se elibereze de sub tutela sovietică și să-și hotărască singură politica externă și internă („Războiul de 6 zile” din 1967 – menținerea relațiilor diplomatice între România și Israel sau problemele legate de primăvara de la Praga, din 1968). Semnificativ este faptul că, între 1967-1968, Corneliu Mănescu a fost președinte al celei de-a XXII-a Sesiuni ONU, primul reprezentant al unui stat comunist care a îndeplinit această funcție.

Nu trebuie trecut cu vederea nici ultimul capitol, în care sunt prezentate motivele care au dus la semnarea de către Corneliu Mănescu a „Scrisorii celor șase” și consecințele care au urmat și au marcat familia sa până în preajma zilei de 22 decembrie 1989.

Viața politică românească și în special activitatea diplomatică a lui Corneliu Mănescu sunt reconstituite, asemenea unei puzzle, prin apelul la amintirile celui din urmă, cât și prin utilizarea de către Lavinia Betea a informațiilor provenite din studiul fondurilor de arhivă sau prin folosirea unei bogate bibliografii. Apelul la documente oficiale, articole de presă, jurnale editate sau inedite, analizarea lor din perspectivă istorică, dar și cu mijloacele psihologiei sociale, contribuie la înțelegerea și completarea afirmațiilor lui Corneliu Mănescu.

Sunt trasate portretele unor oameni politici români sau străini. Interesante sunt cele ale lui Gheorghe Gheorghiu Dej și Nicolae Ceaușescu. Aceste descrieri apar mai ales pentru a explica anumite decizii politice, nu sunt un scop în sine, decât atunci când explică anumite realități. Mărturiile lui Corneliu Mănescu sunt cu atât mai interesante, cu cât, la interval de câteva decenii, consideră că alta este percepția evenimentelor la care el însuși a fost martor și actor.

Adesea, Corneliu Mănescu este cel surprins de bogăția arhivelor pentru anii '40 și '50 care fac referire la anumite aspecte din viața sa, ca de exemplu încercarea de a-l include în lotul Pătrășcanu.

Dialogul dezvăluie calitățile intervievatului. Ne este oferită imaginea unui diplomat de carieră, apreciat în cercurile internaționale, al cărui prestigiu și recunoaștere nu a luat sfârșit odată cu încheierea carierei de ministru al Afacerilor Externe.

Anexele oferă la rândul lor informații utile. Nu au în vedere numai personalitatea lui Corneliu Mănescu, ci vin în ajutorul textului, a conversației, pentru a întări sau pentru a explica anumite date.

Convorbiri neterminate... se dorește și reușește să fie mai mult decât o colecție de interviuri. Este un document, dar în egală măsură poate constitui și o modalitate de inițiere într-o epocă istorică încă analizată la nivelul clișeeilor. Corneliu Mănescu nu exprimă adevărul absolut și nici nu reclamă acest lucru, este viziunea sa și până la un punct, de ce nu, istoria sa.

Nation and National Ideology. Past, Present and Prospects.
Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest, April 6-7, 2001. The Center for the History of the Imaginary and New Europe College, 2002. 464 p.

Silviu HARITON

Ideea de națiune și ideologia "țesută" în jurul acestei idei au constituit tema unui simpozion internațional desfășurat în primăvara anului trecut, la sediul Fundației Noua Europă. Inițiativa organizării acestui eveniment a aparținut Centrului de Istorie a Imaginarului din Universitatea București. Comunicările susținute în cadrul simpozionului au fost reunite într-un volum, care face obiectul acestor rânduri.

Discuțiile desfășurate în cadrul simpozionului s-au axat, în principal, în jurul legăturilor dintre imaginariile “naționale” și “ideologiile naționale”, între identitățile colective, construite prin procese istorice, și aspirațiile politice, convertite în discursuri impuse de către State/Națiuni. Pluralurile folosite nu sunt întâmplătoare: caracteristica principală a simpozionului a fost interdisciplinaritatea, în principal istorie și știință politică, cu un accent, firesc, pe istorie. Dacă în știința politică se folosește singularul pentru a stiliza cognitiv realitatea, în istorie nu putem vorbi decât despre diversitate și diferență.

Simpozionul a fost organizat sub forma a patru ateliere: 1) (re)definiri ale conceptelor de națiune, naționalism și etnicitate; 2) rolul miturilor în construirea ideologiei naționale; 3) impactul ideologiei naționale asupra disciplinelor umaniste; și 4) discursul “național” în spațiul public al Cetății. În discuție au mai intrat și alte concepte, în afară de cele deja menționate, precum: cultură, identitate multiplă, memorie socială, stat-națiune, inventarea tradiției etc.

Cu un ochi ațintit la trecut și cu celălalt căutând să scruteze viitorul, participanții și publicul prezent au dialogat despre legăturile dintre “națiune”, “identitate” și “cultură” (Alexandru Zub, *Nation et identité ethnoculturelle à l'époque de la mondialisation*); modul în care o parte din intelectualitatea rusească de astăzi, zisă patriotică, reconsideră mai vechea idee a Rusiei ca nod de legătură între Europa și Asia; acest lucru are loc în fața procesului de unificare europeană și se manifestă prin reelaborarea ideologiei naționale (Marlene Laruelle, *La pensée des intellectuels russes sur l'Asie: imaginaire orientaliste ou géopolitique anti-européenne?*); construcția ideologică a panafricanismului în a doua jumătate a secolului al XX-lea care susține, între altele, că și Eva a fost neagră (Simona Corlan-Ioan, *Une nouvelle identité pour une nouvelle Afrique Noire*); rolul manualelor de istorie în construirea unei identități naționale românești în ultimul secol și jumătate (Mirela-Luminița Murgescu, *“Fatherland” and “Nation” for School-children Textbooks and the Concept of Nationhood in Romanian Schools*); despre structura și elementele componente ale ‘discursului’ emis de arhitectura “cu specific național” (Augustin Ioan, *Qu'est-ce que c'est que l'architecture «au spécifique national» et comment se révèle-t-elle?*); folosirea istoriei de către regimul național-comunist și consecințele vizibile ale acestui fapt în anii 1990, cu ocazia “afacerii manualelor” și a apariției cărții profesorului Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească* (Adrian Cioroianu, *Les Avatars d'une « nation ex-communiste » - Une regard sur l'historiographie roumaine récente*); despre faptul că, în Constituția României din 1991, cuvântul “națiune” nu apare decât de două ori, în rest textul abundând în termeni de “popor” și “patrie”; ceea ce înseamnă că un naționalism organicist, depășit din toate punctele de vedere, este atotprezent în textul actului fundamental (Cristian Preda, *La Nation dans la Constitution*).

Atenția ne-a fost reținută, în mod special, de felul în care “obiectivitatea științifică” din domeniul arheologiei funcționează în cadrele oferite de ideologia națională. Două analize se ocupă de două spații geografice total diferite: țările caucaziene și România (Philip L. Kohl, *Nation-Building and the Archaeological Record* și Gheorghe-Alexandru Niculescu, *Nationalism and the Representation of the Society in Romanian Archaeology*).

Dar pentru a nu nedreptății pe ceilalți participanți la simpozion, ale căror lucrări sunt prezente între copertile acestui volum, ne grăbim să-i menționăm: Robert Bideleux, *The New Politics of Inclusion and Exclusion: The Limits and Divisions of Europe*; Keith Hitchins, *The Idea of Nation among the Romanians of Transylvania 1700-1849*; Irina Livezeanu, *After the Great Union: Generational Tensions, Intellectuals, Modernism and Ethnicity in Interwar Romania*; Leon Volovici, *Comment expliquer aux étrangers le «spécifique national» : Une conférence de Mihail Sebastian*; Sorin Alexandrescu, *Towards a Modern Theory of Romanian Nationalism in the Interwar Period*; Ioana Both, *Portrait de poète national en jeune dieu*; Andreas Wimmer, *Political Modernisation and the Nationalisation of Society*; Urs Altermatt, *Language and Nation: Is Switzerland a Model for Europe?*; Bruce Haddock & Ovidiu Caraiani, *Legitimacy, National Identity and Civil Association*. Două absențe din volum reprezintă contribuțiile lui Gaspar Miklos Tamás (*Ethnanarchy and Ethno-Anarchism*) și Catherine Servant (*La «geste mystificateur» dans la culture tcheque du XIXe siècle*).

Prin diversitatea modurilor de abordare precum și a “spațiilor” supuse analizei, volumul este un instrument util oricărui cercetător în analiza ideologiei naționale dintr-o perspectivă interdisciplinară, cât și un indicator al tendințelor actuale existente în rândul intelectualității românești cu privire la subiect. Acest volum adună mărturiile despre un dialog viu, în a cărui inițiere un rol important l-au avut, încă de la înființarea lor, Centrul de Istorie a Imaginarului și New Europe College.

Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, editura Prut Internațional, 2000, 200 p.

Ilarion PIU

Gheorghe Negru, cercetător la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (Republica Moldova), dezbate în această lucrare problema nivelului general al culturii în Basarabia secolului al XIX-lea și pe cel al culturii românești în special. Analiza sa vine în sprijinul cercetătorului modernismului basarabean, întrucât anterior s-a publicat foarte puțin, perioada unionismului fiind valorificată la un nivel maxim. Cu toate acestea nu trebuie trecut peste un secol de istorie, când românii de la est de Prut au trăit izolați de restul națiunii române, și ea în formare.

Cercetarea dezbate statutul limbii române începând cu alipirea la Rusia a teritoriul dintre Prut și Nistru, autorul ajungând la concluzia că suntem în fața unei politici abile pusă la punct pentru rusificarea teritoriului. Cu toate că uneori face apel la formulări pătimase, observă cum începând cu 1828 limba română este scoasă din administrație și școală, românii fiind astfel nevoiți să-și însușească limba rusă pentru a putea lua parte activ la politica provinciei. Deși la nivel

administrativ reglementările par a fi foarte concise, se constată însă că limba română este vorbită încă de majoritatea populației, periodic fiind emise decrete pentru reglementarea acestei stări de fapt. Aici intervine și nivelul de dezvoltare al statului rus, aflat la jumătatea secolului al XIX-lea în plină epocă de reforme, iar la nivelul provinciilor de margine școlile bisericești asigurau o instruire sumară, în limbile naționale de cele mai multe ori. Un alt aspect privind predominanța limbii române este și caracterul rural al civilizației românilor basarabeni, generator de conservatorism.

Există însă și un revers al medaliei, deoarece izolarea de mediul urban duce la o rată enormă a analfabetismului în rândul românilor: 94,2% (90% bărbați și 98,5% femei) - la un nivel inferior aflându-se doar țiganii. Conform recensământului din 1897, în administrație, justiție și poliție românii reprezentau doar 11,2% în timp ce rușii și ucrainenii, deși inferiori demografic, 64,2%, respectiv 16,7%.

Pe lângă aceste vitregii ale istoriei, basarabenilor le erau obstrucționate și relațiile cu românii din granițele statului național, presa și cultura de dincolo de Prut fiind serios cenzurată. Autorul ne dezvăluie documente de arhivă care arată că instituțiile ministerului de interne rus urmăreau îndeaproape activitatea unei trupe de teatru de la Iași care a ținut în mai multe rânduri reprezentații în orașele Basarabiei.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea apar și primele gazete românești - 1884: "Mesagerul Basarabiei", 1906: "Basarabia", 1907: "Viața Basarabiei", de scurtă durată, deoarece autoritățile imperiale le clasificau repede ca destabilizatoare. Ca răspuns la acestea, administrația Basarabiei va publica periodice scrise cu grafie chirilică, exponente ale punctului de vedere oficial: 1907: "Moldovanul", 1908: "Luminătorul".

Autorul vine în ajutorul cercetării științifice publicând la sfârșitul lucrării documentele inedite folosite în studiu, însă, poate, cu un neajuns pentru cercetătorul din România deoarece folosește limba originalului, în proporție de 95% rusa. Totuși rezumatul documentului pe care autorul îl face în limba română poate fi edificator informațiile găsite în documente.

ERASMUS SPECIAL

Sesiunea națională de comunicări

științifice a studenților de la

facultățile de Istorie și

științe socio - umane din România

București, 15 - 17 martie 2002

***Secțiunea de
Istorie veche și
arheologie***

Arhitectură romană civilă

De la planul de casă romană realizat de Vitruvius
la planul unei case romane târzii de la Dinogetia

Iulia ENULESCU

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

În majoritatea studiilor de spațiu urban atenția este îndreptată către identificarea și analiza anumitor aspecte, un astfel de aspect îl pot constitui edificiile particulare. Cu cât perioada de timp la care se raportează cercetările este mai timpurie, cu atât curiozitatea este mai mare.

Casa romană, spre deosebire de casele de acum, care adăpostesc familia nucleară, era un loc aglomerat care adăpostea o varietate de ritualuri, legate de afaceri, de distracție și de religie.¹ Atitudinea romanilor față de casă era diferită de atitudinea noastră față de spațiul privat.

Casa romană clasică avea două caracteristici esențiale: axialitatea și mai ales faptul că ea se închidea spre exterior și își deschidea toate încăperile spre un spațiu interior.

În tratatul *Despre arhitectură*, Vitruvius prezintă în cartea a VI-a clădirile particulare, insistând asupra proporțiilor și mărimilor edificiilor private după natura locurilor, descriind apoi criteriile de construcție specifice fiecărui compartiment al casei, oprindu-se asupra orientării clădirilor pentru a îndeplini nevoile de salubritate, pentru ca ulterior să insiste asupra locurilor prielnice edificiilor și asupra genurilor potrivite diferitelor categorii de oameni.

Vitruvius împărțea spațiul casei romane în felul următor: *communia aedificia* referindu-se la încăperile accesibile tuturor locatarilor și oaspeților, situate în fața și împrejurul curții de onoare. În fața acestei curți se aflau: *vestibulum*, tinda din fața casei; *caua aedium*, anticameră cu tavan și acoperiș doar în jurul laturilor și cu centrul descoperit, prin care se intra în *atrium* și o sală de recepție cu tribună de audiență, denumită *tablinum*.

De jur împrejurul curții de onoare trebuiau să se mai afle: sala de onoare – *oecus*, orientată spre vest, biblioteca orientată spre est, *exedrele* și *pinacoteca* în plan semicerc, orientate spre nord.

Urmează *privata aedificata* grupând camerele aflate de jur împrejurul curții din spate cu porticuri. Aceste camere sunt: trei triclinii, de vară, de primăvară, de toamnă și de iarnă, orientate respectiv către nord, est și vest; băile, orientate către vest sau nord; camerele de locuit – *cubicula*, orientate spre est și atelierelor de pictură și tapițerie, orientate spre nord.

După ce în capitolul II al primei cărți afirma că arhitectura este alcătuită din ordonare, dispoziție, euritmie, simetrie, conveniență și distribuție, Vitruvius spune că arhitectul nu trebuie să aibă o grijă mai mare decât aceea că, prin proporții de părți alicote, clădirile să aibă o alcătuire desăvârșită. După ce se va fi hotărât raportul simetriilor și corelațiile dintre părți vor fi fost deduse din calcul, rămâne o sarcină a agerimii minții ca, ținând seama de natura locului sau de mărimea clădirii sau de înfățișarea ei, prin reduceri sau adaosuri să se creeze unele compensații și să se ajungă ca, deși simetria, prin reduceri sau adaosuri, ar putea fi modificată, lucrarea să pară totuși corect alcătuită și să nu lase nimic de dorit în ceea ce privește înfățișarea.²

Caua aedium era o curte de suprafață relativ mică, în parte acoperită, care ținea loc de *vestibulum*. Era așezată în fața atriului, care degaja toate piesele principale ale casei. În locuințele modeste, *caua aedium* înlocuia și îndeplinea și funcțiile atriului, confundându-se adesea și ca denumire cu acesta. Încăperile denumite *caua aedium* se împart în cinci tipuri, fiecare purtând un nume potrivit cu trăsăturile lui caracteristice: *toscan*, *corintian*, *tetrastil*, *displuviat* și *testudinat*.³

Referitor la *atrium* Vitruvius, confirmat și de săpăturile arheologice, arată că existau două tipuri⁴: *atrium toscan*-cel mai vechi, lipsit de coloane de susținere a compluviului și *atrium tetrastylum*, adică cu patru coloane dispuse la colțurile compluviului și impluviului.

Dimensiunile aripilor din dreapta și din stânga navei atriului se stabileau în raport cu lungimea atriului. Tot astfel și pentru *tablinum* (încăperea în care stăpânul casei își primea vizitele, în unele cazuri, sala unde se servea mâncarea) lățimea sa se stabilea în funcție de lățimea atriului.⁵

Dimensiunile peristilului trebuie stabilite în așa fel ca în sens transversal, acesta să fie mai mare cu o treime decât în sens longitudinal. Coloanelor trebuie să li se dea o înălțime egală cu lățimea porticului, iar intercolonnatele trebuie să nu fie mai mici de trei dar nici mai mari de patru grosimi de coloană.⁶

La triclinii lungimea trebuie să fie de două ori cât lățimea. Dacă este vorba de *exedre* sau săli de adunare de formă pătrată, atunci înălțimea lor să se facă atât cât este lățimea lor mărită cu jumătate. Pinacotecile trebuie să fie dimensionate ca niște *exedre* de mărime mare.⁷

Interiorul casei era reprezentat de o axă lungă pornind de la *fauces* (cale de acces între poartă și *atrium*) prin *atrium* sau holul central către spațiul de primire (*tablinum*). Această axă definește privirea din exterior.

Un număr de formațiuni arhitectonice complementare pun în valoare axa. Spațiul care marchează axa de la intrare este lung și îngust. O deschidere în acoperișul atriului (*compluvium*) avea rolul de a permite scurgerea apei de ploaie în *impluvium*. *Compluvium*-ul este, de asemenea, sursă de lumină pentru atriu iar lumina pune în valoare spațiul înalt al atriului și mișcarea soarelui marca orele zilei. *Impluvium*-ul era un marcator al axei și un simbol al independenței *domusului* de lumea exterioară.

Axa *fauces* - *atrium* - *tablinum* este legată de un ritual care-i sporește importanța.⁸ Este vorba despre ritualul salutației matinale, când *pater familias* primește vizitele clienților săi. Structura arhitecturală a *domusului* făcea ca *pater*

familias să poată controla direct cine intra în casă.

Când peristilul a înlocuit grădina (*hortus*) în sec. II a. Chr, arhitecții au avut grijă să continue aspectul axial al zidului din spate situând peristilul pe axa *fauces* - *atrium* – *tablinum* pentru a extinde cât mai mult posibil vizibilitatea de la intrare.⁹ Acum când peristilul închide lumina soarelui și o grădină, atriul a devenit un fel de anticameră formală a clienților.

Noi camere cu nume grecești situate în jurul peristilului erau folosite de cei care locuiau în casă (*triclinia, culina, balneum, cubacula, exedra...*).

Peristilul imita aspectul curții cu grădină al casei elenistice. Avea un *portic* înconjurător dotat cu numeroase coloane și o *piscina* în mijloc înconjurată de flora unui mic parc.

Vitruvius încerca să-i convingă pe arhitecți să orienteze încăperile astfel încât să obțină cele mai bune condiții de lumină și temperatură în funcție de momentul zilei și anotimpuri. Astfel: tricliniile de iarnă și băile trebuie să fie orientate spre apusul de iarnă, pentru că au nevoie să se bucure de lumina serii și pentru că soarele, chiar atunci când apune, strălucind spre ele, dezmoștește cu căldura lui această regiune în timpul serii. Dormitoarele și bibliotecile trebuie să fie orientate spre răsărit pentru că întrebuințarea lor cere lumina de dimineață. Cu această orientare cărțile nu putrezesc, nici nu sunt stricate de molii sau umezeală. Tricliniile de primăvară și de toamnă se cer a fi orientate spre răsărit, căci atunci, cu razele sale trimise drept în față, soarele, în mersul lui spre apus, face ca aceste săli să fie temperate în ceasurile în care sunt întrebuințate de obicei. Tricliniile de vară trebuie să fie orientate spre miazănoapte, deoarece în timpul solstițiului, când celelalte regiuni ale cerului se înfierbântă de arșiță, cea nordică, opusă cursului soarelui, rămâne mereu în răcoare și astfel, face ca încăperea atunci când este folosită, să fie și salubră și plăcută. La fel trebuie orientate pinacotecile, țesătoriile tapițerilor și atelierile pictorilor, pentru ca lumina statornică de miazănoapte să păstreze neschimbate însușirile culorilor din lucrările lor.¹⁰

De asemenea, se face distincție între încăperile rezervate capetelor de familie și cele care le sunt comune lor și străinilor. Dintre aceste încăperi, în cele rezervate, nu poate intra cineva decât poftit. Acestea sunt: dormitoarele, *tricliniile*, băile și celelalte care au întrebuințări de același fel. În schimb, comune – în care poate intra chiar nechemat, după voie orice om din popor – *vestibulum, caua aedium, peristylum* și cele ce pot avea o întrebuințare asemănătoare.¹¹

Pentru spațiul Dobrogei s-a ales planul unei case romane din incinta cetății Dinogetia. Este o construcție din epoca romană târzie (sec. IV-VI) ale cărei ruine au fost degajate în întregime cu prilejul săpăturilor arheologice din anii 1966-1967.

Ruinele aparțin unei mari case (*domus*) de tip greco-roman, din secolul IV, care a fost locuită, cu unele modificări până în a doua jumătate a secolului VI.¹²

Clădirea se află către mijlocul laturii de est a cetății, aproximativ între curtea dintre turnurile nr. 6-7 și clădirea presupusului pretoriu. Zidurile ei s-au păstrat mai bine în jumătatea de est, unde au fost mai puțin distruse de gropile bordeielor și de gropile de provizii feudale timpurii. Aici ele se mențin până la înălțimea de

1,30-1,40 m. față de nivelul pavimentului.

Planul clădirii este dreptunghiular cu laturile ușor neregulate. Măsurate la exterior, acestea au următoarele dimensiuni: latura de est 19 m, iar cea de vest 19,5m.; latura de nord 28,3 m și cea de sud 28,17 m. Micile diferențe sunt atribuite, în primul rând, necesității de a se adapta față de construcțiile preexistente (zidul de incintă și pretoriul) iar în al doilea rând neregularităților materialului de construcție (șist de Bugeac ce nu se poate ciopli regulat).¹³

Grosimea zidurilor variază între 0,70-0,90 m. Până la înălțimea de 1,50 m de la paviment, zidurile erau construite aproape în întregime din piatră. Însă, de la înălțimea de 1,50 m în sus, se pare că rândurile de piatră alternau în mod neregulat cu câte patru rânduri de cărămidă (*opus mixtum*). În acest sens, un indiciu îl constituie o mică porțiune mai înaltă de zid, cruțată între gropile a două bordeie feudale timpurii, către mijlocul laturii de nord a clădirii, precum și zidurile termelor, construite în afara incintei cam în același timp într-o tehnică asemănătoare.¹⁴

Construcția comunica cu exteriorul probabil printr-o singură intrare, situată pe latura de sud și avea lungimea de 2,80m.. Intrarea era protejată la exterior de un *propylon* din care au mai rămas ruinele a două ziduri lungi de cca. 2m. ce se înălțau de o parte și de alta a porții, mărginind un mic culoar acoperit prin care se pătrundea în curtea interioară. Aceasta era lungă și îngustă (17,50 x 3,50), dispusă transversal către mijlocul clădirii dreptunghiulare și înconjurată pe fiecare din cele patru laturi de câte un portic acoperit, larg de cca. 2,50m. și susținut de coloane (*peristylum*).¹⁵ Peristilul avea un pavaj de cărămidă din care s-a păstrat aproape o treime spre mijloc, la adâncimea de 2,60 m față de nivelul actual al terenului.

La extremitatea nordică a porticului de vest, alipit de zidul casei, se afla un postament de zid, *lararium*, sanctuarul casnic unde erau adorați zeii *lares* și alte divinități ale casei și familiei (*penates, genius*).¹⁶

Din cele două portice mici de pe laturile înguste de nord și sud ale peristilului nu s-a păstrat nici o urmă. Peristilul nu se află în mijlocul clădirii, după cum ar fi fost de așteptat, ci la aproape 2/3 spre vest. Se constată de asemenea, disproporția dintre lățimea prea mică a curții în raport cu lungimea ei, precum și lipsa de simetrie dintre diferitele părți componente ale peristilului.¹⁷ Astfel, axul intrării nu corespunde axului acestuia, după cum ar fi fost normal, ci șirului de coloane al porticului de vest, ale căror baze nici nu se află în linie dreaptă.

De o parte și de alta a laturilor lungi ale peristilului pe sub porticele acoperite, se pătrundea în cele șase sau opt încăperi ale locuinței, dintre care cinci erau situate în jumătatea de est a acesteia. Încăperile primeau aerul și lumina de la curtea interioară, de care le separau câte o ușă sau numai niște perdele. În jumătatea de est se afla o încăpere mare, flancată de câte două camere mai mici înspre nord și sud. Încăperea cea mare are dimensiunile de cca. 10/7 m și comunica cu peristilul printr-o deschidere largă de 2,20m., iar cu una din cele două mici încăperi dinspre nord-vest, printr-o deschidere largă de 0,90 m. Ea apare ca încăperea cea mai importantă, putând fi considerată fie salon de primire (*oecua* sau *tablinum*), fie, mai probabil, sufragerie (*triclinium*). În sprijinul unei

astfel de funcții pledează și faptul că ea este singura care comunică cu una dintre încăperile laterale, aceasta din urmă, fiind folosită ca bucătărie (*culina*). O altă încăpere, comunicând numai cu bucătăria, se afla în colțul de nord – est al casei.¹⁸

Cele două încăperi existente spre sud de încăperea cea mare sunt aproape pătrate, fiecare cu laturile variind între cca. 4,50-4,90m.. Acestea serveau probabil drept camere pentru dormit (*cubicula*), comunicând între ele și cu curtea interioară prin câte două deschideri: câte una, largă de 1,30m., la mijlocul laturilor ce le separau pe una de cealaltă și de porticul de est, iar alte două, fiecare largă de câte 0,90m., la extremitățile de nord ale aceluiași ziduri.

La vest de peristil se pare că inițial exista o singură mare încăpere cu dimensiunile interioare de 17,50 x 6,20 m.¹⁹ Încăperea comunica cu atriumul prin cel puțin o deschidere mai largă, situată către mijlocul zidului de est, care a fost distrus până sub nivelul pragului de gropile a două bordeie feudale timpurii. Pe celelalte laturi, de asemenea, nu se distinge vreo urmă de intrare.

Din pavimentul tuturor încăperilor locuinței nu s-a păstrat decât o singură cărămidă. De aceea nu este exclusă posibilitatea ca unele dintre ele să fi fost pavate cu strat de pământ galben, bătătorit sau cu pomosteală de pământ galben, material ușor de procurat și mult folosit la Dinogetia în perioada respectivă de timp.²⁰

Un număr destul de mare de fragmente de țigle și olane arată că acoperișul consta dintr-un schelet de lemn, solid și bine încheiat, pentru greutatea ce avea să o susțină, peste care erau așezate țigle de mari dimensiuni (cca. 0,60 x 0,40m), cu marginile laterale îndoite în unghi drept. Peste aceste margini îndoite în afară se așezau olane.²¹

Domus-ul de la Dinogetia s-a menținut în forma arătată mai sus până cel mai târziu la începutul secolului V p. Chr., când clădirea a fost părăsită și a căzut în ruină. Către sfârșitul secolului V p. Chr. sau la începutul secolului VI p. Chr. a fost refăcută și locuită partea de la vest de curtea interioară. Din fostul peristil s-a păstrat numai porticul de vest. *Larari*-ul a fost desființat de noii locatari, creștini, rămânând pe loc numai postamentul cu treapta de zid. Încăperea cea mare a fost împărțită cu ajutorul a două ziduri de piatră în trei camere mai mici. Nu se păstrează urmele intrărilor.²²

Sub cea de-a doua și ultima sa înfățișare, locuința a durat până după mijlocul secolului VI p. Chr., când cetatea a suferit distrugerii în urma invaziei hunurilor.

Pentru a concluziona putem afirma că atât casa romană descrisă de Vitruvius, cât și *domus*-ul de la Dinogetia au planurile dreptunghiulare cu deosebirea că la Dinogetia laturile sunt ușor neregulate, din motive anterior menționate. Orientarea se păstrează; intrarea era marcată în ambele planuri pe latura de sud.

Din punctul de vedere al principiului axialității acesta nu a fost respectat în planul casei de la Dinogetia, astfel axul intrării nu corespunde axului peristilului, cum ar fi fost normal, ci șirului de coloane al porticului de vest ale căror baze nici nu se află în linie dreaptă. De asemenea, o serie de încăperi marcate în planul vitruvian lipsesc la Dinogetia.

Este evident că locuințele greco-romane cunoscute la noi din Dobrogea și Dacia nu aveau amploarea și fastul celor din centrul imperiului, dar principiile de

alcătuire și apoi schimbările suferite de-a lungul timpului, în linii mari s-a încercat a fi respectate.

Cu toate că noi acordăm spațiului privat, locuinței o diferită ierarhizare, imaginarul la care ajungem este diferit de cel al vechilor romani. Arhitectura romană ne duce într-o lume în care totul: religia, economia, ritualurile sociale se desfășoară toate în interiorul casei spre deosebire de casele noastre astfel încât spațiul casei romane ne vorbește nu numai despre trecut ci și despre transformări fundamentale în mentalitatea oamenilor.

NOTE:

¹ *The "View Through" and the "View Out" in the Ancient Roman House* de John R. Clarke, The University of Texas at Austin, de pe [www.txclassics.org / exrpts5. htm](http://www.txclassics.org/exrpts5.htm). accesat pe 15.03.2002, ora 12. 56.

² Vitruv., *De Arch.* 6.2.1-2.

³ Vitruv., *De Arch.* 6.3.1.

⁴ Vitruv., *De Arch.* 6.3.2.

⁵ Vitruv., *De Arch.* 6.4.1-3.

⁶ Vitruv., *De Arch.* 6.4.11-12.

⁷ Vitruv., *De Arch.* 6.5.1-4.

⁸ John R. Clarke, *loc. cit.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Vitruv., *De Arch.* 6.6.

¹¹ Vitruv., *De Arch.* 6.7.1-2.

¹² Ion Barnea, *O casă romană târzie de la Dinogetia*, SCIV, 20, 2, București, 1969, p. 247.

¹³ *Ibidem*, p. 248.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem*, p. 249.

¹⁶ *Ibidem*, p. 256.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 252-253.

¹⁹ *Ibidem*, p. 253.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem*, p. 254.

²² *Ibidem*, p. 260.

Aspecte politico-militare ale prezenței romane la Dunărea de Jos în secolul II p. Chr.

Costin CROITORU

Universitatea Dunărea de Jos, Galați

Prima încercare la care a fost supusă administrația romană, după întemeierea provinciei Dacia, s-a produs la sfârșitul domniei împăratului Traianus. Favorizat de conjunctura politico-militară, atacul sarmaților a declanșat o adevărată criză a Imperiului, periclitând stăpânirea romană pe un front larg, de la Dunărea Mijlocie până la gurile fluviului.

Deși cu privire la tematica adusă acum în discuție s-au înregistrat numeroase contribuții în literatura de specialitate, până în prezent nu au fost explicitate coerent măsurile concrete care au pus capăt crizei din 117/118. Întrucât această argumentație lipsește din istoriografia problematicii în cauză, deși sunt atestate efectele amintitei perioade de criză, s-a considerat că, la momentul cronologic menționat, „inamicii...sunt pacificați...de la distanță, suspect de ușor și fără a se folosi forța”¹, ajungându-se până la a se pune la îndoială existența unui atac roxolan². Cert este că, după moartea cuceritorului Daciei, Hadrianus vine la Dunărea de Jos³, unde în urma unor negocieri, purtate poate cu P. Aelius Rasparaganus – *rex Roxolanorum* (CIL V 32 = ILS 852) –, cedează sarmaților Câmpia Română. De considerentele tactice care au dus la această cesiune teritorială ne vom ocupa în cele ce urmează.

Retragerea administrației imperiale din Muntenia și sudul Moldovei este urmarea firească a unei *restitutio*. Un *rex datus*, investit în urma unui acord prealabil, veghea la menținerea liniștii supușilor și asigura pacea la frontiera romană, preluând șocul presiunilor din est⁴. Prevederile tratatului de *amicitia* sunt cele obișnuite în astfel de cazuri. Prima clauză care marchează momentul inițial al relației de *amicitia* este *appellatio regis*, adică proclamarea regelui barbar sub titulatura de *rex amicus populi Roman*⁵. În schimbul unor stipendii (*Vita Hadriani*, 6, 6), sarmații se obligă să asigure securitatea frontierelor și să nu întreprindă incursiuni în Imperiu. În același timp, pentru a-i cointeresa la apărarea zonei, le este cedat teritoriul dintre Dunăre și Carpații de Curbură, adică Muntenia, de la *limes*-ul *scyiticus* până la *limes*-ul *transalutanus*. Întrucât în privința stabilirii traseului

exact și a cronologiei *limes*-ului *transalutanus* lucrurile nu sunt tocmai clare, vom încerca să facem câteva precizări în acest sens. Această fortificație liniară romană face parte din ceea ce, în literatura de specialitate, a intrat sub denumirea de *limes valachicus* sau *limes cisalutanus*⁶, iar mai târziu a fost numit convențional *limes transalutanus*⁷, adică un veritabil sistem defensiv format din mai multe castre, dintre care 4 duble. Pornind de la Dunăre, acestea sunt: Flămânda, Putinei, Băneasa (dublu), Roșiorii de Vede, Gresia, Ghioca–Crâmpoia, Urluieni (dublu), Fâlfani–Izbășești, Săpata de Jos (dublu), Albota, Purcăreni, Câmpulung–Jidova (dublu) și Rucăr. Între castrele amintite, este atestată prezența a numeroase turnuri de supraveghere și semnalizare⁸ precum și a unui drum de legătură⁹. Întregul sistem defensiv este protejat dinspre răsărit cu un val de pământ, începând din fața castrului de la Flămânda, de lângă Turnu Măgurele, pe o lungime de 235 km, la o distanță de circa 10-50 km de Olt¹⁰. Capătul nordic al valului transalutan a fost identificat de Pamfil Polonic¹¹ și ulterior de către Dumitru Tudor¹² și Marin Bădescu¹³ la Rucăr. Ioana Bogdan-Cătănicu¹⁴, cu prilejul unei periegeze întreprinse în anul 1972, pune la îndoială existența *vallum*-ului la nord de lunca Argeșului: „ceea ce trecea drept *vallum* transalutan, în nord-est pe lângă punctul Măilătoaia, era o alunecare de teren obișnuită în zona de munte, de dată recentă, căci resturile de lemn prinse sub straturile alunecate abia intraseră în putrefacție”. Cu alt prilej, aceeași cercetătoare nota: „la Rucăr am avut posibilitatea să cercetăm toate denivelările de teren și este sigur că sunt alunecări...socotim ca atare că informația este o interpretare greșită a microreliefului”¹⁵. Însă, dacă o alunecare de teren, de dată recentă, l-ar fi indus în eroare pe D. Tudor, ceea ce a identificat în zonă P. Polonic nu putea fi altceva decât *vallum*-ul *transalutanus*. Cum nu avem nici un motiv să ne îndoim de observațiile de atâtea ori confirmate ale acestuia din urmă, și în plus nici logică n-ar fi fost ridicarea valului doar până în lunca Argeșului, întrucât ar fi fost lesne de depășit, considerăm, în actualul stadiu al cercetărilor, că este mult mai plauzibilă ipoteza conform căreia capătul nordic al *vallum*-ului *transalutanus* s-ar afla la Rucăr, cu atât mai mult cu cât, în timpul scurs între cercetările menționate, urmele valului ar fi putut dispărea.

Specific acestui val, pe lângă direcția sa transversală față de Dunăre, este și modul de construcție. Sondajele efectuate¹⁶ au determinat faptul că în interior valul avea un nucleu de pământ calcinat, cu urme de pari și nuiete. Existența acestui zid-palisadă, lat de 2–2,50 m, format din lemn și pământ bătut, se pare că se suprapune unei faze de distrugere a valului. Deci, trebuie să avem în vedere existența în două momente diferite ale unui *vallum*¹⁷. Că întreg sistemul defensiv a avut cel puțin două faze distincte de utilizare, o probă deopotrivă ridicarea la Băneasa, Urluieni, Săpata și Jidova a unor noi castre, mai mari, – a căror funcționare simultană cu cele de pământ nu poate fi justificată – și refacerea unor turnuri, anterior arse¹⁸. Această concluzie este deosebit de importantă pentru stabilirea cronologiei *limes*-ului, până în momentul de față foarte discutată în

istoriografia problematicii.

Conform celei mai vehiculate opinii, *vallum*-ul *transalutanus*, împreună cu întreg sistemul defensiv din spatele său, ar fi fost construit la începutul secolului III, în timpul domniei lui Septimius Severus (193-211) și ar fi sfârșit în 245-247, fiind distrus de carpi¹⁹. Alte ipoteze plasează existența *limes*-ului în perioada lui Hadrianus (117-138) –Antoninus Pius (138-161)²⁰ ori Caracalla (211-217) – Philippus Arabus (244-249)²¹.

Deși divergente, după cum se poate observa, toate ipotezele enumerate limitează durata de funcționare a *limes*-ului *transalutanus* la aproximativ trei decenii. Spre aceeași concluzie ar conduce și lipsa între Olt și *vallum* a unor așezări rurale sau a obișnuitelor *canabae* din preajma castrelor²² deși nu se exclude posibilitatea ca acest spațiu liber să fie rezultatul creării unei *terra deserta*²³.

Un element hotărâtor pentru datarea *limes*-ului era socotit de către D. Tudor²⁴ raportul dintre *vallum*-ul *transalutanus* și „*Brazda lui Novac*” de sud²⁵ și respectiv „*Brazda lui Novac*” de nord²⁶. Totuși, cercetările ulterioare²⁷ au relevat în mod convingător faptul că intersectarea acestor *valla* este pur teoretică, în teren raportul dintre ele neputându-se stabili cu precizie. Materialul arheologic recoltat este și el nesemnificativ: mici fragmente ceramice a căror cronologie nu poate fi restrânsă elocvent pentru datarea liniei transalutane, un fragment de ulcior și o fibulă descoperite chiar pe val, ambele datate în primele decenii ale secolului II p. Chr.²⁸, cele două piese constituind un *terminus post quem* al ridicării valului. Monedele descoperite în perimetrul castrelor merg de la Traianus²⁹ (98-117) la Gordianus III³⁰ (238-244). Acestea din urmă ar reprezenta un *terminus ante quem* pentru datarea *limes*-ului *transalutanus*. Cum între cele două repere avem o distanță de peste un secol, iar observațiile din teren par să confirme o durată scurtă de funcționare a *limes*-ului *transalutanus*, de până la trei decenii, nu ne rămâne decât să acceptăm pentru datarea ansamblului defensiv de la est de Olt existența a cel puțin două perioade de funcționare, dintre care una a survenit în mod cert peste un nivel de distrugere anterior. În perioada cuprinsă între domniile lui Traianus și Gordianus, un prim atac îndreptat spre linia Oltului, care să justifice nivelul de ardere al unor elemente de pe *limes*-ul *transalutanus*, este întreprins în anii 117-118 de sarmați³¹ (*Vita Hadriani*, 5, 2; 6, 6; Cassius Dio, 69, 5, 2). Aceasta ar sugera că bazele sistemului defensiv din dreapta Oltului sunt puse în timpul domniei lui Traianus³², probabil concomitent cu cele ale *limes*-ului *Alutanus*.

Existența unui *limes* dublu de o parte și de alta a Oltului a fost susținută de către Tocilescu³³, Kornemann³⁴, Paribeni³⁵, Patsch³⁶, Daicoviciu³⁷, R. Vulpe³⁸, Macrea³⁹ și Baradez⁴⁰. În actualul stadiu al cercetărilor, rezultă faptul că este foarte puțin probabilă ipoteza conform căreia împăratul Traianus ar fi dispus ridicarea unei linii duble de fortificații de o parte și de alta a Oltului. Și ipoteza conform căreia noul sistem defensiv reprezintă o lărgire a zonei de apărare pentru

așezările care se dezvoltaseră pe Olt⁴¹ este improbabilă, întrucât nu poate fi susținută arheologic, și în plus, în conformitate cu principiile strategice romane, ar fi fost, în acest caz, impunerea unei restricții de locuire și nu trecerea la ridicarea unui nou sistem defensiv. Un alt argument împotriva acestei ipoteze este și lipsa șanțului la valul de pe linia transalutană⁴². În absența acestuia, rămâne de determinat proveniența materialului necesar ridicării valului. Cu prilejul secționării valului la Flămânda⁴³, în Valea Dunării, s-a constatat prezența unor adâncituri în pământul viu, de o parte și de alta a valului, sub nivelul de la care acesta s-a construit, ele fiind rezultatul adunării pământului pentru ridicarea sa. S-a observat, însă, că această tehnică este mai degrabă specifică construcției unui drum, ea fiind oarecum improprie pentru ridicarea unui val cu intenții defensive⁴⁴. Spre această concluzie ar conduce și tradiția populară, care, păstrând vie amintirea drumului roman din vestul Munteniei, a denumit valul „drumul lui Traianus”⁴⁵, precum și identificarea, deocamdată ipotetică, la capătul nordic al acestui drum, la Rucăr, în apropierea *castellum*-ului roman, a unei *statio*⁴⁶ datată către sfârșitul domniei lui Traianus, ridicată probabil tot de către *Cohors II Flavia Bessorum*⁴⁷. Totuși, dacă avem în vedere faptul că această construcție liniară este înlocuită pe anumite porțiuni de obstacole naturale, *ripa* (cursul râurilor Vedea, Cotmeana) – fără a exclude aici posibilitatea ca urmele acesteia să fi dispărut și ca urmare a eroziunilor ori schimbării cursului râurilor – este mai greu de probat funcționalitatea sa ca drum⁴⁸. Înclinăm, mai degrabă, să punem originile acestei construcții în legătură cu noua configurație politică a teritoriilor de la Dunărea de Jos din perioada cuceririi Daciei. Este îndeobște acceptat faptul că, după campaniile dacice, Traianus anexează Muntenia, estul Olteniei și sudul Moldovei provinciei Moesia Inferior⁴⁹. Statutul de *intra provinciam* al acestor zone presupune existența unei delimitări teritoriale clare. În aceste condiții, ridicarea unei construcții liniare la răsărit de Olt nu ar avea relevanță decât pe plan juridic, ea putând astfel marca teritoriul intrat în domeniul de competență al guvernatorului provinciei amintite.

Ulterior, în cadrul măsurilor luate de împăratul Hadrianus pentru a pune capăt crizei din 117/118⁵⁰ și având în vedere și prezența sarmaților în Câmpia Română⁵¹ sub un strict control, pare a fi justificată dotarea *vallum*-ului pentru a funcționa ca și element defensiv, la această dată el primind forma pe care o intuia Tocilescu⁵². Identificarea în secțiune⁵³ a unui zid-palisadă, lat de 2–2,50 metri, din lemn și pământ bătut, care a fost integrat *vallum*-ului după parțiala sa distrugere, și refacerea unor fortificații și turnuri par să probeze ipoteza conform căreia, după refacerile survenite în urma atacurilor din 117/118, fortificațiile din stânga Oltului sunt concepute pentru a funcționa ca un *limes*⁵⁴, cu atât mai mult cu cât este știută dispoziția dată de împăratul Hadrianus de a se ridica palisade din stâlpi și nuiele, pentru a se marca mai bine granițele imperiale⁵⁵.

Importanța *limes*-ului *transalutanus* în cadrul sistemului defensiv roman al viitoarei provincii Dacia Inferior rezidă și din necesitatea de a se asigura legătura

Daciei Superior cu Dunărea și Moesia Inferior. O cale de comunicație, poate cea mai importantă și mai rapidă, era reprezentată de cursul Oltului. Nevoia de a proteja această arteră dinspre răsărit trebuie să fi reprezentat unul din factorii decisivi care au dus la ridicarea noului sistem defensiv. Această realitate își regăsește ecou până în secolul VI p. Chr., când Iordanes (*Getica*, 74) scria: „iazigiile sunt despărțite de roxolani numai prin râul Aluta”, aluzie de fapt la atacul neamurilor sarmate din vest și est, îndreptat spre linia defensivă a Oltului.

După răscoala băștinașilor sau atacul dacilor liberi despre care vorbește vag biograful lui Antoninus Pius⁵⁶, o nouă etapă de fortificare a *limes*-ului *transalutanus* este identificată în timpul împăratului Septimius Severus, care reface unele fortificații de pe Olt⁵⁷. În ciuda acestei refaceri, sistemul defensiv din dreapta Oltului va fi distrus de carpi în 245-247⁵⁸.

Revenind la relațiile nou stabilite între părți, se știe că de vreme ce *amicitia* era forma acestora, fondul lor, punctul de plecare, era aproape invariabil, *deditio*, capitularea necondiționată, care conținea în sine atât actul dispariției cât și cel al reconstituirii ca subiect de drept a învinsului, prin voința discreționară a Romei⁵⁹. Cum la data încheierii tratatului, Hadrianus se afla încă în Moesia Inferior, iar izvoarele scrise nu au înregistrat existența unei expediții de pedepsire a barbarilor, singurul motiv plauzibil care i-ar fi determinat pe roxolani să capituleze necondiționat ar fi fost tăierea legăturilor cu bazele lor din stepele nord-pontice și a oricăror mijloace de retragere prin închiderea culoarului din sudul Moldovei cu valul dintre Siret și Prut⁶⁰. Sub amenințarea de a fi încercuți și copleșiți numeric de către trupele imperiale⁶¹, aceștia vor fi acceptat prevederile tratatului. Totodată, la ridicarea *vallum*-ului, strategii romani trebuie să fi avut în vedere și închiderea trecătorilor⁶², prin această măsură îngreunându-se accesul roxolanilor în spațiul intracarpatic. Aceeași preocupare de adaptare a particularităților și avantajelor naturale ale reliefului este atestată și pe sectorul nord-vestic al Daciei Porolissensis, unde trecătorile din masivul Meseșului sunt fortificate pentru a putea împiedica accesul iazigilor spre centrul Transilvaniei⁶³.

În acest sens trebuie înțeleasă renunțarea lui Hadrianus la Muntenia și sudul Moldovei, zone deosebit de importante pentru Imperiu, cel puțin din punct de vedere economic, altfel ușor de apărat prin ridicarea unui sistem defensiv pe aliniamentul valului Moldovei inferioare, dar continuat și dincolo de Siret, până la coroana Carpaților. O măsură similară va întreprinde împăratul și la frontiera vestică, unde a cedat iazigilor zone din Dacia traiană. Planul creării unei zone „de interceptie și control” în fața graniței, care a dus la aceste cesiuni teritoriale, rezolva în același fel două situații aproape identice: controlul asupra Câmpiei Munteniei și asupra Câmpiei de Vest. Dacă avem în vedere că până la războaiele marcomanice atacurile asupra Daciei au încetat, atunci soluția aleasă de Hadrianus, replierea și consolidarea frontierelor, s-a dovedit fiabilă.

NOTE:

- ¹ Coriolan H. Opreanu, *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998, p. 53.
- ² Constantin C. Petolescu, *Dacia la începutul domniei lui Antoninus Pius*, *Thraco-Dacica*, 14, 1-2, 1993, p. 159-162.
- ³ Dumitru Tudor, *Călătoriile împăraților Hadrian și Caracalla*, București, 1987, p. 26-28.
- ⁴ Ioana Bogdan-Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman, sec. I-III p. Chr.*, Alexandria, 1997, p. 139.
- ⁵ C. H. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, p. 193-220.
- ⁶ C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich*, IX, 1885, p. 228-229.
- ⁷ Grigore Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucharest, 1900, p. 119-134.
- ⁸ *Ibidem*, p. 123; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 260; I. Bogdan-Cătănciu, *Nouvelles recherches sur le limes du sud-est de la Dacie*, în vol. *Limes. Akten des XI Internationalen Limeskongresses* (Székesfehérvár, 30.VIII–6.IX.1976), Budapesta, 1977, p. 343-344; Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 130; Constantin C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista la sfârșitul Antichității*, București, 2000, p. 198.
- ⁹ I. Bogdan-Cătănciu, *op. cit.* (n. 4), p. 80-81, 89; Constantin C. Petolescu, *op. cit.* (n. 8), p. 196.
- ¹⁰ D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 260; *idem*, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 137; Cr. M. Vlădescu, *op. cit.* (n. 8), p. 130.
- ¹¹ Vezi Gr. Tocilescu, *op. cit.* (n. 7), p. 123-124, *idem*, *Fortificațiile romane*, BAR, mss. 10, caiet II, p. 114-115, 126.
- ¹² D. Tudor, *Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe limesul transalutanicus*, *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 93-94, *idem*, *op. cit.* (n. 8), p. 263.
- ¹³ M. Bădescu, *Val, Troian sau drum roman între Argeș-Pitești și Rucăr*, *Argessis. Studii și comunicări-seria istorie*, X, 2001, p. 47-53.
- ¹⁴ I. Bogdan-Cătănciu, *Cu privire la Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman*, *Acta Musei Napocensis*, XXI, 1984, p. 128.
- ¹⁵ *Idem*, *op. cit.* (n. 4), p. 85.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 86-106.
- ¹⁷ Ipoteză propusă de M. Cristodor, *Limesul transalutanicus*, *Studii și comunicări. Pitești*, 1972, p. 229-241 și reluată de I. Bogdan-Cătănciu, *op. cit.* (n. 4), p. 89.
- ¹⁸ I. Bogdan-Cătănciu, *op. cit.* (n. 4), p. 90, 92.
- ¹⁹ Această opinie s-a structurat în urma studierii tezaurului monetar descoperit în castrul de la Săpata de Jos (44 de piese, de la Septimius Severus până la Gordianus III), V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*, *Istros*, I, 1934, p. 73-80; D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 193-211; J. Baradez, *Le Trophée d'Adamclissi témoin de deux politiques et de deux stratégies*, *Apulum*, IX, 1970, p. 520; R. Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în vol. *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 170; Cr. M. Vlădescu, *op. cit.* (n. 8), p. 130. În lipsa altor dovezi elocvente „urmărirea descoperirilor numismatice izolate...poate oferi unele date aproximative”, D. Tudor, *op. cit.* (n. 12), p. 20, astfel încât tezaurul amintit nu constituie un reper cronologic hotărâtor, el putând fi îngropat și după părăsirea castrului, C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 168.
- ²⁰ R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, II, Messina, 1926, p. 318; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1-2, Viena–Leipzig, 1932-1937, p. 170; I. Ferenczi, *Tarsadalom tudományi Szózat*, Universitatea Babeș-Bolyai, 1956, I, 1-2, p. 153; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 109; H. Gaewska, *Limes alutanicus*

- transalutanus*, *Archaeologia*, Varșovia, XXI, 1970, p. 71; M. Cristudor, *op. cit.* (n. 17), p. 230; I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 4), p. 91.
- ²¹ Constantin C. Petolescu, *op. cit.* (n. 8), p. 207.
- ²² D. Tudor, *op. cit.* (n. 12), p. 90; Constantin C. Petolescu, *op. cit.* (n. 8), p. 204.
- ²³ D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 38; I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 14), p. 135-136.
- ²⁴ D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 258, 248.
- ²⁵ Costin Croitoru, *Câteva considerații cu privire la rolul valurilor de pământ de pe teritoriul Daciei*, *Argessis. Studii și comunicări-seria istorie*, X, 2001, p. 57.
- ²⁶ Idem, *Câteva considerații cu privire la traseul și cronologia Brazdei lui Novac de nord*, *Istros*, X, 2002, p. 313-324.
- ²⁷ R. Vulpe, *Les Valla de la Valachie, de la Basse Moldavie et du Boudjak*, în vol. *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines*, Mamaia, 6-13 septembrie 1972, București-Koln-Viena, 1974, p. 272; I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 14), p. 136; idem, *op. cit.* (n. 4), p. 83-85.
- ²⁸ I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 4), p. 89, n. 9 și p. 90.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 99, sestert în stare proastă de conservare, identificat de către Dr. Bucur Mitrea în zona castrului de la Urluieni.
- ³⁰ V. Christescu, *op. cit.* (n. 19), p. 73-80; Paul I. Dicu, *Așezarea geto-dacică fortificată și vestigiile romane de la Budureasca Mică. Castrul roman de la Pitești. Traseul limesului Transalutanus în sectorul Pitești*, *Argessis. Studii și comunicări-seria istorie*, IX, 2000, p. 43-44.
- ³¹ Vezi și Ioan I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 47.
- ³² În timpul domniei lui Traianus este atestată existența unor puncte fortificate la Flămânda, Jidova, Voinești, Rucăr, Râșnov, D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 304; I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 14), p. 131, dublate de cele de la Târgșor, Mălăiești, Drajna de Sus, datate în aceeași perioadă, Gh. Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăiești, Drajna de Sus, Pietroasa*, în vol. *Omagiu lui Constantin Daicoviciu, cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 226.
- ³³ Gr. Tocilescu, *op. cit.* (n. 7), p. 123-124.
- ³⁴ E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung*, *Klio*, VII, 1907, p. 105, *apud* D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 263.
- ³⁵ R. Paribeni, *op. cit.* (n. 20), p. 318.
- ³⁶ C. Patsch, *op. cit.* (n. 20), p. 170.
- ³⁷ H. Daicoviciu, *op. cit.* (n. 19), p. 105
- ³⁸ R. Vulpe, *op. cit.* (n. 27), p. 271.
- ³⁹ M. Macrea, *op. cit.* (n. 20), p. 223-224.
- ⁴⁰ J. Baradez, *op. cit.* (n. 19), p. 520.
- ⁴¹ E. Fabricius, *Limes, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Berlin, XIII, I, 1926, col. 645.
- ⁴² Gr. Tocilescu, *op. cit.* (n. 7), p. 123, informație confirmată de R. Vulpe, *op. cit.* (n. 27), p. 271; I. Bogdan-Cătănicu, *Castella de la Urluieni*, *SCIVA*, 45, 4, 1994, p. 324-365.
- ⁴³ I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 4), p. 87.
- ⁴⁴ Ipoteză propusă de C. Schuchhardt, *op. cit.* (n. 6), p. 228-229, și reluată de V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, p. 124-125 și P. I. Dicu, *op. cit.* (p. 30), p. 43, fără însă a produce o nouă argumentație și, ca urmare, neîntemeiată. Recent, ipoteza este admisă și de M. Bădescu, *op. cit.* (p. 13), p. 52-53.
- ⁴⁵ I. Bogdan-Cătănicu, *op. cit.* (n. 8), p. 89.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 81.
- ⁴⁷ *L'Année épigraphique*, Paris, 1959, 324, IDR, II, 607.
- ⁴⁸ M. Bădescu, *op. cit.* (n. 13), p. 53, consideră că drumul roman reprezentat de *vallum* era continuat pe apă acolo unde acesta întâlnea cursul unor râuri.
- ⁴⁹ Constantin C. Petolescu, *op. cit.* (n. 8), p. 157-162, cu bibliografia problemei.
- ⁵⁰ Vezi I. I. Russu, *op. cit.* (n. 31) și C. H. Opreanu, *op. cit.* (n. 5), p. 193-220, cu o amplă prezentare a evenimentelor și izvoarelor.
- ⁵¹ Mormintele sarmatice din Câmpia Dunării, ca și din Muntenia, cunoscute până acum, au fost datate, cu o singură excepție, doar în secolele II-III p. Chr., N. Harțușe,

Descoperiri sarmatice din zona Brăilei, Istros, I, 1980, p. 191-251; Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic*, II, SCIVA, 47, 3, 1996, p. 297-312; V. Sîrbu, V. Bârcă, *Daci și sarmați în zona est-carpatică (sec. I a. Chr. - I p. Chr.)*, Istros, IX, 1999, p. 89-98. Nu este exclus însă, ca în urma unor reevaluări, unele dintre aceste morminte să poată fi datate și în secolul I p. Chr., așa cum ar putea fi în cazul „tezaurului de la Buzău”, R. Harhoiu, „Tezaurul” de la Buzău-1941, SCIVA, 44, 1, 1993, p. 41-51.

⁵² Gr. Tocilescu, *op. cit.* (n. 7), p. 122-124. În reconstituirea propusă de acesta, pe culmea valului se afla o platformă lată de circa 3 metri pe care s-ar fi construit un zid gros de chirpic, turnat între palisade de pari și nuiele. Pe culmea lui, Tocilescu presupunea existența unor creneluri, iar în spate a unui drum de rond. Această reconstituire este în bună măsură probată de cercetările ulterioare, vezi de exemplu I. Bogdan-Cătănciu, *op. cit.* (n. 8), p. 340 și urm.

⁵³ I. Bogdan-Cătănciu, *op. cit.* (n. 4), p. 88, situație identificată în secțiunea practică în punctul „Valea Mocanului” din sudul orașului Roșiorii de Vede.

⁵⁴ I. Bogdan-Cătănciu, *Repère chronologiques pour le limes sud-est de la Dacie*, în vol. *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Akten des 13 Internationalen Limeskongresses*, Aalen 1983, Stuttgart, 1986, p. 463, credea că rolul *limes*-ului *transalutanus* era de a marca teritoriul provincial, având deci o funcție birocratică, iar C. H. Opreanu, *op. cit.* (n. 1), p. 62, considera că: „așa-numita linie *transalutană*, numită chiar *limes*”, nu putea avea nici un rol defensiv. Pare, totuși, improbabil ca toate măsurile enumerate mai sus să fie întreprinse pentru constituirea unui simplu hotar convențional. Chiar și în lipsa *fossa*-ei, *vallum*-ul *transalutanus*, împreună cu fortificațiile din spatele său și trupele aferente, constituia un veritabil sistem defensiv.

⁵⁵ Cf. D. Tudor, *op. cit.* (n. 3), p. 39.

⁵⁶ *Vita Antonini Pii*, V, 4; aceste informații, coroborate cu refacerea ce suprapune un nivel de ardere a castrului de la Copăceni (jud. Vâlcea), în anul 140 (CIL, III, 13795 = ILS, 8909, IDR, II, 587), la numai doi ani de la construcție (CIL, III, 13796 = ILS, 9180, IDR, II, 588), par să ateste faptul că *limes*-ul *transalutanus* a fost străpuns în timpul lui Antoninus Pius.

⁵⁷ D. Tudor, *op. cit.* (n. 8), p. 38.

⁵⁸ Cu acest prilej a fost distrus, între altele, și castrul de la Câmpulung, Constantin C. Petolescu, T. Cioflan, *Castrul roman de piatră de la Câmpulung (Pescăreasa, jud. Argeș). Cercetările din anii 1978-1989*, Argessis. Studii și comunicări-seria istorie, 7, 1995, p. 17-29.

⁵⁹ V. Lica, *Relațiile Imperiului cu dacii în timpul flavienilor*, *Ephemeris Napocensis*, VI, 1996, p. 118.

⁶⁰ Cunoscută și sub denumirea de „valul lui Athanaric”, această fortificație liniară, în ciuda faptului că respectă toate elementele de strategie romană, a fost atribuită unor neamuri barbare datorit faptului că are șanțul îndreptat înspre Sud; vezi în acest sens M. Brudiu, *Cercetări arheologice din zona valului lui Athanaric*, *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 151-164; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 53-59, cu bibliografia problemei.

⁶¹ Probabil că la această operațiune a participat și o parte a populației locale, aflată în plin proces al romanizării, așa cum o demonstrează atestarea unor măsuri active de recrutare locală pe teritoriul Daciei în timpul împăratului Hadrianus, D. Tudor, *Comandamente romane de la Praetorium în Dacia*, în SCIVA, 32, 1, 1981, *passim*. De asemenea, nu avem dovezi care să ateste că populația autohtonă dacică din provincie ar fi profitat de atacul sarmatic, răsculându-se, așa cum credea D. Tudor, în *Istoria Românilor*, București, 1960, p. 430.

⁶² Această ipoteză a fost dezvoltată la sugestia d-lui Valeriu Sîrbu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru sprijinul constant acordat pe parcursul documentării necesare studiului de față.

⁶³ Vezi C. H. Opreanu, *op. cit.* (n. 1), p. 61.

***Secțiunea de
Istorie medie***

Identitatea comunității germane din Câmpulung Muscel în secolele XIII - XVIII

Alexandru CIOCÎLTAN

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Prezența germană în spațiul extracarpatic a fost strâns legată de efortul Regatului ungar de a-și extinde stăpânirea. Așezarea sașilor la Câmpulung s-a produs în secolul XIII și a precedat constituirea ca stat a Țării Românești.

Problema începerilor așezării a generat numeroase controverse în lumea istoricilor. S-au păstrat foarte puține informații documentare din secolele XIII-XIV. În aceste condiții atenția cercetătorilor s-a concentrat asupra tradiției istorice a descălecatului lui Negru Vodă. Tradiția sașilor despre venirea lor la Câmpulung a fost înregistrată la 1640 de către minoritul conventual Angelo Petricca din Sonnino: "Acest oraș este așezat la hotarele Transilvaniei și locuitorii lui sunt transilvăneni din vechime, de rit catolic, care s-au așezat aici la hotare din cauza fertilității pământului"¹.

O piatră tombală a consemnat la 1300 moartea unui *comes Laurencius de Longocampo*, care fusese conducătorul urbei săsești².

Asemenea așezărilor din Transilvania, Câmpulungul a avut trei denumiri: *Langenau* în germană, *Câmpulung* în română și *Hosszumező* în maghiară. În limbile de cancelarie latină și slavonă numele era *Longuscampus*, respectiv *Dălgopol*.

Populația săsească dispunea în Câmpulung de două așezăminte religioase catolice: Biserica Bărăției, care era biserica parohială a comunității (sec. XIII) și mănăstirea Sf. Elisabeta, zidită în jurul anului 1345³.

Puternica comunitate săsească a înflorit în secolele XIII-XVI. Prosperitatea ei s-a datorat în primul rând relațiilor comerciale intense întreținute cu Brașovul și funcției orașului ca loc de popas pe drumul Brașov-Dunărea de Jos. Privilegiul orașului din 1418-1420, care face referire la un act mult mai vechi, denotă clar influența formelor administrativ-juridice ale orașelor săsești de peste munți. Privilegiul domnesc a fost acordat tuturor "moștenitorilor" din oraș, adică cetățenilor, prin care aceștia "sunt scutiți de dijma din grâu, de slujbe pentru domn și de vama dregătorilor domnești din oraș. Orășenii au dreptul să posedă și să transmită ereditate terenuri, case și vie. Nici domnul, nici boierii n-au dreptul să dobândească vreo proprietate în oraș; proprietatea orășeanului dator nu putea ajunge în posesia străinilor. Judecata dată în oraș era definitivă și fără drept de apel; un recurs la

judecata domnească nu era posibil⁴. Munții și plaiurile “de baștină ... din moși strămoși ... de la întemeierea orașului”⁵ erau parte din ocolul Câmpulungului.

În fruntea orașului se aflau judele și cei 12 pângari. Multă vreme sașii au deținut funcțiile de conducere ale orașului. Într-un document din 1425 sunt amintiți ca martori *Hanoș purgar, Konz Mihai, Han David, Balin*, toți făcând parte din conducerea orașului⁶. Sigiliul cu legendă latină al orașului și toate privilegiile domnești, care conțineau libertățile urbei, s-au ținut din cele mai vechi timpuri până în 1735 în Biserica Bărăției.

Toate aceste aspecte ne impun concluzia că autonomia comunității săsești a stat la baza autonomiei orașului Câmpulung.

Orașul și-a trimis un reprezentant, pe *Haidmăcz von Lagnaw*, la Conciliul de la Konstanz (1414-1418)⁷. Câmpulungul s-a asociat luptei antiotomane a împăratului Sigismund de Luxemburg, motiv pentru care reprezentanții săi au fost constrânși să emigreze în Transilvania când Țara Românească a intrat sub influența Semilunei⁸.

Nu cunoaștem când și în ce context anume sașii au pierdut monopolul conducerii orașului în favoarea românilor. Cert este că la 1521 în fruntea orașului se afla un român, Stoica Hurduzău, județul⁹. Vlaicu județul este amintit la 1545-1546.

Un moment important în evoluția identității sașilor din Câmpulung l-a constituit adoptarea de către aceștia a confesiunii luterane către mijlocul secolului al XVI-lea. Cunoaștem numele a doi preoți luterani care au păstorit aici: *Christianus Roth*¹⁰ (înainte de 1587) și *Gregorius Saarosi* (1618)¹¹. Preoții luterani erau numiți din Transilvania.

Din relatările misionarului catolic Petru Deodatus Bakšić, care a vizitat de patru ori Câmpulungul între anii 1640-1653¹², aflăm urmele lăsate de luteranism în biserica săsească. Simplificarea cultului, trăsătură specifică a noii confesiuni, s-a realizat și aici prin înlăturarea icoanelor, îngroparea moaștelor și acoperirea cu var a picturii bisericești. Se mai menționează în text că biserica ar avea în vârf o cruce de lemn. Or, știm că biserica era de piatră și o cruce de lemn în vârf nu era tocmai potrivită. Probabil aceasta a fost înălțată după reconvertirea la catolicism a sașilor, întrucât din vremea Reformei bisericile săsești din Transilvania nu mai aveau cruce pe acoperiș¹³. În biserică în fața altarului cel mare, credincioșii și-au înmormântat preoții luterani. După cum rezultă din consemnarea lui Bakšić din 1640, Reforma tensionase relațiile sașilor cu românii în Câmpulung: “Când am fost gata de plecare, au venit cei mai bătrâni la mine și mi-au cerut să-i binecuvânteț, zicând «voiam să ne rugăm ca o dată să ieșiți în oraș îmbrăcat în veșminte pontificale ca să poată vedea și românii, pentru că ei ne disprețuiesc mult, zicând că credința noastră e necurată și că legea noastră ar fi mai rea decât toate celelalte...»”¹⁴.

Sașii câmpulungeni și-au menținut confesiunea luterană până în 1639, când misionarii franciscani din sudul Dunării, reprezentanți ai Contrareformei, i-au convertit la catolicism cu sprijinul domnului Matei Basarab. Prin această evoluție s-a pus capăt legăturii permanente pe care germanii de aici au avut-o cu consăngenii lor din Transilvania.

Petru Bakšić informează că în 1640 mai erau 500 de sași în Câmpulung, dar ei nu mai știau graiul strămoșesc și vorbeau doar românește. Din această știre nu reiese, din păcate, de când își uitaseră limba. Slujba în biserică era oficiată tot în română de preotul catolic Giuvenale Falco. Întreaga comunitate avea o situație materială precară. Opt ani mai târziu, aproximativ jumătate dintre membrii comunității au emigrat în Transilvania ca urmare a birului impus de Matei Basarab¹⁵.

În ciuda pierderii limbii și a receptării unor influențe românești (sărbătorile le țineau după calendarul vechi și făceau praznice precum românii), sașii și-au menținut elemente specifice de identitate: "Acești catolici se deosebesc în unele privințe de români, căci femeile lor se poartă îmbrăcate altfel decât românele și fac pâinea în alt fel, mai bună, mai albă și chiar de o altă formă. Iar ei se poartă în unele privințe altfel (decât românii) și-și retează pletele deasupra urechilor"¹⁶. Deși păstorul lor spiritual, Giuvenale Falco, știa românește, ei preferau să aibă un preot "de neamul lor". Sașii au păstrat până în 1723 o instituție caracteristică, cea a *goțmanului*¹⁷ (din germ. *Gottesmann*, sinonim cu *Kirchenvater*, în latină *vitricus*), pe care o întâlnim și în Brașov, chiar și la românii din Schei. Bakšić notase despre goțman că "are grijă de biserică și ține această slujbă un an și numesc apoi pe altul dintre ei și aceștia sunt în chip de procuratori..."¹⁸. Pe lângă goțman, bătrânii comunității aveau un rol important, căci ei sunt menționați de câteva ori în relatările aceluiasi misionar și în documentele emise de comunitatea catolică din Câmpulung.

În 1679 sunt amintiți într-un document Antonie și soția lui, Gherda și fiii lor, care vând o casă; doi ani mai târziu, la 9 ianuarie, Biserica Bărăției cumpără o vie, martori fiind *mulzi omen buni*, "anume Popa Mertin, Andrei xudezu, Paul gozmanul, Iacob gozmanul, Gaspar, Antonie, Iacob Gaparoiu, Andrei Barburoiu, Hanzu Soda și Macu Orban"¹⁹.

Aflat în 1652 la Câmpulung, franciscanul Francesco Maria Spera a înregistrat cazuri de treceri ale unor catolici la ortodoxie: Caterina, soția lui Mihai al lui Paul, a devenit schismatică; schismatic a devenit și bărbatul Barbarei²⁰. Procesul de asimilare a sașilor în mediul românesc-ortodox a fost accelerat și de persecuții domnești. *Relația anonimă despre Țara Românească*, redactată înainte de 1688, consemnează o prigoană declanșată de domnul Șerban Cantacuzino (1678-1688): "Pe Andreas, judele de Câmpulung²¹, bărbat catolic, care a slujit cu credință în timpul slujbei sale pe mulți domni și care fusese din nou întărit în slujbă... nu l-a vrut domnul; și când acesta, trimis de comunitatea locuitorilor s-a dus la domn împreună cu un alt catolic, numit Blasiu, domnul mâniat, nu din cauză că fusese făcut jude, ci pentru că era catolic, a vrut să-l înspăimânte și să-l încante prin amenințări și făgăduieli; nenorocitul de Blasiu a căzut și s-a făcut ortodox. Dar Andreas (sfânt răposatul) a răspuns cu libertatea de vorbire catolică: «Nu vreau să schimb aurul și argintul pe plumb sau aramă». Pe dată, tiranul aprins de mânie l-a osândit să i se radă barba și nu după cum este obiceiul, ci (după cum a poruncit domnul): «Faceți-i lui barba așa cum o poartă papa de la Roma» și astfel i s-a ras barba și i s-a făcut doar la bărbie ca o coadă de rândunică, și apoi, despuiat până la brâu și cu mâinile legate, l-a bătut gâdele pe acest Andreas în piață și pe uliți, făcându-i grozavă necinste"²².

Elementele amintite mai sus ne permit unele considerații cu privire la identitatea comunității săsești. Trebuie subliniat că asimilarea unei comunități reprezintă un proces, nu un moment. Identitatea unei comunități etnice se compune din mai multe elemente: limba, religia, patrimoniul genetic, instituții, tradiții, obiceiuri și norme juridice specifice. Timpul și procesele istorice nasc o presiune asupra oricărei comunități umane. În timp, unele dintre componentele amintite suferă modificări sau chiar dispar cu totul, ceea ce antrenează transformarea comunității. Identitatea unei colectivități etnice aflate într-un mediu majoritar ostil devine tot mai diluată, până ce realitatea dominantă anihilează toate componentele care au particularizat acel grup uman. Abia acum putem vorbi de sfârșitul procesului de asimilare. Acest proces poate fi mai lesne urmărit în cazul comunităților etnice de tipul enclavă urbană, cum a fost cazul comunității săsești din Câmpulung. Aici procesul de asimilare s-a încheiat în prima jumătate a secolului XVIII.

Aflată în zona cea mai avansată a expansiunii elementului germanic medieval în sud-estul Europei, comunitatea sașilor din Câmpulung a cunoscut toate evoluțiile care au caracterizat spațiul carpato-dunărean: deschiderea unui mare drum al comerțului internațional care lega Brașovul și Marea Neagră, prozelitismul catolic în spațiul sud-carpatic, lupta antiotomană la Dunărea de Jos, pătrunderea Reformei în Transilvania și spațiul de peste munți, acțiunea Contrareformei, al cărei succes a contribuit la asimilarea sașilor în mediul autohton.

NOTE:

¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1968, p. 57.

² Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în "Studii și cercetări de Istoria Artei", IV, 1957, 1-2, p. 109-126; și în special Pavel Binder, *Din nou despre "comes Laurentius de Longocampo"*, în "Studii și cercetări de Istoria Artei", Seria Artă plastică, t. 22, 1975, p. 185-208.

³ Pavel Chihaiia, *Monumente gotice în Câmpulung-Muscel* în vol. *Artă medievală. Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*, I, București, 1998, p. 279-284.

⁴ Hugo Weczerka, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachei*, în vol. *Stadt und Landschaft im Deutschen Osten und in Ostmitteleuropa*, Köln, 1982, p. 164; Ioan Răuțescu, *Câmpulung Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung, 1943, p. 361-362.

⁵ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*,

București, 1994, p. 133; Ioan Răuțescu, *op. cit.*, p. 362-363.

⁶ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV-XVI*, I, București, 1905, p. 48.

⁷ Constantin Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, București, 1927, p. 32 (Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, t. XVII, mem. 2).

⁸ Gustav Gündisch, *Zur deutschen Vergangenheit von Câmpulung (Langenau)*, în idem, *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*, Köln, 1987; Daniel Barbu, *Pelerinage à Rome et Croisade*, în idem, *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, București, 1998, p. 159-181.

⁹ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 209-210.

¹⁰ *Quellen zur Geschichte der Stadt*

Kronstadt. Chroniken, IV. Bd., p. 101, apud Emil Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. Ein Versuch zur Grundlegung ihrer Geschichte*, Hermannstadt, 1911, p. 236.

¹¹ *Ordinationsbuch der evangelischen Kirche*, apud Hans Petri, *Zur Entstehung der Stadt Cimpulung in Rumänien (Langenau, Campus Longus)*, în "Südöstdeutsches Archiv", XIV, 1971, p. 56.

¹² Vezi informațiile lui P. Bakšić în *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 210, 262, 264.

¹³ Ajuns la Brașov cu prilejul campaniei sale din Transilvania, Mihai Viteazul a cerut sașilor din oraș să pună cruce pe biserica lor.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, V, p. 212.

¹⁵ *Ibidem*, p. 264.

¹⁶ *Ibidem*, p. 212.

¹⁷ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-II, București, 1901, p. 288-289 (documentul din 20 aprilie 1723).

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române*, V, p. 263.

¹⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 280.

²⁰ *Călători străini despre Țările Române*, V, p. 389.

²¹ Andreas a activat neîntrerupt în funcția de județ la Câmpulung între 1659-1673.

²² *Călători străini despre Țările Române*, VII, p. 452.

Din activitatea iconarilor anonimi din Banatul secolului al XVIII-lea

Paula POP

Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Filosofie

Preocuparea de a cunoaște arta icoanelor este în atenția multor cercetători, deoarece icoanele oglindesc spiritualitatea lumii, reprezentând adevărate izvoare istorice pentru înțelegerea gândirii specifice unei perioade, precum și pentru a descoperi și înțelege legăturile cultural-specifice care s-au dezvoltat între diferite regiuni ale aceleiași țări sau chiar între țări diferite. Emoționând prin sinceritatea sentimentelor, unele icoane impresionează datorită însușirilor deosebite pe care le însumează, ca opere de mare concepție artistică și desăvârșire tehnică.

Perioada secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea a reprezentat pentru societatea și, implicit, pentru cultura românească momentul extrem de important de tranziție spre lumea modernă a secolului al XIX-lea. A fost o epocă cu manifestări specifice și extrem de sugestive în domeniul vieții artistice, când limbajul, rămas în esență credincios tradiției bizantine, s-a completat și îmbogățit cu modalități de expresie plastică, provenite din ambianța artei occidentale¹.

Iconografia a stabilit reguli stricte de reprezentare a imaginii sacre, atât în decorația murală, cât și în pictura de icoane. Acestea privesc ordinea în care sunt narate temele, compoziția scenelor, personajele participante, atitudinea acestora, mergând până la indicarea detaliilor privind vestimentația, cromatică generală și de detaliu. Aceste canoane cu profundă încărcătură simbolică au fost la rândul lor subordonate principiului potrivit căruia ansamblul reprezentării trebuia redus la esență, epurat de detalii ne semnificative, spre a fi înțeles cu mai mare ușurință de credincioși².

Situat geografic într-o zonă de interferență a elementelor de civilizație occidentală și orientală, Banatul a cunoscut în ansamblul civilizației românești forme de dezvoltare aparte, dar viața spirituală a românilor de aici a gravitat încă de la începuturile sale în orbita Imperiului Bizantin și a Ortodoxiei. Deși trecut sub mai multe stăpâniri, Banatul s-a păstrat în arta spiritului Ortodoxiei tradiționale³. În acest sens trebuie înțeleasă deschiderea, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, spre arta brâncovenească, creată de meșteri ai școlii de pictură de la Hurez, de descendenți ai familiilor acestora sau de alți meșteri zugrăvi și iconari, formați în ambianța artistică a Țării Românești. Alături de pictura de tradiție brâncovenească, dominantă în estul Banatului, în vest și sud s-au conturat forme

de expresie specifice, raportate la o tradiție locală⁴.

În Banat există și puternice înrâuriri baroce, datorate contactului zugravilor cu mediul de artă de la Viena⁵. Nu trebuie negate nici influențele sârbești, avându-se în vedere faptul că, după cucerirea Banatului de către austrieci, Casa de Austria a acordat o serie de privilegii sârbilor și Bisericii lor, iar Biserica Ortodoxă Română din Banat a fost subordonată ierarhic Bisericii sârbe. Începând cu secolul al XV-lea, sunt atestate colonizări cu sârbi în Banat, apogeul fiind atins la sfârșitul secolului al XVII-lea. În 1690, împăratul austriac Leopold I a permis patriarhului Arsenie III Cernojevici, împreună cu trei episcopi și aproximativ 40.000 de suflete, să treacă în nordul Dunării din cauza apropierei armatelor otomane⁶. Astfel, în 1743 avem în Banat 120 sate sârbești și 15 sate româno-sârbești. Numărul locuitorilor sârbi se ridică în 1770 la 78.780 de persoane⁷. Aceștia au preluat, fără îndoială, elemente culturale ale autohtonilor, dar au și adus cu ei și au transmis o parte din experiența spirituală sârbă pur ortodoxă, sprijinind elementul autohton în fața tendințelor de catolicizare venite din partea Vienei. În acest context, Carlowitz (Sremski Karlovci) și Novi Sad au fost centre spirituale și focare culturale.

Cu toate aceste influențe, artiștii bănățeni au reușit să creeze opere specifice, cu trăsături caracteristice acestui spațiu, care, atât ca mod de redare a figurilor, cât și din punct de vedere cromatic, pot defini o icoană ca fiind „bănățeană”. Pentru pregătirea profesională a iconarilor au existat o serie de „școli” de pictură, organizate pe lângă mănăstiri, unde erau pregătiți viitorii iconari. De multe ori, tradiția se transmitea din tată-n fiu. Unii „profesori” de pictură erau aduși din Țara Românească. Zugravii se deplasau din loc în loc, în funcție de comenzi⁸.

Sunt destul de rare cazurile când documentele oferă date suficiente pentru cunoașterea mai îndeaproape a vieții și a activității meșterilor zugravi iconari. Foarte multe iconostase și icoane sunt lucrări anonime. De fapt, unul dintre cei care s-au ocupat cu studiul semnificației teologice a icoanelor arată că un iconograf nu trebuie să-și semneze lucrările, deoarece numele lui este sinonim cu cel al personalității sale, care nu trebuie să iasă în evidență. Icoana este realizată după Tradiție, care nu aparține pictorului, iar inspirația este de origine divină⁹.

O astfel de icoană, al cărui autor nu se cunoaște, este cea care îl reprezintă pe Isus Pantocrator.

Loc de proveniență: Biserica Ortodoxă din Ofsenița (jud. Timiș);
Dată: secolul al XVIII-lea;
Atelier școală: Banat;
Dimensiuni: 80 x 58 x 4,5 cm;
Material, tehnică: tempera pe lemn;
Descriere: Isus, frontal, bust, figură rotunjită, alb-roză, păr castaniu lung, ține în mâna stângă Cartea deschisă, iar cu dreapta binecuvântează. Poartă un himation roșu-viu, cu o bordură de aur decorată geometric. Chitonul este gri, valorat cu albastru, are benzi galbene cu decor vegetal. Fondul este verde cu stele albe.

În prezent, icoana se află în proprietatea Vicariatului sârb din Timișoara.

O altă icoană, nesemnată, este o icoană împărătească reprezentându-l pe Isus pe Tron.

Loc de proveniență: Biserica Ortodoxă din Foeni (jud. Timiș);

Datare: probabil secolul al XVIII-lea;

Atelier școală: Serbia;

Dimensiuni: 93,5 x 88 x 4,5 cm;

Material, tehnică: tempera pe pânză lipită pe lemn;

Descriere: Isus, frontal, figură măslinie, cu plete și barbă, stă așezat pe tron și binecuvântează cu mâna dreaptă, în timp ce în mâna stângă ține sceptrul. În stânga și dreapta tronului se află cei doi arhangheli, cu fețe măslinii, păr lung buclat, prins cu filactere, întinzându-și brațele spre Isus. Acesta are o coroană dublă, masivă, felon roșu-brun, omofor și stihar verde-pământ, toate decorate cu benzi de aur cu perle. Arhanghelii au straie de diaconi, roșii, decorate tot cu benzi de aur și perle. Tronul roșu-purpuriu are același tip de decor ca și veșmintele. Pavimentul este roșu. Icoana prezintă un deosebit rafinament coloristic, predominând nuanțe de roșu și aur.

Icoana se află în proprietatea Vicariatului sârb din Timișoara.

NOTE:

¹ Dorina-Sabina Pârvulescu, *Icoane din Banat*, Editura Eurobit, Timișoara, 1995, p. 5.

² *ibidem*, p. 7.

³ Miodrag Iovanovici, *Slikarstvo Temišvarske eparhie*, Novi Sad, 1997, p. 33.

⁴ Dorina-Sabina Pârvulescu, *op. cit.*, p. 11.

⁵ Dr. Rodica Vârtaciu, Adriana Buzilă, *Barocul în Banat*, Timișoara, 1992, passim.

⁶ Silviu Arnichi, *Relațiile bisericești româno-*

sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1980, p. 38.

⁷ C. Groșoreanu, *Banatul de altădată și de pretutindeni*, Timișoara, 1946, p. 28.

⁸ I. B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1976, p. 55.

⁹ Michael Quenot, *Icoana, fereastră spre absolut*, Editura Enciclopedică, București, 1993, passim.

O controversată problemă de geografie istorică: localizarea
Chiliei și câteva noi informații documentare venețiene
privitoare la cucerirea cetății moldovene de către otomani

Silvia LAZĂR

Universitatea "Dunărea de Jos", Galați

Așezarea genovezilor la gurile Dunării, începând cu secolul al XIII-lea, a răspuns unor interese strategice care deschideau posibilitatea controlului asupra unui segment al rutelor comerciale europene. De altfel, zona Dunării de Jos a fost un areal disputat pentru poziția importantă pe care o ocupa pe axul comercial ce lega Marea Baltică de Mediterana, fapt sesizat și de Bizanț care, deși aflat într-o epocă de decadentă economică și de disoluție politică, a încercat să-și conserve autoritatea în regiune, urmărind nu doar obiective militare strategice ci și o revitalizare economică¹. Localizarea coloniilor întemeiate de genovezi la Dunărea de Jos a suscitad adesea numeroase controverse. Una dintre acestea este și cea privitoare la amplasarea în teren a Chiliei. Acceptată de specialiști, aproape în unanimitate, prima informație certă asupra orașului Chilia datează de la începutul secolului al XIV-lea. Documentul care cuprinde această consemnare este celebra listă de posesiuni a patriarhului din Constantinopol, datată către 1320, mai sigur, însă, în intervalul cronologic 1318-1323, ce menționează o așezare urbană numind-o „Kilia adică Licostomo”, de unde ar rezulta că orașul Chilia – situat la gurile Dunării – era numit în anumite documente și Licostomo, ambele denumiri făcând referire la aceeași așezare urbană. Chilia/Licostomo s-a substituit Vicinei, ca important centru în comerțul din zonele pontice, în intervalul 1351-1359, aceasta din urmă apărând tot mai rar amintită în documentele epocii². În lumina informațiilor ce rezultă din sursele vremii, încercările de a stabili cu certitudine data instalării genovezilor la Chilia nu pot oferi decât ipoteze de lucru, nicidecum o cronologie concludentă³. Dar, pornind de la o datare relativă/estimativă, s-a dovedit nu mai puțin disputată și problematica terminologică. Întrebarea care a suscitad puncte de vedere divergente în literatura românească de specialitate viza raportul real dintre cele două toponime: desemnează ele, oare, două așezări urbane distincte? Unii cercetători au susținut că cele două denumiri corespund unor realități geografice diferite: o cetate Licostomo, situată pe o mică insulă la vărsarea Dunării, pe actualul braț Chilia, și un oraș Chilia situat puțin mai în amonte, pe țărmul aceluiași braț al fluviului. Istoricul și numismatul Octavian Iliescu⁴ s-a dovedit unul dintre principalii exegeți ai acestei opțiuni, întemeindu-și argumentația pe un act redactat la Chilia de către notarul genovez

Antonio di Ponzo, la 7 mai 1361. Acesta consemnează o tranzacție comercială, pe când vasul *Sancta Catharina* se găsea la Chilia, înlocuind numele portului din documentul ce-l redactase cu acela de Licostomo, situație interpretată ca și probă elocventă a atestării faptului că vasul în cauză nu ar fi fost ancorat la Chilia ci la gura brațului omonim al Dunării, la Licostomo, ceea ce denotă existența a două așezări urbane: orașul unde s-a încheiat contractul între negustori respectiv portul unde staționa nava Santa Caterina. În patru acte din registrul lui Antonio di Ponzo, numele de Licostomo este șters și înlocuit cu cel de Chilia. Dar în alte 7 acte ale aceluiași registru se precizează ca loc al emiterii „Kilia Licostomo”. Această formulă a primit două explicații din partea adeptilor existenței a două orașe: s-a considerat fie că notarul genovez, abia sosit la gurile Dunării, nu era sigur în care din cele două orașe se găsea, fie s-a opinat că prin formula Kilia Licostomo (înțelegându-se Chilia din vecinătatea Licostomo-ului) Antonio di Ponzo a vrut să diferențieze Chilia danubiană de o așezare omonimă, de exemplu de Chilia din Bithinia. Prima explicație este mai greu de admis, întrucât nu poate fi creditată ideea că pe durata unei bune perioade de timp, după sosirea în zonă, notarul genovez nu ar fi reușit să își dea seama în care din cele două orașe (presupuse) se găsea. A doua explicație nu poate fi reținută nici ea pentru că Antonio di Ponzo nu ar fi avut nici un motiv să sublinieze diferența între Chilia danubiană și cea bithiniană, din moment ce în aceasta din urmă nu a încheiat niciodată acte notariale.

Faptul că Antonio di Ponzo menționa în primele acte ale registrului ca loc al emiterii Chilia Licostomo poate fi, dimpotrivă, o dovadă certă a faptului că orașul Chilia era desemnat și sub numele Licostomo. După cum este bine cunoscut, actele emise într-un oraș genovez erau menționate într-o listă ca fiind valabile și în alte colonii ale Republicii Ligure. Astfel, despre un act emis la Chilia se specifica faptul că avea valabilitate și la Pera, Vicina, Caffa etc. Mai mult, numele Chiliei figurează, în general, în fruntea acestei liste; cum în actele încheiate de Antonio di Ponzò apare specificat numele localității sub forma Kilia Licostomo, rezultă limpede faptul că cele două toponime desemnează o unică așezare în teren. În plus, în listele ce nominalizează orașele în care documentele notariale genoveze sunt unanim recunoscute, începând cu 25 august 1360 regăsim numele Chiliei plasat invariabil în frunte, în timp ce acela de Licostomo dispăre din actele de acest tip, explicația acestei situații rezidând în impunerea, în cele din urmă, a unui unic nume într-o serie de documente scrise ale vremii. Pe de altă parte, dacă Chilia și Licostomo ar fi fost două orașe diferite, nu poate fi explicată o situație care ține de logica istorică: printre negustorii care tranzacționau diverse mărfuri la Chilia, notarul genovez nu menționează vreo persoană originară din Licostomo, ori e greu de crezut că între negustorimea din două așezări urbane învecinate nu ar fi apărut contacte directe de afaceri. Acest fapt nu poate fi explicat decât prin identificarea Chiliei cu Licostomo. Într-un șir întreg de documente ale epocii, Chilia și Licostomo sunt menționate ca și denumiri ale unui oraș unic, în vreme ce nu există nici un izvor măcar unde Chilia și Licostomo să apară limpede drept două localități diferite⁵. Amintita opinie a d-lui Octavian Iliescu, potrivit căruia ar fi existat, de fapt, două așezări urbane: Chilia/Licostomo Vechi, un oraș așezat pe o insulă, la gura brațului omonim⁶, având drept citadelă vechea construcție

bizantină, apoi genoveză, fiind o fortificație de tip *castrum*⁷, localizat la Periprava, și Licostomo Nou, care ființează la un moment dat în fața celui dintâi, pe malul stâng al aceluiași braț al fluviului, plasat în arealul în care se află în prezent localitatea Vâlcov, la gurile Dunării⁸. Această teză a găsit, însă, relativ numeroși adepți⁹, dar a fost combătută eficient, cu argumente dintre cele amintite aici, de către reputatul cercetător Petre Diaconu¹⁰.

Abia la sfârșitul secolului al XIV-lea, după 1392-1393, la o dată care nu poate fi încă precizată cu certitudine, dar în legătură cu pătrunderea turcilor în Dobrogea, a apărut Chilia Nouă, pe malul stâng al brațului Chilia. Această așezare urbană, Chilia Nouă, a fost numită și Licostomo Nou, în vreme ce cealaltă Chilia, situată pe malul drept al aceluiași braț al Dunării, era denumită Chilia Veche sau Licostomo Vechi. Funcțiile Chilieii Vechi au fost preluate de Chilia Nouă. În aceste condiții, genovezii s-au mutat ei înșiși în Chilia Nouă și au deținut controlul aici până către 1402-1403, atunci când acest oraș a fost cucerit de către Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești¹¹. Identificarea în izvoarele timpului a Chilieii Vechi și Chilieii Noi prezintă dificultăți, fiind confundate mai totdeauna de contemporanii secolelor XIV și XV, din cauza apropierii lor geografice, similitudinii activității lor economico-politice și îndeplinirii unor atribuții administrative pe care le-au preluat una de la alta în epoci diferite. Localitatea Chilia Veche/Licostomo mai exista încă la finele secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, însă izvoarele o confundau adesea cu noua Chilie; aceasta din urmă a preluat rolul primordial economico-politic la gurile Dunării, ajungând la 1412 și mai ales după 1420 să aibă o și mai mare importanță strategică în regiune. Așezarea fortificată Licostomo/Chilia Veche se presupune că s-ar fi situat pe o insulă situată la gura brațului Chilia, insulă căreia, datorită procesului aluvionar, i-a fost închis accesul la ieșirea către mare, odată cu dezvoltarea deltei secundare la gura acestui braț al fluviului, schimbându-i-se astfel poziția către vest față de actuala gură. Ea apare, însă, pe hărțile datând din secolele XIV-XVII când pe malul drept, când pe malul stâng al Dunării¹². S-a propus ca localizare probabilă a vechiului Licostomo și zona Periprava-Vâlcov („al Lupului” în limbile slave), ceea ce ar implica o origine și evoluție istorică diferite de cea a Chilieii, căreia i-a fost identificat¹³.

Izvoarele de origine română, datând din secolul al XV-lea, nu consemnează denumirea Licostomo, specificând-o consecvent pe cea de Chilia – fără a ști dacă termenul Chilia desemnează doar unul sau ambele puncte (Chilia Veche și Chilia Nouă). În documentul din 7 februarie 1415, în care sunt enumerate delegațiile participante la Conciliul de la Konstanz, apare și aceea sosită de la „*Kilya Moldaviae*”, fapt ce poate acredita ipoteza că exista și o localitate omonimă, „*Kilya Valachiae*”. În Evul Mediu, astfel de localități-pereche, cu denumiri câteodată identice, erau frecvente. Este posibil ca la 1415 Chilia moldavă să fi fost situată pe malul septentrional al brațului cu același nume, iar Chilia valahă să se fi găsit pe malul opus, în Deltă. Un astfel de raționament pare destul de îndreptățit, de vreme ce atât Țara Românească cât și Moldova erau deosebit de interesate în a deține facilități portuare în zonă și implicat centre de control direct al acestora¹⁴.

Dintre izvoarele străine ce fac consistente referiri la situația Chilieii din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, sunt de semnalat, la un deceniu de la publicare¹⁵,

dispacci-le (rapoartele) lui Giovanni Dario (circa 1414-1494), reprezentant diplomatic venețian la Constantinopol, investit de Serenissima Republică în calitate de rezident în capitala Imperiului Otoman, documente care, până de curând, nu erau cunoscute în istoriografia românească¹⁶. Conținând informații de însemnătate deosebită despre campania otomana din 1484 asupra Chilie și Cetății Albe, rapoartele diplomatului venețian constituie o fidelă reflectare a evoluției militare a acesteia, așa cum era percepută din știrile oficiale sau confidentiale sosite la Constantinopol în perioada derulării ostilităților¹⁷.

Corespondența expedită de către Giovanni Dario dogelui Giovanni Mocenigo (1478-1485) este scrisă în dialectul venețian – „*in volgare veneziano*”, după cum precizează editorul italian al documentelor – și are ca suport hârtia, format 22x33 cm sau 22x16,5 cm¹⁸, fiind datată *more veneto* (cu începerea anului de la 1 martie).

În rapoartele diplomatului venețian din Constantinopol, Chilia apare menționată în legătură cu împrejurările în care este supusă la asediu și ulterior cucerită de către otomani; astfel, în iunie 1484, Giovanni Dario specifică: „despre Sultan ... se spune că și-a așezat tabăra în apropierea *Chielie*-i [subl. ns.] și a început să o bombardeze”¹⁹, pentru ca în luna următoare să revină cu o nouă informare adresată dogelui, în care preciza că „la 27 ale lunii trecute, am făcut cunoscută Înălțimii Voastre, prin scrisorile mele, căderea [cetății] *Licostomo* [subl. ns.]”²⁰. Uzul simultan al celor două denumiri în documentele oficiale ale Republicii venețiene, spre a reda o unică realitate din teren, adică existența unui oraș Chilia=Licostomo, reliefează faptul că, deși se păstrasera ambele toponime în sursele epocii, ele nu indică neapărat și prezența unor așezări urbane distincte, constituind, fără îndoială, referiri explicite la una și aceeași localitate.

NOTE:

¹ Octavian Iliescu, *Notes en marge d'une monographie récente concernant la Roumanie génoise*, în RESEE, XIX, nr. 3, 1981, p. 453.

² Silvia Baraschi, *Les sources byzantines et la localisation de la cité de Kilia (XIIe – XIIIe siècles)*, în RESEE, XIX, nr. 3, 1981, p. 473.

³ Cf. Șerban Papacostea, *De Vicina à Chilia. Byzantines et génois aux bouches du Danube au XIVe*, în RESEE, XVI, nr. 1, 1978, p. 66-68.

⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 451-452, 454-455.

⁵ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 71.

⁶ O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în Rdl, 25, nr. 3, 1972, p. 452.

⁷ Idem, *Notes en marge*, p. 455.

⁸ Idem, *Localizarea*, p. 452.

⁹ Între cei mai consecvenți, vezi Ștefan

Andreescu, *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în idem, *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 34-48; idem, *Note despre cetatea Chilia*, în *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, p. 49-58.

¹⁰ Vezi Petre Diaconu, *Recenzie*, în SCIVA, 33, nr. 4, 1982, p. 443-444.

¹¹ Vezi pe larg idem, *Kilia et Licostomo ou Kilia=Licostomo?*, în RRH, XXV, nr. 4, 1986, p. 301-317.

¹² Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, București, 1974, p. 52-53.

¹³ Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind*

așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV, în Rdl, 34, nr. 2, 1981, p. 324.

¹⁴ Șt. Andreescu, *Une ville disputée: Kilia pendant la première moitié du XVe siècle*, în RRH, XXIV, nr. 3, 1985, p. 217-220, 226-227.

¹⁵ *22 dispacci da Costantinopoli al doge Giovanni Mocenigo*, traducere și comentarii de Giuseppe Calò, introducere de Alvise Zorzi, Venetia, 1992.

¹⁶ O prezentare punctuală a acestora, cu reproducerea celor care fac referiri la probleme ce privesc în mod direct istoria românilor, în Cristian Luca, *Observații*

asupra unei ediții de documente venețiene conținând informații despre raporturile moldo-otomane din veacul al XV-lea, în Istros, X, 2000, p. 519-524.

¹⁷ În istoriografia problematicii în discuție, pentru cea mai recentă abordare a unei surse italiene vezi Ionel Cândea, *Cucerirea Cetății Albe de către turci la 1484 într-un izvor italian mai puțin cunoscut*, în SMIM, XVII, 1999, p. 27-31, cu bibliografia temei.

¹⁸ *22 dispacci da Costantinopoli*, p. 24-25.

¹⁹ *Ibidem*, doc. 22 a, p. 65; C. Luca, *op. cit.*, doc. 22 a, p. 521.

²⁰ *22 dispacci da Costantinopoli*, doc. 24 a, p. 69-81; C. Luca, *op. cit.*, doc. 24 a, p. 522.

LISTA ABREVIERILOR:

Rdl	Revista de istorie, București
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
SCIVA	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SMIM	Studii și materiale de istorie medie, București

Biserica Trei Ierarhi din Iași în relatările de călătorie ale lui Paul de Alep și Evlia Celebi

Ovidiu NĂFTĂNĂILĂ

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Călătoriile reprezintă o sursă pentru topografia istorică și pentru istoria urbană. Dar, pe lângă această valoare cu certe posibilități de exploatare metodologică, se observă că cei ce relatează propriile călătorii încetează a mai fi observatorii altor lumi, pentru a deveni revelatorii propriei culturi. Publicând *Les voyageurs dans L'Empire Ottoman (XIV-e – XVI-e siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaires des lieux habités*, Stephane Yerasimos se face exponentul unor teze care fac referire și la discursul despre Celălalt, analizând călătoria ca pe un proces inițiativ. Autorul lucrării menționate e de părere că aventura individuală este împinsă spre un acquis colectiv. Imaginea despre celălalt se conturează prin parcurgerea progresivă a mai multor stadii: încercare, cunoaștere și, în cele din urmă, însușire, “însușirea lumii prin cunoașterea acesteia; însușirea prin cunoașterea de sine de-a lungul lumii”¹.

Perspectiva analizei lui Yerasimos presupune deplasarea de la un centru (care nu e neapărat identificabil celui politico-administrativ) spre o periferie (periferii), Imperiul Otoman ca țintă a călătoriilor fiind una dintre acestea. Însă Yerasimos nu merge până la consecința logică a afirmațiilor sale: este evident că lumea secolelor al XIV-lea – al XVIII-lea nu este unipolară, prin urmare nu se poate admite existența unui singur centru, chiar dacă raportul centru-periferie este fluctuant și o delimitare clară e greu de realizat. Înțelegem prin centru o mulțime de elemente inscriptibile într-un spațiu geografic și care conferă o identitate comună, ce se transformă sau se alterează într-o limită îndelungată de timp. Putem concluziona că acesta este un spațiu al “normalității”, la care călătorul se raportează și pe care îl consideră cel al singurului adevăr posibil. Inversând perspectivele propuse de Yerasimos, și lumea creștină poate fi considerată periferie pentru cei crescuți în sistemul de valori oriental și care se deplasează spre limitele spațiale ale acestuia.

Analizând din prisma acestor considerente, Moldova secolului al XVII-lea este o periferie, dar una care își asumă prin artă și nu numai, o anumită identitate și justifică, prin exploatarea vizibilului în acest sens, anumite opțiuni politice (perioada domniei lui Vasile Lupu se identifică cu perioada protecției oficiale și nu formale a Bisericii Ortodoxe²). Arta intervalului 1600-1700, caracterizată prin gust

pentru noutate, pentru contrast, pentru amănunt, pentru spectacol și ceremonie, îndreptățește ipoteza existenței în spațiul românesc a unui “baroc postbizantin”³.

Deși au formații religioase diferite, unul fiind creștin, celălalt musulman și vin, în consecință cu mentalități diferite, Paul de Alep⁴ și Evlia Celebi⁵ se arată deopotrivă interesați de monumentele religioase, lucru evident dacă luăm în considerare nu numai curiozitatea normală unor spirite șlefuite într-un rafinat orient islamic, ci și conștientizarea faptului că “arhitectura unei țări este poate cea mai exactă expresie a istoriei sale și nimic nu ne dă o intuiție mai sigură a trecutului și o mai autentică cunoaștere a unei civilizații”⁶.

Străbătând în lung și-n lat Țara Moldovei și trecând prin capitala lui “Lupu bei”, cei doi își împărtășesc impresiile la vederea celui mai reprezentativ monument de artă ridicat la Iași în secolul al XVII-lea, Mănăstirea Trei Ierarhi, monument niciodată imitat în posteritate, un unicat al artei epocii sale (nu ca soluție constructivă, ci ca elemente decorative).

Călătoria - revelație reprezintă personajul principal și nu mănăstirea Trei Ierarhi. Mănăstirea este doar un reper care ne ajută să “radiografiem” stadiul de percepție al celor doi.

Descrierea lui Paul de Alep este ponderată, fără exaltări gratuite, cu o perspectivă nu neapărat de expert, dar cel puțin de bun cunoscător al tendințelor arhitectonice ale epocii. Spirit mult mai impresionabil, Evlia Celebi își probează talentul descriptiv analizând Trisfetitele. Fraza lui Celebi are un stil mult mai plin de ritm, imaginile se succed cu repeziciune iar rezultatul este mai apropiat poate de percepția cititorului contemporan lui. Spre deosebire de Paul de Alep, care reușește fără evidente eforturi de exprimare să surprindă imaginea cât mai obiectivă a celor observate, Celebi are permanent nevoie de a aprecia valorile prin raportare la niște etaloane universal valabile, de a crea asociații de elemente în mintea cititorului, astfel încât acesta să fie atras și convins în același timp.

Vizita lui Paul de Alep la mănăstire are loc în dimineața de miercuri, 9 februarie 1653. Caracterul de unicitate al monumentului este subliniat încă de la ceea ce ar trebui să percepem ca primă impresie generală : “această mănăstire este unică și preafrumoasă”⁷. Pecetea frumuseții este anterioară considerentelor de ordin strict arhitectonic. Ca de altfel majoritatea monumentelor de acest tip, ea este înconjurată de ziduri de piatră⁸. Este o constatare asupra căreia Paul de Alep nu insistă. Ca orice spirit oriental, călătorul sirian este interesat în mod deosebit de detaliile tehnice ale orologiului plasat în turnul de la intrare⁹. Fără a fi destul de clar în privința modului de funcționare, Paul de Alep explică, cu mijloacele de care dispune, această mașinărie care, pe lângă elementul de insolit¹⁰, trebuie să-l fi impresionat profund prin ingeniozitatea constructorului: “Deasupra porții <incintei> se află clopotnița și orologiul orașului, cu totul de fier <și> cu <niște> roți mari. Clopotele sunt atârinate sus, pe o schelă de lemn și ea se găsește în mijlocul unei chilii. Un odgon de sârmă pătrunde prin tavan <și merge până sus>, până la marginea clopotului celui mare; de acest odgon este atârnat un ciocan de fier. Când e vremea să bată <clopotul>, o bucată lungă de lemn iese din fereastra turnului și <are un arc care>, la cea mai mică atingere pune în mișcare clopotul cel mic atârnat la capătul <arcușului>... Odgonul este tras în jos de niște

roți <iar> ciocanul se ridică și se coboară de pe marginea clopotului; <atunci> el începe să bată și este auzit de tot orașul”¹¹.

Urmează considerațiile cu privire la planul de construcție a bisericii aflate în mijlocul mănăstirii: “ea este în întregime din piatră fățuită, iar pe din afară este toată sculptată cu o măiestrie artistică ce uimește mintea privitorului. Nu este nici cât un deget care să nu fie acoperit cu sculpturi; și sub streșină cornișele de piatră neagră sunt de asemenea sculptate”¹². Prin urmare, nici o remarcă privind motivele decorative, ci doar perfecțiunea în executarea lor. Să fi fost oare prelatul sirian familiarizat cu înlănțuirea motivelor geometrice, care amintesc procedee decorative de arhitectură caucaziene (armenești și georgiene) și arabe, sau a considerat că nu poate surprinde cu pana ceea ce doar ochiul poate să constate, asemenea lui Miron Costin: “vederea singură den toate așază în adevăr gândul nostru și ce să vede cu ochii nu începe să hie îndoială în cunoștință”.

Atrăgând atenția încă de la început că “mănăstirea lui Lupul bei nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana...”¹³, călătorul turc oferă mult mai puține considerații privind arhitectura construcției: “Fiind clădită de curând, pietrele de marmură strălucitoare lucesc și scânteiază încât par a fi frunzele de pe un pergament luminat”¹⁴.

Celebi oferă totodată și un detaliu temporal¹⁵ interesant; “el a construit această mănăstire timp de 6 ani”¹⁶, plătind sultanului Murad IV (1623-1640) 100000 de galbeni pentru obținerea permisiunii. Cifrele lui Celebi trebuie interpretate cu destulă circumspecție, însă putem reține zvonurile cu privire la sistemul de fortificații ce întărea construcția, asociată inițial unei cetăți. Și un alt detaliu s-ar putea desprinde de aici: faptul că în timpul domniei lui Murad IV, deci anterior anului 1640, decorarea monumentului atinsese forma finală¹⁷.

În buna tradiție a premăriturilor sultanului, călătorul turc arată că zidirea de la Trei Ierarhi “a fost trecută cu vederea” de padișah, deși nici o geamie nu se putea ridica la nivelul ei (“nu-și are pereche nicăieri pe fața pământului”¹⁸).

Paul de Alep sesizează elementul de noutate în decorarea zidurilor exterioare: “nu este nici cât un deget care să nu fie acoperit cu sculpturi”¹⁹. Detaliul este revelator și semnificativ pentru sensibilitatea orientalului. Biserica prezintă două uși²⁰ de acces în pridvor pe laturile de miazăzi și miazănoapte. Precizarea “după cum e obiceiul la bisericile lor” dovedește o îndelungă practică în realizarea unor construcții cu dublu acces în tindă. Ceea ce nu menționează autorul – fapt destul de curios, dacă analizăm atenția deosebită pentru cele mai mici detalii – este pisană²¹ de deasupra ușii de la sud, care nu va apărea nici în descrierea lui Celebi.

Pătrunzând în pridvor, observatorul analizează picturile, începând cu cea de pe boltă, înfățișând Sfânta Treime. Deasupra ușii de acces în pronaos se află pictura Judecării de Apoi, care întrecea în frumusețe pe cea similară a bisericii de la Vaslui. Nu se insistă asupra vreunei imagini din picturile de pe ceilalți pereți, considerentele fiind tot de ordin general: “pe celelalte ziduri sunt picturi reprezentând toată suflarea...”²². Ultimul detaliu, “totul este în aur și lapis-lazuli”²³ subliniază opulența monumentului și poate intenția constructorului de a-l face pe cel ce intră să-și dea seama de măreția celor sfinte în raport cu sine. Aplecarea

obsesivă, ostentativă chiar, spre amănunt este cel mai bun mijloc de inducere a acestei stări: totul este calculat, nimic nu este la întâmplare. Celebi își dovedește considerația pentru monument comparând pe zugravii²⁴ săi cu vestiții miniaturişti islamici Mani și Behzad și Aga Riza. Fără îndoială, ipoteticele cuvinte ale sultanului “dacă va fi voia lui Allah, vom face și noi o geamie la fel”²⁵ reprezintă încă o dovadă de respect față de felul creștin de manifestare în artă. Este interesantă impresia pe care o produc transpunerile picturale ale unor evenimente biblice în ochii unui musulman. Acesta sesizează “gustul frâncesc” – mai degrabă european – în executarea miniaturilor.

Menționând picturile pereților interiori, Celebi nu se mulțumește cu simpla înșiruire a imaginilor, ci își notează propriile impresii trăite în timpul contemplării acestora. Curios este faptul că el nu se substituie spiritului creștin, încercând să desprindă un mesaj clar, ci analiza imaginilor se face din perspectiva musulmanului, profund impresionat de ceea ce ochii vedeau dar mintea abia putea să perceapă. Musulmanul e mult mai receptiv la limbajul simbolic. Reprezentarea “diavolului celui afurisit” prilejuiește un prim exercițiu în acest sens. Analizând progresiv, Celebi se oprește asupra încercării de educare prin imagine: “noi nu-l putem face să înțeleagă vorbele noastre printr-un limbaj simbolic, cum pot face șeicii voștri”²⁶. Din nou putem desprinde părținirea clară față de modul specific otoman de a trata fenomenele spirituale și relațiile dintre oameni.

Accesul în pronaos se face printr-o ușă²⁷ “ferecată cu fier, acoperită cu sculpturi și cu opere de artă”. Pătruns în nartex, Paul de Alep insistă asupra nișelor sepulcrale²⁸ ale fiilor domnului și al primei sale soții, doamna Tudosca. Mormintele sunt acoperite cu “stofă de mătase și brocart de aur”²⁹, iar lângă ele sunt candelile de argint sfințite, “care ard zi și noapte”³⁰. Tonalitatea scrierii capătă în acest context un accent destul de grav, în concordanță cu pietatea sinceră ce ar trebui să o resimtă orice creștin la căpătâiul unei atât de evlavioase familii. Rețin atenția portretele familiei domnitoare³¹: al domnului, al doamnei Tudosca și al celor trei fii morți în Rusia (Ioan, fiul Tudoscăi, Ioan și Alexandru, fiii Ecaterinei). Detaliile de vestimentație nu sunt numeroase, dar sunt suficiente pentru a realiza că e vorba de un costum de ceremonial (“îmbrăcați în veșminte bogate, iar pe cap <purtând> calpacuri de samur cu surguciuri”³²).

Înainte de a accede în naos, privitorul mai insistă asupra imaginii chivotului, care apare în stânga intrării. Simbolistica imaginii zugrăvite este deosebită: biserica e susținută de mâna lui Dumnezeu; cei trei ierarhi apar oferind-o lui Iisus care, înconjurat de îngeri și de apostoli, binecuvântează.

Pronaosul este despărțit de naos prin trei arcade sprijinite pe două coloane puternice, octogonale, cu capitelele pătrate, vopsite în verde deschis și decorate cu vrejuri de aur de sus până jos – o stilizare perfectă a copacului vieții. Nu se insistă asupra sistemului de boltire a choroșului (pronaosului), pentru că nu prezintă deosebiri față de sistemul clasic³³. Este amintit doar policandrul de aramă lucrat cu mare măiestrie, ce atârnă de cupola naosului. Cea mai interesantă piesă de mobilier este, fără îndoială, jilțul domnului (astăzi dispărut), plasat în spatele unei coloane, cu fața spre altar: “...cu trepte înalte și cu un baldachin. E <acoperit> tot cu frunze aurite [revenirea simbolisticii vegetale], de o lucrătură prea frumoasă;

pe dinăuntru este de catifea roșie; treptele și podeaua sunt acoperite cu postav roșu. În vârful baldachinului este o cruce, <iar> deasupra doi vulturi minunați care ar putea fi socotiți ca o lucrare de giuvaiergiu³⁴. Extravaganța în decorație și mai ales prezența celor doi vulturi și a culorii roșii, cu sensuri imperiale, dovedesc drept întemeiată caracterizarea lui Miron Costin, privindu-l pe Vasile Lupu: “ca un leu la hire și la trup... om cu hire înaltă și împărătească mai multu decât domniască...”, “...nu-l încăpea Muldova și avea ispită pentru domniea Țării Muntenesti”. Orgoliul domnului, protector al creștinătății ortodoxe³⁵, era fără îndoială măgulit în fața unei asemenea promovări de imagine la nivelul însemnelor puterii.

Evidentă este raportarea la ideea de câștig și de cheltuială, care revine cu insistență în comentariile lui Celebi: “poporul ne aduce daruri, iar noi punem să se facă chipuri noi și astfel câștigăm”³⁶; “numai acest tron prețuiește cât un tezaur egiptean”³⁷. Din acest punct de vedere, călătorul turc este mai “negustor” decât Paul de Alep. Și, chiar dacă nu este un maestru al analizei arhitectonice, Celebi știe, fără doar și poate, să utilizeze figurile stilistice și să găsească cele mai bune comparații pentru a sugera o imagine cât mai apropiată de realitate; “S-ar putea ca astfel de zugrăveli împodobite să existe doar la Atena, orașul filozofilor și al bărbaților de stat, în templul divinului Platon. Templul lui Platon este acum geamia lui Ebu-I-Feth”³⁸. Comparația cu cel mai important centru de cultură al lumii antice nu este deloc întâmplătoare, pentru că și în secolul al XVII-lea spațiul românesc imprimă spiritului universal trăsături autentice și de mare valoare.

În imediata apropiere, la dreapta jilțului, în zidul dinspre miazăzi, se găsește racla sfintei Paraschiva, împodobită cu ținte de argint și catifea roșie. Moaștele sfintei sunt acoperite “ca în timpul vieții” cu văluri și cu țesături de mătase brodate. Paul de Alep oferă un detaliu interesant cu privire la aducerea moaștelor, pentru care domnul moldovean plătește patriarhiei “peste două sau trei sute de mii de piaștri pentru ca moaștele să fie predate în bună stare”³⁹. Pe pereții arcului consolid sunt prezentate scene din viața sfintei.

Surprinde faptul că Evlia Celebi nu face nici o referire la Sfânta Paraschiva, acesta raportând evenimentul aducerii moaștelor⁴⁰ la “Biserica Doamnei” (Golia) și face o descriere cu detalii foarte precise a sarcofagului!

Planimetric și structural, biserica rămâne racordată formelor deja introduse la Galata și Dragomirna. Planul este un triconc alungit, de tradiție moldovenească, regăsit și la Galata, ctitoria din 1584 a lui Petru Șchiopul⁴¹. Referindu-se la abside, Paul de Alep face comparație cu mănăstirea Golia, față de care, în ce privește acest aspect arhitectonic, nu există diferențe sensibile: “chorosul, ca <și> acela al bisericii din mănăstirea doamnei, are înăuntru doua abside rotunde⁴²: la miazănoapte și miazăzi”⁴³. Autorul continuă cu prezentarea unor noi aspecte din mobilier: jilțul mitropolitului și stranele cântăreților “încrustate cu os și cu abanos” și “acoperite cu postav roșu”⁴⁴. Nici un element decorativ nu deformează armonia generală, iar umplerea spațiilor dovedește un gust artistic deosebit. Încercarea arhitectului⁴⁵ de a găsi raportul cel mai potrivit între spațiu și volum se traduce la nivelul turlor⁴⁶ printr-o formă zveltă și înaltă. De turla așezată deasupra naosului atârnă “policandru cel mare” format din 16 piese de argint aurit⁴⁷. Catapetasma

originală prezintă patru serii de picturi: "Icoana Domnului nostru și a Maicii Domnului, icoana celor Trei Ierarhi și icoana Sfântului Nicolae, lucrate la Moscova în aur și argint"⁴⁸.

Partea cea mai sfântă a bisericii – altarul – prezintă aceeași notă de rafinament în decorație și de armonie. Pe bolta altarului se află chipul Maicii Domnului și toate chipurile din interior sunt acoperite cu foi de aur și lapislazuli.

Concluzionând, Paul de Alep atrage atenția asupra unicității monumentului și-i fixează locul în aria arhitecturii est-europene: "Toată lumea spune într-un glas că nici în Moldova nici în Țara Românească și nici la cazaci nu este vreo biserică comparabilă cu aceasta căci ea minunează mintea celor ce o vizitează. Dumnezeu s-o păstreze până la sfârșitul veacurilor!"⁴⁹. Comparația cu restul bisericilor creștine răsăritene nu este deloc întâmplătoare deoarece autorul a avut prilejul de a le cunoaște direct și de a le aprecia. Țările Române și zonele căzăcești sunt incluse în același spațiu de alteritate.

Referirea lui Paul de Alep la odorele de preț cu care este dăruită biserica⁵⁰ nu se face în termeni reci, negustorești, ci tot cu ochii privitorului avizat, dar în aceeași măsură impresionant: "sfeșnicele sale de argint, vâlurile sale brodate toate cu aur și mărgăritare, veșmintele, patrafirele, stiharele, potirele, candelile <și> toate vasele sale sunt neprețuite"⁵¹. În schimb, Celebi revine statornic la preocuparea de valoare: "pentru ridicarea acestei biserici s-au cheltuit zece tezaure egiptene"⁵².

Ansamblul mănăstirii cuprinde pe lângă clopotniță și biserică, trapeza (sala gotică)⁵³, casele egumenești și tiparnița⁵⁴. Este amintit de asemenea și marele colegiu⁵⁵ construit de domn pe Ulița Ciubotărească, pe marginea heleșteului format de râul Bahlui.

Plină de informații de incontestabilă valoare și încărcată de parfumul unor timpuri de vrednică amintire, descrierea lui Paul de Alep privind Trei Ierarhii rămâne un document de căpetenie, nu numai în analiza felului în care oamenii secolului al XVII-lea înțelegeau să construiască și să ornamenteze ci și în sensul mult mai larg al reflectării unui spirit al epocii, unui fel de a face clipa să dăinuie.

Distorsiunile de imagine în relatările celor doi călători se datorează perspectivelor diferite din care privesc. Cunoașterea vizează esențialul, adevărul primar, așa cum acesta e formulat de lumea din care călătorul a ieșit. Celebi nu descrie ansamblul de la Trei Ierarhi din perspectiva ingeniozității arhitectonice, pentru că nu îl interesează pur și simplu acest aspect. Paradigmele sale de gândire îl fac să fie mai degrabă analitic decât contemplativ. Călătoria nu mai devine un act individual de cunoaștere; relatarea ei este un instrument de "însușire" a lumii.

Pentru Celebi, lumea din care a venit este cea a singurului adevăr posibil. A cunoaște, a explica, a analiza, a compara, devin acte prin care se urmărește evidențierea non-adevărului celuilalt. Privind din această perspectivă, se poate înțelege mai bine perceperea alterității religioase, Papa de la Roma este tot imagine și nu concept: "Toți par foarte slabi și sunt numai oase, ca și papa de la Roma"⁵⁶.

Lăudabilă rămâne încercarea de înțelegere a sistemului de funcționare a realității alternative, paralele. Examinarea acestor aspecte se face deci prin comparare cu elemente însușite în lumea lui.

Revenind la teza lui Yerasimos, cei doi călători se află pe trepte diferite de "însușire" : Paul de Alep este pe un stadiu superior de percepție, pe când Evlia Celebi este în momentul trecerii de la etapa "mirabilului" spre cea a cunoașterii. De aici derivă o multitudine de stereotipii, reticențe, inadvertențe (Augustus alături de Iisus) sau exagerări (citoria ar fi aparținut turcilor din vremea lui Baiazid).

Concluzia pe care o tragem este că există un clivaj al centrului. Analizând același element al concretului, cei doi au percepții radical diferite. Creștinul simte mult mai acut diferențele de mesaj reflectate în artă : abundența amănuntelor, diferența între funcțional (dublul acces în tindă, forma absidelor) și nefuncțional (decorația exterioară). Aceeași impresie răzbate și când Paul de Alep face referire la alte mănăstiri – Sfântul Sava, Galata, Golia sau Barnovschi.

În schimb, pentru călătorul musulman, diferențele de mesaj sunt mai greu sesizabile. Aceasta determină deturnarea interesului spre alte aspecte, arhitectura nemaireprezentând o prioritate. El se lovește de o opoziție ireductibilă, care face ca musulmanul să fie mereu Celălalt (și reciproca este întotdeauna valabilă).

NOTE:

¹ Stephane Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIV-e – XVI-e siècles)*. *Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara, Imprimerie de la Société Turque d'Histoire, 1991, p.2.

² Vasile Lupu achită din vistieria țării 20 de poveri de bani (aproximativ 2 milioane de aspri) pentru a plăti vechea datorie a Patriarhiei constantinopolitane. La aceasta se adaugă 48000 de aspri din datoria cea nouă și alți 468000 de aspri, totalul de 2516000 de aspri reprezentând dublul veniturilor anuale ale țării. În plus, domnul Moldovei achită și datoriile Patriarhiei de Ierusalim și birul datorat sultanului de mănăstirile de la Athos, gesturi în urma cărora primește mulțumirile fostului patriarh Atanasie Patelarie, cf. Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupul*, București, Editura Meridiane, 1979, p.15.

³ Răzvan Theodorescu, *Piatra Trei Ierarhilor*, București, Editura Meridiane, 1979, p.11.

⁴ Născut în 1627, Paul de Alep (Bulos ibn az-Za'im după numele său arab) se trage dintr-o familie de preoți din capitala Siriei de Nord. În timpul patriarhatului lui Meletie promovează în funcția de arhidiacon de Damasc, Alep și al tuturor țărilor arabe. În această calitate, îl însoțește pe Meletie în

cursul unei călătorii întreprinse în răsăritul Europei (iulie 1652-aprilie 1659), pentru obținerea sprijinului material din partea lui Vasile Lupu, Matei Basarab, Bogdan Hmielniski sau a țarului Alexei Mihailovici. Relatări de călătorie sunt publicate pe baza notițelor, la inițiativa prietenului său, diaconul Ibn Konstantin as-Sayegh și reprezintă o frescă interesantă a societății românești la jumătatea secolului al XVII-lea, cf. Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, coordonator, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, pp.1-19.

⁵ Născut, conform propriilor aprecieri, la 25 martie 1611 la Istanbul, Evlia Celebi este considerat un Ibn Batutta al otomanilor, străbătând lumea din Kazan la Dunkerque, și din Egipt în Danemarca. Rudă, prin mama sa cu marele vizir Melek Ahmed pașa, Celebi intră în suita sultanului Murad IV și încearcă să-și reconstituie genealogia mergând până în secolul al XII-lea, pentru a face legătura cu un cărturar al vremii, Ahmed Iesevi. Opera sa, *Seyahatname*, a fost cuprinsă în 10 volume, însumând 7000 de pagini și preamărește, în general, puterea otomană, cf. Mustafa Ali Mehmet, coordonator, *Călători...*, vol. VI, pp.311-325.

⁶ Gh. M. Cantacuzino, *Arcade, firide*,

Iespezi, București, Ed. Cartea Românească, 1930.p.5.

⁷ Paul de Alep, în *Călători...*, vol.VI, p.47.

⁸ "... Căci turcii nu îngăduie să fie construite în întregime din piatră decât doar mănăstirile", Marco Bandini în *Călători ...*, vol. V, p. 328.

⁹ Ceasul este luat în Franța de restauratorul monumentului, Lecomte de Nouy, împreună cu "icoana sfinților Trei Ierarhi din aur și pietre scumpe și un policandru având marca lui Vasile Vodă"(Gh. Curinschi, *Monumente de arhitectură din Iași*, București, Editura Meridiane, 1967, p.33). Începerea lucrărilor de la turnul-clopotniță este atestată în pisană ce se păstrează în Sala Gotică: "Binecredinciosul și iubitorul de Hristos Domn, Io Vasilie Voievod, din mila lui Dumnezeu Domnul Țării Moldovei și doamna lui, Teodosia și cu iubitul lui fiu Ioan Voievod au început a zidi această clopotniță în anul 7146 (1638), luna aprilie 20".

¹⁰ Ceasornicul apare și în alte relatări de călătorie: Marco Bandini (vezi *Călători...*, vol.V, pp.327-328) sau ambasadorul Wojciech Miastkowski (vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, Cultura Națională, 1930, p.48).

¹¹ Paul de Alep, *op. cit.*, p.47.

¹² *Ibidem*.

¹³ Evlia Celebi, *Călători...*, vol VI, p.479.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ În 1793, călătorul rus Struve confirmă o legendă mai veche, conform căreia mănăstirea a fost construită în 50 de ani, cu 80 de meșteri.

¹⁶ Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 479.

¹⁷ Silviu Dragomir consideră că zugravii ruși termină lucrările interioare în august 1642. Oricum, în mai 1641, încă se mai lucra la picturile interioare. Dovada o constituie scrisoarea din 7 mai a lui Vasile Lupu către țarul Mihail Feodorovici: "... Și iarăși ne rugăm de preluminata și marea Ta împărăție pentru niște meșteri pictori și dorim să te înduri spre rugarea noastră, să ne împodobești sfânta biserică, ce am înălțat-o în numele celor trei ierarhi și

învățători ai lumii, Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Ioan Gură de Aur, ca să premărească numele Împărăției Tale..." (Silviu Dragomir, *Relațiile Bisericii Românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, extras din Analele Academiei Române, Seria a II-a, Tom 34, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912, p. 95/1159).

¹⁸ Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 479.

¹⁹ Până la construirea mănăstirii Trei Ierarhi, în arhitectura religioasă moldovenească s-au cunoscut două moduri de tratare a paramentului: folosirea de materiale aparente (piatra brută, cărămida și ceramică), modalitate caracteristică epocii lui Ștefan cel Mare și acoperirea în întregime a fațadelor cu pictură.

La sfârșitul primului deceniu al secolului al XVII-lea, la Mănăstirea Dragomirna se folosește, pentru prima oară în Moldova, pentru decorarea turlei, o ornamentație săpată în piatră, care acoperă în întregime fețele. La Trei Ierarhi, această nouă idee decorativă (a reliefului plat) capătă o amploare deosebită, fiind extinsă la întreaga suprafață exterioară a bisericii. În ce privește fațadele, acestea sunt acoperite cu un decor sculptural format din 30 de rânduri orizontale (din care 19 prezintă motive geometrice) săpate în relief și bazate pe împletituri, zig-zaguri, pătrate și diagonale dispuse vertical, fiecare rând având un motiv ornamental diferit. Un brâu în torsadă împarte monumentul în două registre inegale; brâul este aplicat pe un bandou de marmură neagră, care poartă incizată o decorație ce amintește de motive florale renascentiste. Gheorghe Curinschi, *op. cit.*, pp. 30-31.

²⁰ Ușile actuale sunt încadrate de muluri cu profilatură gotică, cuprinse la rândul lor în chenare dreptunghiulare formate din trei muluri cu îndoituri la distanțe, decorate cu capete de bouri și scuturi sculptate în piatră. În timpanele ambelor uși se află câte o icoană sculptată în mozaic, N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi*, ediția a II-a, București, Editura Meridiane, 1968, p.10.

²¹ "...Io Vasile Voievod, cu mila lui

Dumnezeu domnul Țării Moldovei și cu doamna noastră Tudosca și cu dăruirii de Dumnezeu copii Ion voievod și Maria și Ruxandra, am zidit această sfântă rugă în numele sfinților trei ierarhi Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur. Și s-a sfintit cu mâna arhiepiscopului Varlaam la 7147 (1639), mai 6”, N. Grigoraș, *op. cit.*, p.8.

²² Paul de Alep, *op. cit.*, p.48.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Vasile Lupu angajează cei mai renumiți pictori din lumea ortodoxă. Astfel, în iunie 1641 sosesc la Iași pictorii Sidor Pospiev și Iacov Gavrilov, iar mai târziu Deico Iacovlev și Pronca Nichitin, care lucrează până în august 1642, alături de pictorii moldoveni Nicolae Zugravu cel Bătrân și Ștefan Zugravu. Finisarea lucrărilor se face de către pictorii moldoveni.

²⁵ Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 479.

²⁶ *Ibidem*, p.480.

²⁷ Ușa prin care se intră în nartex are aspect de portal, decorată cu 5 muluri de profilatură gotică, este încadrată în două rame dreptunghiulare. În timpanul acestei uși se află actualmente o icoană nouă, lucrată în mozaic, a patronilor bisericii, N. Grigoraș, *op. cit.*, p.9.

²⁸ Mormintele sunt grupate câte două în pereții laterali; fiecare nișă este decorată cu două colonete sculptate și cu un brâu aurit terminat în arc frânt, format din două muluri, una simplă și alta sculptată în solzi. Lespezile actuale lucrate în marmură neagră, decorate cu ornamente incizate, le reproduc exact pe cele vechi. Din mormintele celor îngropați aici – Vasile Lupu, Ioan, Ștefăniță și Tudosca au fost recuperate doar inelele doamnei Tudosca și ale fiului ei, Ioan (lucrate în aur masiv și decorate cu ornamente liniare). În 1935, într-una din nișe este îngropat trupul lui Dimitrie Cantemir, deasupra având o placă de marmură cu o inscripție scrisă de Nicolae Iorga: “Aici, întors acasă din lungă și grea pribegie înfruntată pentru libertatea țării sale, odihnește Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei și învățat cercetător al trecutului

românesc. 17 februarie 1935”, *ibidem*, p. 11.

²⁹ Sala gotică mai păstrează două broderii înfățișând pe doamna Tudosca și pe fiul ei, Ioan. La Muzeul de Artă sunt conservate sacosul mitropolitului Varlaam (cu 22 de nasturi de aur, lucrat din catifea verde închis și brodat cu chenare de flori cusute în fir de aur și mărgăritare), un epitrahil tot al lui Varlaam (din mătase verde și roșie, cu mai multe icoane brodate în fir de aur și argint) și 3 dvere – prima e lucrată în fir de aur și argint și-l reprezintă pe Sfântul Apostol Pavel în picioare, în costum antic și cu o sabie în mâna stângă, a doua, lucrată în aceeași tehnică, îl înfățișează pe Sfântul Apostol Petru, iar a treia prezintă un ornament floral. Alte broderii păstrate reprezintă Buna Vestire, pe Mântuitorul Iisus Hristos tânăr, în potir până la jumătatea trupului, Învierea și scena scoaterii trupurilor din Iad, Sfinții Trei Ierarhi în grup și pe Sfântul Nicolae ca episcop. N. Grigoraș, *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974.

³⁰ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 48.

³¹ Pictura originală s-a deteriorat; se păstrează doar fragmente expuse în sala gotică, în vechea catedrală a Mitropoliei din Iași (devenită muzeu) și în Muzeul de Artă din București. Vasile Lupu apare în costum de ceremonial: haină de brocart roșu, lungă până la călcâie, brodată bogat, cu două rânduri de brandenburguri; pe cap poartă o căciulă cu surguciu. Ioan apare în mărime naturală, în costumul de ceremonial: haină lungă de culoare albăstrie. Doamna Tudosca poartă o haină lungă, cu margini îmblănite, iar dedesubt o rochie cu guler de dantelă și pe cap are (ca și Ruxandra), o bonetă roșie, cu margini albe de blană. Pe același tablou, lângă Ruxandra a fost pictat încă un copil al lui Vasile Lupu, însă nu i se poate desluși figura. Din vechea pictură s-au mai păstrat peste 20 de capete de sfinți și îngeri, zugrăviți în medalion, cu aureole decorate cu elemente florale, în relief. Panoul ctitorilor și scenele din nișă

de pe peretele sudic al naosului au fost decorate după procedeul encausticii (diluarea culorilor cu ceară). N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași*, p. 16.

³² Paul de Alep, *op. cit.*, p. 48.

³³ Bolțile pronaosului și naosului au câte 2 arcuri transversale și 2 longitudinale, susținute pe console, care fac corp comun cu zidurile, *ibidem*, p.11.

³⁴ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 49.

³⁵ În timpul vieții, Vasile Lupu ridică 15 biserici și reface 14. Printre bisericile ctitorite se numără: Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui (1630, când încă era vornic), Sfântul Ioan Botezătorul din Iași (1635-începută de Miron Barnovschi), Sfântul Gheorghe din Șerbești (1636), Sfântul Atanasie din Copoul Iașului (1638), Sfântul Dumitru din Târgu Neamț (înainte de 1641), Sfântul Ioan Botezătorul din Suceava și Sfântul Nicolae din Chilia Nouă (1643), Sfântul Dumitru (Badiul) din Galați (1646), Mănăstirea din Cetatea Neamțului (1641), biserica Stelea din Târgoviște (1645) și biserica mănăstirii Golia din Iași. Printre monumentele reparate se află: Sfânta Paraschiva din Ștefănești, mănăstirea Bisericieni-Neamț, mănăstirea Slatina (ctitoria lui Lăpușneanu din 1561), biserica Domnească (Precista) din Bacău, Probota (Petru Rareș-1530) și Putna, pe care o dăruiește și o reconstruiește "din pământ până la ferestre și i-au luat Dumnezeu domnia... și pre urmă au gătat mănăstirea Putna Gheorghe Ștefan Vodă" cf. Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, pp.38-45.

³⁶ Evlia Celebi, *op. cit.*, p.481.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ În realitate, 468000 de aspri la care se adaugă achitarea datoriei patriarhale, de 2048000 de aspri (cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, București, Editura All, 2000, p.102).

⁴⁰ Evenimentul are loc la 13 iunie 1641; moaștele sunt însoțite de 3 preoți greci: Ioanichie al Heracleei, Partenie al Adrianopolului și Teofan al vechiului Patras.

⁴¹ Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, p.40.

⁴² La exterior, absidele sunt poligonale și sunt încadrate de câte doi contraforți ce se ridică până la nivelul brâului menționat la nota 17.

⁴³ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁴ Mobilierul de azi al bisericii a fost executat în perioada 1900-1904 din bronz aurit încrustat cu fildeș.

⁴⁵ Autorul prezumtiv al bisericii Trei Ierarhi este un anume Enache Etizi, armean de origine, "arhitect de curte beilor moldoveni", îngropat la Sfântul Sava, Gh. Curinschi, *op. cit.*, p.33.

⁴⁶ Turlele sunt circulare în interior și poligonale în exterior și au fiecare câte 4 ferestre dreptunghiulare înguste. Soclul pe care se înalță are inițial o formă pătrată, apoi una stelată. Toate deschiderile au ancadramente care continuă tradițiile decorative ale goticului, împământenit în Moldova, și include unele elemente de Renaștere, *ibidem*, p.32.

⁴⁷ Policandru a fost topit în 1851, cf. N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi*, p.20.

⁴⁸ Catapeteasma actuală e lucrată din marmură de Carrara, bronz aurit, smalt și mozaic.

⁴⁹ Paul de Alep, *op. cit.*, p.50.

⁵⁰ Pe lângă veniturile feredelului, Vasile Lupu acordă mănăstirii și alte danii: "pentru veșnica pomenire a soției sale cele dintâiu", Tudosca Bucioc, răposată în 1639, în același an cu fiul său, Ioan (28 martie 1640): "Bine am voit domnia mea cu bună voia noastră, curată și luminată inimă, din tot sufletul nostru și de la Dumnezeu ajutor, socotind și urmând altor răposați domni, pentru dragostea ce au avut cătră Dumnezeu și cătră sfintele biserici și mănăstiri, pentru aceea și noi cu vrerea lui Dumnezeu, și cu blagoslovia a 4 arhieriei ai Moldovei: Chir Varlaam, mitropolit a toată Moldovlahia, Chir Dosotei, Episcop de Roman, Chir Anastasie, episcop de Rădăuți și Chir Gheorghe, episcop de Huș, și cu bună voirea a tot sfatului nostru – am luat pe Dumnezeu întru ajutor și am început și

am zidit a noastră sfântă rugă și mănăstire întru al nostru domnesc scaun în târgul Iași, în numele sfinților Trei Ierarhi și lumii învățători: Vasile cel Mare, Grigore Bogoslavul și Ioan Zlatust. Și am dat și am miluit sfânta mănăstire cu sate și cu vii.” Satele la care face referire hrisovul citat sunt în număr de patru: două din zestrea soției răposate (Fărcășești în ținutul Romanului și Arcănești în ținutul Iașilor) și alte două (Căcăcenii în ținutul Sorociei și Coiceni în ținutul Iașilor), care rămăseseră moștenire doamnei Tudosca de la hatmanul Balica, o rudă apropiată. Aceștia li se adaugă vile de la Cotnari, Iași, Chiroslava și Huși și patru sălașe de țigani. Alte danii: 27 ianuarie 1641 - satul Petrușeni, în ținutul Iașilor; 12 aprilie 1641 - Costești din ocolul târgului Botoșani și Trușăștii din ținutul Dorohoiului și venitul vămilor cărașilor ce vin și ies din Iași; 16 septembrie 1644 - comisia Grigoraș Costachi și soția sa, Ruxandra închină, satul Bălănești din ținutul Tutovei; 12 decembrie 1646 - satele Vasilențeni, în ținutul Iașului și Răchițeni, Tămășenii și Juganii din ținutul Romanului. (Al. Lapedatu, Lecomte de Nouy, *Câteva cuvinte asupra bisericilor Sfântu Nicolaie Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1904, pp.34-35).

⁵¹ Paul de Alep, *op. cit.*, p.50.

⁵² Evlia Celebi, *op. cit.*, p.482.

⁵³ Trapeza are un plan dreptunghiular și este împărțită în două încăperi, acoperite cu bolți susținute de console aplicate în zidurile laterale și de pilaștri dispuși în lung, pe axul sălii, N. Grigoraș, *op. cit.*, p.17.

⁵⁴ Tipografia ia ființă în 1640, la inițiativa mitropolitului Kievului, Petru Movilă. Aici au fost tipărite lucrări de seamă, cum ar fi: *Cazania* sau *Cartea românească de învățătură* (1643), a mitropolitului Varlaam (ilustrată de gravorul Ilia); *Cartea ce se cheamă răspunsul împotriva catehismului calvinesc* (1645), tradusă de logofătul Eustratie și prefațată de mitropolitul Varlaam; *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voievodul și domnul Țării Moldovei. Den multe scripturi tălmăcită și den limba leșească pre limba românească. În tiparul domnesc s-au tipărit. În mănăstirea a Trei Svetitele în Iași, de la Hristos 1646*. După închinarea bisericii la muntele Athos nu se mai tipărește nici o lucrare la Trei Ierarhi, cf. N. Grigoraș, *Monumente istorice bisericesti...*, pp. 294-295.

⁵⁵ Vasile Lupu înființează o școală superioară în chiliile mănăstirii iar mai târziu construiește colegiul care a funcționat 15 ani. Se presupune că aici au învățat Nicolaie Milescu și mitropolitul Dosoftei.

⁵⁶ Evlia Celebi, *op. cit.*, p.481.

Condiția femeii în Islam în viziunea lui Lady Mary Wortley Montagu

Otilia CRAIOVEANU

“Societatea femeilor e în fapt singura societate
liberă în acest imperiu populat de sclavi”

Lady Mary Wortley Montagu

Societatea islamică impune un statut diferit asupra unor aspecte ale condiției femeii, percepții noi și diferite de cele ale Europei. Acest lucru duce la numeroase neînțelegeri, tratări parțiale și pătimase și totodată la o provocare spre o înțelegere mai profundă a condiției femeii în societatea islamică.

În lucrarea de față vom încerca să prezentăm și să analizăm condiția femeii în Imperiul Otoman, așa cum reiese din corespondența lui Lady Mary Montagu. De ce tocmai Lady Mary Montagu? Pentru că, pe de o parte, corespondența ei reprezintă sursa cea mai importantă în ceea ce privește înțelegerea structurilor și a modului de funcționare a societății feminine otomane în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar pe de altă parte, caracterul de unicitate a scrisorilor ei e conferit de cunoașterea personală a realităților. Lady Mary este prima femeie creștină care pătrunde în spațiul privat al femeii din înalta societate otomană și care ne relatează manifestările acesteia, surprinzând-o în diferite ipostaze ale vieții.

Cine este Lady Mary Montagu? În 1716 Lady Mary pleacă din Viena pentru o călătorie ce o va duce până la Constantinopol. Tânăra va realiza această călătorie pentru a-și însoți soțul, numit recent ambasador la curtea otomană și, mai mult, însărcinat să asigure medierea engleză între Imperiul Otoman și Austria.

Sursa informațiilor despre condiția femeii în lumea otomană o constituie corespondența lui Lady Mary Montagu, așa numitele “scrisori turcești” adresate câtorva corespondenți – sora ei și prieteni din înalta societate englezească. Scrisorile lui Lady Mary constituie înainte de toate “scrisori”, cu o valoare literară ce poate fi interpretată în funcție de plasarea observatorului. Prin urmare, scrisorile nu conțin elemente de spionaj diplomatic și nici un fel de referire la tratative politice sau comerciale.¹

Pe întreaga perioadă de ședere în imperiu – aprilie 1717 – mai 1718 – Lady Mary scrie scrisori în care relatează despre tot ce i s-a părut remarcabil în vizitele pe care le-a întreprins în timpul călătoriei sale. Astfel, Lady Mary descrie atât mașinile turcești, băile publice pline de femei, cât și construcția acestor băi și

ceremonialul de primire, invitația la cină a soției marelui vizir, vizita la sultana Hafiza etc.

Publicate un secol mai târziu, scrisorile lui Lady Mary Montagu au beneficiat de un succes în epocă și, mai mult, au bulversat acea viziune europeană despre femeia otomană: femeie lascivă, lipsită de educație și, mai ales, de libertate.

Relatările soției diplomatului englez oferă o imagine din interiorul unei comunități care funcționează după propriile reguli bine stabilite.

Atitudinea pe care și-o formează în timp autoarea, relativ la ceea ce vede, se schimbă treptat de la curiozitate și mirare, la cunoaștere și acceptare. Lady Mary, tributară inițial felului de a gândi și de a percepe lumea specific unei occidentale, își depășește treptat prejudecățile și ajunge să se identifice cu o lume pe care până atunci doar imaginația exaltată a călătorilor bărbați o făcuse cunoscută spațiului Europei vestice.

Problemele care se pun, în ceea ce privește condiția femeii musulmane, în cadrul sistematic al legii, iau naștere tocmai din confuzia care s-a stabilit de-a lungul timpului între legea divină și cea umană. Întâlnim astfel în Coran două sure, una consacrată femeilor (IV, al-Nisa'), alta consacrată repudierii (LXV, al-Talak). Concomitent, numeroase versete din alte sure (II, V, VII, XXIV, 31, 60, XXXIII, 30-3, 55-59, XLIX, 11) sunt consacrate diferitelor probleme precum adulterul sau moștenirea.²

În mare parte, în aceste texte este subliniată superioritatea bărbatului în raport cu femeia: "Bărbații sunt mai presus decât femeile, fiindcă Dumnezeu le-a dat întâietate asupra lor și fiindcă cheltuiesc din averi pentru ele. Femeile cinstite sunt pioase, păstrând în taină tot ceea ce Dumnezeu păstrează. Dojeniți-le pe cele de a căror neascultare vă este teamă! Părăsiți-le în așternuturi! Loviți-le! Nu le căutați însă gâlceavă dacă vă dau apoi ascultare..." (IV, 34). Referitor la poligamie, aceasta este, prin lege, autorizată: "...luați-vă soții după cum vă va plăcea, două ori trei ori patru femei. Dacă vă este teamă că nu veți fi drepti cu ele, luați-vă o singură femeie..." (IV, 3). Așadar, bărbatul are responsabilitatea de a munci pentru femeie, de a o întreține și de a-i da satisfacție, inclusiv din punct de vedere sexual. Există câteva condiții pe care orice musulman trebuie să le îndeplinească dacă vrea să aibă mai mult de o soție. În primul rând, el este obligat să asigure tuturor soțiilor sale un tratament egal. Prin urmare, fiecare soție trebuie să beneficieze de o casă separată, de întreținere la nivelul cerut de condiția sa socială și de un număr de nopți egal cu celelalte soții. Musulmanul care nu poate asigura acest tratament tuturor soțiilor este nevoit să se rezume la o singură soție.³ Cu toate că bărbații se află în vârful ierarhiei le sunt impuse, prin lege, anumite interdicții: "Vă sunt oprite vouă: mamele voastre, fiicele voastre, surorile voastre, mătușile din partea tatălui, mătușile din partea mamei, fiicele fraților voștri, fiicele surorilor voastre, mamele voastre care v-au alăptat, surorile voastre de lapte, mamele femeilor voastre, fiicele voastre vitrege aflate sub oblăduirea voastră...După cum vă sunt oprite femeile măritate, afară de cele pe care le stăpânește dreapta voastră..." (IV, 23-24).⁴

Conform șariatului, "cei ce trăiesc necăsătoriți sunt soiul cel mai rău, cei ce mor necăsătoriți sunt cei mai josnici."⁵ Prin urmare, căsătoria este o datorie a

fiecărui musulman. Prin căsătorie și procreație omul îndeplinește o misiune sacră. Acest eveniment pentru care o tânără este pregătită cu mult înainte e conceput de legislația musulmană ca un contract de drept civil încheiat între viitorul soț și tutorele legal al viitoarei soții (de regulă tatăl). Pentru ca acest contract să devină realizabil se impune respectarea foarte strictă a unor reguli stabilite între părți: să existe consimțământul persoanei implicate, să se constituie dota, să fie îndeplinite formalitățile legale și să nu existe piedici în calea căsătoriei.⁶

Studii recente despre instituția otomană a căsătoriei au arătat că poligamia a fost în trecut supraestimată. Însă, spre exemplu, poligamia nu era bine văzută în înalta societate din Istanbul. Lady Mary Montagu (1689-1762) povestește despre soțul unei doamne din înalta societate otomană care își luase o a doua soție. Rezultatul? Acesta și-a pierdut respectul în rândul prietenilor soției și al acesteia care nu a mai acceptat să-l primească în camera ei⁷.

Femeia musulmană nu era consultată în legătură cu alegerea soțului sau această decizie era luată de părinții ei sau de un membru mai în vârstă din familie.⁸

Orice căsătorie implică drepturi și obligații din partea soților. Pe de o parte există obligații reciproce, cum ar fi respectul reciproc, coabitarea, drepturi de succesiune și drepturi asupra copiilor și, pe de altă parte, drepturi ale fiecăreia dintre părți. Prin urmare, soția are, printre altele, dreptul la întreținere din partea soțului - în caz de poligamie, tratament egal cu al celorlalte soții - are dreptul de a-și vizita părinții și rudele și totodată de a-i primi pe aceștia în vizită. Mai mult, are libertatea de a-și administra bunurile fără ca soțul să se implice în vreun fel în această problemă.⁹

Un rol important l-a avut haremul. Acesta este "cel mai pregnant simbol în miturile vestice construite pe tema sexualității musulmane. Europeanii nu greșeau când localizau haremul ca scenă centrală a politicii. Nu sexul era dinamica fundamentală a haremului, ci mai degrabă politica de familie. Sexul pentru sultan, ca și pentru orice monarh din dinastiile ereditare, nu putea fi niciodată pură plăcere, pentru că el avea un sens politic important. Consecințele sale – producerea de moștenitori – afectau succesiunea la tron și chiar supraviețuirea dinastiei. Sexul în haremul imperial era în mod necesar îngrădit de reguli și structura haremului avea ca scop modelarea și controlul rezultatului activității sexuale a sultanului."¹⁰

Ce înțelegem însă prin cuvântul harem? Derivat din cuvântul arab "harem" – interzis, inviolabil – cuvântul "harem" desemnează acea parte a casei care este rezervată femeilor, câteodată chiar femeile însele.¹¹

Haremul imperial otoman avea o structură asemănătoare cu haremul obișnuit, însă era mult mai articulată. Femeile pentru Palatul sultanului erau alese cu grijă dintre prizonierele de război sau din piețele de robi. Treceau printr-o lungă perioadă de instruire; când veneau prima dată la Palat ele locuiau împreună în două mari camere – Camera Mare și Camera Mică – și erau cunoscute ca acemi-i – novice, începătoare. Sub supravegherea kâhyâ kadın-ei – femeia suprintendent – ele se formau ca femei rafinate și abile. Ele învățau principiile Islamului, dobândind, în același timp, anumite îndemânări precum broderia, cusutul, cântatul, dansul, folosirea instrumentelor muzicale, povestirea de legende,

teatrul de marionete etc. În timp, aceste novice dobândeau diferite ranguri.¹²

Femeia cea mai influentă din Serai era, de obicei, Sultana-mamă, denumită *Valide-Sultan*. După ea urmau, în ordinea importanței lor, *Kadın*-ele, în număr de șase; orînduite într-o anumită ierarhie, începând cu “prima cadână” zisă *Başkadın*; “a doua cadână” etc. După ele urmau *Favoritele*, numite *Ikbal*, de asemenea șase la număr și ierarhizate în aceeași ordine. În caz de deces sau în alte situații, promovarea se făcea după ordinea ierarhică. Printre figurile de seamă ale haremului se numără și cele două categorii de eunuci: eunucii negri, cu șeful lor Harem agası (sau Darüssaade agası) și eunucii albi, având în frunte pe Kapı agası.¹³

Analiza cea mai completă, din perspectiva feminină, a lumii femeii musulmane, în secolul al XVIII-lea, este cuprinsă în scrisorile soției ambadorului englez la Istanbul, Lady Mary Wortley Montagu.

În calitate de soție de diplomat, Lady Mary este martora unor evenimente, cu toate că nu ia parte la ceremonii de acreditare sau la recepții organizate de marele vizir, rolul său limitându-se doar la vizite protocolare la marile doamne din înalta societate otomană.

Relativ lipsită de ocupație, Lady Mary găsește prilej de a-și petrece timpul liber în compania “societății femeilor”. Viziunea sa este tipic occidentală, tonul scrisorilor este unul degajat și care denotă respect pentru tradiția cu care ia contact și mai ales curiozitate feminină.

Deplasarea de la Viena spre răsăritul musulman, dincolo de mutația geografică, oferă călătoarei și o schimbare de decor în plan mental. Conștientizând penetrarea într-o lume cu totul nouă, soției diplomatului englez i se oferă posibilitatea și prilejul în același timp a unor descrieri unice de care mediile occidentale sunt averse. Autoarea corespondenței este conștientă de gustul pentru exotic al unei părți a elitei vestice.

Caracterul inedit al scrierilor derivă din împărtășirea unei experiențe personale și din gustul pentru detaliul revelator, ceea ce conferă uneori cititorului senzația lecturării unui jurnal. Lady Mary nu-și propune să șocheze, cu toate că este evidentă satisfacția intimă pe care i-o oferă “șarmul noutății”. Atenția sa permanentă se îndreaptă spre obiectivitatea relatării însă, cu toate acestea, nu poate fi – și nici nu-și propune să fie – un observator rece și total detașat.

Delimitarea între masculin și feminin este evidentă atât în spațiul public cât și în spațiul privat. Conexiunile dintre cele două lumi sunt reglementate prin convenții bine definite. Însă constanta care răzbate din scrisori este respectul pentru femeie (nu neapărat numai cea din elită) în ambele spații: “Eu nu cunosc curte europeană unde damele să fie conduse într-o manieră atât de politicoasă”; “cred că se află acolo 200 de femei și totuși nu există zâmbete disprețuitoare sau murmure ironice...”.¹⁴ De ce să-și fi părut izbitoare o asemenea constatare unei femei obișnuite cu atmosfera rafinelor curți europene?

Cât despre viața socială a femeilor, informațiile sunt în principal despre femeile sus-puse și există puține informații despre soțiile de meșteșugari și comercianți. Existau, în societatea islamică, o varietate de divertismente, multe din ele aveau loc în harem, dar unele erau în afara casei. Cea mai populară

distracție din afara casei, în Imperiul Otoman, era vizita săptămânală la hammam – baia publică. Deși casele particulare aveau băile lor proprii, baia publică avea propriile distracții. Femeile mergeau acolo de obicei în grupuri, luându-și cu ele și copiii mai mici, inclusiv băieții până la nouă ani.

În scrisorile sale, adresate fie surorii, fie prietenelor sale din înalta societate engleză, este surprins tipul de relații din societatea feminină, care apar în baia publică.

Lady Mary descrie baia ca fiind o clădire din piatră, lipsită de ferestre și prevăzută cu o cupolă, asemănătoare unui dom. Atmosfera descrisă poate incita imaginația multora (așa cum a fost, printre altele, cazul lui Jean August Dominique Ingres): “femei frumoase goale în diferite ipostaze...”.¹⁵ După cum se poate observa în pictura lui Dominique Ingres – Baia Turcească – poziția femeilor este în conformitate cu rangul lor social: marile doamne așezate în față, urmate de sclave. Unele stăteau de vorbă, altele lucrau, altele beau cafea sau serveau șerbet, în timp ce sclavele lor le împleteau sau vopseau părul.¹⁶

Semnificația acestor vizite la băi era subliniată de costumele pe care femeile mai bogate îl etalau cu aceste ocazii. Printre accesorii se numărau prosoape brodate și papuci înalți de lemn, cu bucățele sfărâmate de scoici încastrate în talpă, pentru a nu aluneca pe marginea udă.

Nuditatea (probabil că anumite proporții ale trupului feminin au fost exagerate voit de pictori, conform propriilor idealuri de frumusețe) reprezintă, fără îndoială, o formă de comunicare și egalizare. Într-adevăr, eliberarea de veșminte provoacă și eliberarea de anumite rigurozități de etichetă. Baia publică este tot un spațiu închis dar un spațiu comun în care femeile au posibilitatea manifestării depline. Funcțiile băii constau în vehicularea informațiilor și regizarea scandalurilor; ea funcționează ca o bursă de noutăți, iar întâlnirea pentru schimbarea de mesaje este unul din cele mai așteptate momente din săptămână. Durata unor astfel de întâlniri depășește cu mult timpul ce ar putea fi alocat unei simple igiene personale; “... ele petrec acolo cel puțin 4-5 ore”.¹⁷

Odată pătrunsă în acest spațiu, Lady Mary se conformează regulilor de aici. Ne putem imagina reticența cu care trebuie să-și lase rochia și barierele morale pe care trebuie să le depășească. Goliciunea are cu totul altă dimensiune în occident și la fel sentimentul de pudicitate. Lady Mary nu înțelege încă suficient de bine necesitatea limbajului comun pentru comunicare; ea se lasă cu greu convinsă, să se dezbrace, de doamna cea mai importantă (întrevedem aici totuși rudimente ale unei ierarhii, dar nu foarte bine definite). Folosirea corsetului reprezintă o curiozitate pentru doamnele care o înconjoară. Acestea interpretează acest element de modă drept un simbol de constrângere din partea soțului, un fel de garanție pentru fidelitatea consoartei: “... am văzut cum ele credeau că eram închisă în acest mecanism fără să-l pot deschide, piedică pe care o atribuie soțului meu”.¹⁸

Acomodarea la această atmosferă destinsă este rapidă. La ea contribuie respectul evident față de noua venită și comunicativitatea “gazdelor”: “Am fost încântată de curtoazia lor și de frumusețea lor și am petrecut cu mare plăcere mai mult timp cu ele ...”.¹⁹

Următoarea relatare referitoare la baia publică dovedește multifuncționalitatea acestui spațiu. De această dată, hammamul este loc de ceremonie, de confirmare a pătrunderii unei tinere mirese într-o comunitate de matroane și de schimbare a statutului în ceea ce o privește. Autoarea nu uită să menționeze și una din funcțiile căsătoriei, de alianță între două familii, însă nu insistă asupra acestui aspect. Mult mai importantă este ceremonia în sine, desfășurată după un scenariu bine stabilit: asistența o formează mai mult de două sute de femei, cele măritate se așează în jurul camerei pe canapele de marmură, iar tânăra mireasă este prezentată fiecăreia dintre ele. Dovada integrării o reprezintă cadoul cu valoare simbolică pe care femeile îl acordă tinerei. Aceasta capătă o nouă identitate, o acceptă – prin sărutarea mâinii – și se conformează ei. “Am fost, acum trei zile, într-una din băile cele mai frumoase din oraș și am avut ocazia să văd recepția miresei turcoaise, cu toate ceremoniile care există cu această ocazie ... Era o tânără frumoasă cam de șaptesprezece ani, foarte bogat îmbrăcată și scânteietoare de pietre prețioase ... Am fost foarte mulțumită că am văzut acest ceremonial și, puteți să mă credeți, turcoaisele au atât spirit, politețe și libertate ca doamnele de la noi”.²⁰

În afară de excursiile în spațiile publice, existau grădini particulare cu case de vară, unde erau petrecute lunile calde. Lady Mary este singura sursă de informații despre conversații între doamne în locațiile sociale.²¹

Cea mai importantă distracție în casă era primirea oaspeților. În acest sens, o informație sigură o deținem din scrisorile lui Lady Mary, care relatează cu exaltare despre vizitele sale din timpul călătoriei, felul în care a fost întâmpinată de eunuci, cum a fost tratată de doamnele din harem, toate acestea reprezentând adevărate ceremonii în societatea otomană. Alte feluri de distracții erau, printre altele, jocurile de cărți, muzica și dansul, teatrul umbrelor și poveștile masalaci-lor – femei povestitoare.

Diferența între lumea vestică și cea pe care Lady Mary o descoperă cu uimire este uriașă în privința atitudinii față de feminin. Lumea otomană nu respectă aceleași etichete – vestimentația nu reprezintă neapărat un atribut al rangului: “Primele canapele erau acoperite cu perne și cu covoare bogate pe care erau așezate doamnele și, pe următoarele lângă ele, stăteau sclavele lor, dar fără vreo distincție de rang în veșmintele lor”.²²

O altă constantă a relatărilor occidentale o constituie frumusețea feminină. Canoanele de apreciere sunt universale: proporții armonioase, albeața pielii, arta etalării coafurilor. Practic, Lady Mary nu are nici un pasaj, în scrisorile ei, care să surprindă dizgrația, lipsa de armonie, stridența sau lipsa de bun gust. Femeia otomană din scrisori îmbină toate acestea cu solide concepte morale și cu o doză de mister, care incită pe autoare să le descopere mai bine.

Constatările referitoare la moralitatea sau la buna purtare a turcoaisei impun analiza dintr-o perspectivă comparativă: “Este foarte ușor să vezi că ele au mai multă libertate decât noi”.²³ Delimitarea strictă “ele – noi” probează o cunoaștere încă incipientă a universului feminin otoman. Însă o precizare este de domeniul evidenței: “nu pot să nu admir discreția exemplară sau stupiditatea extremă a tuturor autorilor care le descriu”.²⁴

“Libertatea” la care se referă Lady Mary nu este numai cea de mișcare – voalul aici conferind privilegiul anonimatului – ci și cea materială: “Ele nu se tem de nimic, nici de resentimentele soților lor; căci aceste doamne sunt bogate, au propriilor bani...”²⁵

Adulterul nu este tolerat sau încurajat, în schimb femeile au întotdeauna această alternativă – și cazurile în care nu recurg la ea sunt destul de rare – la acceptarea tacită a cazurilor similare destul de reduse numeric din universul masculin. “Printre toți cei mari din acest regat, nu cunosc decât pe defterdar care întreține numeroase sclave pentru a le folosi ... și se vorbește despre el ca de un libertin”.²⁶

În scrisorile adresate surorii și prietenelor sale, Lady Mary povestește cu atât entuziasm vizitele pe care le-a întreprins soției marelui vizir, soției lui Kâhya; felul în care a fost întâmpinată de eunucii negri la intrarea în haremuri și cum a fost tratată de stăpânele caselor și prezentată prietenilor acestora din înalta societate otomană – toate acestea reprezentând adevărate ceremoniale.

Lady Mary conștientizează privilegiul pe care îl are, de a surprinde din interior viața femeilor: “... și cu o mare plăcere m-am pregătit pentru o distracție necunoscută de creștini, după părerea mea”.²⁷ Astfel, vizitele de curtoazie la haremurile cele mai importante din imperiu nu rămân strict convenționale, deși în aceste cercuri elevate, eticheta și ceremonialul trebuie respectate foarte strict. Dar atât la soția marelui vizir, cât și la văduva ultimului sultan, formalismul este depășit datorită naturalei gazdelor, a capacității acestora de a comunica, și de ce nu, a curiozității reciproce.

Haremul nu este un spațiu al recluziunii și al constrângerilor, ci un loc în care femininul este respectat și se poate manifesta, în limitele unor convenții universale valabile, fără impunere exterioară – masculină.

Fiecare harem reflectă personalitatea stăpânei, chiar dacă posibilitățile materiale ale soților sunt comparabile. Acceptarea și afișarea luxului este o condiție a statutului social. Însă nu există o normă universală, fiecare matroană își impune propriul gust: la soția vizirului predomină ponderația, aranjamentul lipsit de ostentație: “Am fost surprinsă să observ atât de puțin lux în casa sa; mobilierul era peste tot foarte modest, și în afară de haine și de numărul său de sclave, nu avea nimic pe ea care părea scump”.²⁸ În schimb, frumoasa Fatima, soția lui Kâhya afișează un lux uluitor, merit a-i scoate și mai mult în evidență trăsăturile fizice. O posibilă explicație o oferă chiar Lady Mary: “... și casa proclama diferența între o femeie în vârstă, devotată și o tânără frumoasă”.²⁹ Tinerețea Fatimei nu implică sub nici o formă imaturitatea; ea are doar o personalitate diferită, comparativ cu soția marelui vizir, dar poate conversa cel puțin la fel de curtenitor și de agreabil.

În continuare este descris ceremonialul de primire la sultana Hafiza și totodată sunt surprinse câteva trăsături ale sultanei: “Dar mi se părea că nu atinsese niciodată frumusețea frumoasei Fatima, pe care o văzusem la Adrianopol, îi rămăsese doar o față frumoasă, ofilită de necaz mai mult decât de ani... Ea purta o vestă numită dolama și care diferă de caftan, prin mâneci mai lungi... o vestă brodată cu perle...”³⁰ Descrie cu atât entuziasm și totodată surprinsă, momentul cinei: “A făcut să mi se servească un ospăț de cincizeci de platouri de

carne, prezentate unul după altul, după moda țării... tacâmurile erau în aur, mânerile incrustate cu diamante... șerbetul fu servit în castronașe din porțelan din China...”³¹

Lady Mary, într-o nouă vizită la Fatima surprinde naturațea acesteia: “Dar Fatima are politețea și buna educație de la curte, cu un aer care inspiră totodată respect și tandrețe, și acum că îi înțeleg limbajul, îi găsesc spiritul la fel de atrăgător ca frumusețea ei...”³², față de modul mult mai convențional al sultanei Hafiza, care este așa cum se așteaptă să fie o turcoaică nobilă, amabilă, dar fără să știe prea bine cum să surprindă.

Pe lângă tonul degajat (relatările sale sunt scrisori în adevăratul sens al cuvântului), Lady Mary folosește o tehnică de scriere cu totul specială: menținerea atenției destinatarului prin avertizarea asupra ineditului și prin exclamații nereținute. Practic, ea scrie așa cum vorbește: “N-am văzut în viața mea...”³³

O importanță deosebită o are adoptarea vestimentației otomane de către Lady Mary. Aceasta se datorează nu unui demers diplomatic (ea fiind străină evenimentelor politice), ci este o dovadă de respect și de încercare de înțelegere a unui anumit stil de viață, prin adoptarea unor elemente specifice: “Surpriza voastră cea mai mare va fi de a mă vedea cum sunt îmbrăcată în Turcia”³⁴

Moda feminină otomană la începutul secolului al XVIII-lea, manifestă preferință pentru hainele largi care conferă libertatea de mișcare și pentru abundența podoabelor. Spiritul oriental predispune la combinarea culorilor vii (roșu) cu albul.

Relatările surselor converg în a sublinia frumusețea femeii. Cea mai generoasă relatare și poate cea mai demnă de a fi amintită rămâne tot cea a lui Lady Montagu, având în vedere că vine din partea unei femei elegante și rafinate și cu pretenții de obiectivitate, deoarece provenea dintr-un alt mediu decât cel otoman: “... frumusețea este un lucru așa de comun aici încât te miri mai de grabă atunci când nu vezi o femeie frumoasă. Femeile au, în mod natural, cel mai frumos ten din lume și ochii lor sunt în general negri și foarte mari. Pot să vă asigur că la curtea Angliei, pe care o consider totuși cea mai <<frumoasă>> din întreaga creștinătate, nu sunt atâtea frumuseți câte sunt aici sub protecția noastră”³⁵

Importanța corespondenței lui Lady Mary este multiplă. În primul rând se modifică viziunea occidentală despre femeia musulmană – analizată până atunci din perspectivă masculină – și se dărâmă anumite prejudecăți. În viziunea lui Lady Mary o femeie otomană are libertate de mișcare – exemplificând prin faptul că anonimatul vălului permite femeilor să circule libere – și, în primul rând, libertate materială – drept de proprietate asupra zestrei pe care o primește la căsătorie, drept de a-și administra bunurile fără control din partea soțului. Libertatea femeilor diferă în funcție de condiția lor socială – în funcție inversă. Astfel, femeile de condiție modestă sunt mai libere, ele având posibilitatea de a ieși mai des, chiar neînsoțite.

Din perspectiva alterității feminine, corespondența este importantă datorită prezentării viziunii unei femei occidentale asupra femeii musulmane, felul în care aceasta din urmă își formează o identitate proprie și cum și-o conservă în cadrul

unei societăți considerate conservatoare.

Lady Mary surprinde "identitatea multiplă" a femeii în mediul otoman și îi analizează particularismele în planurile social și familial, atingând aspecte variate ale vieții cotidiene. Astfel, ea trebuie să fie concomitent o bună musulmană, o bună soție și o bună mamă³⁶. Acest concept a fost lansat chiar de profetul Muhammad: în plan social "Femeia este egală bărbatului și cealaltă jumătate a societății"; în plan religios "Cel care respectă drepturile soției sale este un bun musulman"; iar în plan biologic "Paradisul se întinde sub pasul mamelor".

Pătrunzând și fiind acceptată în societatea feminină, Lady Mary se transformă, căutând puncte comune de comunicare și făcând chiar anumite compromisuri felului în care fusese educată până atunci. Aceasta poate proba receptivitatea unor medii occidentale și încercarea de înțelegere prin identificarea cu mediile cu care intră în contact.

Scrisorile nu reprezintă numai o lectură reconfortantă, ci oferă și ocazia unor analize mai profunde cercetătorului interesat de viața cotidiană sau de studiul anumitor particularități ale unor grupuri sociale.

Perspectiva oferită de relatările lui Lady Mary permite exploatarea unor piste noi, neluate în calcul de istoriografia tradițională: o istorie a sensibilității feminine, o istorie a feminismului universal, o istorie a identității feminine în societatea islamică și exemplele ar putea continua.

Lucrarea de față nu vrea și nici nu poate să acopere toate aceste perspective. Ea se constituie însă într-un avertisment și o provocare în același timp, o încercare de aducere în discuție a unor aspecte ce pot constitui un punct de plecare pentru o istorie a femeii scrisă de femei.

NOTE:

¹ Lady Mary W. Montagu, *L'Islam au péril des femmes. Une Anglaise en Turquie au XVIII e siècle*, Paris, La Découverte, 2001, p. 8 - 9.

² *Enciclopedia de l'Islam*, Paris, Edition G.-P., Maisonneuve & Larose S.A., 1991, p.452.

³ Nadia Anghelescu, *Introducere în Islam*, București, editura Enciclopedică, 1993, p.103.

⁴ *Coranul*, trad. George Grigore, București, editura Kriterion, 2000, p.75-78.

⁵ Anne-Mari Delcambre, *Islamul*, ediția a III-a, București, editura Coresi, 1999, p.84.

⁶ Există două tipuri de piedici în calea căsătoriei: permanente (în rudenie de sânge sau prin alianță, colactație, jurământul de anatemia, consumarea căsătoriei în perioada numită idda), și temporare (religia mixtă, starea de sclavie, perioada de idda,

tripla repudiere, poligamia), cf. Nadia Anghelescu, *op.cit.*, p.98.

⁷ Suraiya Faroqui, *Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2000, p.103.

⁸ A. Afetinan, *L'emancipation de la femme turque*, Unesco, 1962, p.28-29.

⁹ N.Anghelescu, *op.cit.*, p.100-101; pt. Familie vezi și E.-F. Gautier, *Moeurs et coutumes des Musulmans*, p.36-47.

¹⁰ Leslie Pierce, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993, p.3.

¹¹ *Dicționar de civilizație musulmană*, Larousse, București, editura Univers Enciclopedic, 1997, p.132.

¹² rangurile de câriye, şagird, gedirlik și usta, cf. Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca*

clasică (1300-1600), București, editura Enciclopedică, 1996, p.179-180; pt. Harem vezi și Mehmed Ali Ekrem, *Civilizația turcă*, București, editura Sport-Turism, 1981, p.234-236; Andrina Stiles, *Imperiul Otoman 1450 – 1700*, București, editura All, 1998, p.53-56; Carla Coco, *Harem. L'Orient amoureux*, Paris, Mengès, 1997.

¹³ Harem agası ține legătura Sultanei-Valide și a cadânelor cu exteriorul, iar Kapı agası se preocupă de relațiile sultanului cu haremul, cf. Mustafa Ali Mehmed, *Istoria Turcilor*, București, editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p.201.

¹⁴ Lady Mary W. Montagu, *op. cit.*, p.133.

¹⁵ *Ibidem*, p.134.

¹⁶ Fanny Davis, *The Ottoman Lady, A social history from 1718 to 1918*, New York, Westport, Connecticut-London, Greenwood Press, p.131-133.

¹⁷ Lady Mary, *op.cit.*, p.134.

¹⁸ *Ibidem*, p.134; vezi și Carla Coco, *op. cit.*, p.122.

¹⁹ *Ibidem*, p.134.

²⁰ *Ibidem*, p.208.

²¹ Suraiya Faroqui, *op. cit.*, p.145-146.

²² Lady Mary, *op.cit.*, p.133-134.

²³ *Ibidem*, p.146.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p.147.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p.162.

²⁸ *Ibidem*, p.162.

²⁹ *Ibidem*, p.164.

³⁰ *Ibidem*, p.188.

³¹ *Ibidem*, p.189.

³² *Ibidem*, p.192-193.

³³ *Ibidem*, p.146.

³⁴ *Ibidem*, p.144.

³⁵ *Ibidem*, p.146.

³⁶ Silvana Rachieru, *În căutarea propriei identități: Femeia musulmană în Imperiul Otoman*, în "Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă", coord. Mirela-Luminița Murgescu, București, Editura Universității din București, 2000, p. 207

Familia Boldur - Costache (Kostaki) Schiță de profil genealogic și istoric

Fillp Lucian IORGA

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Atât de marginalizată în vremea regimului comunist, pentru că se ocupa supărător de mult de familiile nobile care trebuia să fie scoase din istorie, genealogia încearcă de câțva timp să își recapete locul cuvenit în cadrul efortului de cercetare a trecutului. În acest context, după 1990, s-a reluat tradiția studiilor de genealogie, atât la Iași, cât și la București, afirmându-se nume importante de cercetători în domeniu, precum domnii Ștefan S. Gorovei sau Mihai Sorin Rădulescu.

Timp de veacuri, marea politică a fost, în Țările Române, apanajul unui grup destul de restrâns de mari familii boierești. De aceea, studiul originii familiale, al filiațiilor și al înrudirilor este menit să clarifice evoluția atitudinilor și a evenimentelor, care nu pot fi rupte, fără a obtura înțelegerea, de interesele personale și de familie. Dacă, în primul rând, vom depăși prejudecățile anti-boierești inoculate cu atâta insistență de către ideologiile comunismului, atât de preocupați de promovarea teoriei luptei de clasă și dacă, mai apoi, vom admite că **a existat și la noi o nobilime**¹ (chiar dacă există importante diferențe față de tipul apusean de nobilime; boierii moldoveni și munteni au fost, inițial, marii proprietari ai pământului, doar ulterior fiind așezați de către domnitori în dregătorii². Astfel, boieria a precedat dregătoria³; în plus, la noi dregătoriile nu au fost, în general, ereditare), va trebui să ne aplecăm cu mult mai mult interes și cu sporită grijă către aprofundarea istoriei familiilor și a vieții oamenilor care s-au aflat, aproape în exclusivitate până la mijlocul secolului al XIX-lea, în prim-planul vieții politice și sociale⁴.

Una dintre cele mai importante familii ale marii boierimi moldovene este cea a Costăcheștilor. Interesul pentru genealogie (apărut, ca mai totdeauna, prin interesul pentru rădăcinile propriei familii) s-a îndreptat spre neamul Boldur-Costache mai ales după citirea letopisețelor lui Ureche, Costin și Neculce, unde această familie este destul de bogat reprezentată (cu precădere în letopisețul lui Ion Neculce, de care voi uza și eu, în mod copios). Am căutat, ulterior, și alte referințe legate de această familie. Desigur că s-a scris despre Costăchești. Receptarea lor, totuși destul de firavă în comparație cu rolul de marcă pe care l-au avut în istoria Moldovei, m-a provocat să încerc o evocare bazată pe cronicile

timpului, pe lucrări mai vechi sau mai noi de genealogie și pe tradiția de familie, la care am avut acces prin bunăvoința unui descendent actual, domnul prof. univ. dr. Gheorghe Boldur-Lătescu .

Unul dintre semnele cele mai sigure ale nobleții este vechimea⁵. De aceea, multe dintre familiile mari au încercat să își dovedească o origine cât mai îndepărtată, pierdută în legendă. De altfel, mai toate familiile care își arogă o cât de mică noblețe au parte de legende de apariție sau de căpătare a prestigiului aristocratic⁶. Astfel, cea mai aureolată origine legendară este atribuită Costăcheștilor de către așa-zisa **Cronică a lui Huru**, care s-a dovedit a fi o falsificare de dată recentă⁷: familia ar fi existat deja în secolele al XII-lea și al XIII-lea, chiar înainte de Descălecatul voievodului maramureșean Dragoș care, de altfel, ar fi avut și un cumnat care provenea din acest neam (sau un socru, un Boldur, jude mare de Bârlad⁸). Costăcheștii se plasează, deci, printre întemeietorii de țară. Până și paleo-genealogistul Constantin Sion, celebru pentru ironia sa mușcătoare și pentru condeiul veninos, face acestei familii o descriere dintre cele mai respectuoase (*“cei mai din vechi boieri”*)⁹.

Primul strămoș istoric (chiar dacă incert) în a cărui descendență se plasează familia Costache este **Sima Boldur**, vornic în timpul lui Ștefan cel Mare¹⁰. A fost căsătorit cu Knejiina Marina, fiica lui Dragomir banul¹¹ și este considerat *“trunchiul familiei”*¹². Mare dregător în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, în anul 1460 este mare vistiernic, iar din 1491 ocupă dregătoria de mare vornic al Moldovei (până în 1513). În această calitate, el este și *voievod (conducător de oaste; bellidux)*, pe timp de război¹³. A rămas în istorie datorită rolului pe care l-a avut în înfrângerea polonezilor, la 1497. După ce trece Prutul în seara lui 28, în fruntea oastei pe care i-o încredințase Vodă Ștefan, vornicul Boldur *“cu suflet îndrăzneț”*¹⁴ repurtează o victorie strălucită asupra oastei Regelui polon, Ioan Albert, în dimineața zilei de duminică, 29 octombrie 1497, la Lențești (Lănțești): *“le-au datu războiu și pre toți i-au răsipit îndată și i-au topitu cu ajutoriul lui Dumnezeu și cu norocul lui Ștefan vodă și mare moarte și tăiere s-au făcut atunci în oastea leșască”*¹⁵. De mâna vornicului Boldur căzuse, la Codrii Cosminului, hatmanul-conte Herbor Lucasiewicz. După victoria de la Lențești, Boldur risipește resturile armatei polone în bătălia de la Șipinți¹⁶. A devenit un personaj binecunoscut și datorită lui Vasile Alecsandri, care l-a descris în al său poem eroic *“Dumbrava roșie”*¹⁷.

Fiii lui Boldur au fost **Andrușco**, mare medelnicer sub Ștefăniță-Vodă, la 1518 d.Hr. (7026 de la Facerea Lumii)¹⁸ și Giurgea. Fiul lui Andrușco s-a numit **Ioan** și, în urma unor greșeli față de Domnie a fost silit să se popească la vechea moșie a familiei, de la Epureni¹⁹. O altă variantă ar fi că un anumit Costache Boldur ar fi fost nevoit să se pună sub protecția Mitropolitului și ar fi trecut la preoție (de la el ar proveni porecla de Costăchești)²⁰. Fiul lui Ioan a fost **Costachi**, de la el provenind numele de familie. El este pomenit la 1598, în câteva hrisoave ale Voievodului Ieremia Movilă și a fost căsătorit cu fiica vornicului Cârstea Ghenovici, Călina²¹. După opinia lui Ion T. Sion, preotul Ioan a mai avut un fiu, pe Albu, iar Costachi s-ar fi născut în jurul anului 1588 și nu ar fi fost căsătorit prima oară cu Călina Ghenovici, ci cu altcineva; a doua oară a fost căsătorit cu Tofana Bujoreanu, care descindea din Ion Frunteș stolnicul, boier al lui Ștefan cel Mare.

Cu Tofana i-a avut pe Gavriliță și pe Tudosica. Și din prima căsătorie, Costachi a avut un copil, pe Antiohie Costache, care se va căsători cu Alexandra Ureche, fiica lui Grigore Ureche. Familiile Costache și Ureche vor rămâne foarte apropiate, iar unele dintre manuscrisele cronicarului vor ajunge în posesia lui Gavriliță Costache²².

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, situația economică a Moldovei se înrăutățește. Totuși, ascensiunea unor familii boierești, care se adaptează mai bine noilor condiții, continuă. Una dintre aceste familii va fi și cea a Costăcheștilor care, prin reprezentantul de care vom vorbi în continuare, se va impune, din ce în ce mai mult, ca una dintre cele mai prospere și mai influente ale Moldovei.

De la acest moment sau poate chiar dinainte (de la preotul Ioan din Epureni) pornește controversa legată de continuarea neamului Boldur în familia Costache. Absența numelui de familie Boldur de la începutul sec. al XVIII-lea până la mijlocul celui de-al XIX-lea (când reapare la hatmanul Iordaki Kostaki Lățescu-Boldur) îi face pe unii genealogi să respingă legătura dintre Boldurești și Costăchești²³. Tradiția de familie susține că între 1711 (când Țarul Petru I al Rusiei a afurisit neamul din cauza atitudinii lui Lupu Costachi, așa cum vom vedea mai jos) și 1830-40 (când Veniamin Kostaki a obținut ridicarea blestemului), familia și-a schimbat voluntar numele din Boldur în Costache, pentru a se feri de blestemul puternicei biserici pravoslavnice ruse, care ar fi riscat să îi transforme membrii în niște proscriși; după ridicarea blestemului, unii membri ai neamului și-au reluat vechiul nume. Printre aceștia, Iordaki Kostaki Lățescu-Boldur; el locuia la moșia de la Hudești, unde a ctitorit și o Școală Costăchească, pe al cărei frontispiciu este scris numele ctitorului, conținând și patronimicul Boldur. Or, dacă el ar fi fost exclusiv Costache, cum ar fi putut să își adauge un alt nume, cu totul străin (regimul acordării numelor nu era chiar atât de permisiv) ? Și, pe lângă aceasta, numele Costache era un nume mare, iar Costăcheștii nu ar fi avut nevoie să se legitimeze prin preluarea numelui unei familii dispărute²⁴. Este cert că nu au fost descoperite documente (cel puțin deocamdată) care să dovedească în mod limpede continuitatea Boldur-Costache. Nu trebuie pierdut însă din vedere nici faptul că tradițiile nu se nasc, de obicei, din neant. Este bine să ne bazăm întotdeauna pe documente autentice, dar uneori (și poate mai ales în studiul genealogic care, la noi, nu beneficiază de suficiente mărturii scrise) trebuie să apelăm la intuiție, chiar dacă riscăm să greșim în mod flagrant. Luând în considerare faptul că această dispută nu este nici pe departe pe departe tranșată, am avut în vedere și spița care urmează, totuși tradiția de familie²⁵.

Gavril (Gavriliță) Costache era fiul slugerului Costachi și al Teofanei (ascendența lui este controversată²⁶). A fost căsătorit de două ori, o dată cu fiica spătarului Caracaș, cealaltă cu fiica hatmanului Costin²⁷. Tudosica Costin, educată în Polonia, rafinată, înrudită cu marea nobilime polonă, prin Barnovschi, a avut o influență benefică asupra Costăcheștilor, neam având, mai degrabă, comportament de codreni din Tigheciul cvasiautonom, aflați mai mereu în harță cu tătarii²⁸. În alte surse²⁹, aflăm despre o a treia soție a boierului: Vasilica, fiica lui Gavril Palade și fosta soție a unui Cantacuzino; de aceea, se pare, Gavriliță se

va afla, la un moment dat, în partida condusă de Ilie Sturdza, care își susținea cumnatul, pe Petriceicu-vodă. În 1657, ca agă de darabani al domnitorului Grigore Ghika, Gavriiliță luptă împotriva partidei rivale, cea a lui Gheorghe Ștefan; este grav rănit la cap, pierde câteva degete de la o mână și este, pentru scurt timp, prins de dușmani dar scapă, ajutat de un grup de moldoveni și tătari³⁰. În timpul domniei aceluiași domnitor Ghika participă, ca mare jitnicer, la lupta împotriva muntenilor, care se “*hainiseră*” împotriva otomanilor (numeroasele conflicte dintre moldoveni și munteni sunt încă o dovadă a absenței conștiinței naționale în această epocă, în care atitudinile sunt determinate de mentalități de tip feudal). Gavriiliță este luat prizonier, împreună cu boierii Bucioc și Buhuș, de către Constantin-vodă Șerban care “*îndată i-au pus iară la boierii, și slobodzi, fără nici o pază*”³¹, stare de fapt care ne poate face să credem că boierii s-au dat prinși de bună voie³². În timpul primei domnii a lui Gheorghe Duca, Gavriiliță este serdar; bun militar și rudă cu Doamna Anastasia, va ocupa, la cea de-a doua domnie a lui Duca-vodă cel Bătrân, dregătoria de serdar³³. Acum influența sa este remarcabilă, iar statutul de mare proprietar funciar îi este confirmat printr-un uric solemn, la 22 martie 1670³⁴. De altfel, răscoala din 1671-72, condusă de neamul Hânțeștilor, de Durac și de Constantin clucerul a fost îndreptată și împotriva puterii crescânde a familiei Costache³⁵. După înfrângerea răscoalei, Gavriiliță este instalat vornic de Țara de Sus, în locul lui Grigore Hăbășescu, compromis prin participarea la răzmeriță. După căderea lui Duca, Gavriiliță Costache, împreună cu neamul Buhuș și cu alte familii boierești din Țara de Jos, se opune lui Petriceicu-vodă. Boierii se întrunesc la Galați, *fief*-ul Costăcheștilor, și îl aleg domn pe Dumitrașco-vodă Cantacuzino³⁶. În timpul domniei lui Antonie-vodă Ruset, Gavril ocupă dregătoria de hatman³⁷; se pare, însă, că ar fi țesut intrigi în vederea dărâmării acestui domnitor³⁸ și l-ar fi susținut pe Vasile Gheuca, nepot de-al său³⁹, pentru a deveni domn. La a treia domnie a lui Gheorghe Duca, în vara lui 1679, este mare vornic al Țării de Jos. Se pare că a participat la “*hiclenia*” vel-vistiernicului Vasile Gheuca, a vel-jitnicerului Gheorghe Bogdan și a slugerului Lupul, dar a fost iertat, datorită marii sale puteri⁴⁰. Duca-vodă fuge în Transilvania, gonit de polonezii care îl reinstalează, pentru scurtă vreme, pe Petriceicu-vodă. O parte din boieri nu mai vor să rămână alături de Duca și fug în Țara Românească; printre aceștia se află și Gavriiliță⁴¹. Numele său se regăsește printre cele ale boierilor care, la 1 ianuarie 1684, semnează o cerere de alianță cu Rusia și care, mai apoi, iau parte la lupta anti-otomană a lui Petriceicu⁴². Urmează cea de-a doua domnie a lui Dumitrașco-vodă Cantacuzino. În timp ce Miron Costin fugise împreună cu Petriceicu-vodă⁴³, marele vornic, Gavriiliță, cumnatul cronicarului, sfătuit de Buhuș hatmanul, care îl avertizează că Dumitrașco-vodă plănuiește să-i taie pe toți boierii filo-poloni, fuge, împreună cu fiii săi și cu alți boieri *gioseni*, în Țara Românească, la Șerban-vodă Cantacuzino, vărul și rivalul domnului moldovean⁴⁴. În Muntenia, boierii fugiți îl aleg domn pe Constantin Cantemir: “*Și au socotit cu toții pre Costantin Cantemir cliucerul, fiind om bătrân, ca de șaptezăci de ani, și om prost, mai de gios, că nice carte nu știé, socotind boierii că l-or purta precum le va fi voia lor [...]. Că alții mai de cinste și mai de neam nu priimié să fie domnu*”⁴⁵. Tot în *Letopisețul* lui Neculce (care, de altfel, nu le este deloc favorabil Costăcheștilor, din pricina

propriului diferend al autorului cu Lupul Costache; este interesant de remarcat cât de mult influențează interesele personale viziunea de ansamblu a acestui cronicar) găsim o nouă probă a uriașei influențe la care ajunseseră Gavriiliță și ai săi - noul domn, Constantin Cantemir, jură în fața marelui boier: "*Așijdere au mai giurat Cantemir și lui Gavriiliță: luund domnia Cantemir, să nu să atingă sabia lui de dânsu sau de vreun ficior a lui*", după care urmează nelipsitul comentariu malițios al lui Neculce, care îl vizează, desigur, pe dușmanul său de moarte, Lupul, fiul lui Gavriiliță: "*pentru căci el vidé Gavriiliță pe ficiorii lui că nu sunt toți aședzați la minte, ce o samă sunt și can zlobivi*"⁴⁶. După mazilirea lui Dumitrașcovodă Cantacuzino, ieșenii se revoltă împotriva grecilor, iar armașul Fliondor, Gheorghitiță Ciudin, căpitanul Mitre și Mileștii, în fruntea "*burzuluirii*", îl caută cel mai vârtos pe Sarăieni "*carele au fost de au fost bătut stupii lui Gavriiliță vornicului și au fost dat știubeilor foc*", dar grecul scapă⁴⁷. În 1685 începe domnia lui Constantin-vodă Cantemir. Gavriiliță este ținut la mare cinste (vel-vornic de Țara de Jos) și atinge punctul maxim al puterii: "*Și din toți boierii era mai ales la acest domnu Gavriiliță vornicul și cu ficiorii lui. Era el boieriu și chivernisié precum îi era voia. Și era o samă din ficiorii lui can făr' de ispravă, zlobivi: Lupul și Solomon și Costachi. Avé slugi tâlhari la casăle lor, de ținé drumurili, de ucidé turcii și fura bucate din Bugeac, cai, iepe. Și să făce farmutale totdeuna și slimuri cu tătarâi pentru fapteli lor, și nu puté să dzică nime nemică de frica lui Gavriiliță.. Și domnul, de și știé, răbda*"⁴⁸. Vrând-nevrând, cronicarul depune astfel mărturie, printre obișnuitele insulte, pentru măreția la care ajunseseră Costăcheștii în timpul domniei lui Constantin Cantemir. Deja nu mai este vorba doar de o familie bogată și influentă, ci de un adevărat spirit de clan, pe care îl dezvoltă Gavriiliță și ai lui. Încercând o comparație puțin cam excentrică, am putea sesiza asemănările dintre aceste mari neamuri din Moldova și clanurile din Scoția medievală. Costăcheștii au știut cum să-și apere interesele spiței și au avut un "*rol pe care nu l-a avut nici o familie boierească din trecut, pentru o perioadă atât de lungă*"⁴⁹. Vodă Cantemir îl trimite pe Gavriiliță cu solie în Țara Românească, la Șerban-vodă Cantacuzino⁵⁰. La scurtă vreme de la întoarcerea în Moldova, Gavril Costache, unul dintre cei mai puternici boieri din istoria Moldovei, trece la cele veșnice, la o dată plasată cândva înainte de 25 iunie 1688⁵¹. Au existat și voci care au susținut că marele boier ar fi fost otrăvit la ordinul domnului Munteniei⁵² (și, mergând mai departe, însuși Constantin-vodă Cantemir ar fi avut de câștigat de pe urma morții omului care avusese o atât de importantă influență în cadrul procesului de stabilire a candidaților la domnie, care îl ținuse, până atunci, sub control și peste al cărui cuvânt nu putuse trece; uciderea ulterioară a cărturarului Miron Costin, la ordinul aceluiși domnitor, face această supoziție și mai plauzibilă: cei doi domnitori, înțeleși pentru a suprima un personaj devenit mult prea incomod). De pe urma lui Gavriiliță Costache, familia va fi poreclită, în cronicile vremii, și *Gavrilițești*.

După moartea lui Gavriiliță, îi urmează în dregătoria de mare vornic de Țara de Jos, fiul său, **Vasile** (Vasâlie, Vasâlaki), care însă nu mai avea la fel de multă trecere la Domnie, ca tatăl său. Încet-încet, și ceilalți Costăchești sunt decăzuți din demnitățile avute anterior⁵³. Vasile, căsătorit cu Catrina, născută Cantacuzino⁵⁴, a fost un personaj ceva mai șters și mai neinteresant pentru

cronici⁵⁵, dar un dregător iscusit și onest, de care nu prea s-a plâns nimeni. Acum încep să se profileze unele nemulțumiri față de Constantin Cantemir, care se înconjurase de *mujici* și nu mai cinstea neamurile (există o radicală conștiință elitară în rândul boierilor moldoveni; pentru ei, *celălalt* nu este neapărat *străinul*, ci *necredinciosul* și, poate în primul rând, *mujicul*. De multe ori, boierii moldoveni se identifică mai lesne cu, să zicem, nobilii polonezi, decât cu țărani de pe propria moșie). În acest context, mai mulți boieri de frunte ai Țării de Jos se strâng, în 1690, la Băcani, lângă Bârlad, la nunta lui Ion Pălade. Printre ei: Costăcheștii și vornicul Velicico Costin. Ei hotărăsc să fugă în Țara Românească, unde să îi ceară ajutor domnului Constantin Brâncoveanu, pentru a-l instala domn în Moldova pe Velicico. Trădată însă de boierul Ilie Țifăscul, zis *Frige-vacă*, conjurația a dat greș. Velicico și Miron Costin sunt uciși din ordinul lui Cantemir (care va fi măcinat, mai apoi, de remușcări), iar Vasile, Solomon și Costachi Costache, împreună cu Gheorghiuță Mitre, spătarul Dedul, cei trei fii ai lui Miron Costin și Nicolae Costin sunt închiși. Aceeși soartă o va avea și un alt grup de boieri, fugiți în Muntenia și readuși: Lupu Costache, cumnatul său, paharnicul Lambrino, Antiohie Jora și Bujorâneștii. Cantemir are ordin de la Poartă să nu-i omoare pe prinși; în plus, își amintește și de jurământul făcut față de Gavriiliță, acela de a nu-și atinge sabia de neamul său. Așa că le cere să plătească, unii zece pungi, iar alții cinci și îi eliberează⁵⁶. Vornicul Vasile o va găzdui în casa sa pe Maria, fiica lui Constantin-vodă Brâncoveanu, în timpul nunții acesteia cu Constantin Duca, noul domnitor instalat în Moldova, în anul 1691⁵⁷. La 1696, este vel-vornic al lui Antioh-vodă Cantemir⁵⁸. În anul 1701, revine la domnie Constantin-vodă Duca. Vasile Costache se încuscrește cu vistiernicul lordache Ruset, care îl convinge la nuntă să se rupă de Duca și să fugă în Muntenia, la Brâncoveanu. Pleacă în Muntenia toți Costăcheștii, împreună cu Mihalache Racoviță, Ilie Țifăscu, Lupu Bogdan și alți aproape 50 de boieri⁵⁹. Boierii pribegi țin sfat, împreună cu vodă Brâncoveanu și hotărăsc să își aleagă domn dintre ei⁶⁰. Până la urmă, Vasile Costache moare în pribegie, în Țara Muntenească: “*Și n-au apucat să-ș vie la pământul lui și la casa lui, nice să să bucure de sfatul ce-l începuse*”⁶¹.

Mai importanți dintre frații lui Vasile sunt **Solomon**, mare clucer și vornic, căsătorit cu o Catrina care, după moartea soțului său, va dăruia un sfert din moșia Văscăuți, Patriarhiei de Ierusalim (în anul 1714)⁶² și **Costachi**, mare serdar la 1690, căsătorit cu fiica vornicului Manolachi Rosetti (de la el pornește ramura Epurenilor)⁶³.

Dar cel mai de seamă dintre fiii lui Gavriiliță (al treilea al său și primul cu Tudosica⁶⁴) a fost **Lupul Costache**, un personaj cu totul excepțional⁶⁵ al timpurilor sale și, de aceea, temut și invidiat⁶⁶ de către contemporanii săi. În timpul domniei lui Constantin Cantemir a ocupat dregătoriile de vtori-sluger și vel-medelnicer. Asupra domnitorului Constantin Duca are o mare influență (comentând unele sfaturi pe care i le dă lui Duca, Ion Neculce nu scapă prilejul de a-l caracteriza pe Lupu drept “*bezmetec la minte*”⁶⁷) și este vel-vistiernic, dar nu prea se pricepe la administrarea banilor⁶⁸. Întreține relații de prietenie cu stolnicul Constantin Cantacuzino (care îi trimite în dar, la 24 mai 1694, o Evanghelie greco-română, cu autograf) și cu vodă Brâncoveanu⁶⁹. În anul 1696, devine domn Antioh

Cantemir, care îl numește pe Lupu comisar și acesta reușește, împreună cu alți boieri, să îi alunge pe polonezi din țară⁷⁰; apoi devine mare vornic de Țara de Sus. Este apoi hatman, în timpul primei domnii a lui Mihai-vodă Racoviță⁷¹. În 1705, Antioh Cantemir revine pe Scaunul Moldovei, iar Lupu Costache este vel-vornic de Țara de Jos⁷². Constantin Brâncoveanu trimite un sol în Moldova, pentru a aranja logodna fiului său, cu fiica lui Antioh. La marele ospăț oferit în cinstea solului, Lupu se îmbată și spune *“multe cuvinte deșerte și fără treabă...împotriva lui Antiohi-vodă”*, fapt pentru care s-a și ridicat masa⁷³. Lupu știa să-și disimuleze marile ambiții, dezvăluindu-le numai din cauza beției⁷⁴. În 1707, devine domn, încă o dată, Mihai Racoviță, iar Lupu, care este și rudă cu el, rămâne, în continuare, vel-vornic de Țara de Gios (Jos)⁷⁵. În timpul lui Nicolae-vodă Mavrocordat, fuge în Transilvania, împreună cu nepotul Constantin Costache și cu boierii Catargiu, Rosetti și Racoviță. La 1711, devine domn Dimitrie Cantemir, iar Lupul Costache își recapătă vornicia Țării de Jos⁷⁶. Atunci când Dimitrie Cantemir decide să se alieze cu Țarul Petru al Rusiei împotriva turcilor, Lupu Costache decide să rămână neutru, bogăția și puterea sa permițându-i să o facă. Astfel, se retrage la mănăstirea întărită Bursuci (de la care îi va proveni și porecla de *“Bursucul”*⁷⁷), împreună cu neamurile și slugile. Neculce scrie că boierul îi era dator lui Cantemir cu 3000 de galbeni, plus încă 800, pe care îi primise de la domn pentru a cumpăra pâinea necesară armatei. Boierul face un inteligent joc dublu, încercând să se facă plăcut atât rușilor, cât și turcilor. Cantemir și rușii îl trimit pe polcovnicul Chigheciu, pentru a-l aduce pe boierul răzvrătit. Acesta se preface însă bolnav și scapă, trimițându-i doar zălog pe frații săi și pe unul dintre fii; apoi continuă să-l îndemne pe vizir să treacă Dunărea, lucru care va grăbi înfrângerea rușilor⁷⁸. Lupu continuă, în același timp, să le dea de știre rușilor despre mișcările otomanilor și acestora să le trimită corespondența militară rusească, pe care o intercepta (*“Numai Lupul vornicul au prinsu acele cărți și le-au trimis la vezirul, ca un împiedecătoriu de binele creștinilor”*⁷⁹). Această atitudine ne-ar putea duce cu gândul la lipsa completă de principii morale a personajului (care poate fi considerat și un “spion dublu”); nu putem, totuși, să nu ne lăsăm uimiți și să nu admirăm curajul și abilitatea politică a acestui boier, care a reușit să se mențină pe o poziție de relativ echilibru față de două imperii aflate în conflict și față de domnitorul Moldovei. Prietenia lui Costache cu vodă Brâncoveanu ar putea veni în susținerea ipotezei conform căreia boierul moldovean ar fi avut o înțelegere cu domnitorul Munteniei, amândoi dorind înfrângerea lui Cantemir⁸⁰. Este arareori accentuat rolul decisiv pe care l-au avut Lupu Costache și neamul său în eșuarea proiectului rusesc de la 1711. Este greu de crezut că a existat o strategie coerentă de stăvilire a expansiunii rusești și este sigur că boierii vremii nu își puteau imagina că Moldova ar fi putut fi transformată, pe viitor, într-o gubernie a Țarului. Dar o parte a elitei moldovenești din epocă intuia (chiar dacă prin prisma unor interese de “clan”) că aventura atât de bine intenționată a luminatului prinț-cărturar și cu atât de generoase perspective în cazul unei victorii rusești, nu putea să fie aducătoare de prea mult bine. Iată, deci, că prudența poate fi și ea, în anumite împrejurări, o formă de curaj. Contrar tabloului făcut de către Ion Neculce, paharnicul Constantin Sion îl prezintă pe vornicul Lupu în termeni mult mai favorabili (influențat fiind și

de ruso-fobia sa), drept un "*bun patriot*"⁸¹. Furios pe atitudinea boierului, Petru I a poruncit ca neamul Costăchesc să fie în veci blestemat în bisericile pravoslavnice ale Rusiei. Lupu Costache nu s-a sinchisit, însă, prea mult de această afurisenie (așa cum găsim în *Psalmii* Regelui David: "*că ei vor blăstema și tu vei blagoslovi*")⁸². După dezastrul de la Stănilești, Țarul Petru se retrage și, odată cu el, pleacă în Rusia Dimitrie Cantemir și boierii filo-ruși. Abia acum iese și Lupu Costache din întăritura de la Bursuci și, rămas singurul cu care vizirul mai putea discuta, este chemat de acesta și muștrat pentru "*hainirea*" țării. Boierul îi arată, însă, că nu sunt de vină nici boierii, nici țara, ci numai Poarta, care instalează domni nedoriți de țară. Vorbele Lupului sunt o adevărată pledoarie pentru alegerea domnitorului de către boieri și țară: "*<<Iar mai nainte era obiceiul de-ți alegere boierii și țara domnului, pre cine poftiți ei, și pre acela punți și Poarta>>*"⁸³. Vizirul nu îi răspunde, dar nu va uita afrontul. Pe moment, însă, îl îmbracă pe Lupu cu caftan, numindu-l caimacam, împreună cu postelnicul Macsut. Cei doi caimacami îl gonesc pe Curtu-pașa din Iași. Odată intrați în capitală, li se alătură un al treilea caimacam, vărul lui Lupu, Antiohie Jora, care dorea să-și facă uitată colaborarea cu muscalii. Lupu, "*ca unu lup nesățios*"⁸⁴, a început să-i pedepsească pe foștii aliați ai rușilor. Căimăcămia lui a durat 40 de zile⁸⁵. Răzpunzând unor jeluiri și mână, probabil, de aversiunea față de semețul Lupu Costache, vizirul îi arestează pe caimacami și îi trimite la Varna, unde vor sta doi ani⁸⁶ (sau opt luni⁸⁷). La 1712, este instalat domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat. Foștii caimacami ies din închisoare, prin mijlocirea hanului, căruia îi dăruiesc câteva sate. Temându-se de influența păstrată încă de Lupu pe lângă Poartă, domnitorul Mavrocordat îl recheamă în țară, în iulie 1712, și îi dăruiește din moșiile celor aflați în surghiun în Rusia, printre care se găsea și Ion Neculce⁸⁸ (care își va recupera moșiile în timpul celei de-a treia domnii a lui Mihai-vodă Racoviță, în 1719⁸⁹). Întors în țară, Lupu primește opt pungi de galbeni și este făcut vel-vornic. Neculce se plânge de mizeriile pe care i le-a făcut boierul, pentru a-l ține departe de țară și a-i păstra moșiile⁹⁰. Deși fusese în cinstea domnitorului, la mazilirea lui Mavrocordat, Lupu îl vorbește de rău. Aici, Neculce nu ratează prilejul de a încondeia puțin semeța familia a Costăcheștilor, atât de greu de supus oricărui fel de autoritate: "*...după cumu-i firea acestui neam a Gavrilițeștilor, de nu sint nici unui domnului mulțamitori, ce pre urmă tot cu năpăști le mulțamesc*"⁹¹. Lupu Costache începuse deja să aibă mult prea mulți dușmani, care îi doreau dispariția. În anul 1716, Mihai-vodă Racoviță vine în Moldova pentru o a treia domnie. Lupu este pus vel-vornic de Țara de Jos. În urma uneltirilor lui Nicolae-vodă Mavrocordat, care nu uitase afrontul, vizirul Gin Ali-pașa îl arestează pe Lupu Costache și, fără judecată, pune să i se taie capul, în câmp. Corpul îi rămâne neîngropat, hrană păsărilor⁹². Împreună cu el au mai fost executați Mihai Cantacuzino și spătarul Dudescu⁹³, pretextul fiind o presupusă colaborare cu austriecii⁹⁴. Figura marelui boier este mult mai bine văzută în *Cronica racovițeană* (Lupu fusese un apropiat al lui Mihai-vodă Racoviță) și în cronică lui Nicolae Costin, în care există, interpolat, acel *Izvod Costăchesc* scris, se pare, la porunca lui Lupu Costache (care simțea nevoia unei căi proprii de legitimare a acțiunilor sale), cu începere după data de 1 august 1712, deci după întoarcerea boierului de la Varna. Cronică de familie ar fi putut fi scrisă de

către un Ștefan Pădure, fiul preotului Pădure ot Suceava și fratele tiparnicului Dumitru Pădure. Nicolae Costin ar fi putut primi izvodul chiar de la marele boier, spre a-l folosi ca sursă în alcătuirea cronicii sale. Iată deci o altă latură a neamului Costăcheștilor, care nu au fost numai abili politicieni, ci și cărturari (tradiția cărturărească pornește în familie de la Antiohie Costache, căsătorit cu fiica lui Grigore Ureche și continuă cu Gavriliță, Tudosica Costin și Lupu)⁹⁵. Lupul Costache este *”reprezentantul tipic al boierimii moldovene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale scolului al XVIII-lea”*, mai întâi partizan al luptei anti-otomane, mai apoi “credincios” turcilor⁹⁶. Depășind imaginea fixată de cronicarul Ion Neculce, descoperim în el un boier cultivat, cu ambiții domnești și care, dincolo de țesăturile intrigilor, se dovedește a fi una dintre mințile cele mai limpezi și voințele cele mai puternice din Moldova epocii sale.

Spațiul insuficient nu ne permite să dezvoltăm aici întreaga descendență a boierilor Costăchești de care am vorbit până acum. Vom pomeni aici doar ramurile care s-au desprins, în timp, din trunchiul comun al familiei⁹⁷, precum și reprezentanții cei mai importanți ai acestora, oprindu-ne cu precădere la trei dintre ei: vel-logofătul Constantin Costache, Veniamin Kostaki, Mitropolitul Moldovei, și Emanoil Kostake-Epureanu, prim-ministru al României.

Epurenii și-au luat numele de la vechea moșie a familiei (deținută încă din secolul al XVI-lea), Epurenii din ținutul Fălciu⁹⁸. Mai importanți:

-**Manolache**, fiul lui Costachi Costache. A fost mare-logofăt (1760); căsătorit cu Maria, născută Pallady.

-**lordache**, fiul lui Lupu Costache. A ocupat, la 1727, dregătoria de vel-vornic în timpul domniei lui Grigore-vodă Ghika. A fost căsătorit cu o Racoviță și a murit asasinat la porunca domnitorului, rămânând fixat în conștiința populară, prin balada despre *“lordache al Lupului”*⁹⁹ (neînțelegându-se cu domnitorul, care se temea că lordache i-ar fi putut uzurpa Scaunul, el fugise în *“Țara Bugeagului, scăparea pribeagului”*, la tătari, cu care era foarte bun prieten; tătarii i-au propus chiar să intre cu armata în Moldova și să îl instaleze Domn, în locul lui Ghika. Lordache a refuzat: *“Cine-aduce oastea-n țară, de blestemul țării moară !”*. Până la urmă, în naivitatea lui, se lasă convins de Ghika să revină în Moldova, unde domnitorul pune să fie decapitat, după ce îl primise la Iași cu mare cinste¹⁰⁰).

-**Grigoraș**, fiul lui Manolache, primul care ia numele de Epureanu. A fost vel-spătar și a avut-o ca soție pe Marița, născută Caragea¹⁰¹.

-**lordache Epureanu**, nepotul lui Grigoraș, mare-vornic, căsătorit prima dată cu o Callimachi și a doua oară cu o Samurcaș¹⁰².

-**Emanoil (Manolache) Kostake-Epureanu**¹⁰³ (1824-1880, născut la Bârlad), fiul lui lordache Epureanu. A fost membru al Adunării ad-hoc a Moldovei, în 1857; președinte al Consiliului sub Cuza-vodă; președinte al Adunării Constituante din 1866; de mai multe ori ministru și prim-ministru (în perioada aprilie-decembrie 1870, a condus un guvern de debutanți, așa-zisa *“Cloșcă cu pui”*, în timpul “revoluției” de la Ploiești; al doilea său mandat s-a desfășurat în perioada aprilie-iulie 1876). Mai întâi conservator, semnatar al *“Petiției de la Iași”* (2 mai 1871) și Ministru de Justiție, se îndepărtează apoi de Lascăr Catargiu și, în ianuarie 1875, se află în fruntea *“independentilor de dreapta”*, pentru ca ulterior să se apropie

de liberali și să fie membru al “*Coaliției de la Mazar-Pașa*” (actul de naștere al Partidului Național Liberal, semnat în casa englezului Lakeman, poreclit și *Mazar-Pașa*). Se retrage din Parlament în urma votării de către conservatori a Convenției comerciale cu Austro-Ungaria și a concesiilor pentru linia Ploiești-Predeal. Liberalii câștigând alegerile, este ales senator de Tutova; devine apoi Ministrul Lucrărilor Publice, după care ajunge, în 1876, Prim-ministru și Ministru la Comerț, Industrie și Lucrări Publice. Fiind un moderat, se vede tot mai izolat în partid. Simțindu-se ca un “*orfan*” în camera dominată de “*roșii*” (liberalii radicali), demisionează din funcția de Prim-ministru, primind elogiile lui Ion Brătianu, cel care îi urma în această demnitate (iată un fragment dintr-o cuvântare a lui Epureanu, ținută în Cameră: “*Mie permiteți-mi a mă considera mai mult ca un copil orfan între d-voastră.*”). Kostake-Epureanu se distanțează de liberalii radicali (aripa Rosetti-Brătianu), alături de Mihail Kogălniceanu, Vernescu, Blaremburg, Grădișteanu, Pake Protopopescu și alții. Combate Convenția cu Rusia, pentru trecerea trupelor acesteia prin țară, spre frontul din sudul Dunării: “*Și încă o dată vă spun că concluziunea aci este că nici Convențiunea de față nu poate să ne dea speranță că va fi cea din urmă încălcare a teritoriului nostru.*” Manolache a fost un distins orator și a fost căsătorit cu Maria Sturdza¹⁰⁴. Felul independent în care acționează Manolache Kostake-Epureanu față de facțiunile aflate în lupta politică la sfârșitul secolului al XIX-lea, oroarea lui de înregimentare și ruso-fobia ni-l readuc în minte pe înaintașul său, Lupul Costache.

Ramura **Pătrășcan** îi are ca reprezentanți pe :

-**Matei Kostaki**, zis “*Petrașcanu*”, nepotul lui Lupu Costache. Postelnic, căsătorit cu Ruxandra, născută Miclescu¹⁰⁵.

-**Iorgu**, fiul lui Matei Kostaki. Zis “*Stoeșescu*”, a fost căsătorit cu Catinca, născută Sturdza¹⁰⁶.

Ramura **Talpan**:

-**Constantin**, zis “*Talpan*”. Mare-vornic, căsătorit cu o Rosetti¹⁰⁷.

Din linia **Negel** se disting:

-**Constantin Costache**, fiul lui Vasile Costache. Căsătorit cu Catrina, fiica vornicului lordache Roset. Poreclit “*Negel*”, din cauza unui neg pe care îl avea pe nas. La 1707, în timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai-vodă Racoviță este vel-comis¹⁰⁸ și domnitorul îl trimite, ca sol al său, în Muntenia, la nunta unuia dintre băieții lui Constantin-vodă Brâncoveanu, cu fiica unui boier moldovean, Ilie Cantacuzino¹⁰⁹. Constantin Costache ocupă aceeași dregătorie de mare-comis și în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, la 1711¹¹⁰. În 1712, în timpul celei de-a doua domnii a lui Nicolae-vodă Mavrocordat, este stolnic mare¹¹¹; domnul îl însărcinează cu îndeplinirea poruncii venite de la Poartă, de a curăța Prutul de copaci și crengi¹¹². În 1716, vine pentru a treia oară la domnie, Mihai Racoviță, iar Constantin Costache este vel-vistiernic¹¹³ și domnul îl trimite, împreună cu vel-banul Macriiu, să adune două-trei mii de tătari, pentru a-i folosi împotriva austrieșilor din Cetatea Neamțului. Vistiernicul nu apucă să-i mai spună lui Racoviță de venirea tătarilor, fiindcă

austriei ajunseseră deja la Iași. Costache se ascunde în stuh¹¹⁴. După victoria turcilor și izgonirea austrieilor, domnul îi trimite pe Constantin Costache vistiernicul și pe Luca biv-vistiernicul în Bugeac, pentru a-i elibera pe robii luați de tătari din Moldova¹¹⁵. Casele domnești arzând, Mihai-vodă Racoviță se mută în două case alăturate, cele ale biv-spătarului Ioan Păladi și cele ale lui Constantin Costache, acum vel-spătar¹¹⁶. După mazilirea lui Racoviță, C. Costache este pus, la 26 septembrie 1726, caimacam, împreună cu vel-banul Sandu Sturdza¹¹⁷ și amândoi îl vor întâmpina pe noul domn, Grigore-vodă Ghika. La acest domn, Constantin Costache este hatman; plănuiește, împreună cu neamurile sale (stolnicul lordache Costache, fiul lui Lupu; paharnicul Gavril Costache; stolnicul Toader Costache), cu vel-vornicul Ioan Păladi și fiul acestuia, vel-banul Toader și cu spătarul lordache Cantacuzino să fugă în Bugeac și să-și aleagă domn dintre ei. Sunt însă arestați cu toții; lordache Costache este decapitat, ceilalți sunt închiși o vreme, apoi eliberați¹¹⁸. La mazilirea lui Grigore Ghica, în 1733, C. Costache, acum vel-logofăt, este din nou caimacam, împreună cu Constantin Ruset, vel-vornic¹¹⁹. În același an, începe domnia lui Constantin-vodă Mavrocordat, la care Constantin Costache continuă să fie vel-logofăt. Aceeași dregătorie o va ocupa și în timpul celei de-a doua domnii a lui Grigore Ghica, până când, la 29 februarie 1737, moare în urma unui atac de apoplexie¹²⁰ (anterior ceruse, din pocăință, să nu fie îngropat în biserica Mitropoliei, ci afară, lângă ușa). Iscusit și influent, indispensabil aproape tuturor domnitorilor contemporani cu el, Constantin Costache este emblematic pentru acea boierime română care a fost, așa cum frumos scria Ștefan D. Grecianu, *“brațul și sufletul țării noastre”*¹²¹. De aceea, voi oferi, în continuare, un citat ceva mai amplu din același Ion Neculce care, cu toată aversiunea față de Costăchești, pe care nu și-o ascunde pe toată întinderea cronicii sale, nu poate ca, la moartea lui Constantin Costache, să nu îi recunoască acestuia și calitățile: *“Atuncea să tâmplasă Costantin Costachie Gavriliți, ce să poriclé Negel, c-avè un negel în nasu din naștere, cari era logofātu mare și era cu zlotăria la Suceavă. Și mergând la mănăstire la Suceviți, sosind într-o simbătă sara la mănăstire, în 28 di dzâli a lui feurar, au șădzut cu igumănul și cu alți mazâli la masă, de-au mâncat bini sara, iar când au fost dispre dzuă, s-au sculat să margă la biserică duminică dimineața. Și n-au apucat să agiungă în biserică, și l-au și lovit o amețală, de-au cădzut gios în mijlocul mănăstirii. Și luându-l ficioii în brață, de-bè l-au dus pân’ la chilie, și peste un ceas au și murit.*

Apoi l-au adus slugile la leș, și i-au ieșitu vodă înainte și cu toată boierimea, și l-au îngropat la mitropolii, afară lângă ușa bisericii, c-așé au poftit el, să nu-l îngroape în biserică. Și mari cinste i-au făcut la îngropare, și mai mulți oameni străga <<Dumnezău să-l ierte>> dicât <<să nu-l ierte>>. Că măcaru că era om mâniaș și zavisnic asupra unora, după cum îs pizmătari neamul Gavrilițăștilor, dar avé și unili lucruri bune. Că era om și harnicu, nici mitarnic sau lacom, și era și om libovnicu, ospătători. Dragă-i era cinstea și mai aleasă decât toati era cè mai bună, că să pune tari în prici cu domnii și cu alții pentru țară. Sta di să price, ca să nu o jăcuiască. Pentru acee nărodul mai mult străga <<Dumnezău să-l ierte>>. Și noă încă ni să cade, celor ce om citi, di vremi că sta pentru țară cu bini, să dzăcim <<Dumnezău să-l ierte>>. Că boierul cari stă cu bine pentru țară di

*spuni, macar de-ar vini și la primejdia vieții, i să cade de la ace țară și di la peminteni a-i da mai multă cinste di laudă decât de hulă. Făcutu-i-au și giupâneasa lui, unde l-au îngropat, mormânt di piatră frumos, ca să rămâie di pomeniri.*¹²². Trebuie să fi fost un personaj cu totul excepțional acest Constantin Costache, dacă un mare adversar al familiei sale îi scrie un necrolog atât de emoționant !

-**Veniamin Kostaki** (1768-1846), strănepotul lui Constantin Costache. Mitropolit al Moldovei și Sucevei (între 1803 și 1808; apoi, din 1812 până în 1842), "*cel mai înalt prelat al bisericeii noastre*"¹²³, în secolul al XIX-lea. Om de cultură, el a înființat, în 1805, tipografia de la Mănăstirea Neamțului (unde și-a tipărit și propriile traduceri; acolo există un tablou al său de tinerețe, dinainte de a se călugări), Seminarul de la Socola (în 1803) și multe alte școli.

Ctitoriile sale se regăsesc, desigur, și în domeniul bisericesc: la Mănăstirea Secu a construit, în anul 1823, pe latura de NE, biserica *Sfântul Nicolae*, ridicată de călugării mănăstirii, având o turlă înaltă pe naos și fiind zidită pe temelia vechii biserici de lemn de la 1785, care fusese mistuită de foc. A mai construit aici, pe locul vechii sihăstriei a lui Zosim, biserica *Bogoslovul*, cu hramul *Nașterea lui Ioan Botezătorul*, sfințită în 1832, care este ridicată din zid de piatră și cărămidă, cu pridvor deschis, spre deosebire de vechea biserică. În anul 1824, reface Mănăstirea Sihăstria, după ce fusese arsă de turci, în 1821. La Mănăstirea Agapia ctitorește, pe latura sudică, Paraclisul cu hramul *Nașterea Maicii Domnului*. Un tablou votiv al său se află în pridvorul Bisericii *Trei Ierarhi*, din Iași, alături de cele ale mitropoliților Varlaam, Dosoftei și Iosif Nanicescu. Tot Mitropolitul Veniamin Kostaki este cel care a fost inițiatorul construcției Catedralei Mitropolitane din capitala Moldovei unde își are, de altfel, și mormântul, lângă Moaștele Sfintei Cuvioase Parascheva. La bătrânețe, Veniamin a demisionat din funcția de Mitropolit și s-a retras în pustnicie la Mănăstirea Slatina, unde s-a și stins.

Veniamin Kostaki nu a fost numai un înalt cleric, ci și un om preocupat de frământările politice ale vremii. Între 1 ianuarie 1807 și 26 iulie 1812 a fost caimacam al Moldovei, împreună cu mai mulți boieri (aceasta este cea mai lungă căimăcămie din istoria Moldovei !). Cea de-a doua sa căimăcămie s-a desfășurat între 29 martie 1821 și mai 1821. Mitropolitul Moldovei a fost și un adept fervent al Eteriei. El a sfințit, la biserica *Trei Ierarhi*, steagul organizației grecești și l-a binecuvântat pe prințul Alexandru Ipsilanti, pe care îl vedea, la 1821, ca pe un eliberator¹²⁴. Această atitudine l-a ajutat pe Mitropolit să obțină anularea anatemei aruncate de Țarul Petru cel Mare asupra familiei lui Lupu Costache¹²⁵.

Iată ce scria istoricul francez Edgar Quinet la moartea fostului mitropolit al Moldovei: "*Suflet de o castitate îngerească, frumos și plin de maiestate, cum n' am văzut alt bătrân în viața mea. Când mitropolitul Veniamin, îmbrăcat în splendoarea bisericeii sale orientale, se înfățișa îmbrăcat cu vestmintele cele aurite, cu pletele-i de zăpadă și în valuri pe umeri, poporul vedea într'ânsul pe însuși sfântul patron al Moldovei*"¹²⁶. În încheiere, un fragment din testamentul lui Veniamin Kostaki; vorbe care exprimă un crez de o viață: "*Toate mijloacele câte împrejurările m-au înlesnit, le-am întrebuițat spre ridicarea nației...*".

Ramura Boldur-Lătescu:

-**lordache Kostaki Lătescu-Boldur**, stră-stră-stră-nepotul lui Lupu Costache. S-a născut în 1798, la moșia Hudeștii Mari, din ținutul Dorohoi, ca fiu al armașului Ioniță Costache și al Zoitei Crupenski, descendentă a Movileștilor și rudă cu familia Cuza. A urmat Școala de cadeți din Petersburg și Theresianum-ul, școli militare unde aveau acces numai vlăstarele aristocrației. A fost agă, vornic de Țara de Sus, polcovnic, comandant al Divizionului de cavalerie de la Iași (în 1830), mare-hatman, mare-vornic, inspector general al miliției Moldovei și s-a ocupat de educarea corespunzătoare și de bunăstarea militarilor. La inițiativa sa ia ființă, în decembrie 1856, Școala Militară din Iași. A fost căsătorit cu o Rosetti, apoi cu o Balș. Numele de *Lătescu* provine de la una dintre moșiile familiei, Lăteștii¹²⁷ (numele ar putea fi denaturat din Lănțești; iar moșia ar putea fi cea primită, de către Sima Boldur, de la Ștefan cel Mare, după ce acesta îi învinsese acolo pe polonezi, în 1497; actualmente moșia se află pe teritoriul Republicii Moldova)¹²⁸. Testamentul hatmanului lordache, care a murit la 9 februarie 1857, este foarte interesant, atât ca sursă genealogică (prin enumerarea copiilor care îl moștenesc), cât și pentru faptul că oferă informații în legătură cu averea imensă deținută de el la momentul respectiv (avere care, de altfel, s-a risipit foarte repede, în decurs de numai o generație: după 40-50 de ani, moșia de cca 30000 ha a ajuns în proprietatea unui fost arendaș, de origine armenească)¹²⁹. Lordache Kostaki Boldur-Lătescu a înființat la Hudești o Școală Costăchească, care a funcționat inițial ca școală de dascăli, și a fost autorul a numeroase acte de caritate față de țărani de pe moșiile sale. Ion Ionescu de la Brad scrie, despre el, în *Agricultura română în județul Dorohoi: "Proprietarul de la Hudești este considerat omul cel mai drept și mai binevoitor către țărani"*¹³⁰.

Din această linie descind, astăzi, doamna **Manuela Cernat**, critic de film și domnul **Gheorghe (lordache) Boldur-Lătescu**, fost deținut politic, profesor universitar la A.S.E.¹³¹, doctor inginer, specialist în teoria deciziilor economice (întemeietor de școală) și autor al unor importante cărți cu profil memorialistic, dedicate crimelor regimului comunist (*"Genocidul comunist în România"*, în trei volume). D-l Gheorghe Boldur-Lătescu este fiul colonelului de cavalerie, **Ioan Boldur-Lătescu** și al **Marinei Stroici**, descendenta marelui cărturar Luca Stroici, membru al Dietei poloneze, rudă apropiată a Movileștilor și traducătorul în limba română a Rugăciunii Domnești, *Tatăl nostru* (traducerea lui este foarte aproape de forma în care se rostește rugăciunea la ora actuală)¹³².

Multe alte personalități de prim rang au ascendență Costache. Printre acestea, **Grigore Gafencu** (mama sa, Raluca Costachi, era o Costache atât după mamă, din ramura Pătrășcan, cât și după tată, din ramura Talpan)¹³³ și **Nicolae Iorga** (înrudit cu neamul Costăcheștilor prin bunicul său matern, un Arghiropol)¹³⁴. Un fapt inedit este, conform mărturiilor de familie, acela că, prin intermediul rudeniei cu Simeon Movilă, Costăcheștii se înrudesc cu familii nobiliare poloneze și, de departe, cu familia de Bourbon și cu toate marile familii domnitoare ale Europei¹³⁵.

Stema familiei Costache, întocmită conform tradiției de familie pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui de-al XIX-lea¹³⁶, arată astfel: un scut spintecat¹³⁷, pe care se află, în partea superioară, pe fondul smaltului jumătate

roșu, jumătate azur, un vultur căruia nu i se văd ghearele și care are, deasupra capului, o coroană. În partea inferioară, pe fondul smaltului de aur, se găsește o mână cuirasă, ținând în pumn o ramură verde, o spadă și o cruce. Deasupra scutului se află o coroană contală, totul fiind acoperit de o mantie princiară¹³⁸.

Preocupat fiind de istoria familiei Boldur-Costache, am cules informații din diferite surse. În timp, am simțit nevoia unei reorganizări a datelor și a unei comparații între diferitele unghiuri de receptare. Astfel, lucrarea încearcă să atragă atenția asupra unor elemente prea puțin folosite, până acum, în aria demersului istoriografic.

Studiul genealogic, oricât de pasionant, nu poate avea finalitate în sine. El este cu adevărat roditor doar atunci când contribuie în mod semnificativ la îmbogățirea cunoașterii istorice. Filiațiile și înrudirile pot rezolva multe necunoscute și pot clarifica multe dintre abordările istoriografice insuficient fundamentate. Finalitatea ideală a spițelor genealogice este realizarea unui portret cât mai puțin trunchiat al societății din epoca la care ele fac referire. Genealogia are șansa și datoria de a îmbina viziunea sincronică, cu cea diacronică. Lucrarea de față se dorește o încercare în acest sens.

Am urmărit rădăcinile și traseul istoric al uneia dintre cele mai interesante familii ale boierimii moldovene, la studiul căreia îmi propun să revin. Probleme precum continuitatea dintre Boldurești și Costăchești vor provoca și în continuare vii polemici în rândul specialiștilor. Alte elemente, precum rolul jucat de Lupu Costache în 1711, merită o mult mai concentrată atenție. Ceea ce se desprinde cu deosebită claritate este rolul esențial pe care marile familii boierești, prin personalitățile lor de marcă, l-au avut în istoria Moldovei și a Munteniei. Studiul aprofundat și imparțial al istoriei lor, în cadrul căruia genealogia poate avea un aport de primă importanță, va avea ca efect tocmai acea mult căutată facilitare a realizării unui portret cât mai fidel al epocii și societății în care elitele boierești dețineau rolul conducător și, în plus, va înlesni înțelegerea structurilor și factorilor determinanți ai *regimului boieresc* de la noi.

NOTE:

¹ Ștefan D. Grecianu, *Eraldica Română – Actele Armerielor Oficiale*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. LXXIX.

² Constantin C. Giurescu susține, în *Contribuțiuni la Studiul marilor dregători în secolele XIV și XV* (Vălenii-de-Munte, Așezământul de Tipografie și Legătorie de cărți "Datina Românească", 1926, pp. 27-29), că momentul de apariție a dregătoriilor este contemporan apariției statelor românești, și nu ulterior. Punctele de vedere pe care le combate sunt cele ale lui A. D. Xenopol ("Pe când nobleța și voevodul datează din timpurile vechi, de la primele

constituiri ale vieții de Stat la Români, dregătoriile au o origine mult mai nouă, anume ele se înființează destul de târziu după întemeierea Principatelor" - citat de la p. 28) și Nicolae Iorga.

³ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 55-58.

⁴ Vezi Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, Editura Albatros, București, 1999, pp. 5-11 (*Actualitatea genealogiei, în I. Generalități despre studiile genealogice*).

⁵ Ștefan D. Grecianu, *op. cit.*, p. LXX.

⁶ Vezi Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, din *Texte alese din Letopisețul Moldovei*,

Editura pentru Literatură și Artă, 1950, legenda de înobilare a familiei Purice-Movilă, p. 43.

⁷ Octav-George Lecca, *Familiile Boerești Române, istoric și genealogie (după isvoare autentice)*, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, București, MDCCCXCIX, p. 299.

⁸ Paharnicul Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei, amintiri și note contimporane*, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1892, p. 21.

⁹ *Ibidem*, p. 123.

¹⁰ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 62 (în articolul *Grigore Gafencu-Date genealogice*).

¹¹ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 292.

¹² *Ibidem*

¹³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.

¹⁴ Vezi și *Dumbrava roșie*, de Vasile Alecsandri, în *Poezii alese - Legende*, Editura Tineretului, București, 1965, p. 164.

¹⁵ Apud Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Tineretului, București, 1967, pp. 83-84.

¹⁶ *Ibidem*, p. 84.

¹⁷ V. Alecsandri, *op. cit.*, pp. 176-179: <<Vezi litfa ! zice Boldur, stă-nchisă la ocol. / Nu vrea, nu îndrăznește să iasă-n câmp, la gol.>> / <<Vom merge noi la dânșii ! românul domn răspunde [Ștefan cel Mare] / În tabări lănțuite știm noi cum se pătrunde. / Tu, Boldur mare hatman, și tu Coste-paharnic, / Precum se cade vouă, îmi place a fi darnic / Făcându-vă cu mine părtași la zi de fală / În dușmanii Moldovei acu să-ntrați năvală / Cum intră leu-n turme și platoșul în coaste !>> / Pe loc semeții Coste și Boldur, capi de oaste, / S-au dus, s-au pus în fruntea românilor, strigând: / <<La foc, copii !>> și grabnic plecat-au alergând. /.../ Dar Costea și cu Boldur, tovarăși de izbândă, / Ținând în frâu avântul românilor semeți, / Le strigă: <<Stați aice ! toți după cai, la pândă, / Să trageți țintă-n litfe o ploaie de săgeți !>> /.../ Deodată prin oștime o veste au trecut: / <<Herbor sub buzduganul lui Boldur au căzut !>>.

¹⁸ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 292.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 292-293.

Acest preot Ioan (Ion) este considerat de Ion T. Sion primul ascendent sigur al Costăcheștilor (în *Costăcheștii, istorie și genealogie II*, în *Arhiva genealogică*, Anul V / X, Nr. 1-2/ 1998, Editura Academiei Române, p. 252). Preotul Ioan este prima dată menționat într-un zapis de vânzare (Anița, fiica Albului, nepoata preotului, îi vinde o moșie verișoarei sale, Tudosica Jora, născută Costache), posterior morții sale, la 4 martie 1665. Ioan era, se pare, răzeș originar din Umbrăreștii Tecucului (p. 253) și nicidecum fiul lui Andrușco Boldur.

²⁰ Paharnicul Constantin Sion, *op. cit.*, p. 21.

²¹ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 293.

²² Ion T. Sion, *loc. cit.*, pp. 256-270.

²³ Printre aceștia, Ștefan S. Gorovei și Ion T. Sion.

²⁴ Informații obținute prin bunăvoința domnului prof. univ. dr. Gheorghe Boldur-Lătescu, descendent direct din Gavrilă și Lupu Costachi. Adeptul tradiției este și colonelul Ilie Culișniuc Olaru, un pasionat cercetător al Costăcheștilor.

²⁵ Spiță considerată de Ion T. Sion, în studiul citat, drept o exagerare a lui lordache Mălinescu, din 1842, spre slăvirea Mitropolitului Veniamin Kostaki (opinie în linia lui Gheorghe Ghibănescu) - p. 252.

²⁶ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 62 (vezi și variantele diferite ale unor N. Stoicescu, Ștefan S. Gorovei, F. Bartsch, Elena Diaconu-Monu).

²⁷ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 293.

²⁸ C. A. Stoide, *Izvodul Costăchesc*, extras din culegerea *Studii și articole de istorie*, vol. VI, Societatea de Științe Istorice și Filologice din R.P.R., București, 1964, p. 12.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace...* din *Opere alese*, Editura Tineretului, București, 1966, p. 198.

³¹ *Ibidem*, p. 207.

³² C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 10.

³³ *Ibidem*.

- ³⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, Iași, 1912, pp. 115-121.
- ³⁵ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 10.
- ³⁶ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Editura pentru Literatură, 1963, p. 58.
- ³⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 66.
- ³⁸ Lucru contrazis de porțiunea favorabilă Costăcheștilor, din *Letopiseșul* lui Nicolae Costin.
- ³⁹ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 11.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 82.
- ⁴² C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 12.
- ⁴³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 91.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 95.
- ⁴⁵ Apud Ion Neculce, *op. cit.*, p. 95.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 96.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 98.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 102.
- ⁴⁹ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 13.
- ⁵⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 108.
- ⁵¹ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 62.
- ⁵² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 109.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 293.
- ⁵⁵ De aceea, poate, există o lacună în ceea ce-l privește în așa-zisul *Izvod Costăchesc* (vezi C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 41).
- ⁵⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, pp. 118-121.
- ⁵⁷ *Ibidem*, pp. 130-131.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 145.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 168.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 174.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 178.
- ⁶² Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 293.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 13.
- ⁶⁵ *Ibidem*.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 40.
- ⁶⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 128.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 129.
- ⁶⁹ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 13.
- ⁷⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 159.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 185.
- ⁷² *Ibidem*, p. 191.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 195.
- ⁷⁴ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 13.
- ⁷⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 200.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 223.
- ⁷⁷ Vezi și *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir.
- ⁷⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 243.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 254.
- ⁸⁰ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 15.
- ⁸¹ Pah. C. Sion, *op. cit.*, p. 22.
- Este, totuși, greu de crezut că, în 1711, Lupul Costache ar fi fost încercat de niște sentimente patriotice prea puțin cristalizate la acea epocă, în care la noi era funcțional încă un sistem diferit de valori, cel al unei societăți aristocratice.
- ⁸² *Ibidem*, p. 23.
- ⁸³ Ion Neculce, *op. cit.*, pp. 288-289.
- ⁸⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 290.
- ⁸⁵ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 34.
- ⁸⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 290.
- ⁸⁷ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 34.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 16.
- ⁸⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 322.
- ⁹⁰ *Ibidem*, p. 297.
- ⁹¹ *Ibidem*, p. 307.
- ⁹² *Ibidem*, p. 309.
- ⁹³ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 295.
- ⁹⁴ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 34.
- ⁹⁵ C. A. Stoide, *op. cit.*, pp. 40-43.
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 39.
- ⁹⁷ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 62.
- ⁹⁸ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 295.
- ⁹⁹ *Ibidem*, p. 296.
- ¹⁰⁰ Informații primite de la d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹⁰¹ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 295.
- ¹⁰² *Ibidem*, p. 296.
- ¹⁰³ Vezi și Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*.
- ¹⁰⁴ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 296.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 298.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*..
- ¹⁰⁷ *Ibidem*.
- ¹⁰⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 200.
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 201.
- ¹¹⁰ *Ibidem*, p. 223.
- ¹¹¹ *Ibidem*, p. 291.
- ¹¹² *Ibidem*, p. 301.
- ¹¹³ *Ibidem*, p. 308.
- ¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 311-312.
- ¹¹⁵ *Ibidem*, p. 319.
- ¹¹⁶ *Ibidem*, p. 326.

- ¹¹⁷ *Ibidem*, p. 330.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, pp. 339-340.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, p. 347.
- ¹²⁰ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 297.
- ¹²¹ Ștefan D. Grecianu, *op. cit.*, p. LXXVIII.
- ¹²² Apud Ion Neculce, *op. cit.*, pp. 368-369.
- ¹²³ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 298.
- ¹²⁴ Petre P. Panaitescu, *Istoria românilor*, Editura didactică și pedagogică, București, 1990, p. 258.
- ¹²⁵ Pah. C. Sion, *op. cit.*, p. 23.
- ¹²⁶ Apud Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 298.
- ¹²⁷ *Ibidem*.
În *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, București, 1956, este citat satul Lățești, din comuna Schiveni, raionul Murgeni, regiunea Iași.
- ¹²⁸ Informații oferite de către d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹²⁹ Informații oferite de către d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹³⁰ Colonel (r) Ilie Culișniuc, *Hatmanul Iordache Costache Lătescu*, în *Revista de istorie militară*.
- ¹³¹ Informații obținute de la doamna Profira Stoicescu.
- ¹³² Date obținute de la d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹³³ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, pp. 61-63.
- ¹³⁴ *Ibidem*, pp. 84-85.
- ¹³⁵ Informații primite de la d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹³⁶ Informații primite de la d-l Gh. Boldur-Lătescu.
- ¹³⁷ Vezi Ștefan D. Grecianu, *op. cit.*, p. 191.
- ¹³⁸ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 299.

***Secțiunea de
Istorie modernă***

Circulația cărții franceze în mediul aulic est-central european: Montesquieu, Rousseau, Voltaire

Mihaela PARASCHIV

Oana VELICIU

Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Filosofie

Reconstituirea atmosferei culturale a spațiului est-central european în perioada luminilor își găsește suport în studiul fondului de carte existent în bibliotecile publice și particulare identificate în această zonă. Ne-au interesat în mod special colecțiile de carte, localizate în perimetrul de convergență maghiaro-român, aparținând conților Csáki Istvan, Vörös Ferenc și de Rewicz. Interesul relativ scăzut al cercetătorilor pentru acest aspect al studiului istoric și importanța pe care acesta o are asupra înțelegerii societății în relația ei cu cartea ca multiplicator al ideilor novatoare ne-a determinat să abordăm această temă. Relevanța acestui studiu constă în posibilitatea conturării unui profil spiritual, a unei identități culturale pentru colecționarul maghiar al secolului al XVIII-lea. Care erau preferințele livrești, care erau centrele de procurare a cărții, cum se prezenta drumul acestor cărți de la creator la receptor, care era modelul cultural european vizat, toate acestea își găsesc răspunsul prin analiza directă a cărții achiziționate de acești bibliofili. O parte a fondului de carte existent în bibliotecile particulare mai sus menționate se găsește în prezent în biblioteca municipală din Arad care se organizează pentru prima dată în 1883.

Din acest patrimoniu, cele mai numeroase și mai semnificative ca valoare culturală sunt cărțile franceze de factură luministă, care se încheagă într-o impresionantă colecție de secol XVIII. Acest fond a constituit obiectul unui studiu efectuat în anul 1917 de profesorul Eckhardt Sandor, intitulat „Cărțile franceze ale Palatului Cultural din Arad”. Acesta stabilește proveniența fondului, precizând că a aparținut unei familii nobile, familia de Csáki cu puternice tradiții culturale, receptivă la gândirea luministă. Fondul de carte franceză cuprinde 3800 de titluri în aproximativ 5000 de exemplare; din acestea patru sunt din secolul al XVI-lea, aproximativ 100 din secolul al XVII-lea, circa 3600 din secolul al XVIII-lea (pentru secolul al XVIII-lea se adaugă și primul deceniu al secolului XIX-lea când materialul se multiplică sistematic) și 100 din epoca modernă¹.

Se pare că avem de-a face cu o bibliotecă moșierească maghiară, tipică secolului al XVIII-lea, în cadrul căreia aparițiile ulterioare sunt întâmplătoare, adăugate prin achiziții nesistematice.

Valoarea acestui fond constă nu atât în edițiile rare, ci mai ales în aceea că

sunt aproape complete, reprezentând un tot unitar care acoperă toate ramurile literaturii de secol XVIII începând cu traduceri din autori greci și latini, gramatici, dicționare, literatură publicistică de model englez, dramaturgie².

Cel mai bine reprezentată este literatura de roman și basmul, gen îndrăgit al secolului al XVIII-lea, în timp ce operele în versuri dețin o pondere mai redusă. Cea mai semnificativă parte o reprezintă colecțiile aproape complete ale literaturii luminate care oglindesc gândirea contemporană, dovedind astfel solida cultură europeană a colecționarului.

Există aici operele complete ale lui Voltaire, printre ele numeroase ediții princeps, de exemplu prima ediție a lui *Zadig*, când mai avea titlul de *Memnon*, una dintre cele mai frumoase ediții din *Candide*, edițiile princeps *L'homme aux quarante ecus*, *Pot Pourri*, *Examen important de Milord Bolingbroke*, *La Bible enfin expliquée*, și alte pamflete în primă ediție, sau numeroase alte lucrări împotriva sau de partea lui Voltaire. Cele mai frumoase sunt edițiile lucrărilor lui Rousseau. Există cele mai vechi ediții complete sau chiar primele ediții din *Lettre à D'Alembert*, *Emile*, *Contract social*, *Confessions* și multe alte lucrări mai mărunte în ediții princeps. Există și *Encyclopédie* sau operele filosofice ale lui Diderot, Maupertuis, La Mettrie, Helvétius, Buffon, D'Holbach, Condillac³.

Alături de acestea avem literatura antifilosofică, literatura de economie politică (reprezentată de Condorcet și Mirabeau), literatura istorică (deosebit de bogată surprinsă în lucrările fundamentale ale lui Voltaire, aproape toate în ediții princeps), literatura de manifeste politice, memorii de călătorie.

Diversitatea genurilor ilustrate de acest fond indică interesele multilaterale cultivate de intelectualul secolului al XVIII-lea, mai ales a celui din centrul și sud-estul Europei, care urmărește prin achiziționarea cărților publicate în Apus să formeze o bibliotecă capabilă să concureze cu marile biblioteci din vestul Europei, contribuind la integrarea în vasta arie culturală europeană.

Cărțile franceze, deși au fost tipărite la Paris, Amsterdam, Köln, Frankfurt, Berlin, Haga, au fost achiziționate în mare majoritate la Viena, care reprezenta centrul de răspândire a curentului luminașt în Imperiul Habsburgic. Alături de colegii lor din centrele amintite, tipograful vienez Graeggner, Gay, Kuzböck, Schrämbohl și alții dar mai ales Trattner și Ghelen produceau multe tipărituri în limba franceză ce erau răspândite și în Ungaria. Cărțile erau procurate și de la Budapesta, dar și acestea erau tot de proveniență vieneză. Un amănunt interesant ar fi faptul că un număr important de cărți interzise, cuprinse în *Catalogum librorum prohibitorum*, au pătruns în colecțiile bibliofililor maghiari, contele Csáki achiziționându-le prin intermediul comercianților Kesmarki⁴. Aceste opere interzise erau în marea lor majoritate antiteologale și antistatale, putând fi regăsite în biblioteca oricărui reformator francez.

Cărțile nu soseau legate, legarea lor era executată la Lőcse, la atelierele firmei Kollar și Höfer sau Homona. Se practicau două tipuri de legături și anume legătura în hârtie albastră și legătura franțuzească, adică în piele aurită. Tarifele practicate erau de 50 crețari pentru legarea cărților în piele cu vignete albastre și roz și aurituri modeste, iar legătura în hârtie albastră, destul de des întâlnită în biblioteca din Arad costa 20 de crețari⁵.

Apar foarte multe colligate. Acestea presupun legarea în același volum a mai multor opere ce pot aparține unor autori și pot fi editate în ani diferiți. Un astfel de exemplar este volumul ce cuprinde operele *Le Reformateur*, editată în 1757, *Le Reformateur. Reforme*, din același an, ambele editate la Paris și *Le Genie de Montesquieu*, editată la Amsterdam în 1760.

Relevant, pentru comerțul de carte din acea vreme, este inventarul menționat într-o scrisoare a administratorului Doleviczeny către contele Csáki. Inventarul cuprinde cărțile legate și trimise contelui, care cu excepția a trei titluri sunt cărți franceze și se găsesc cu exactitate în biblioteca arădeană⁶.

Am considerat că este necesar să facem și câteva precizări de natură biografică referitoare la cei care s-au preocupat de achiziționarea acestor cărți și anume contele Csáki Istvan și soția sa Julia. Csáki Istvan face parte din familia de moșieri de Szepes, fiind unicul moștenitor al domeniului de la Illésfalu. Acesta își face studiile la colegiul Theresianum de la Viena, unde sub îndrumarea iezuiților învață temeinic limba franceză. După părăsirea Vienei ajunge la Bratislava pentru ca mai târziu să se stabilească la Homona. Curând o va cunoaște pe Lulia Erdödy care îi va deveni soție. Julia Erdödy era educată în spirit german deși urmase același colegiu, Theresianum. La aceasta se va adăuga însă influența franceză a vremii; ea va fi cea care colecționează cartea franceză aflată acum la biblioteca din Arad. În castelul de la Homona ea va organiza întruniri ale elitei nobiliare maghiare din împrejurimi, după modelul faimoaselor saloane pariziene ale doamnei du Deffand și ale doamnei du Tencin. Discuțiile se axau de cele mai multe ori pe teme de dogmă religioasă. Opoziția ei față de instituția Bisericii reiese și din studierea adnotărilor făcute de tânăra contesă pe marginea scrisorilor Doamnei de Pompadour, trădând adeziunea doamnei Csáki la ideile luministe care circulau în acea perioadă. Pasajele subliniate dezbat rolul preoților care trebuie să se roage lui Dumnezeu și nu să guverneze oamenii, să cultive toleranța și înțelegerea, evitând transformarea lor într-o castă de persecutori⁷.

Aceeași dorință de racordare la structurile moderne ale societății apusene i-a determinat pe soții Csáki să construiască pe domeniul de la Illésfalu un parc englezesc de modă franceză, denumit simbolic – „Noul Sans-Souci”. Parcul reflectă o civilizație, un aspect revelator pentru mentalitatea secolului, un transfer de preocupări spre Europa est-centrală⁸.

Interesant de urmărit este istoricul bibliotecii ale cărei începuturi stau sub auspiciile prezenței tânărului Csáki Istvan la Viena (1759-1761). Din 1777 se păstrează o *Specificatio Librorum*, indicând cărțile franceze colectate la Homona de familia Csáki. Alte inventare sunt realizate în 1790, 1792, 1805 și 1807⁹. Sumele mari cerute de înzestrarea bibliotecii cu titluri noi nu au mai putut fi achitate datorită încurcăturilor financiare ale contelui. Dacă până în 1808, numărul cărților franceze atingea 5000 de volume, la care se adaugă și titluri în limba maghiară și germană, între 1808 și 1824 sunt achiziționate doar 10 cărți franceze majoritatea lucrări de politică.

După 1820, se poate constata un declin al importanței culturii franceze în Imperiul Habsburgic. Cărțile franceze cedează locul literaturii germane de factură naționalistă, iar Parisul încetează a mai fi un focar al culturii europene.

Dificultățile economice ale familiei nobiliare de la Illesfalu duce la înstrăinarea bibliotecii, aceasta fiind cumpărată în întregime în 1808 de către Atzel Péter împroprietărit la Șicula- Ineu, în apropiere de Arad . Acesta achiziționează și câteva sute de volume din biblioteca lui Vörös Ferenc, completând colecția lui Csáki. Rolul bibliotecii de multiplicator al culturii se diminuează drastic, singurii care au acces la carte fiind membrii familiei Atzel.

Din fericire acest fond prețios nu s-a pierdut, el fiind donat de urmașii familiei Bibliotecii Gimnaziului Superior Regal din Arad, de unde vor ajunge ulterior în rafturile Bibliotecii din Arad, înființată în 1883.

Criza de conștiință înstăpânită în apusul Europei nu putea să nu contamineze și spațiul central și estic dominat de Imperiul Habsburgic, unde elitele sunt animate de o permanentă căutare de modele. Începând din 1760, aristocrația maghiară îi citea pe filosofi francezi în original și suferea din plin influența culturii franceze în timp ce la Viena se instalase un adevărat cult pentru limba și produsele spirituale franceze. Reperul cultural fusese ales, răspunsurile proprii neîntârziind să își facă apariția.

Biblioteca contelui Csáki și inventarul său impresionant de carte franceză de secol XVIII nu este un caz singular. Biblioteca contelui Szataray care includea 5000 de cărți franceze din 8500 și colecția familiei Hedervary cu 6000 de exemplare dintr-un total de 15000¹⁰ întregesc profilul elitei intelectuale maghiare. Aceasta caută prin aprofundarea exemplului francez o cale de recuperare a distanței ce separă cele două arii de civilizație-apuseană și central-est europeană. Nevoia tot mai acută a schimbării se încadrează la nivel practic, în acest spațiu, în programul reformativ propus de ideologia despotismului luminat. Însă ușoara liberalizare cultivată de despoții luminați habsburgi permite doar aristocrației și oarecum burgheziei de la oraș să-și însușească o cultură cu adevărat modernă și europeană. Piedicile în calea contactelor, a influențelor externe pentru aceste categorii sunt din ce în ce mai reduse.

Dimensiunile tentațiilor luminate, așa cum se desprind ele din consistența și unitatea fondului de carte franceză din biblioteca de la Homona, pot fi estimate printr-o cercetare atentă a acestui ansamblu. Informația de natură istorică furnizată de fiecare carte în parte, nu poate fi scoasă la iveală decât prin îmbinarea unei metodologii istoriografice cu una bibliologică. Consemnarea detaliilor ce țin de „materialitatea” cărții - tehnica de producere, de tipărire, locul editării, proprietarul editurii sau tipografiei, anul și numărul ediției, ștampile, însemnări manuscrise și multe altele - trebuie să se îmbine cu analiza comparativă, interpretativă a istoricului. Din conlucrarea acestora vor rezulta date privind rețeaua de circulație a cărții, contactele culturale, nivelul de civilizație, categoria receptoare, istoria unei anumite epoci. Aceasta presupune o muncă prodigioasă, dar și un rezultat pe măsură. Economia acestei lucrări ne-a determinat să surprindem chiar cele mai reprezentative elemente ale fondului de carte a contelui Csáki, pentru a extrage informația esențială, lăsând cercetarea întregului patrimoniu livresc unei viitoare lucrări de mai mare amploare.

Astfel că cele mai însemnate prezențe care se impun în ansamblul bibliotecii luminate sunt : Montesquieu, Rousseau și Voltaire.

Cel a cărui operă se găsește aproape în întregime în Biblioteca Județeană din Arad este Charles de Secondat, baron de La Brède și de Montesquieu, primul mare gânditor și scriitor francez al secolului luminilor. Acesta se remarcă ca autor al *Lettres persanes*¹¹, scrisă în 1721, și care se găsește în bibliotecă într-o ediție din 1760, cu prefața autorului și *Le temple de Gnide*.... Lucrarea este o satiră la adresa politicii franceze, a condițiilor social politice, a problematicii ecleziastice și a literaturii, contribuind la pregătirea unei atmosfere ideatice favorabile schimbărilor ce vor fi aduse la suprafață de revoluția franceză. Preocuparea colecționarului față de teoriile expuse în această operă, rezultă și din achiziționarea cărții *Supplement aux Lettres Persanes ou l'on trouve la continuation de l'Histoire des Troglodites*¹², tipărită la Amsterdam, Paris și Pichard în 1782. Ideile social-politice sunt materializate în opera *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence*¹³, scrisă în 1734, în urma unei călătorii prin Europa. Se pare că autorul era familiarizat cu manuscrisul lui Cantemir, *Incrementa atque decrementa aulae otomanicae*. Biblioteca posedă o a doua ediție a lucrării, tipărită la Amsterdam în 1746 de I. Wetstein. Pe foaia de titlu se identifică o semnătură Carolina Seelspayr, una din proprietarii volumului.

O parte apreciabilă din cărțile studiate poartă asemenea însemnări, manuscrite care nu fac decât să ne susțină ipoteza că acești colecționari apelau nu numai la librăriile editurilor, ci și la anticariate pentru înzestrarea bibliotecilor lor. Edițiile rare, cărți care au dispărut demult din circuitul pieței de carte și se află tezaurizate în bibliotecile particulare apusene revin la suprafață prin intermediul acestor anticariate și intră în tinerele colecții de carte din centrul și estul continentului. Am putea emite ipoteze în legătură cu fixarea în spațiu a acestor surse de carte, recurgând la rezonanțele etnice ale numelor proprietarilor care și-au lăsat marca pe aceste cărți. Carolina Seelspayr ne trimite la spațiul frizon, mai ales că editura își are sediul la Amsterdam, în timp ce Charles Sauvaigne care apare pe mai multe cărți, pare să provină din spațiul francez, la fel și Francois Harrach nume identificat pe un volum de Voltaire, editat la Lyon în 1756. Totul indică un efort de achiziție remarcabil și o rigoare în organizarea colecțiilor de carte, demnă de cele mai solide biblioteci apusene.

Cea mai completă ediție Montesquieu este cea apărută la Londra, la Nourse revăzută și considerabil adăugită de autor. Cele trei volume cu format 8° conțin pe lângă operele fundamentale și *L'Eloge de l'Auteur, L'analyse de l'Esprit des Lois par M. D'Alambert, Le Discours prononcé par M. de Montesquieu, lors de sa reception à l'Academie Française*. Primele două volume sunt tipărite în 1772, în timp ce pe cel de-al treilea este înscris anul 1771. Se pare că astfel de neconcordanțe sunt destul de frecvente la cărțile de secol XVIII. La sfârșitul primului volum este anexată o hartă a Europei din 1756, întocmită de Robert de Vaugondy, pe care alături de Buda, Belgrad, Pressbourg, este menționat și orașul Timișoara ca centru reprezentativ al sud-estului european.

Opera *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence* cuprinsă în volumul al III-lea, are numeroase adnotări, referitoare la analiza instituției statale, a importanței legilor, a situației clerului etc.

Aceeași culegere¹⁴, de asemenea revăzută și adăugită de autor, este tipărită

și la Amsterdam și la Leipzig, de editorul *Arkstée* și *Merkus*. Deosebirile între aceste două ediții sunt de mică importanță, cea de-a doua fiind constituită din 5 volume. Tot editura lui *Arkstée* și *Merkus* de la Amsterdam e cea care va tipări și *Le Genie de Montesquieu*¹⁵, în 1760, identificată într-un colligat din trei părți. În anul 1798, precizat pe foaia de titlu ca fiind anul VI (al primei republici franceze), sunt editate la Paris, de către *Plassan*, *Bernard* și *Gregoire*, *Oeuvres Posthumes de Montesquieu*¹⁶, cu mențiunea: “pentru a servi ca supliment la diferite ediții 8° care au apărut până în prezent”. În nota editorilor se precizează că ediția lor *Oeuvres Posthumes...*, conține și operele postume, care au fost închise în biblioteca din Bordeaux și la prietenii săi. O altă colecție postumă, anterioară celei editate la Amsterdam, e cea tipărită la Londra de *Bure*, în 1783, pentru a fi distribuită la Paris.

Noua ediție a operei *Le Petit Porte-Feuille de M. De Montesquieu*¹⁷ tipărită la Amsterdam de *Jean Neaulme* în 1759 și conținând o serie de eseuri și mici piese se regăsește în biblioteca arădeană pentru a completa colecția operei scriitorului luminist.

Se remarcă absența lucrării sale fundamentale *L'esprit des Lois* ca ediție separată și completă, în schimb există un frumos exemplar în 12°- *Observation sur L'esprit des Lois ou l'art de lire ce livre, de l'entendre et d'en juger*¹⁸ semnată de același *Montesquieu* și tipărită de *Pierre Mortier* la Amsterdam, în 1751, la doar trei ani de la apariția *Spiritului legilor*. Editorul motivează apariția acestei lucrări, considerată a fi o broșură a operei menționate, ca fiind menită să faciliteze înțelegerea teoriilor formulate de *Montesquieu*.

Preocupările lui *Montesquieu* se extind și în alte domenii de cercetare. Un exemplu concret este opera *Observation de physique et d'histoire naturelle*¹⁹, tipărită la Paris în 1750 și care este prezentă în fondul francez într-un colligat.

Lucrarea de referință a literaturii științifice de secol XVIII, *Enciclopedia* cu titlul complet *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisoné des Sciences, des Arts et des Métiers, par une société de Gens de Lettres mis en ordre et publié par M. Diderot, et quant à la partie mathématique, par M. D' Alembert*²⁰ se află în posesia bibliotecii într-o ediție din 1781, în 38 de volume, tipărită la *Laussane* și la *Berna*.

Ediția existentă este conform ediției *Pellet*, dar a înregistrat un succes editorial mai mare, fiind cea mai populară ediție a secolului, cum susține editorul, atât datorită modificării formatului în 8°, cât și renunțării la planșele de artă și de meserii.

În avertismentul noilor ediții se menționează că actuala ediție oferă o varietate completă, suplimentele fiind inserate în text la locul cuvenit, s-au refăcut și s-au înlăturat greșelile de cronografie. Ediția este mai săracă în prezentări grafice pentru a micșora prețul volumelor. Tot în acest scop, s-a renunțat și la vignetele decorative. La pagina 104 din primul volum sunt inserate observații ale editorilor, din care rezultă că lucrarea urmând la scurt timp după ediția *Pellet* din Geneva și după ediția din Paris este una dintre cele mai ieftine. Prima pagină conține însemnarea „*De la Bibliotheque Charles Sauvaigne 1795*”.

Peisajul ideologic și literar al secolului luminilor se îmbogățește prin activitatea filosofului francez *Jean Jacques Rousseau* concretizată prin elaborarea unor opere

de rezonanță socială, politică, științifică și beletristică. Lucrările sale se găsesc în biblioteca arădeană în ediții princeps de o inestimabilă valoare, numărul volumelor ridicându-se la 36, cuprinzând 30 de lucrări, scrisori, discursuri, adică 80% din întreaga operă. Aprecierea scrierilor lui Rousseau determină achiziționarea cu asiduitate a cărților sale, chiar și a acelor interzise, cum este cazul volumelor din *Émile ou de l'éducation*²¹ din 1762. Tratatul, deși condamnat de la apariție de către Parlamentul francez, apare în același an în două ediții. Chiar biblioteca arădeană cuprinde două ediții din 1762, una apărută la Amsterdam, tipărită de Jean Neaulme, cu format în 8° iar cea de-a doua la La Haye tot sub supravegherea lui Jean Neaulme, de această dată în format în 4°. Ediția din Amsterdam este considerată ca ediție princeps, deoarece conține un cuvânt înainte al autorului cu referiri la scopul lucrării și are mențiunea foarte interesantă de „*édition non chatrée*”- ediție neciopârțită, scăpată de rigorile cenzurii. Din păcate, aceasta se găsește într-o stare de conservare defectuoasă, legată în piele în 2 volume. Ediția de la La Haye în 3 volume, ultimul lipsind din Biblioteca județeană din Arad, este cenzurată. Totuși, parlamentul francez când condamnă lucrarea Emile se referă la această ediție. O a treia ediție tipărită de această dată la Geneva, în 1780, este de asemenea prezentă în fondul de la Arad.

Tot în ediție princeps este și lucrarea *Lettres écrites de la montaigne*²², din 1764, la Amsterdam, de Marc Michel Rey, constitue o ripostă la acuzațiile aduse tratatului Émile, de procurorul general Tranchin. Atacurile dure ale acestuia vor duce la pierderea calității de cetățean al Genevei. O ediție mai recentă din 1781, tipărită la Geneva, se găsește de asemenea pe rafturile bibliotecii de la Arad.

*Du contract social ou Principes de Droit Politique*²³ este prezent în colecțiile bibliotecii prin ediții ulterioare ediției princeps și totuși contemporane autorului; o ediție Marc Michel Rey, Amsterdam 1772, și o ediție postumă, din 1782, de la Londra, în format în 12°, neobișnuit pentru secolul al XVIII-lea tot fără autor.

Ediția Contractului social din 1762 conține colligate ce constituie ediții princeps și care dovedesc atenția cu care posesorul bibliotecii s-a interesat de opera lui Rousseau adunând tot ce era legat de creația sa. Astfel unul din colligate este extrasul din registrul Parlamentului prin care se condamnă lucrarea *Émile*. Un alt colligat²⁴ conține un *Discurs despre Virtute* tipărit în 1769, într-o notă finală autorul susține că acest discurs făcea parte dintr-o lucrare mai întinsă *Scrisori despre Destrămarea și Restaurarea ordinii legale*, lucrare care nu fusese tipărită încă. Alături de acestea sunt și *Lettres a Christophe de Beaumont*, din 1769. Aceleași scrisori adresate lui Christophe de Beaumont de data aceasta din 1769 și editate sub patronajul lui Marc Michel Rey, specializat de altfel în editarea operei lui Rousseau, se regăsesc într-un alt colligat alături de *Lettres à M. D'Alembert* din 1769, *Discours sur la Vertu* și *Description Abrégée du Gouvernement de Geneve*, realizată pentru a servi articolului Geneva din Enciclopedie; articolele lui Rousseau despre biserica și credința cetățenilor din Geneva vor atrage protestele autorităților, un extras din registrul Venerabilei Companii a Pastorilor și Profesorilor Bisericii și Academiei din Geneva din 10 feb. 1758 ne parvine și nouă prin intermediul aceluiași colligat. *Lettres à M. Rousseau - citoyen de Geneve, de M. D'Alembert* și *La Reine Fantastiques* (poveste) completează această culegere.

Colecționarul a fost preocupat și de achiziționarea unor lucrări mai puțin cunoscute, cum ar fi *Le Testament de J. J. Rousseau*²⁵, apărut în 1771. Anterior Confesiunilor, acesta este de fapt un fals testament, se deschide printr-o ipocrită umilire a autorului continuând prin noi atacuri la adresa sistemelor de guvernământ contemporane. Opera capătă valențele unui adevărat pamflet politic. În 1770, Rousseau termină de scris *Les Confessions*, care, alături de lucrarea menționată anterior, are un caracter autobiografic. Ediția din 1782, de la Geneva, este completată cu *Reveries du Promeneur Solitaire*.

Rousseau jugé de Jean Jacques. Dialogue, terminată cu trei ani înainte de moarte, apare în biblioteca lui Csáki într-o ediție postumă din 1780, scoasă la Londra. Pe foaia de titlu se menționează *D'après le Manuscrit de M. Rousseau laissé entre les mains de M. Brooke Boothby*.

Într-o ediție nouă regăsim *Oeuvres de M. Rousseau de Geneve*, tipărite la Neufchatel în 1764, cu semnătura aceluiași Sauvaigne, întâlnit pe foaia de titlu a Enciclopediei. Este editată în 10 volume, dintre care bibliotecii arădene îi lipsește volumul V. Primul volum cuprinde discursurile ținute la Dijon și la Nancy asupra rolului revitalizării științelor și artelor în purificarea moravurilor, alături de replici ale diverșilor intelectuali. Aceeași lucrare mai beneficiază de o nouă editare, tot sub supravegherea lui M. M. Rey, la Amsterdam din 1769, cu precizarea: "ediție nouă corectată și îmbogățită cu mai multe părți care nu au apărut până acum"²⁶.

Romanul *La Nouvelle Heloise*, roman epistolar care face trecerea între clasicism și romantism, se găsește în bibliotecă, în a doua ediție, încorporată în opera *Lettres des deux amants habitants d'une petite ville au pied des Alps*, tipărită la Amsterdam de M. M. Rey în 1770.

Succesul înregistrat de Noua Eloisă l-a determinat pe editor ca în 1772 să scoată o a treia ediție cu gravuri diferite, semnate de un profesionist al vremii, Gravelot, lucrare care s-a păstrat într-o stare foarte bună. Această ediție diferă de celelalte prin dialogul inserat în prefață, dialog între autor și un partener imaginar, precum și prin *Scrisorile despre noua Eloisă sau Eloisia*, adăugate la sfârșitul romanului²⁷.

Alte opere sunt *Oeuvres diverses*, tipărite la Amsterdam în 1761, unde trei ani mai târziu se publică și *Les pensees de J.J. Rousseau*²⁸. Tot în 1764, de data aceasta la Neufchatel, este adusă la lumină opera *Esprit. Maximes et Principes de M. Jean-Jacques Rousseau de Geneve*. Volumul are o adnotare pe marginea unui paragraf referitor la consecințele negative datorate pierderii echilibrului dintre rațiune și devoțiune²⁹. La trei ani după moartea sa, orașul natal îi dedică o ediție a *Oeuvres posthumes* în 9 volume. Un an mai târziu, apare primul supliment la această colecție *Théâtre et Poésies*, pentru ca în 1789 să fie editat al doilea supliment la colecția *Les Confessions*, ambele editate la Geneva. Tot în 1789 este editată *A l'assemblée nationale* la Paris, coincidând cu izbucnirea revoluției franceze. Prezența operei lui Rousseau în colecția Csáki de la Homona, astăzi în Biblioteca din Arad, este îmbogățită prin achiziționarea *Correspondenței originale și inedite a lui J. J. Rousseau* publicată în 1803 la Paris.

Geniul lui Rousseau s-a manifestat chiar și în muzică. El a scris un *Dictionnaire de musique*. Ediția a doua, tipărită în 1768 de către editura Duchesne,

a fost achiziționată de familia Csáki. Volumul cu un format în 8°, spre deosebire de prima ediție care este în 4°, este bine conservat, întregind fondul de carte Rousseau.

Cel mai bogat reprezentat prin ediții princeps de o mare valoare este François Marie-Arouet, cunoscut sub pseudonimul Voltaire. Peste 60 de opere, semnate de Voltaire, incluzând 53 de titluri, adică un procent de 65 % din totalul scrierilor sale, au fost incluse în biblioteca de la Homona.

Voltaire își începe cariera prin exersarea talentului său în toate speciile poetice, efortul său creator excelând prin *Poème de la Ligue* în 1723, care mai târziu va fi reintitulată *Henriada*. Epopeea regelui tolerant, cum a fost clasată, se regăsește în biblioteca din Arad în edițiile din 1746, 1777, 1801. Ediția din 1746 are o prefață de Marmontel, poemul cu variantele ulterioare primei ediții și un eseu asupra poeziei epice, în timp ce ediția din 1777, tipărită la Paris de către La Porte, se remarcă prin faptul că este o ediție bilingvă, în franceză și latină. Aceași operă se va retipări la Paris, în 1801.

*Fecioara din Orleans*³⁰, poem burlesc îndreptat împotriva religiei și superstiției, a atras condamnarea de către Vatican și trecerea acestuia în Indexul cărților interzise. La Arad se află ediția din 1764, tipărită la Londra, decorată cu frumoase ilustrații și vignete și îmbogățită cu 5 cânturi față de ediția precedentă.

Nu poate fi neglijată substanțiala contribuție a scriitorului luminist la istoriografia universală. *Analele Imperiului*, a trezit interesul contelui maghiar Csáki încă de la apariție, el procurându-și ediția princeps. Lucrarea este de fapt o înșiruire cronologică a regilor Imperiului Roman și ai Franței, în intervalul anilor 742-1347. Un alt exemplu este *Histoire de Charles XII-roi de Suede*, care a existat în fondul francez al bibliotecii. Ceea ce știm însă este că era prezentă într-o ediție din 1730, posibil princeps. Am descoperit o ediție tipărită la Londra în 1769 și o alta la Paris în 1802.

În 1751 Voltaire termină la Berlin *Le siècle de Louis XIV*, un studiu istoric asupra perioadei lui Ludovic al XIV-lea, care se găsește în bibliotecă în două ediții, prima tipărită la Amsterdam, în 1774, în trei volume, revăzută și îmbogățită cu *Precis du Siècle de Louis XV*, iar cea de-a doua la Paris, constând în două volume. Voltaire continuă cercetarea istoriei Franței cu *Siècle de Louis XV*, carte existentă la Arad într-o ediție din 1772, de la Amsterdam, în două volume și *Précis du Siècle de Louis XV*, volum tipărit la Paris. După părăsirea Berlinului, va elabora cea mai ambițioasă lucrare a sa, *Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations et sur les Principaux Faits de l'Histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII*³¹. Doar ultima ediție de la Laussane, din 1780, revăzută, corectată și considerabil îmbogățită – cum se precizează pe foaia de titlu -, ajunge în rafturile bibliotecii maghiare de la Homona.

Preocupările lui Voltaire depășesc granițele Franței, luministul francez fiind, de asemenea autorul lucrării *Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand*³², a cărei ediție princeps intră și în posesia colecționarului maghiar. Primul volum a fost editat în 1759, iar cel de-al doilea în 1764, la Leipzig, sub patronajul lui Jean Frederic Junius. În volumul al doilea, un prim capitol foarte amplu este consacrat campaniei de la Prut, cu denumiri geografice românești, într-o ortografie franceză,

aproape de o pronunțare românească a toponimelor.

Carierea lui Voltaire se întinde și prin activitatea de editor. În „bibliotheca dominialis”, de la Homona se găsește *Examen du Prince de Machiavel, avec Notes Historiques et Politiques*, carte cunoscută în istoria literaturii franceze cu titlul *L'Anti-Machiavel*, operă a lui Frederic al II-lea completată cu mai multe piese noi și originale furnizate de Voltaire. Cele două volume sunt tipărite la La Haye, de Jean Van Duren, în 1741. Ele sunt prefațate de Amelot, traducătorul francez al *Principelui Machiavel* și urmate de șase scrisori ale lui Voltaire către editor. Voltaire explică scopul eseului și subliniază că această ediție a apărut sub stricta lui supraveghere și că orice altă ediție trebuie să o urmeze pe aceasta, cu alte cuvinte avem de-a face cu o ediție definitivă.

Un amănunt interesant îl constituie corpul operei, care este împărțit în două, fiind prezentat pe coloane paralele textul *Principelui* cu note istorice și politice, cu caractere italice și *L'Anti-Machiavel* cu caractere romane.

Pe foaia de titlu găsim o frumoasă șampilă a lui Atzel Péter, demonstrând apartenența cărții la colecția acestuia. Activitatea de editor îi permite acestuia să vină în ajutorul unei nepoate a lui Pierre Corneille, alcătuind o ediție comentată care a avut succes și care a permis acesteia o viață decentă; astfel că *Chef d'Oeuvres de Pierre Corneille avec les commentaires de M. De Voltaire* se găsește într-o ediție din Berlin 1792

Beneficiem de asemenea de o ediție a *Filosofiei istoriei*, - *La Philosophie de l'Histoire. L'anti Sans-Souci ou La Folie des Nouveaux Philosophes Naturalistes, Deistes & autres Impies* scrisă se pare sub pseudonimul abatele Bazin precum și de *Annales de l'Empire depuis Charlemagne*, care se găsește în ediția din 1754 de la Basle.

Romanul filosofic, genul în care Voltaire a rămas de neegalat, a trezit un interes deosebit bogatului posesor de carte franceză, care achiziționează chiar ediția princeps din *Candide ou l'optimisme*³³ realizată la Londra în 1759 și tot ediția princeps a operei *L'Homme aux Quarante Ecus*³⁴, datată 1768, la Londra. Surprinzător mai există un exemplar editat în același an, de data aceasta la Geneva. Se pare totuși ca ediția primă este cea din Londra. Exemplarul londonez cuprinde câteva însemnări pe prima pagină - numele autorului „Par Voltaire” precum și numele posesorului – Barbe Watestaten; nu lipsesc nici adnotările. Una dintre ideile cele mai interesante însemnate vizează calitatea publicului cititor : „[...] majoritatea cititorilor caută mai mult să se amuze decât să se instruiască. De aici se trage faptul ca unei femei care citește două capitole din Locke i se opun o sută de femei care citesc *O mie și una de nopți*”³⁵.

Spiritul contestatar al scriitorului luminist se remarcă în *Lettres philosophiques*, scrisă în 1734 și care ne parvine în ediția tipărită la Londra în 1776, cu titlul complet de *Lettres Philosophiques par M. de Voltaire avec plusieurs pieces galantes et nouvelles de differents auteurs*. Scrisorilor filosofice li se alătură pentru a completa patrimoniul scrierilor polemice voltairiene, *Tratatul asupra Toleranței*³⁶, scris cu ocazia procesului Calas, în ediția din 1763 - ediția primă. Polemica a fost pentru autor o formă de pătrundere a noilor idei în marea conștiință publică. Importante sectoare ale vieții publice ale vremii au cunoscut intervențiile

acide ale lui Voltaire: catolicismul, dar și mișcările protestante, sistemul de impozitare, exigențele guvernării, problemele educației etc.³⁷ Voltaire manifestă o preocupare deosebită față de accesibilizarea cunoștințelor pentru publicul cititor. O demonstrează în elaborarea *Dictionarului filosofic portativ* (ed în B. J. A.-1756, Lyon) și în *Biblia în sfârșit explicată* (*La Bible enfin expliquée par plusieurs aumôniers*). Biblioteca de la Homona posedă un exemplar din ediția a treia, tipărită la Londra în 1777.

Din *Lettres Anglaises*³⁸, colecția posedă o ediție care vede lumina tiparului abia în 1735 la un an de la apariția primei ediții. Prefața editorului arată că scrisorile, trimise de la Londra în timpul exilului său (1728-1730) au circulat mult timp sub formă de manuscrise. Doar în 1732 au fost traduse de niște englezi, iar una dintre traduceri a fost tipărită, bucurându-se de un mare succes. La Londra, publicarea a fost întreruptă de autor. Editorul impresionat de popularitatea pe care o câștigă scrisorile crezuse că îi este imposibil să renunțe la lucrare, deși nu avea avizul autorului³⁹.

Dramaturgia lui Voltaire este bine reprezentată în colecția de care ne ocupăm. Prin *Zulima*, tragedie tipărită la Viena în 1770 de Georges Conrad Walter, editorul și librarul curții imperiale austriece, *Adelaide du Gueslin*, comedia *Le droit du Seigneur* ambele la aceeași editură, *Les Scythes*, Neufchatel, 1767, comedia *La Femme qui a raison*, Amsterdam, Etienne Ledet, 1760.

Opera memorialistică care se constituie într-o adevărată frescă a evenimentelor, personalităților, mediilor social-politice contemporane se înscrie în cuprinsul bibliotecii prin *Memoires pour servir à la vie de Voltaire*, într-o ediție postumă din 1784.

Personalitatea lui Voltaire se întrecește prin consultarea fie a operei sale epistolare, neegalate până acum, fie a biografiilor sau istoriilor literare realizate de contemporani. Menționăm aici, *Lettres à l'Abbe Moussinot*⁴⁰, trezorierul său, scrise între anii 1734 –1744 și publicate în anul 1765 și prezente în biblioteca de la Arad în ediția din 1781 de la Haye, precum și *Lettres secrets de M. de Voltaire* din 1765 de la Geneva. În ceea ce privește opera biografică, ea este reprezentată de prima lucrare de istorie literară asupra operei lui Voltaire: *Histoire Litteraire de Monsieur de Voltaire par M. Le Marquis de Luchet*, editată la Cassel în 1780. Este o lucrare vastă, care menționează totalitatea operelor lui Voltaire tipărite în cursul vieții, cele 40 de volume fiind revăzute de însuși Voltaire⁴¹.

Nu trebuie uitate *Collection Complete des Oeuvres de M. de Voltaire*, în XVII volume, în special prima ediție din 1757, precum și *Oeuvres Completes* în 71 de volume, editate în perioada 1784-1789 la Basle, la imprimeria lui Jean-Jacques Tourneissen-Ettinger, o reimprimare „page per page” a ediției Condorcet-Beaumarchais, Kehl, 70 de volume, 1784-1789. Nu trebuie omise nici cele 45 de volume care alături de colecția editată la Geneva- Paris de Cramer – Bastien (1768-1796). Testamentul editorial al lui Voltaire este ediția „în chenaar” („encadrée”) din 1775 a operelor sale cuprinse în 40 de volume⁴².

Prezența lui Voltaire, așa cum se desprinde ea din descrierea acestui fond de carte, nu se rezumă doar la operele mai sus-amintite, ea ar putea fi mult detaliată prin analiza a încă 30 de lucrări care poartă semnătura marelui luminist

și se află în rafturile bibliotecii, precum și a unei bogate literaturi care are ca epicentru personalitatea și opera marelui luminist (literatură anti-voltariană, critică, biografii, corespondență) dar natura studiului nu permit tratarea acestora.

Înainte de a încheia considerăm necesară o privire de ansamblu asupra secolului al XVIII-lea, momentul de tranziție al societății spre o nouă etapă, în care Știința și Rațiunea se instalează în poziții de comandă. Generația acestui secol al „luminilor” își fixează alte repere și obiective decât până acum, evoluând între noi coordonate trasate de încrederea în luminile rațiunii și în progres, de pledoaria pentru toleranță, de cultivarea spiritului antifeudal și antiteologal. Acest peisaj spiritual și ideatic, deși încheșat în spațiul francez, anglo-saxon și german, nu a rămas cantonat în ariile emitente. El s-a răsfrânt și asupra spiritualității central-est europene. Aceasta datorită existenței unui dialog, a unei comuniuni diacronice la nivel european⁴³.

Studiul de față și-a propus să evidențieze tocmai acest efort de echivalare culturală depus de elita intelectuală a spațiului habsburgic. Efortul s-a concretizat prin achiziționarea produselor literare emise de Occident, prin cultivarea limbii franceze – limba de comunicare a elitei europene-, prin organizarea de saloane literare după moda vremii. Ideile vehiculate prin intermediul cărților, al gazetelor, al corespondenței, în cadrul saloanelor găsesc un mediu de receptare relativ restrâns, acela al elitei orășenești și al Curții, precum și al aristocrației provinciale. În timp ce elita cosmopolită și poliglotă⁴⁴ de la Curte citește operele filosofilor în original, scăpând de constrângerile cenzurii, aristocrația provincială are nevoie de intermediari. Astfel că deschiderea frontierelor și liberalizarea cenzurii îi va favoriza tocmai pe aceștia din urmă. În general aristocrația era în măsură să alcătuiască adevărate comori literare, fiind înzestrată atât cu dorința de cunoaștere, cât și cu importante averi pe care le puneau în slujba satisfacerii acestei pasiuni.

Exemplul familiei Csáki ne dovedește că nu doar bărbații se delectau cu cititul, ci și femeile. Adeseori ele își petreceau timpul în compania cărților sau organizând serate în saloanele nobiliare, după modelul francez. În timp ce doamnele erau preocupate mai ales de scrierile de aventuri, basme, istorii secrete, atenția bărbaților se îndrepta spre cărțile cu caracter politic, filosofic, istoric. Acești iubitori de carte se înzestreză cu un bagaj ideatic modern, care le oferă o perspectivă nouă asupra situației politice a timpului și posibilitatea unei reconfigurări a obiectivelor de viitor. Ei caută amintirile cărți tocmai pentru că, prin intermediul lor, le sunt oferite instrumentele cu care pot opera critic asupra realității. Aceste cărți aduc schimbarea.

Noi am încercat prin această „radiografie” a bibliotecii particulare a contelui Csáki să evidențiem efortul de racordare a spațiului geografic est-central european la spiritul cultural al timpului. Printr-o o privire de ansamblu am evidențiat rolul colecției de carte în dispozitivul general al cunoașterii istorice.

NOTE:

¹ Eckhardt Sándor, *Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei*, Arad, 1917 (traducere Seretean Olimpia), p.1

² *Ibidem*, p.3

³ *Idem*, p.5

⁴ *Idem*, p.14

⁵ *Idem*, p.15

⁶ *Idem*, p.15

⁷ *Lettres de M-me la Marquise de Pompadour depuis 1753 jusqu'a 1762*, Londra, 1772, vol. III, p.49, p. 54, p. 86, Biblioteca Județeană Arad, cota 5726

⁸ Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus*, All, 1997, p.194

⁹ *Ibidem*, p.194

¹⁰ Jean Berenger - *Istoria Imperiului Habsburgilor*, Teora, 2000, p.340

¹¹ *Lettres Persanes par M.de M***, nouvelle édition augmentée du temple de Gnide*, Amsterdam, 1760, Bibliotaca Județeană Arad, cota 5715

¹² *Supplement aux Lettres Persanes ou l'on trouve la continuation de l'histoire de Troglodites*, Amsterdam, Pichard, 1782, în BJA, cota 15933

¹³ *Considerations sur les causes de la grandeur et la décadence des Romains*, a Amsterdam, I. Wetstein, 1746, în BJA, cota 13046

¹⁴ *Oeuvres de M. de Montesquieu*, V tomes, contenat *l'Eloge de L'auteur et l'analyse de l'esprit de lois*, par M. D'Alembert, Amsterdam și Leipzig, Arkstee et Merkus, 1772

¹⁵ Colligat-1-*Le Reformateur, ou Nouveau Projet pour regir les Finances augmenter le Commerce, la Culture des Terres (...)*, Nouvelle edition, augmentée du Reformateur. Reforme, Paris, 1777 ; 2- *Le Genie de Montesquieu*, Amsterdam, Arkstee et Merkus 1760, BJA, cota17747

¹⁶ *Oeuvres Posthumes de Montesquieu*, pour servir de supplement aux differents editions in 8° qui ont paru jusqu'a present, a Paris chez Plassan, Bernard ,Gregoire, l'an VI-1798, BJA, cota 33780

¹⁷ *Le Petit Porte-Feuille de M.de Montesquieu*, Amsterdam, Jean Neaulme libraire, 1769, BJA, cota 15095

¹⁸ *Observations sur l'esprit des lois ou l'art de lire ce livre, de l'entendre et d'en juger*, par M***, Amsterdam, Pierre Mortier, 1751, BJA, cota 15857

¹⁹ *Observation de physique et d'histoire naturelle par Montesquieu, sur les eaux minerales, de Dax, de Bagneses, histoire,*

de l'electricité, Paris, 1750, BJA, cota 9246

²⁰ *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et Des Métiers, par une Société de Gens de Lettres, mis en ordre et publié par M.Diderot*, Laussane, Berne, chez les Sociétés Typographiques, 1781, BJA, cota 9515

²¹ *Émile ou de l'éducation*. Par J. J. Rousseau, *citoyen de Geneve*, Amsterdam, Jean Neaulme, 1762 // *Émile ou de l'éducation*, La Haye, Jean Neaulme, 1762. Vol.I-III. Ediție incompletă, lipsă vol III., BJA, cota 33772

²² *Lettres ecrits de la montaigne*. Par J. J. Rousseau, Amsterdam, Marc Michel Rey, 1764.

²³ *Du contract social; ou principes du droit politique*. Par J. J. Rousseau, *citoyen de Geneve*, Amsterdam, Marc Michel Rey 1762 (colligat cu Arrest de la cour de Parlement qui condamne un Imprime ayant pour titre Emile ou de l'éducation, par J.J. Rousseau, imprime La Haye 1762 ; Discours de J.J.Rousseau de Geneve, Amsterdam, F. H. Schneider, 1769, în BJA, cota 17706

²⁴ Colligat - J. J. Rousseau, *citoyen de Geneve a M.D'Alembert de l'Academie Francoise. Sur son article Geneve dans le VIIeme volume de l'encyclopedie et particulierement, sur le projet d'etablir un theatre de comedie en cette Ville*, Amsterdam, Marc Michel Rey, 1769 // *Description Abrégée du Gouvernement de Geneve // Extrait des registres - De la Venerable Compagnie des Pasteurs & Professeurs de l'Eglise & de l'Academie de Geneve, du 10 Febvrier 1758// lettre a M. Rousseau-citoyen de Geneve ecrit par M. D'Alembert// Discours sur la Question-Quelle est la Vertu la plus nécessaire au Héros, et quels sont les Héros a qui cette vertu a manqué? // La reine Fantastiques-conte // J.J.Rousseau citoyen de Geneve a Christophe de Beaumont, Archeveque de Paris, Duc de St. Cloud, Pair de France, Commandeur de l'Ordre du St. Esprit, Proviseur de Sorbonne(...)*, Amsterdam, Marc Michel Rey 1763, BJA, cota 16522

²⁵ *Le Testament de Jean Jacques Rousseau*, 1771

²⁶ *Oeuvres de M. Rousseau de Geneve*. Nouvelle Edition, corrigée et augmentée de plusieurs morceaux qui n'avoient point encore paru, Amsterdam, Marc Michel Rey 1769

²⁷ *Lettres de deux amants, habitants d'une petite ville au pied des Alpes*. Recueillies et publiées par J.J.Rousseau. Nouvelle édition, augmentée avec Figures, Amsterdam, Marc Michel Rey, 1772

²⁸ *Les pensées de J. J. Rousseau*, Amsterdam, 1764

²⁹ *Esprit, Maximes et Principes de M. J. J. Rousseau de Geneve*, Neufchatel, 1764 în BJA, cota 13983 — „la evotion est un opium pour l'ame, elle egaye, anime et soutient quand on en prend peu, une trop foret dose endorrt, ou rend furieux, on tue. Si l'on abuse de l'oraison et qu'on devienne mistique, ou se perd a force de s'elever, en cherchant la grace, on renoncea la raison; pour obtenir un don du ciel, on en foule aux pieds un autre: en s'obstinant a vouloir qu'il nous eclaire, on s'ote les lumieres qu'il nous a donées ”

³⁰ *La pucel d'Orleans, poeme divise en vingt chants*. Nouvelle édition augmentée de cinq chants nouveaux et de notes, collationée sur le manuscrit de l'auteur , enrichie de variantes, de belles figures et de jolie vignettes, Londra, 1764

³¹ *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'a Louis XIII*, Laussane, Jules Henri Polt & comp., 1780, vol II-VI, BJA, cota 18301

³² *Histoire de l' Empire de Russie sous Pierre le Grand*, vol II, 1759, Leipzig, Jean Frederic Junius, BJA, cota 36528

³³ *Candide ou l'optimisme*. Traduit de l'allemand par Mr. De Volt***, Londres, 1759, BJA, cota 16363

³⁴ *L'Homme aux quarante écus*. Londres, 1768, format 8° în BJA, cota 8909

³⁵ *L'Homme aux quarante ecus*- cap.- D'un bon souper: "[...] la plupart des lecteurs aiment mieux s'amuser que s'instruire. De la vient que cent femmes lisent les mille et une nuit contre une qui lit deux chapitres de Locke”

³⁶ *Traité sur la tolerance, a l'occasion de la mort de Jean Calas*, 1763 în BJA, cota 18/320

³⁷ Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad - *Mari scriitori în ediții de patrimoniu: Voltaire*, 2002, p.12

³⁸ *Lettres écrites de Londres sur les Anglois et autres sujets par M.de Voltaire*, suivant la copie, Londres, Francfort sur le Meyn, 1753, BJA,cota 11833

³⁹ Otilia Sibii, *Epoca luminilor în colecțiile Bibliotecii Municipale. Valoare și posibilități de valorificare*, în *Comunicări și referate* editat cu ocazia sesiunii științifice organizată cu prilejul aniversării a 60 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Arad, 1973. p.110

⁴⁰ *Lettres de M. de Voltaire a M. l' abbe Moussinot, son tresorier*, La Haye, 1781

⁴¹ Otilia Sibii, *op. cit.*, p.110

⁴² Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, *op. cit.*, p. 15

⁴³ Victor Neumann, București, 1986, p.18

⁴⁴ Beranger Jean, *op. cit.*, p.340

Imaginea lui Ștefan cel Mare în literatura secolului al XIX-lea

Raluca Ioana POPESCU

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Alegerea perioadei secolului al XIX-lea pentru studierea modului în care figura lui Ștefan cel Mare se reflectă în creațiile literare nu este deloc întâmplătoare. Această perioadă din istoria literaturii române este cea care a acordat locul cel mai de frunte lucrărilor care au în centru figuri legendare de domnitori ai Țărilor Române. Predilecția pentru istorie se poate lesne explica prin ceea ce numim acum „redescoperirea Evului Mediu“ de către romantici. „Redescoperirea“ aceasta nu este un fenomen românesc, ea se manifestă cu o intensă ardoare în Franța revoluționară, care căuta frenetic definirea identității naționale.

Puternicul curent de interes pentru istoria națională, care începe să se dezvolte la mijlocul secolului al XIX-lea în Țările Române își are rădăcina în încercarea elitei politice și culturale a vremii de creare a identității naționale în vederea înfăptuirii unui stat național. Acum este perioada în care comunitatea este transformată în comunitate națională, istoria în istorie națională. Aceasta este perioada în care se începe trecerea de la cultură la cultură națională și de la economie la una la fel de națională.

Națiunea, statul național are nevoie de elemente care să-l caracterizeze, care să-i reprezinte însăși substanța. Astfel, în epoca din preajma anului 1848 sau 1859 începe o adevărată goană după simboluri care să pătrundă în mintea și sufletul oamenilor acelei vremi și care să creeze o imagine de excelență, de vitejie și de noblețe a idealurilor. Pentru a înțelege mai bine demersul scriitorilor de secol XIX, trebuie să avem în vedere faptul că nu o anumită istorie face națiunea, ci că națiunea inventează o istorie care să o întemeieze și din care să se legitimeze.¹ Elita intelectuală română a găsit, astfel, de cuviință să utilizeze figuri aparținând Evului Mediu românesc, cum ar fi Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, pentru a aduce în conștiința românilor o parte importantă a ideilor ce aveau să devină simbol.

Nicolae Manolescu afirma că romanul este genul demitizator și cel care mitizează în același timp. În funcție de modul în care autorul privește sursa sa de inspirație, mesajul poate fi pozitiv sau negativ.² Literatura istorică în general este specia care poate mitiza și demitiza atât figuri, cât și perioade întregi în funcție de dorința autorului.

O definiție extrem de interesantă o dă romanului istoric Teodor Vârgolici. Această definiție o putem aplica în general literaturii de inspirație istorică. Vârgolici spune că: „Romanul istoric răspundea sensibilității romantice, oferea izvor pentru imaginația aprinsă, învolburată, specifică oamenilor acestei epoci, fiind grandios și patetic ca tragedia, burlesc și comic precum comedia și farsa, languros și sentimental ca elegia, patriotic ca oda și epopeea, îmbinând sublimul cu banalul, frumosul cu urâtul, râsul cu lacrimile, evlavia cu impietatea”³.

În a sa „Istorie a imaginarului”, Lucian Boia arăta că scrierile „de mână a doua” (cu o mai mică valoare literară) reprezintă surse privilegiate pentru modul în care oamenii vremii percepeau o anumită epocă istorică și se raportau la trecut, în cazul literaturii de inspirație istorică. Tocmai pentru că îmi propun să analizez modul în care figura lui Ștefan era zugrăvită pentru a pătrunde în conștiința românilor, alături de opera cu o valoare recunoscută care este drama lui Barbu Delavrancea, „Apus de soare”, am avut în vedere și producții mai puțin cunoscute la începutul secolului XXI, cum sunt romanele și nuvelele lui Gheorghe Becescu Silvan, povestirea lui Petre Ispirescu sau epopeea lui Ioan Pop-Florantin.

Mai mult decât o prezentare a acestor producții literare care au în centru figura lui Ștefan, lucrarea de față își propune și compararea lor cu izvoarele istorice din care acești autori se inspiră. Acestea sunt reprezentate de mărturiile călătorilor străini și de către „Letopisețul Țării Moldovei” scris de Grigore Ureche. Preocupările scriitorilor de secol XIX pentru figura voievodului moldovean ne apar și mai naturale prin prisma faptului că o parte din aceste surse istorice au fost publicate în epocă de Mihail Kogălniceanu. Trebuie precizat însă, că sursele care fac referire la domnia lui Ștefan cel Mare sunt mult mai multe: cronici de curte făcute la comanda domnului, Letopisețul de la Putna, Cronica moldo-germană, Cronica lui Macarie, Cronica Moldo-polonă, Cronica Anonimă și altele.

Romanul lui Gheorghe Becescu-Silvan, „Valea Albă - 1476” reprezintă o variantă originală de manipulare a surselor istorice cu scopul de a prezenta o anumită perioadă din domnia lui Ștefan, și anume, perioada dinaintea și din timpul luptei de la Valea Albă. Această scriere este reprezentativă și pentru curentul romantic deoarece găsim în cadrul ei multe dintre temele sale caracteristice. Întâi de toate, este interesant motivul căruia i se atribuie primul conflict armat dintre domnul moldovean și Radu cel Frumos, voievodul Țării Românești:

„Domnului îi abătuse iarăși să verse sânge... Avea de gând să pornească cu oști împotriva lui Radu Basarab, Domnul Valahilor. Și nimic nu-l îndrituia să pornească acest război dintre frați decât o pustie de dragoste.

*Îi sta în gând să ia pe Voichița, fata Radului, de nevastă. Și nici îndărătnicia domnului muntenesc, nici vremurile grele ce se abătuseră peste țară, nici nemulțumirea oștilor nu-l puteau opri. Strânse pe boieri în divan, și după ce le destăinuise planurile sale, le ceru sfatul. Boierii totdeauna supuși voinței domnului se închină.”*⁴

Autorul își ia libertatea de a prezenta o realitate istorică, conflictul dintre Ștefan și Radu cel Frumos, fără a ține seama de sursele istorice, dându-i o motivație personală originală. Motivația dată este romantică, războiul se iscă pentru

apărarea și materializarea iubirii. Cele patru căsătorii ale lui Ștefan cel Mare și numărul mare de copii ai acestuia au dus la crearea unui imaginar bogat în ceea ce privește viața amoroasă a acestuia. Dacă Becescu-Silvan consideră pe Voichița drept cauza unui șir întreg de războaie purtate între Moldova și Țara Românească, Ioan Pop-Florantin, în epopeea sa „Ștefaniada“, îl vede pe domn gata să renunțe la tron în favoarea dragostei sale:

„Ștefan – Pe steaua din suflet s-o uit? Pentru dânsul!

Teutu – De a Moldovei Moșie tu atâta cătare ai?

Ștefan – Uiti? Pe cine ocară aș azvârli, ascultându-l

Teutu – A neamului Vatră, a tuturor mamă, mai jos e? decât ia, al Voikiței oftat?

Ștefan – Mai e în lume suflet să poarte așa rană?

Lăsați-mă să fug! Cerșitor într-un sat! Nu mort în domnie scrâșnind sub amarul

De-așa sugrumare pe veci sângerată⁴⁵

Fără a ține câtuși de puțin seama de reperele cronologice prezente în sursele istorice, el plasează cererea în căsătorie făcută către Radu cel Frumos înainte de nunta cu Evdochia de Kiev. Dacă ne este greu să credem că Ștefan nu aprecia obiectiv avantajele unei alianțe maritale cu sora cneazului, ne este cu atât mai greu să credem că ar fi fost gata să renunțe la tronul său pentru a se căsători cu Voichița. Explicația poziției lui Pop-Florantin rezidă tot în romantism. Scriitorul romantic are tendința de a umaniza personajele istorice, de a le aduce mai aproape de inima cititorului, prin intermediul atribuirii de calități, defecte și reacții cât se poate de omenești. Totuși, lungă domnie a voievodului dovedește că acesta a știut foarte bine cum să împace viața sa amoroasă cu cea politică și militară.

Dacă Becescu-Silvan reducea conflictul dintre cele două țări punându-l pe seama unei intrigi amoroase, la polul opus se află motivația dată de Petre Ispirescu în povestirea sa. Acesta îi atribuie domnului moldovean idealuri de unire națională:

„Dar gândul nu i se lua de la unirea țărilor surori. Și fiindcă aceasta nu se putea face decât în putere de arme, se hotărî să-și vadă visul cu ochii⁴⁶.

Motivația dată de Ispirescu este clar proiectarea unui ideal de secol XIX și început de secol XX în trecut, cu scopul de a legitima actul din 1859 și cu speranța în Unirea ce se va realiza la 1918. Ștefan devine predecesorul lui Mihai în opera de Unire. Pentru ca o națiune să se poată întemeia este clar că orice barieră internă trebuie să dispară. Totuși, dacă nu putem vorbi despre un spirit național și unionist la 1600, în timpul lui Mihai Viteazul, cu atât mai puțin putem să o facem la mijlocul secolului al XV-lea. Mihai și Ștefan, cele mai reprezentative figuri ale istoriei noastre medievale au fost aleși pentru a întruchipa vechimea conștiinței naționale românești.

Mult mai realist în privința acestui conflict pare a fi cronicarul Grigore Ureche:

„Vă leato 6978 <1470>, într-aceia vreme întră zavistiia între Ștefan vodă și Radu vodă, domnul muntenesc, pre obiceiul firei omenești de ce are, de aceia poștește mai mult, de nu-l ajunse lui Ștefan Vodă ale sale să le ție și să le sprijinească, ci de lăcomie, ce nu era al lui, încă vrea să coprinză. Strâns-au țara și slujitorii săi și au intratu în Țara Muntenescă, de au prădatu marginea, februarie 27 dni și au arsu Brăila în săptămâna albă, marți”⁷.

Pentru Ureche este mult mai clar scopul voievodului moldovean pe care îl privește nu din prisma secolului al XIX-lea, ci cu ochii unui om apropiat timpului. Cu toate că el este primul care afirmă originea comună a muntenilor și moldovenilor: *„Toți de la Râm ne tragem”*, nu se gândește nici o clipă să dea un sens unificator acțiunii lui Ștefan, din simplul motiv că atunci nu exista o asemenea viziune.

Toate sursele istorice relatează episodul decapitării celor trei mari boieri: Paharnicul Negri, Alexa Stolnicul și Isaiia Vornicul. Cronicile nu dau nici un fel de explicație gestului pe care Ștefan îl face.

„În anul 6979 (1471), Ianuarie în 16, Marția, s-au tăiat capetele lui Isaiia Vornicul, Negrilă Paharnicul și Alexa Stolnicul”⁸.

Becescu-Silvan argumentează execuțiile prin opoziția celor trei la dorința lui de a porni război împotriva Munteniei de dragul Voichiței. Domnul este prezentat ca fiind răzbunător și impulsiv, neținând seamă de vitejia și credința boierilor. El se arată neîndurător cu cei trei, pe care îi acuză de trădare. Inițial, imaginea negativă construită de autor surprinde. Ar fi fost de așteptat o viziune eroică și laudativă la adresa domnului. În schimb nu este prezentată pârjolirea Moldovei în fața amenințării păgâne, foc care nu cruță nici Vasluiul, nici Romanul, nici Iașul. Chiar și soldații cei mai destoinici își pierd încrederea în voievod. Hatmanul Arbore *„...își aducea mereu aminte de vitejiile și de credința, cea mai neclintită, a Domnului; și în inima lui sângera de durere că-l putea crede atât de slab, acum, în fața celei mai mari primejdii ce plutea asupra țării.*

Domnul nu poate să fugă. Mai degrabă va muri, de cât să-și lese țara în ghiarele păgânului”⁹.

Odată ce continuăm lectura romanului, descoperim că imaginea negativă este construită doar cu scopul de a accentua revelația pe care fiica Paharnicului Negri o are. Acest procedeu care opune contrastele este unul romantic. Fiica lui Negri îl urăște pe vodă de când acesta i-a ucis tatăl și pe ea a trimis-o la mănăstire:

„Îl vedea în visele ei întunecate, înalt și gârbov, cu brațe lungi și uscate, cu solzi pătați de sânge, pe umeri și pe piept”¹⁰.

Ideea principală este aceea că Ștefan nu poate rămâne urât nici chiar de către cei pe care i-a făcut să sufere, așa că este de ajuns ca Jupânița să-l privească în față pe domn pentru a-și schimba total percepția:

„... chipul Domnului în plină lumină. Pe fruntea lui ardea, ca un lucefăr, coiful său de argint împodobit cu diamante și mărgăritare străvezii. Sub coif străluceau doi ochi mari, plini de duioșie și lacrimi. Buzele-i surâdeau.

Mustățile blânde, înflorite în colțurile gurei, îi cădeau moi, ca de mătase, pe gura lui arcată.

Părea un copil ... Numai obrajii albi și palizi și orbitele adânci pline de întuneric, arătau vârsta lui înaintată¹¹.

Petre Ispirescu privește episodul executării boierilor nu ca pe un act de răutate sau de impulsivitate a domnului, ci ca pe o necesitate. El vede în omorârea acestora un sacrificiu necesar pentru continuarea domniei lui Ștefan, atât de binefăcătoare Moldovei:

„Deci, la 1470, el năvăli în România, îi prade marginea și arse Brăila.

Radul vodă, văzând atâtea răutăți în țara lui, adună în grabă oștire și se revanșă asupra Moldovei în 1471. Câțiva boieri de-ai lui Ștefan, cari erau în înțelegere cu Radul, caută să răstoarne pe Domnul lor, care se afla atunci cu oștirea la Vaslui. Aici se descoperi vânzarea [...] căpeteniile acestei vânzări: Negrilă Paharnicul, Alexa Stolnicu, Isaiia Vornicul. Ștefan vodă puse să le taie capetele în fața oastei¹².

În acest fragment trebuie în primul rând să remarcăm faptul că autorul numește provincia românească sudică, nu Muntenia, nu Țara Românească, nu Valahia, ci România, denumire ce nu exista în acele vremuri. Folosirea acesteia este menită și ea să ducă cu gândul la problema unirii. Departate de a ne înfățișa un domn impulsiv, gata să-și omoare boierii pentru niște capricii, Ispirescu dă ca motiv al execuției lor exemplare, ce se realizează în fața armatei strânsă la Vaslui, „vânzarea” domnului către Radu, trădare și păcat de moarte. În general, acest autor tinde să-l prezinte pe Ștefan ca pe un domn care-și iubește boierii și care suferă atunci când îi pierde:

„Soțul tău, jupâneasă, a murit pe câmpul de bătaie ca un viteaz. Mai bine aș fi voit să pierd un ținut întreg decât un astfel de om credincios. Dacă așa a voit Dumnezeu, fie lăudat numele său!¹³”

Unul dintre momentele pe care autorii la care ne referim îl amintesc negreșit este cel al victoriei de la Podul Înalt, de lângă Vaslui. Și de data aceasta viziunea acestora diferită de cea a cronicilor. Dacă acestea pun, mai degrabă accentul pe victoria propriu-zisă a domnului, autorii de secol XIX se referă cu multă tărie la reacția pe care deznodământul l-a avut în sânul taberei sultanului și asupra armatei acestuia. Letopisețul de la Bistrița prezintă această victorie mai mult ca pe voința lui Dumnezeu ca necredincioșii să piară:

„În anul 6983 (=1475), Ianuarie în 10, Marția, au fost răsboiu la Vasliu cu puterile turcești și au biruit atunci Ștefan vovod cu mila lui Dumnezeu și cu ajutorul lui Isus Christos, Fiul lui Dumezeului celui viu, care s'a născut din Prea Curata Fecioară spre mântuirea noastră; și i-a dat Dumnezeu în ascuțișul săbiei pe ei, limbi necredincioase, și au căzut atunci nenumărată mulțime de oameni și mulți și fără de număr au fost prinși de vii, cari mai apoi au fost tăiați [...]

Fost-au atunci mare bucurie între oameni și între toți domnii vecini și între toți creștinii cu adevărat credincioși, pentru că biruise Domnul limbile păgâne cu

mâna robului său Ioan Ștefan voevod¹⁴.

În acest fragment Domnul este prezentat mai mult ca o unealtă în mâna divinității. Este normal ca aceste cronicile medievale să prezinte situația în acest mod, dat fiind faptul că în acea vreme religiosul ocupa un loc de frunte în viața de zi cu zi a oamenilor. Atunci când cronicarul spune că turcii au fost învinși cu ajutorul lui Isus Christos, nu înseamnă că minimalizează rolul avut de oastea moldoveană, ci că fără intervenție divină nimic nu ar putea fi realizat.

Grigore Ureche are deja o cu totul altă viziune despre victoria de la Vaslui:
„... le-au ieșit înaintea turcilor din sus de Vasluiu, la Podul Înalt, pre carii i-au biruitu Ștefan Vodă, nu așa cu vitejia, cum cu meștersugul. Că întâi au fostu învățatu de au pârjолitu iarba pretutindenea, de au slăbit caii turcilor cei gingași. [...] Și Ștefan vodă trimise puțini oameni preste lunca Bârladului, ca să-i amăgească cu buciume și cu trâmbițe, dându semnu de războiu...”¹⁵.

Este interesant faptul că există, chiar și în cadrul izvoarelor istorice asemenea diferențe în modul de prezentare. Cu toate că distanța cronologică dintre Letopisețul de la Bistrița și scrierea lui Grigore Ureche nu este atât de mare, diferența dintre intervenție și voință divină și vicleșug este imensă.

În scrierea sa, Ioan Pop-Florantin accentuează panica pe care victoria lui Ștefan a produs-o în tabăra turcului:

*„Pașaua – Măria ta, toți dorm...
 Sultanul – Smintitule, unde?
 Pașaua – Pe unde a Bogdanului țeră-i-ascunde
 Sultanul – Și singur vii?
 Pașaua – Singur! – că ienicerii, spahii, toți, de trei săptămâni, în pământ de trei coți.*

[...]

*Pașaua – Allah Kerim! Când, pe porunca-ți avană,
 Cu sabia ta, noi, peste vatra Bogdană...
 Găsirăm tot pustiu, sub foc și pojar...
 Ascunși moldovenii prin funduri de codrii,
 Zadarnic îi caută pe șesuri ai noștri...
 D-apoi în hambare?
 În cămeri? Magazine? Tot ce'i de mâncare
 Cenușe și scrum!*

[...]

*Fântânele astupate! Asta'n gât ne seca.
 Viteji osmani, istoviți, strânși de foame,
 Că nu mai găseam nici măcar coji de poame.
 Deodată, năvală din fund de păduri!
 Bogdani! Zvârliți din a iadului guri”¹⁶.*

Descrierea făcută de Suleiman Pașa are darul de a prezenta dezastrul și deznădejdea vitejilor osmani înfrânți de încă și mai vitejii moldoveni. Suleiman este prezentat ca fiind **singurul** supraviețuitor turc al bătăliei. Cruțat doar el, cel

mai viteză dintre otomani pentru a duce sultanului mărturie de netăgăduit a ceea ce înseamnă eroismul creștinilor conduși de Ștefan.

Becescu Silvan, pentru a prezenta starea de spirit a turcilor intrați în Moldova în 1476 face apel la mărturisirea făcută sultanului de către același Pașă:

„... cuvintele nenorocitului de Suleiman-Pașa, rostite în frigurile morții, după înfrângerea de la Podul Înalt:

Domnul Moldovei este un Șeitan¹⁷, în țara lui și codrii se luptă¹⁸.

Dacă cronicile privesc victoria ca pe un dar al lui Dumnezeu, atunci când autorii noștri prezintă modul de receptare a acesteia în tabăra adversă, se simt obligați să-l pomenească pe Diavol. Nu putem să nu remarcăm că în acest fragment apare ideea ajutorului dat românilor de către elementele naturii. Autorul personifică codrul și îl reduce la rolul de soldat în oastea lui Ștefan. Este știut că percepția generală era „Codrul frate cu românul“. Atunci când Dumnezeu luptă cu diavolul, când vitejia și viclenia se împletesc, când oști de zeci de mii de oameni sunt gata să se sacrifice pentru Țară, când natura luptă alături de ei, putem să afirmăm că avem de-a face cu un mit.

Este, de asemenea foarte interesant să vedem cum este percepută bătălia de la Valea Albă. Aici, scrie Letopisețul lui Grigore Ureche:

„Și multă vreme trăindu războiul neales de îmbe părțile osteniți, și turcii tot adăogându-să cu oaste proaspătă și moldovenii obosiți și neviindu-le ajutoriu de nici o parte, au picat, nu fiește cum, ci până la moarte să apăra, nici biruiți întru arme, ci stropșiți de mulțimea turcească, au rămas dobânda la turci. Și atâta de ai noștri au pierit și fu scârbă în toată țara și tuturor domnilor și crailor di prinprejur, dacă auziră că au căzut moldovenii suptu mâna păgânilor¹⁹.

Ideea care apare la Ureche este una pe care o vor folosi toți autorii de lucrări istorice sau de literatură cu iz istoric, și anume că ori de câte ori oastea română a fost învinsă (nu numai la Valea Albă) acest lucru a fost cauzat de numărul copleșitor de mare al oștilor dușmane. Este de remarcat, în fragmentul de mai sus că accentul cade pe vitejia românilor care și atunci când sunt copleșiți de dușman luptă până la moarte, fără gândul de a se retrage. Practic, cel mai important nu este deznodământul bătăliei, pe care românii o pierd, ci felul în care aceasta este pierdută.

În povestirea sa, Petre Ispirescu înfățișează bătălia de la Valea Albă. Descrierea pune accentul, așa cum era de așteptat, pe vitejia românilor și pe numărul covârșitor al turcilor:

„Ștefan-vodă [...] iese din desișul pădurilor și se aruncă asupra necredincioșilor cu sabia goală în mână și taie patru, patru sprezece taie deodată. [...] Sultanul tremură. Ștefan zâmbește.

[...]

Pe când turcii erau gata să-și arate spatele, alte oștiri odihnite le vin în ajutor. Ștefan, care se luptase toată ziua, nu mai avea de unde să-i vie ajutor decât doar de la Dumnezeu²⁰.

Autorii de secol XIX nu se sfiesc, în demersul lor nobil de a crea și a menține acest mit să denatureze adevărul istoric. Cel mai bun exemplu îl găsim la Ispirescu. După înfrângerea, doar temporară, firește, pe care a suferit-o la Valea Albă, Ștefan cere sfatul lui Daniil Sihastrul. Rănit, cu o armată care nu mai putea rezista în fața unui nou atac, voievodul moldovean este pe punctul de a închina țara turcului. Reacția sihastrului este grăitoare:

„N-a sosit încă timpul să închini țara la turci. Până Moldovanul va putea să miște un deget, nu trebuie să-și piardă credința în Dumnezeu”²¹.

Giovanni Maria Angiolello, căzut prizonier în luptele dintre turci și venețieni, devine, după 1474, vistier în seraiul sultanului, calitate în care îl însoțește pe Mehmed al II-lea în campania împotriva lui Ștefan cel Mare. Referindu-se la un incident care avea legătură cu niște tineri italieni ce trebuiau să ajungă de la Caffa la Constantinopol ca robi ai Sultanului și pe care Ștefan îi primește la Cetatea Albă și chiar îi protejează, notează:

„Sultanul auzind acest lucru s-a înfuriat și a trimis un sol la contele Ștefan, care îi plătea tribut, spunând să facă în așa fel ca dânsul să-și aibă înapoi neapărat corabia cu toate lucrurile de preț și toți tinerii, altfel să se aștepte la mânia lui”²².

Oricum ar fi fost adevărul istoric (și este adevărat că Moldova plătea tribut din timpul lui Bogdan al II-lea), figura lui Ștefan cel Mare este aceea a unui erou, intrat fără mari dificultăți, în ceea ce am putea numi „panteonul zeilor naționali”. Acești oameni sunt altfel decât noi. Ei se nasc, trăiesc și mor în condiții cu totul și cu totul excepționale²³. Nu sunt niciodată priviți ca oameni obișnuiți, nici măcar atunci când sunt copii, iar comportarea lor ar trebui să fie asemeni celor de o vârstă cu ei. Cel mai bun exemplu care înfățișează caracterele excepționale ale lui Ștefan este descrierea făcută la începutul povestirii sale de către Petre Ispirescu:

„Bogdan-Vodă avea un fiu numit Ștefan, viteaz cum nu se mai văzuse încă.

Spun chiar, că se cunoștea într’însul, din vârsta cea mai fragedă, o agerime de minte de nu putea nici un copil să-l ajungă, și-i plăceau armele cu deosebire. Nici unul dintre semenii săi nu era destoinic să-i stea înaintea, nici la trântă, nici la voroavă.

La vânătoare mi-ți ucidea ursul în luptă dreaptă, înarmat numai cu un cuțit. [...]

El moștenise de la tatăl său cutezanța, iuțeala și meșteșugul minții, iar de la bunul său, Alexandru cel Bun, dreptatea, înțelepciunea și inimoșenia”²⁴.

Din această descriere reiese clar că nu poate fi vorba despre un copil oarecare, ci despre unul cu un destin excepțional, despre un copil care va crește pentru a apăra Moldova, pentru a oferi un exemplu creștinătății și nu în ultimul rând pentru a băga spaima în turci.

Copilăriei lui Ștefan atât de plină de simboluri nu îi poate corespunde decât o moarte și ea plină de semne divine. În acest sens principalul izvor de inspirație rămâne Letopisețul de la Bistrița unde moartea lui Ștefan este prevestită de fenomene naturale pline de sens:

„În anul 7012 (=1504), luna lui Iulie în 2, Marția, răposa robul lui Dumnezeu domnul Ioan Ștefan voevod, gospodarul țării Moldovei, cam pe la al treilea ceas din zi; și au fost în acel an mai 'nainte prin Martie iarnă grea, iar peste an au fost ploii mari și vărsări de ape și potoape din pricina multelor ape”²⁵.

Aceste semne prevestitoare sunt prezente și mult amplificate în opera lui Barbu Delavrancea, „Apus de soare“, dramă în patru acte care are drept subiect chiar ultimele luni de viață și de domnie ale lui Ștefan:

„Jitnicerul Stavăr: ...Mi-a zis să ne uităm bine la Ștefan, că el e cam bolnav...

Stolnicul Drăgan: Hi!

Jitnicerul Stavăr: ai auzit c-ast-noapte o bufniță a țipat toată noaptea pe castel?

Stolnicul Drăgan: Nu.

Jitnicerul Stavăr: Buha... țipă, țipă până despre ziuă... Când să zboare, mătă neagră haț, ș-o mănâncă. Mătă se spăla pe bot. Un vultur căzu săgeată și înhăță pe mătă. Pe vultur îl săgetă un curtean, și alergând după vultur, curteanul căzu într-o prăpastie...

Stolnicul Drăgan: Ce-o mai fi și asta?

Jitnicerul Stavăr: Și azi dimineață, o vacă, din vitele domnești, a sângerat în șiștar, pe când o mulgea...

Stolnicul Drăgan: Ciudat!

Jitnicerul Stavăr: Luna s-a arătat cu-n cearcăn roșu; câinii au urlat; o femeie a născut un copil cu picioarele de ied...

Stolnicul Drăgan: Urâte semne!

Jitnicerul Stavăr: Ș-acum privește... (Se uită pe fereastra din dreapta)

Stolnicul Drăgan: Acușica era senin, fără pic de nori, și deodată se bolovăniară nori negri cum e catranul, că se-ntunecă ca noaptea... Și colo, departe, departe, de unde izvorăște Suceava, cerul e roșu parc-ar arde o cetate.

Jitnicerul Stavăr: Privește... Vezi tu un nor... ca un balaur? Cu cap, cu gura căscată, cu aripele întinse... cum să repede să înghiță p-un moșneag cu plete lungi... Vezi?... Aci... aci... ha... haiti... S-a topit moșneagul... Cine vine?²⁶

Semnele simbolice cresc în intensitate cu cât figura eroului legendar este mai puternică. Dacă în ceea ce privește Letopisețul de la Bistrița, ele sunt mai atenuate, în literatură intensitatea lor crește, servind mesajului pe care autorul vrea să-l transmită.

Făcând referire la boala și la sfârșitul lui Ștefan, nici unul dintre autorii citați nu privesc aceste lucruri în mod obișnuit, pentru că nici comportarea domnului nu este una obișnuită. El nu este niciodată prezentat ca un bătrân în suferință, care își pierde demnitatea în fața morții. Până la sfârșit Ștefan rămâne cel dârz, poruncitor, temut de boieri și iubit de răzeși.

Becescu Silvan are o mică nuvelă în care scrie tocmai despre aceste ultime ceasuri din viața domnului moldovean. Cartea îi este dedicată regelui Carol I, iar testamentul lui Ștefan poate lesne reprezenta idealul politic al autorului ce își propune, poate, să-i ofere regelui român un exemplu din glorioasa istorie națională.

Scrierea ne înfățișează un vodă pe care nici o durere nu-l poate doborî, un vodă care moare poruncind poporului și boierilor săi:

„Cu limbă de moarte poruncesc, Eu, Ștefan Vodă, pui, în ceasul săvârșirii mele, greu giurământ asupra voastră, credincioși boieri, iubit norod...

Ochii Uriășului Domn scăpărare peste obște.

Boierii se învâlmășiră loviți ca de flăcări.

Poporul întreg păli...

Ridicând brațul drept, spre cer, bătrânul rosti solemn și rar:

-Cei ce nu vor avea milă de norod și nu-și vor apleca urechea la tânguelile sale;

-Cei care nu vor auzi buciumele la hotară, și nu vor sări întru apărarea țării,

-Cei ce vor vinde acest pământ

-Cei ce nu vor apăra Sfânta Cruce; au nu se vor închina ei, au vor pângări Sfintele Biserici;

-Cei ce se vor lepăda de neamul moldovenesc; au vor aduce, ori în care alt chip urgie și ocară Legei, Steagului și Credinței strămoșești:

Aceia să nu aibă odihnă și adăpost nici când, pre lume!

Carnea lor să se mistuie!

Sufletele lor în lad să ardă!

Și os de osul lor, să nu aibă parte, nici pre pământ, nici în cer, nici de odihnă, nici de sănătate, nici de cinste, nici de voie bună...!⁴²⁷

Acest blestem ni se înfățișează, de fapt, ca un testament lăsat de Domnul Moldovei întru apărarea acesteia. Din text transpare grija voievodului pentru credință și pentru pământul strămoșesc.

Un alt testament, prezentat sub o formă diferită, dar care are, în esență, același înțeles este cel pe care îl expune Barbu Delavrancea:

*„... Țineți minte cuvintele lui Ștefan, care v-a fost baci până la adânci bătrânețe...că Moldova n-a fost a mea și nu e a voastră, ci a urmașilor voștri și-a urmașilor urmașilor voștri în veacul vecilor... Ah!... nimic... Bătrân, bolnav și neputincios... Mantia asta e prea grea... S-o poarte altcineva mai tânăr... Bogdane!”*⁴²⁸

În lucrarea sa, *Între „bunul creștin” și „bravul român”*, Mirela-Luminița Murgescu vorbește despre mitul „eroului salvator”, al personajului excepțional prin a cărui apariție țara are numai de câștigat și a cărui dispariție poate produce dezastre. Concluzia la care putem lesne ajunge este aceea că autorii de secol XIX încearcă și reușesc să construiască un astfel de mit.

Edificatoare în acest sens este una dintre frazele cu care Petre Ispirescu își încheie povestirea:

*„Vestea despre moartea lui Ștefan se duse ca fulgerul și străbătu toate țările. Și mult îl plânseră creștinii, căci el era razimul și ocrotitorul cel mai credincios și cel mai viteaz al legii noastre celei sfinte”*⁴²⁹.

Astfel, imaginea lui Ștefan a intrat în mentalitatea colectivă, fiind, mai târziu, completată de operele literare ale lui Mihail Sadoveanu, care nu a făcut altceva decât să urmeze aceeași linie, îmbrăcând, poate, mai expresiv, viața și faptele voievodului muntean, astfel încât memoria sa să nu cadă niciodată pradă uitării.

NOTE:

- ¹ Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, p. 15
- ² Nicolae Manolescu, *Metamorfozele romanului*, p. 147
- ³ Teodor Vărgolici, *Aspecte al romanului românesc din secolul al XIX*, p. 77
- ⁴ Gheorghe Becescu-Silvan, *Valea Albă – 1476*, p. 5
- ⁵ Ioan Pop-Florantin, *Ștefaniada*, p. 74
- ⁶ Petre Ispirescu, *Istoria lui Ștefan Vodă cel Mare și Bun*, p. 31
- ⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 43
- ⁸ Ioan Bogdan, *Vechile cronic moldovenești până la Urechia*, p. 53
- ⁹ Gheorghe Becescu Silvan, *op.cit.*, p. 51
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 65
- ¹¹ *Ibidem*
- ¹² Petre Ispirescu, *op. cit.*, p. 29
- ¹³ *Ibidem*, p. 71
- ¹⁴ Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 55
- ¹⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 47-48
- ¹⁶ Ioan Pop-Florantin, *op. cit.*, p. 29
- ¹⁷ Diavol
- ¹⁸ Gheorghe Becescu Silvan, *op. cit.*, p. 129
- ¹⁹ Grigore Ureche, *op.cit.*, p.50
- ²⁰ Petre Ispirescu, *op. cit.*, p. 54-55
- ²¹ *Ibidem*, p. 56
- ²² *Călători străini prin Țările Române*, p. 83
- ²³ Lucian Boia, *Jocul cu trecutul*, p. 35
- ²⁴ Petre Ispirescu, *op. cit.*, p. 8-11
- ²⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 63
- ²⁶ Barbu Delavrancea, *Apus de Soare*, p. 50-51
- ²⁷ Gheorghe Becescu Silvan, *Ștefan cel Mare pe patul morții*, p. 28
- ²⁸ Barbu Delavrancea, *op. cit.*, p. 57
- ²⁹ Petre Ispirescu, *op. cit.*, p. 70

Mamă, soție și româncă
Discursul oficial privind educația femeii
în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Ramona CAMELEA

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Crearea statului-națiune în secolul al XIX-lea a presupus și construirea unei identități naționale, prin care toți membrii, “chiar și ai celei mai mici națiuni, care nu s-au întâlnit și nici măcar nu au auzit unul de altul, poartă în mintea lor imaginea identității lor comune”¹. Dincolo de particularitățile specifice fiecărui caz, procesul construirii națiunilor prezintă o serie de elemente comune; a doua jumătate a secolului al XIX-lea este momentul în care “sunt creați” italienii² și transformați “the peasants into Frenchmen”³. Acum e și momentul când statul-națiune român nou creat, alăturându-se celorlalte state-națiune europene, schițează un proces coerent pentru construirea unei identități naționale, dublată de un spirit civic în rândul locuitorilor săi.

Unul dintre instrumentele prin care se realizează procesul de cristalizare a noii identități naționale românești este școala. Datorită rolului de socializare pe care îl exercită asupra indivizilor în decursul vieții, “difuzând și educând un model uman”⁴, școala este folosită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în transmiterea unor valori comportamentale specifice cetățeanului statului român.

Subiectul analizei noastre îl reprezintă modelul oficial propus de elitele politice și intelectuale femeii române, de aceea ne-am concentrat atenția asupra discursurilor ținute de aceste elite cu ocazia festivităților de premiere. Dar care este relația dintre elite și modelul oficial? Este bine știut că elitele sunt răspunzătoare de propunerea și difuzarea modelelor culturale și sociale în societate, numai acestea având, datorită pregătirii și prestigiului, calitatea de a educa.

Parte dintr-un proiect mai vast dedicat construirii identității naționale românești, lucrarea noastră are ca studiu de caz școlile de fete din București.

Ceea ce ne interesează pentru această comunicare nu este conținutul discursurilor în totalitate, ci tipul de identitate pe care acestea îl transmit.

Discursurile de care ne ocupăm nu sunt simple elemente decorative menite să completeze programul serbărilor de sfârșit de an școlar. Discursul e un act de comunicare ce “presupune existența unui emițător care extrage dintr-un repertoriu anumite semne, le assemblează după anumite legi, a unui canal prin care mesajul este transferat, în sfârșit a unui receptor care primește ansamblul semnelor care

constituie mesajul”⁵. Pentru ca mesajul să fie receptat, trebuie să fie redactat în termeni accesibili publicului, să stârnească interesul acestuia și publicul să rețină cât mai mult din el. Însă comunicarea presupune mai mult decât schimbul și transmiterea de informații, ea “produce o serie de mutații la nivelul conștiinței indivizilor, stârnește dispoziții emoționale și intelectuale”⁶.

Desfășurându-se într-un cadru festiv, venind din partea unor persoane cu prestigiu și deci cu posibilitate de penetrare la nivelul maselor⁷, discursurile de care ne ocupăm propun un anumit model femeii române. Acest model, conturat în timp face parte dintr-o strategie educativă pe care statul român o propune tuturor cetățenilor săi.

Festivitățile de premiere au loc la sfârșitul anului școlar, data desfășurării fiind fixată de Ministerul Cultelor, tot acesta stabilește programul și lista invitaților. Ele reunesc, pe lângă elevi și părinți, autoritățile: domnitorul, miniștrii, autorități religioase, profesori. Ceremoniile se deschid cu intonarea imnului, element ce conferă solemnitate atmosferei, urmează apoi discursul, persoana însărcinată cu rostirea lui fiind desemnată de minister dintre elementele de prestigiu enumerate mai sus.

Din punct de vedere cronologic, lucrarea noastră își plasează analiza în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Sunt cunoscute transformările pe care statul român le suferă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: unirea Principatelor, venirea lui Carol în țară, obținerea independenței, proclamarea Regatului și consolidarea noului stat, transformări ce produc o serie de modificări și la nivelul societății românești.

Începând cu Regulamentul Organic, învățământul beneficiază de atenția statului, dar abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea face parte din preocupările sale constante. Acest fapt este subliniat prin grija elaborării politicilor educaționale și organizării rețelei școlare.

Încă din mesajul domnesc din 6 decembrie 1859, A. I. Cuza recunoaște importanța educației pentru bunul mers al societății românești: “în educațiunea poporului bine condusă se află cele mai bune garanții de ordine, de progres și de patriotism luminat. Ea trebuie dar, în fiecare națiune să răspundă la adevăratele ei nevoi și la adevărata sa pozițiune”⁸. Garantă a ordinii, progresului și patriotismului, educația trebuia răspândită în straturi cât mai profunde ale societății.

Dacă importanța educației este recunoscută ca esențială, atât pentru băieți cât și pentru fete, vom vedea că finalitatea procesului educativ diferă pentru reprezentanții celor două sexe. În cazul băieților educația urmărea formarea de cetățeni utili și folositori patriei, cu toate atributele ce decurg din această calitate⁹. Dar ce se întâmplă în cazul fetelor? Există o condiționare între modelul educațional propus de stat și poziția deținută de femeie în concepția societății de secol XIX?

Este bine cunoscut faptul că mentalitatea secolului al XIX-lea asociază femeia spațiului privat. Domeniul său de manifestare, privatul, îi permite să-și desfășoare activitatea în jurul familiei ca mamă, soție și fiică. Acțiunea politică fiindu-le interzisă, accesul la sfera publică dominată de bărbați, li se deschide numai prin intermediul operelor de caritate și a acțiunilor de socializare (baluri, serbări)¹⁰. Finalitatea procesului educativ în strânsă legătură cu necesitățile și

mentalitatea societății, nu putea nici în cazul fetelor să facă abstracție de la regulă. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea educația fetelor este în bună măsură rezultatul inițiativelor particulare, a doua jumătate a secolului marchează începutul unei instituționalizări a educației feminine. Aceasta devine o preocupare a statului. O afirmă clar V. A. Urechia, ca membru al Ministerului Cultelor, când se hotărăște ca învățământul de fete să se extindă și în mediul rural: “considerând că echilibrarea de inteligență între ambele sexe este o garanție a bunei armonii și a moralității familiei, considerând, că educațiunea sexului femeiesc este cea dintâiu necesitate în regenerarea poporului, fiindcă ele sunt menite a face din fie-ce familie câte o școală, unde, pe lângă educațiunea sufletească, se pot da copiilor lor și primele noțiuni dezvoltatoare inteligenței, educațiunea fetelor va face obiectul atenției statului”¹¹.

Necesitatea instruirii se impune prin prisma rolului educațional ce le revine femeilor în familie, pentru a fi pregătite să educe: “Femeia e prima educatoare a omului, ea îi inspiră cele dintâi sentimente, îi dă cea dintâi direcțiune, îi conduce cei dintâi pași în societate. Influența mamei asupra copilului se cunosc peste totă viața”¹². Copilul e viitorul națiunii, e viitorul cetățean, iar prima copilărie, indiferent de sexul copiilor, este domeniul de activitate al mamei.

În general, toate discursurile susțin aceeași finalitate educativă. “Scimu că educațiunea cea adevărata depinde mai cu semă de femei și cu dreptu cuventu se dice ca femeia e coroana casei, ea formează moravurile bune. Îndată după mumă urmedză copila sa, o bună soră, desceptă în inima fraților simțimentulu celu mai nobilu și i face a se retrage de la cele mai multe vițuri”¹³.

Politica educațională continuă în aceeași direcție și după 1866. La nivelul discursului oficial se conturează o nouă dimensiune cu conotații naționale, în sensul unei mai clare definirii a identității românești. Locul “bunului creștin” e luat acum de “bunul român și bravul cetățean”.

Prioritățile educative cunosc o modificare și în cazul fetelor. Observăm că valorile tradiționale, ce legau femeia de sfera privată, se mențin. “Femeia, centru al familiei și al vieții casnice, motor al sentimentelor celor mai nobile și generoase, a avut și va avea rolul cel mai înalt și mai frumos în societățile omenești ca fiică și ca soție și ca mamă”¹⁴, afirmă Carol I la festivitatea de premiere în școlile de fete din 1876. Ipostaza tradițională, ce asociază femeia cu familia, se menține, dar familia beneficiază de atenția statului. O susține chiar domnitorul tot într-un context asemănător: “Familia e piatra angulară a oricărei societăți bine organizate”¹⁵. “Familia bună” este fundamentul statului, asigură necesarul de copii, veghează asupra purității și sănătății populației. Așa cum consideră Phillipe Aries, familia este locul în care sexualitatea este acceptată ca manifestare firescă¹⁶. Ea este cea care dă naștere viitorilor cetățeni și tot în cadrul ei aceștia vor fi cel puțin pentru o perioadă educați. Relațiile dintre membrii ei se desfășoară după aceleași mecanisme valabile pentru întreaga societate și “de buna funcționare a ei depinde forța statului și progresul umanității”¹⁷.

Treptat, accentul discursurilor se pune pe formarea componentei naționale identitare. Temelia statului nu mai este asigurată de buna soție, fiică și mamă, ci “numai de fiicele [soțiile, mumele] **române**, vestalele Patriei, fericirea și podoaba

societății, speranțele unui viitor demn de sollicitudinea noastră și de sacrificiile generației prezente”¹⁸. Termenul de româncă, deși fusese folosit și anterior, apare tot mai frecvent în discursuri după obținerea independenței, când modelul social este mult mai bine conturat. Menirea școlii e de a face din eleve “mai ales Românce cari să nu uite că în ele trebuie să se păstreze vie, ca nește nestinse candelile flacăra patriotismului. Faceți ca ele să meargă pe urmele acelor lăudate femei ale neamului românesc al căror nume istoria și poesia ni l-au transmis cu iubire și cu respect, al unei Ruxandra, unei Bălașa doamna, să se devoteze în tot ce este mare nobil și frumos și atunci națiunea română se va putea număra printre națiunile cele mai culte și civilizate”¹⁹. Deși sfera de activitate rămâne familia, în calitate de femei române, ele dobândesc noi responsabilități: sunt păstrătoarele religiei și patriotismului, de ele depinde evoluția națiunii române. Ca româncă, i se asociază noi valori morale: ele sunt vestalele patriei, fericirea și podoaba societății. Prin urmare, educația trebuia să le pregătească pentru noile responsabilități, dar în primul rând să le sădească în inimi “sentimentul datoriei către țară și mai înainte de toate iubirea de patrie”²⁰.

Programul educațional propus se bazează pe morală și pe religia creștină. Femeia română e păstrătoarea “bunei moralități” de care depinde funcționarea familiei și a societății.

Moralitatea, creație a societății, cuprinde norme comportamentale, convenții sociale, obiceiuri, legi. Buna viețuire a tuturor și a fiecăruia atârnă de necondiționata supunere către legi și către obiceiuri, de o viață morală orientată spre desăvârșire”²¹, glăsuiește un manual de morală din această perioadă.

Fondată pe aptitudinile cetățenilor de a fi guvernați și de a-și “guverna” trăirile și pasiunile, morala presupune “un grad de interiorizare a sentimentelor și respectarea unui sistem de sancțiuni legale și religioase pe care educația le cere viitorului cetățean”²². Stăpânire de sine, modestia, cumpătarea, sunt primii pași spre disciplina individuală, una din cele mai bune garanții împotriva dezordinii sociale și politice.

Școala dă elevelor lecții de moralitate bazate pe datorie, efort, corectitudine și onestitate: “numai prin muncă, prin onestitate și prin respectul religiei și al legilor țării poate cineva deveni un membru folositor pentru societate”²³. Acestea sunt norme de comportament, pe care un viitor cetățean, folositor societății, trebuie să le îndeplinească.

A doua dimensiune importantă este religia. Într-o societate în care “credința și instrucțiunea sunt temeinicii sprijinitori, cei mai statornici ai societății”²⁴, cum susține însuși domnitorul, prima condiție de a deveni bun român era de a fi bun creștin. Rolul religiei în formarea bunului cetățean constituie și tema discursului ținut de Ion Zalomit cu ocazia distribuirii premiilor pe anul 1869-1870: “Ministerul Instrucțiunii are în vedere de a da științei cea mai întinsă dezvoltare unită însă cu virtutea, căci scopul studiilor este de a face pe oameni mai buni. În adevăr dacă, prin știință oameni se luminează, ajungu a avea cugetări și raționamente juste și se facu capabili pentru diversele funcțiuni ale statului, însă fără moralitate, nu voru fi nici odată nici buni fii [fiice], nici buni părinți, nici buni cetățeni. Numai printr-o instrucțiune unită cu virtutea și fundată pe religie poate statul atinge

scopulu seu”²⁵. Importanța religiei este perfect explicabilă într-o societate bazată pe o ordine de tip creștin, în care multă vreme religia servise românului ca mijoc de identificare și solidaritate.

“Și fiind-că părinții sunt cei dintâi și cei mai responsabili educatori ai copiilor sei ei trebuie mai mult să grijească, ca sentimentul religios-moral, cu care vine copilul pe lume, să se deștepte într-o atmosferă de viață familiară religioasă, morală. Cele dintâi cuvinte ce aude copilul, să fie cuvintele iubirii creștine, iar nu al contrastelor acestora. În persoana perinților sei, copilul se vadă exemple vii de virtute creștină. Un astfel de spirit familiar, îmbinat cu o seriozitate blândă și cu o strictețe iubitoare va produce cele mai mulțămitoare rezultate în creșterea religioasă și morală a copiilor”²⁶.

Valorile morale și comportamentale ce alcătuiesc portretul femeii române sunt clar trasate în discursul din 1879: “femei virtuose, instruite, modeste cum se cuvine să fie femeia și casnice, inspirate de abnegațiuni și devotament pentru tot ce suferă, tot ce este nenorocit”²⁷. Virtutea, educația bazată pe “ținerea măsurii cuvenite în satisfacerea poftelor, pe cumpătare și spirit de economie”²⁸ sunt norme de comportament absolut necesare unei cetățene model, supusă și ascultătoare. Modestă și măsurată, româncea are ca responsabilitate majoră familia. Ca garantă a instituției familiei, comportamentul său trebuie să fie exemplar, sau cum afirma Jean-Paul Aron referindu-se la acest aspect: “femeia secolului al XIX-lea trebuie să își poarte virtutea afișată pe steag”²⁹. Nu-i lipsesc nici altruismul, compasiunea și mila; cunoaște suferințele semenilor săi. Numai suferind pentru alții e capabilă să suferă și pentru patrie. Educând, îngrijind, îndeplinind acte de caritate ea predică valorile societății existente: ordinea, munca, respectul religiei.

Școala realizează coeziunea socială și educă atașamentul și respectul față de legi, instituții, guvern, monarhie. Ea trebuie, să dezvolte primele sentimente și cunoștințe ale datoriei sociale, să le inspire respectul legilor, respectul către guvernul țerei și respectul către profesori, care-și sacrifică sănătatea sau chiar viața pentru educațiunea lor; căci numai astfel viitoarea generațiune ar putea avea mume ca a lui Ștefan cel Mare, soția lui Michaiu Bravu și altele”³⁰.

Identitatea femeii române se clădește nu numai pe un set de valori, ci și prin folosirea ca model a unor personaje istorice. Galeria de personalități reunește pe Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușeanu, mama lui Ștefan cel Mare și soția lui Mihai Viteazul. Implicate în activități culturale (Bălașa-ctitoriță de biserică), sau pur și simplu figuri reînviată de pana autorilor romantici, ca în cazul Ruxandrei sau mamei lui Ștefan cel Mare, aceste doamne și domnițe servesc ca model tinerelor generații de românce. Însă și în cazul personajelor, accentul cade tot pe valorile legate de familie. Ele servesc ca model nu numai prin activități culturale, ci mai ales că au fost mamele sau soțiile unor eroi. Astfel se precizează că “muma lui Ștefan cel Mare nu a contribuit la conservarea românismului, luptându-se cu turcii, alături cu fiul ei, în șirurile bărbaților, dar nu mai puțin a contribuit la scăparea țerei prin nascerea și îngrijirea acestui fiu”³¹. Interesantă ni se pare modalitatea de asociere a personajelor, fiecare exemplu reunește o personalitate din Moldova și alta din Muntenia, neexistând diferențieri în acest sens (Ruxandra-Bălașa, mama lui Ștefan cel Mare, soția lui

Mihai Viteazul).

Ca modele pentru "viitoarele soții și mume" apar alături de personajele istorice și primele doamne ale țării: Elena Cuza și Elisabeta însă în ipostaza de mamă și soție, dar a întregii națiuni române. Cum era și firesc pentru niște mame ale națiunii române ele apar ca o încununare a tuturor virtuților: "în dzilele nostre putemu privi cu mândrie pe tronulu României, unu raru esemplu de virtuți ilustre", afirma Ministrul de Interne într-un discurs din 1865³².

Interesant de menționat este modelul de socializare pe care femeile îl difuzează și care se înscrie în același tipar impus de societatea de secol XIX. "Femeia să tacă în biserică! Nici astăzi nu mi-am schimbat părerea și voi zice tot-deauna că activitatea femeii nu trebuie să esă din interiorul sfânt al casei. Glasul femeii nu sună mai frumos ca la vatra ei, în mijlocul copiilor ei...", este părerea reginei Elisabeta³³.

Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea obiectivele educative nu au coerență la nivelul statului, situația se modifică radical în a doua jumătate a secolului. Noua menire a școlii, pe lângă transmiterea informațiilor, e de a educa în spirit național pe viitorii cetățeni ai statului. În conformitate cu acest ideal, programul educațional va fi modificat încât să răspundă noilor realități.

Discursurile de la festivitățile de premiere constituie și ele prin conținutul mesajelor transmise un mijloc de educație națională, propunând în același timp un model pentru viitorii cetățeni.

În cazul fetelor, modelul propus este determinat de rolul pe care acestea îl dețin în societate, orientat cu precădere către sfera privată. Componentele modelului sunt de bună soție, fiică și mamă. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, acestui model inițial, deja menționat, îi este adăugată o nouă trăsătură, aceea a identității de româncă. Programul educațional suferă și el o serie de modificări care urmează această direcție.

NOTE:

¹ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983, p. 15.

² Eric J. Hobsbawm, *Națiuni și nationalism. Program, mit și realitate*, Chișinău, ARC, 1997, p. 78.

³ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernisation of Rural France. 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976, p. 219.

4. Mirela-Luminița Murgescu, *Între "bunul creștin" și "bravul român". Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A 92, 1999, p. 13.

5. Abraham Moles, *Sociodinamica culturii*, București, Editura Didactică și Pedagogică,

1975, p. 189.

6. Paul Dobrescu și Alina Bârgăoanu, *Mass media și societatea*, București, Editura SNSPA-Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p. 70.

7. Pentru acest aspect al lucrării vezi: Denis Mcquail, *Comunicarea*, Iași, Editura Institutul European, 1999, pp. 147-170.

8. *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Voda*, Vălenii de Munte, 1910, p. 22.

9. Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, p. 59.

10. Francois Furet, *Omul romantic*, Iași, Editura Polirom, 2000, pp.121-122.

11. V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*. Vol. III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 224.

12. *Cuventu rostitu de Directorulu Școalelor B. Boerescu, la împărțirea premiilor din anulu școlaru 1858-1859*, București, Tipografia Statului, 1859, p.4.
13. Discursul directoarei Școlii de fete nr.1, la festivitatea de premiere din 1865, în *Anuarul Generale alu Instrucțiunei Publice pe anulu școlariu 1864-1865. anul II*, București, Imprimeria Statului, 1868, p.41.
14. Cuvântarea lui Carol I, la împărțirea premiilor în școlile primare și secundare de fete din 1876, în *Regele Carol I al României. Cuvântari și scrisori*, vol. I, București, Tipografia Carol Göbl, 1909, p. 476.
15. Cuvântare la împărțirea premiilor elevilor din școalele secundare și primare de fete din 1878, în *Regele Carol...*, vol. II, p. 223.
16. Philippe Aries și Georges DUBY, *Istoria vieții private*, vol. VII, București, Editura Meridiane, 1997, p. 96.
17. *Ibidem*, p. 87.
18. *Regele Carol I al României*, vol. II, p. 223.
19. Cuvântarea la împărțirea premiilor elevilor din școalele secundare din 1881, în *Regele Carol I ...*, vol. II, p. 445.
20. *Ibidem*, p. 447.
21. Ion Slavici, *Educațiunea morală*, București, Editura Minerva, 1909, p. 11.
22. Yves Deloye, *Ecole et citoyennete. L'individualisme republicain de Jules Ferry a Vichy: controverses*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994, p. 119.
23. Cuvântarea din 1881 în *Regele Carol I al României ...*, vol. II, p. 447.
24. Carol I Regele României, *Cuvinte către poporul său. La împlinirea unui veac de la naștere 1839-1939*, București, Atelierele Cartea Românească, 1939, p. 23.
25. *Discursu pronunțiatu la distribuțiunea premiilor din anulu școlaru 1869/1870, de I. Zalomit, membru Consiliului Permanentu de Instrucțiune Publică*, București, Tipografia Statului, 1870, p. 3.
26. Petru Barbu, *Religiunea în școala poporală*, Caransebeș, 1897, p. 5.
27. Discursul din 1876 în *Regele Carol I al României...*, vol. I, p. 477.
28. Ion Slavici, *op. cit.*, p. 16.
29. Jean-Paul Aron, *Miserable et glorieuse la femme du XIXe siècle*, Poitiers, Fayard, 1980, p. 18.
30. *Discursul institutoarei Școlii nr. 7 din București*, în "Buletinul Instrucțiunii Publice", 1868, iulie-august, p. 295.
31. *Lucrările Consiliilor generale de instrucțiune din sesiunile anilor 1876-1884*, Bucuresci, Stabilimentul grafic Socecu și Teclu, 1884, p. 313.
32. *Discursul Ministrului de Interne la distribuirea premiilor din 1865*, în "Anuarul Generale ...", p. 314.
33. Discursul ținut de regina Elisabeta la Academia Română în 1890, în *Trei deci de ani de domnie ai Regelui Carol I. Cuvântări și acte*, București, Tipografia Carol Göbl, 1897, vol.I, p. 239.

Relațiile internaționale la sfârșitul secolului
al XIX-lea reflectate în *Telegraful Român*:
criza filipineză din anul 1899

Bogdan GRIGORE

Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu

Criza filipineză a avut ca punct de plecare momentul vânzării arhipelagului de către Spania, Statelor Unite ale Americii, pentru suma de 20 000 000 de dolari. Afacerea a fost acceptată de Spania, care, după înfrângerea din războiul pentru Cuba, a cedat Cuba și Puerto Rico, riscând să piardă și arhipelagul filipinez, fără să poată opune vreo rezistență semnificativă. A fost o continuare a operațiunilor din Cuba, o manifestare a noilor raporturi dintre Marile Puteri¹. Filipinele erau la capătul lumii, întinzându-se pe o lungime de 1 800 Km. Astfel, cele 11 insule mari și cele circa 7 000 de insule mici erau greu de stăpânit². Înainte de războiul pentru Cuba, americanii nu ceruseră anexarea Filipinelor sau a altor teritorii, însă victoria lui Dewey, din Golful Manilla, a trezit gustul pentru expansionism, mulți dintre comercianții americani gândindu-se la perspectivele comerciale ce s-ar fi deschis nu atât în insule, cât mai cu seamă în Asia apropiată³. Presa marelui capital avea, în perioada războiului, accente mesianice: „Simțim că noi dorim Filipinele... Poporul este acum încredințat că Statele Unite datorează civilizației să accepte responsabilitatea impusă asupra sa de soarta războiului”⁴. Arhipelagul era bogat în trestie de zahăr, tutun, cânepă, piper, fructe exotice, specii rare de copaci foarte rezistenți, rezerve minerale, iar torenții veniți din munții vulcanici aduceau printre șuvoaie și aur⁵. Factorul religios a fost și el prezent pe buzele unor americani, multe societăți misionare dorind mântuirea „frățiorului oacheș”. În cele din urmă, McKinley a cedat ispitei. El și-a explicat decizia unui grup de metodiști: „Într-o seară, târziu, mi s-a luminat totul – nu știu cum, dar m-am gândit așa: (1) că nu putem înapoia Filipinele Spaniei – ar fi un gest dezonorant, de lașitate; (2) că nu le putem acorda Franței sau Germaniei – concurențele noastre în comerțul cu Orientul – asta ar însemna o proastă afacere și ne-ar discredita; (3) că nu le putem lăsa în voia soartei – ele fiind incapabile să se autoguverneze – căci în scurt timp s-ar instala acolo anarhia și proasta guvernare, mai abtitor decât pe vremea spaniolilor; și (4) că nu ne rămâne altceva de făcut decât să le luăm cu totul în stăpânire și să-i educăm pe filipinezi, să-i înălțăm sufletește, să-i civilizăm și să-i creștinăm, și, cu voia lui Dumnezeu, să facem tot ce putem pentru ei, căci și ei sunt semenii noștri și Hristos și pentru ei s-a răstignit. Apoi m-am dus la culcare și m-a cuprins somnul și am dormit buștean”⁶. Interesantă

teorie, mai ales în ceea ce privește aspectul religios, filipinezii fiind, de secole bune, creștini.

Dar să ne referim la cele propuse nouă de subiectul aflat în discuție și anume de cele câteva aspecte prezentate de oficiosul Bisericii Ortodoxe din Transilvania, în speță **Telegraful Român**. S-ar cuveni, încă de la început, a face câteva aprecieri legate de periodicitatea știrilor referitoare la lupta gherilei filipineze cu forțele americane de ocupație. În această privință, am putea menționa că știrile erau preluate din publicații externe și direct de pe telegraf, aceasta explicând întârzierea, nu prea mare, cu care acestea ajungeau la cititorii români. Un alt aspect important a fost și acela al continuității informaționale, în acest caz putându-se observa faptul că impresia primelor luni de conflict a fost destul de puternică, dar ecoul s-a stins treptat spre sfârșitul anului 1899, pentru ca în anii care au urmat, deși luptele au continuat, informațiile să fie aproape inexistente. O explicație ar fi importanța tot mai scăzută conferită de opinia publică mondială fenomenului sau poate chiar distanța destul de mare dintre spațiul în cauză și cel românesc.

După victoria de la 1 mai 1898, când flota americană a învins armada spaniola în Golful Manilla, orașul Manilla a fost ocupat de americani ca mijloc de presiune asupra Spaniei, în vederea încheierii armistițiului și apoi a păcii. La 15 februarie, Senatul american declara că S.U.A. nu aveau de gând să anexeze arhipelagul definitiv, ci până se va impune un guvern democratic în zonă⁷. După ce s-au ridicat împotriva stăpânirii spaniole, filipinezii au ridicat acum armele și contra americanilor. În noaptea de 22 februarie, rebelii au incendiat orașul Manilla în mai multe puncte, americanii fiind împiedicați să stingă focul creat de acțiunile gherilei⁸. Incendiul a început în cartierul chinezesc Santa Cruz, 300 de case fiind cuprinse de flăcări⁹. În Tondo și Binodo au ars circa 1 000 de case, indigenii din oraș împiedicând pompierii să intervină în vederea stingerii incendiului. Drept represalii, americanii au dat foc locuințelor acoperite cu stof ale băștinașilor, dar au pierdut 3 oameni, 20 fiind destul de serios răniți¹⁰.

Lupta era condusă de Emilio Aguinaldo, cel care se aflase și în fruntea mișcării antispaniole și care fusese nevoit să se exileze în Hong Kong, reîntorcându-se după ocuparea Manillei de către americani. Cu aceștia din urmă, a încercat să stabilească punți de legătură pentru înfrângerea forțelor spaniole, dar s-a revoltat împotriva lor după ce Statele Unite au achiziționat arhipelagul, instituind un regim asemănător celui spaniol. Se pare că Aguinaldo a recurs uneori chiar și la atrocități pentru a-și atinge scopul: independența țării sale¹¹. După câteva confruntări destul de grele, cu prețul a 200 de morți și 20 de răniți, armata americană a reușit să-i împingă pe rebeli până la Morany, ocupând provincia Laguna de Bay¹². Lupta dobânda, în ochii ziariștilor de la **Telegraful Român**, accente dramatice. Într-un discurs ținut în fața trupelor sale Aguinaldo declarând că „suntem sătui de stăpâniri streine” și că pentru realizarea obiectivului, filipinezii erau gata să moară¹³.

Știrile deveneau însă din ce în ce mai contradictorii. La numai o săptămână de la relatarea de mai sus, **Telegraful Român** considerând că filipinezii erau aproape înfrânți¹⁴, americanii fiind nevoiți să aducă trupe noi de voluntari¹⁵. Multe sate cereau americanilor protecție, fiind sătule de atâtea războaie¹⁶. Pentru a

încurca și mai mult apele, publicația la care am făcut referire reproducea, în numărul său din 13/25 aprilie 1899, declarația generalului american Lawton care considera că numai pentru pacificarea insulei Lucon ar fi nevoie de 100 000 de oameni¹⁷. Prelungirea conflictului și eșecul trupelor trimise să pună capăt războiului au nemulțumit profund opinia publică din Statele Unite, președintele fiind gata să trimită acolo încă 35 000 de voluntari¹⁸. În același articol era prezentată și informația conform căreia, rebelii ar fi pregătiți să negocieze, constituind în acest sens și un comitet din 22 de membri¹⁹.

A urmat apoi bătălia de la Calumoit, unde, spre surprinderea opiniei publice internaționale, americanii au reușit să distrugă mare parte din forțele de care mai dispunea Aguinaldo²⁰. În acest context, filipinezii au cerut pacea pentru a convoca un congres general, în timp ce generalul american Otis promitea amnistie generală rebelilor în cazul în care aceștia s-ar preda²¹. Au fost angajate și o serie de discuții între cele două părți, americanii avansând ideea instaurării unui regim asemănător celui impus în Cuba după tratatul de pace de la Paris, propunere refuzată însă de filipinezi²².

Din motive probabil obiective, timp de două luni, în iunie și iulie, telegrafele nu au adus nici o știre despre chestiunea filipineză. Abia la sfârșitul lunii august a fost prezentată o scurtă radiografie a situației din insule, unde americanii au impus taxe mai mari decât cele ale spaniolilor, traiul s-a scumpit, au avut loc o serie de colonizări²³, criminalitatea a crescut alarmant, nemulțumirile erau mari, iar speranțele puține²⁴.

În mesajul adresat Congresului Statelor Unite, la 23 noiembrie 1899, președintele McKinley făcea un scurt bilanț, socotind veniturile la 641 000 000 de dolari, în timp ce cheltuielile s-au situat la 601 000 000 de dolari, propunând ca o parte din beneficii să fie alocată pentru mărirea flotei și pentru construirea unui canal care să lege Oceanul Pacific cu Oceanul Atlantic²⁵. Totodată președintele a reiterat doctrina Monroe, precizând că americanii se vor retrage din Cuba atunci când spiritele se vor liniști²⁶. Retragerea din Filipine nu era încă posibilă, deși guvernul filipinez a somat pe cel american să recunoască independența arhipelagului²⁷. După această dată, știrile referitoare la luptele dintre gherila filipineză și armatele americane s-au întrerupt. Abia în anul 1901, la sfârșitul lunii septembrie/începutul lunii octombrie a fost prezentată în coloanele ziarului o inițiativă americană de redenumire a insulelor din arhipelagul filipinez, principala insulă urmând a purta numele răposatului președinte McKinley, iar celelalte, numele unor generali americani care s-au remarcat în războiul contra Spaniei din 1898²⁸. O telegramă din New York, datată la 25 octombrie 1901 și inserată în publicația amintită mai sus, anunța că o parte a flotei americane și 3 500 de soldați au fost îndreptați spre insula Samar pentru a înăbuși o revoltă izbucnită acolo²⁹.

Ca o concluzie, S.U.A. au folosit în Filipine aceleași metode ca și Spania. Întrucât Aguinaldo deținea controlul asupra întregului teritoriu al insulelor, cu excepția Manilei, americanii au dus practic un război de cucerire³⁰, un veritabil război colonial, evident, în stil european³¹. Au trecut la atrocități, lagăre de concentrare, teroare³², rezistența organizată a filipinezilor cedând la sfârșitul anului 1899, chiar dacă, în mod sporadic, lupte au mai continuat, inclusiv după capturarea

lui Aguinaldo, în martie 1901³³.

Opoziția față de această anexare s-a organizat, în octombrie 1899, în Liga Antiimperialistă Americană, iar filosoful William James, de obicei destul de reținut, a exclamat: „Blestemate fie Statele Unite pentru mârșăviile pe care le-au făcut în Filipine”³⁴! La 4 iulie 1901, guvernarea militară a fost înlocuită cu cea civilă, guvernator civil fiind numit viitorul președinte, William Howard Taft. În anul 1902 a fost adoptată „The Philippine Bill”, un gen de constituție după care urma să se conducă arhipelagul, dar aceasta s-a aplicat abia în 1907, când s-a întrunit Adunarea Legislativă. Filipinele au dobândit autonomia în 1916, independența fiind consființită la 4 iulie 1946. După războiul din Caraibe, Statele Unite au devenit o putere colonială, cu circa un milion de ne-americani sub controlul său³⁵.

Telegraful Român a surprins destul de obiectiv fenomenul în sine, consacându-i, în special în 1899, o rubrică separată. Aceste considerente au stat la baza interesului nostru pentru modul de reflectare a unei chestiuni de politică internațională în mediul românesc.

NOTE:

¹ Nicolae Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol. II, Ed. Oscar Print, București, 1998, p. 225.

² *Ibidem*.

³ George Brown Tindall, Davia E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol II., Ed. Enciclopedică, București, 1996, p. 614.

⁴ Al. Vianu, *Istoria S.U.A.*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 224.

⁵ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 225.

⁶ George Brown Tindall, Davia E. Shi, *op. cit.*, p. 614.

⁷ *America și Filipinele*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 14, din 9/21 februarie 1899, Sibiu, p. 55.

⁸ *Manila în flăcări!*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 16, din 13/25 februarie 1899, Sibiu, p. 63.

⁹ *Ibidem*, nr. 19, din 20 februarie/4 martie 1899, p. 77.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ L-a decapitat pe generalul Layardo pentru că a negat șansele de izbândă ale acțiunii; vezi *Desperata luptă a filipinilor*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 27, din 11/23 martie 1899, Sibiu, pp. 110-111.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Vreau să moară!*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 31, din 20 martie/1 aprilie 1899, Sibiu, p. 126.

¹⁴ *Din Filipine*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 33, din 27 martie/8 aprilie 1899, Sibiu, p. 134.

¹⁵ Este vorba de 35 000 de oameni mutați din Cuba.

¹⁶ *Din Filipine*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 33, din 27 martie/8 aprilie 1899, Sibiu, p. 134.

¹⁷ *Americanii în Filipine*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 40, din 13/25 aprilie 1899, Sibiu, p. 163.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Aguinaldo înfrânt*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 43, din 22 aprilie/4 mai 1899, Sibiu, p. 174.

²¹ *Ibidem*.

²² *Constituția Filipinelor*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 53, din 15/27 mai 1899, Sibiu, p. 215.

²³ Aceasta este o problemă deosebit de delicată, iar informațiile de care dispunem în acest moment nu ne permit să o detaliem.

²⁴ *Situația în Filipine*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 92, din 28 august/9 septembrie 1899, Sibiu, p. 377.

²⁵ *Mesajul președintelui Statelor-Unite*, în „Telegraful Român”, An XLVII, nr. 126, din 27 noiembrie/9 decembrie 1899, Sibiu, p. 514.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Noua numire a Filipinelor*, în "Telegraful Român", An XLIX, nr. 105, din 22 septembrie/5 octombrie 1901, Sibiu, p. 429.

²⁹ *Revoltă în Filipine*, în "Telegraful Român", An XLIX, nr. 115, din 16/29 octombrie 1901, Sibiu, p. 469.

³⁰ George Brown Tindall, Davia E. Shi, *op. cit.*, p. 616.

³¹ Franck L. Schoell, *Histoire des Etats-Unis*, Petit Bibliotheque Payot, Paris, 1965, p. 209.

³² Al. Vianu, *op. cit.*, pp. 225-226.

³³ George Brown Tindall, Davia E. Shi, *op. cit.*, p. 616.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ Bryn O'Callaghan, *An illustrated history of the USA*, Longman Group UK Limited, Edinburgh, 1990, p. 86.

Participarea instituțiilor de învățământ la Expoziția Generală Română (1906)*

Andrei Florin SORA

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Expoziția Generală Română, a reprezentat pentru statul român un mijloc de consolidare a prestigiului intern și internațional. Aniversarea unor momente semnificative pentru poporul român (40 de ani de la urcarea pe tron a lui Carol I, 25 de ani de la proclamarea Regatului, 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către Traian) au constituit prilejul pentru a organiza o mare expoziție națională, între 6 iunie și 23 noiembrie 1906. Locul ales a fost dealul și câmpia Filaret, Câmpia Libertății de la 1848. Se urmărea relevarea apartenenței la civilizația occidentală - prin latinitate -, cât și evidențierea progresului realizat de societatea românească în perioada 1866-1906.

Ideea organizării unei astfel de manifestări exista încă din anul 1903¹, dar proiectul de lege a fost promulgat în mai 1905, iar lucrările propriu-zise au fost inițiate în iunie 1905. Expoziția Națională a fost atât un parc de distracții, cât și un spațiu al cunoașterii trecutului și a prezentului poporului român. Prin obiective, dar mai ales prin desfășurarea sa propriu-zisă, a constituit o modalitate de a întări conștiința unei identități românești. S-a optat pentru gruparea obiectelor expuse în douăsprezece secțiuni, pe care le putem clasifica în două tipuri: cu caracter economic și cu caracter educativ-cultural. Au fost construite numeroase pavilioane, ce urmau a reprezenta instituții particulare sau ale Statului, societăți culturale, economice etc.

Expoziția se adresa tuturor românilor, „de la vlădică până la opincă, de la cel de pe urmă plugar și până la cel mai falnic ostaș, toate straturile sociale în frunte cu Măria sa Vodă Carol I”², indiferent dacă locuiau sau nu în Regatul român³.

Unul dintre obiectivele urmărite era educația prin Expoziție, în spiritul credinței față de Rege și a mândriei de a fi român. Era un muzeu și o școală practică pentru toți românii, în care erau prezentate istoria, tradiția, progresul economic, cultural și social.

Organizatorii au inițiat un vast program pentru ca un număr cât mai mare de elevi și cadre didactice să participe activ sau să viziteze Bucureștiul și parcul de la Filaret. De altfel, una dintre „menirile” Expoziției era cea de a fi o „școală practică” și un muzeu, având „rolul unei redeșteptări naționale și a unei îndrumări economice și culturale”⁴. Cei care pătrundeau în interiorul parcului trebuiau să

descoperire ce înseamnă a fi român, care este trecutul și prezentul acestui spațiu geografic și cum trebuie construit viitorul. Nu totul a reușit pe deplin. Nicolae Iorga considera că „nu s-a ținut seama îndeajuns că o Expoziție Națională Jubiliară e o școală și că o școală trebuie să fie și sistematică și metodică”⁵.

Arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice relevă un schimb activ de scrisori între București și diferite instituții de învățământ. Acest minister se implică direct în organizarea Expoziției. În primele zile ale lunii iulie 1905, Comisariatul General al Expoziției cerea sprijinul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice în organizarea evenimentului. Se avea în vedere prezentarea unor informații despre învățământul românesc în ansamblul său, date despre istoria fiecărei instituții, dar și o participare propriu-zisă. „De la cea mai mică școală rurală, până la fiecare Facultate sau Universitate”⁶ exista obligația de a prezenta o monografie a instituției. Pentru școli, lucrarea trebuia să conțină un scurt istoric al instituției și o expunere a situației din acel moment: informații despre local, personal, material didactic, date despre elevi sau profesori⁷. De remarcat faptul că, dacă organizarea Expoziției nu a devenit certă decât în mai 1905, au fost înaintate cereri către unitățile de învățământ – încă din decembrie 1904 – pentru a întocmi monografia.

În cadrul Expoziției a participat învățământul primar, secundar (inclusiv școli particulare, seminarul musulman din Medgidia sau școli românești din afara țării), profesional, superior (prin Universitatea din Iași și cea din București), „Casa Școalelor”, instituții și așezăminte culturale (muzee, Arhiva Statului, Fundația Universitară „Carol I”)⁸.

Participarea instituțiilor de învățământ presupunea existența în Expoziție a unor obiecte create de elevi și specifice specializării sau al orientării profesionale. *Catalogul lucrărilor expuse la Expoziția Jubiliară din anul 1906* dezvăluie participarea unor școli din toate județele țării. Au fost prezentate obiecte produse în atelierele proprii, lucrute de elevi. Costurile au fost suportate în cea mai mare parte din fondurile școlilor. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a venit cu propunerea ca o parte din cheltuieli să fie suportate și de către primării⁹. Unele obiecte erau de vânzare. Astfel, într-un tabel întocmit la sfârșitul Expoziției, școala inferioară de meserii din Curtea de Argeș arăta că din 969 de obiecte expuse, 701 au fost vândute, 191 înapoiate, iar 77 au dispărut¹⁰.

Prin vânzarea obiectelor, se urmărea obținerea acoperirii cheltuielilor. Beneficiile de pe urma vânzării unor obiecte au preocupat și Comisariatul General. Printr-o adresă către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, a cerut ca redevență, 5% din vânzarea brută¹¹, practică întâlnită la unele expoziții universale din secolul al XIX-lea¹².

Școlile de meserii au trimis în București obiecte de artizanat și de industrie casnică. Erau însoțite de tabele ce indicau pentru fiecare piesă: costul materialului, al lucrului, dar și costul total. În funcție de specializarea școlii, au fost prezentate obiecte de cizmărie, tinichigerie, mobilier, artizanat, textile. Spre exemplu, școala elementară din Târgul Ocna a trimis o „căruță pentru slătari”, o cabrioletă, un război de țesut¹³. Școlile de agricultură au adus mostre cu diferite plante, legume și fructe. Ordinele de la București au fost în cea mai mare parte respectate în totalitate.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a colaborat cu Ministerul Lucrărilor Publice și alte instituții ale Statului. A expus independent în clădirea rezervată Geniului Civil din cadrul Pavilionului Regal. *Pavilionul Instrucțiunii* a fost inaugurat în prezența a numeroase oficialități, la sfârșitul lunii iulie¹⁴. Erau expuse lucrări manuale ale instituțiilor de învățământ, monografii, lucrări ale profesorilor, tabele cu evoluția numărului de școli și a numărului de elevi în perioada 1866-1906. De asemenea, obiecte aparținând diverselor școli au fost prezente în Expoziție, în pavilioanele Industriei, Agriculturii, Palatului Artelor sau în alte clădiri.

La conturarea funcției educative și culturale a Expoziției a contribuit organizarea în București și în parcul de la Filaret a unor congrese naționale sau internaționale. Acestea, potrivit presei, au avut „meritul de a fi înlesnit Românilor de prin toate ținuturile unde trăesc, prilejul de a se întruni laolaltă”¹⁵. S-au desfășurat *Congresul internațional al proprietății literare, Congresul pentru înaintarea și răspândirea științelor, Congresul corpului didactic*. La ultima manifestare s-au discutat mai ales probleme legate de instruirea elevilor în școlile primare. Cei mai numeroși erau învățătorii și institutorii, acei „muncitori modești și deseori și adesea oproșiți, cei care dau lumină imensei majorități a tineretului acestui neam”¹⁶. Ei au primit facilități pentru a vizita Expoziția, inclusiv plata în avans a salariului.

Elevii, sub îndrumarea profesorilor, au participat la realizarea Expoziției, dar au fost și vizitatorii ei. Ansambluri corale sau orchestrele unor licee au oferit spectacole în parcul de la Filaret. Sportul nu a lipsit. Au fost prezente formații de gimnastică de la diferite licee din țară. Oferim ca exemplu liceul Carol I din Craiova, a cărui conducere a cerut permisiunea Ministerului de a fi admisă participarea echipei de gimnastică a liceului la serbările din cadrul Expoziției¹⁷.

Un mijloc eficace, pentru ca Expoziția să se bucure de numeroși oaspeți, l-a constituit încurajarea de către Stat a unor vizite organizate. Pentru grupuri numeroase existau anumite facilități: reduceri pe calea ferată de 30%, ulterior 50% și chiar 75% pentru țărani sau taxa de intrare la un preț redus (până la 10 bani de persoană, în loc de un leu).

Elevii din întreaga Românie, împreună cu învățătorii și cu profesorii lor, au fost încurajați să vină la București, să vadă „minunea de la Filaret”. Cadrele didactice au jucat un important rol în mobilizarea unor întregi clase. Diriginții sau directorii de școli au trimis numeroase scrisori Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, prin care cereau confirmarea reducerilor de transport și la intrarea în parc sau reglarea problemelor legate de cazare. Se avea în vedere scutirea de 75% pe calea ferată. Ministerul a tratat problema reducerilor pe calea ferată cu Ministerul Lucrărilor Publice. Într-o scrisoare de răspuns a Ministerului Lucrărilor Publice către școala profesională din Roman se menționa că „nu se poate acorda reducerea de 75% personalului didactic și elevilor, deoarece această reducere s-a acordat numai țăranilor și căpetenilor din sate și sub nici un cuvânt altor clase de locuitori din țară”¹⁸. Posibilitatea obținerii reducerii de 75% pe calea ferată, era dată de același minister: asocierea elevilor de la sate cu săteni care doreau să viziteze Expoziția și care beneficiau de această reducere¹⁹.

Au expus și au participat activ la serbările Expoziției școli românești din-

afara țării: cele din Sofia și din Constantinopol. Au trimis scrisori de intenție și școala comercială din Salonic pentru 34 de elev, dar și români macedoneni²⁰ sau „Comitetul Reuniunii școlare din Bucovina“²¹.

Elevi ai minorităților naționale doreau să vină în București. Astfel, conducerea Seminarului Musulman din Medgidia a cerut cazarea a 56 de elevi, la unul din internatele Statului²².

Expoziția a avut un caracter educativ, nu numai pentru români, cât și pentru cadre didactice și elevi din afara Regatului. Directorul școlii evanghelice lutherane de fete din Brașov, solicita Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice acordarea unei reduceri de 75% pe calea ferată, clasa a III-a, tur-retur, pe drumul Predeal-București-Constanța. Urmău să facă această excursie un grup de 30-40 elevi. Reducerile erau motivate prin „valoarea pedagogică“²³, prin sărăcia elevilor, dar mai ales deoarece o parte erau „fete de român“²⁴. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a supus Ministerului Lucrărilor Publice spre aprobare cererea de reducere pe calea ferată. Spre deosebire de cazul unor grupuri de școlari din Regat, cererea de reducere de 75% pe calea ferată a fost aprobată²⁵.

Cereri pentru reduceri pe C.F.R. și la intrarea în Expoziție au fost inițiate și de învățători și profesori. Motivațiile aveau ca bază funcția educativă și dificultățile materiale: „nouă personalul ... ne este absolut greu de a ne lipsi de trebuințele spre a face acest sacrificiu“²⁶. Se considera necesar ca „în interesul ramurii de învățământ ... să ne dăm seama și să ne încălzim la focul sacru al progreselor realizate“²⁷.

Materialele expuse de instituțiile de învățământ, în funcție de natura lor, erau însoțite de câte un elev. Tendința conducerilor școlilor a fost de a trimite prin rotație mai mulți elevi, în locul unuia singur, pe o durată de două-trei luni. Școala elementară din Calafat a venit cu propunerea să nu se trimită în București un elev, care ar fi lipsit „două luni din sânul familiei, întrerupându-l atât de la lucrul în atelier, cât și de la ajutorul ce îl dă părinților la lucrarea agricolă“²⁸, ci șase, fiecare înlocuit la zece zile.

O dificultate principală a fost cea a costurilor. Cu toate că au fost făcute unele reduceri, problema cheltuielilor a redus numărul potențialilor vizitatori din rândul elevilor din provincie. Mulți elevi ai școlilor inferioare de meserii sau de agricultură, erau copii de țărani: „elevii, acești fii ai satelor ... ducându-se în familiile lor, vor povesti ... minunile civilizației“²⁹. Școlile de agricultură, spre deosebire de licee sau școli comerciale, au anunțat trimiterea unui număr mic de elevi la Expoziție. Dintr-un număr de șase elevi ai școlii de agricultură din comuna Sopotu-Dolj, care erau dispuși să meargă la Expoziție, au rămas doar doi. Ceilalți, „când s-au dus acasă să ceară parale de cheltuială, nu au avut ce le da“³⁰.

Expoziția Generală Română a fost o metodă eficientă prin care românii puteau să-și cunoască țara, să ia contact cu compatrioții lor, să participe la serbări și manifestări culturale. Trebuia consolidat sentimentul apartenenței la un popor român puternic, cu un „trecut glorios“ și cu un prezent încărcat de progrese. Aceste trășături sunt doar o parte a imaginii pe care doreau organizatorii să o transmită. Tineretul trebuia educat în spiritul credinței față de neam și de Rege și al tradițiilor românești, iar Expoziția a constituit un bun prilej. De asemenea, cadrele didactice

erau purtătoare, în toate satele și orașele țării, ale mesajului oficial. Învățătorii, profesorii și elevii au fost incluși într-un program prin care se dorea construirea identității românești pentru românii de pretutindeni. Cu ocazia Expoziției Generale Române au venit în Regat mii de români. Aceștia trebuiau să vadă „vlăstarele țării“, viitorul, într-un spațiu care se voia a fi o Românie modernă și prosperă. Realitatea era însă parțial diferită.

NOTE:

- ¹ Ioan Alexandru Roceric, *Expoziții și târguri. Studiu economic-social-tehnic-politic*, București, 1935, p. 161.
- ² *Buletinul oficial, Expozițiunea Generală Română*, an I, nr. 1, septembrie 1905, p. 10.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ *Idem*, anul I, nr. 4, decembrie 1905, p. 81
- ⁵ *Neamul Românesc*, an I, nr. 10, 11 iunie 1906, p. 150.
- ⁶ *D.G.A.S., Fondul M.C.I.P., dosar nr. 1338/1905, fila 12.*
- ⁷ *Idem*, dosar nr. 2248/1906, fila 30, fila 35.
- ⁸ lista completă a acestor instituții în *Catalogul lucrărilor expuse la Expoziția Jubiliară din anul 1906*, București, 1906, p. 3-441.
- ⁹ vezi cazul unei școli din Brăila: *D.G.A.S. Fondul M.C.I.P., dosar nr 2248/1906, fila 1.*
- ¹⁰ *D.G.A.S., Fondul M.C.I.P., dosar nr 2040/1906, filele 19-32.*
- ¹¹ *Ibidem*, fila 171.
- ¹² Linda Aimone, Carlo Olmo, *Les Expositions universelles, 1851-1900*, Paris, 1993, p.65.
- ¹³ *D.G.A.S., Fondul M.C.I.P., dosar nr. 2040/1906, fila 36-37.*
- ¹⁴ *Adevărul*, an XVIII, nr. 683, 27 iulie 1906, p. 2.
- ¹⁵ *România Ilustrată*, an IV, nr. 9, septembrie 1906, p. 236.
- ¹⁶ *Adevărul la Expoziție*, an I, nr. 88, 11 septembrie 1906, p. 3.
- ¹⁷ *D.G.A.S., Fondul M.C.I.P., dosar nr. 1394/1905, fila 107.*
- ¹⁸ *Idem*, dosar nr 2248/1906, fila 87.
- ¹⁹ *Ibidem*, fila 89.
- ²⁰ *Idem*, dosar nr. 1394/1905, fila 123.
- ²¹ *Ibidem*, fila 129.
- ²² *Idem*, dosar nr. 2248/1906, fila 27.
- ²³ *Idem*, dosar nr. 1394/1905, fila 147.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ *Ibidem*, fila 149.
- ²⁶ *Idem*, dosar nr. 2040/1906, fila 199.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*, fila 117.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ *Idem*, dosar nr. 2247/1906, fila 41.

Problema evreiască la începutul secolului al XX-lea

Ionuș NISTOR

Universitatea "A.I. Cuza", Iași

Una dintre temele care au marcat evoluția societății românești, încă din prima jumătate a secolului al XX-lea și până la cel de-al doilea război mondial, a fost, fără îndoială, problema evreiască.

Până în 1918, evreii erau cea mai numeroasă minoritate, în unele orașe ponderea lor fiind apropiată de cea a românilor. Situația era complicată și mai mult de modul în care această comunitate era percepută, de contradicția între aspirația ei spre un statut cât mai bun în societate și cât mai apropiată de adevărata ei valoare și locul pe care evreii îl ocupau în cadrul structurilor sociale și în imaginar. În legătură cu locul și rolul pe care comunitatea mozaică trebuia să-l dețină în aceste structuri și-au făcut loc dispute istoriografice marcate, uneori, de excesive nuanțe antisemite, care s-au lovit adesea de dificultățile reevaluării complexelor probleme sociale și etnice cu care se confrunta România în etapa decisivă a consacrării unei căi de dezvoltare proprii.

Evreii erau o populație importantă în România începutului de secol XX, ei ocupând o gamă largă de activități și de multe ori monopolizând anumite subramuri ale economiei naționale, fapt ce îi propulsa în postura de beneficiari ai unor venituri însemnate și a unor poziții strategice, chiar dacă nu determinante din punct de vedere decizional sau politic. În această postură comunitatea mozaică reprezenta ținta criticilor și chiar a unor manifestări denigratoare venite din partea unei părți a populației românești, care își vedea interesele amenințate. Pus în situația de a apăra interesele locuitorilor în general, dar mai ales ale românilor, etnie majoritară care trebuia sprijinită pentru a progresa, statul român a acționat în primul rând conform interesului național. Un aspect al acestui subiect, la începutul secolului al XX-lea, era acela de a realiza cadrul necesar propășirii economice și a afirmării unei reale armonii sociale, fapt care, inevitabil, pune statul în postura de a menține echilibrul între încurajarea capitalului, a investițiilor românești, a accesului românilor spre anumite tipuri de activități și respectarea drepturilor comunității evreiești. Dificultatea reiese și din faptul că soarta acestei populații devenise, cel puțin pentru România, subiect de dispută pe planul relațiilor internaționale, încă din timpul Congresului de la Berlin, Marile Puteri transformând această problemă dintr-o chestiune internă, românească, într-una internațională.

Guvernele de la București au fost nevoite, începând cu acest moment, să țină seama atât de cerințele interne ale societății românești, dar și de presiunile exercitate din exterior, cabinetele europene condiționând recunoașterea Independenței de respectarea drepturilor evreilor, începând cu dreptul de împământare.

Trecând peste faptul că atitudinea Marilor Puteri și în special a Germaniei a fost influențată de presiunile exercitate de comunitățile mozaice din Occident și de unele jocuri de interese, totuși, nu poate fi negată existența unor tensiuni în cadrul societății românești, pe care statul se vedea nevoit să le aplaneze. Sursele acestor tensiuni - după cum am mai amintit - erau multiple, însă cauza ce a generat întreaga dispută era plasarea unei părți a comunității evreiești în poziții avantajoase din punct de vedere economic, ceea ce le permitea acumularea de capital. În același timp, statul român și în special guvernele liberale, care urmăreau încurajarea instituțiilor și a forței de muncă românești, erau puse în situația de a asista la un fenomen greu de controlat și anume îndepărtarea românilor din sfera activităților lucrative.

Spiritul întreprinzător al evreilor a surprins și a indignat în aceeași măsură imaginea pe care o avea această etnie în societatea românească, fiind uneori deformată. Membrii comunității mozaice erau asociați, la nivel mental, de cele mai multe ori, cu postura de cămătari, fapt care îi pune în într-o ipostază extrem de nefavorabilă, această activitate fiind una din cauzele pauperizării țărănimii și a micilor meșteșugari români. Această percepție legată de activitățile economice era amplificată de faptul că evreii erau străini, cu o religie diferită și alcătuind un grup etnic destul de rezistent la influențele venite din exterior, fapt care îi oferea imaginea unei comunități ermetice. Impactul deosebit pe care îl avea acest grup în societatea românească, indiferent de mediul în care era receptat, dar mai ales impactul la nivelul lumii rurale, era unul extrem de interesant. Astfel, într-o scrisoare a Comitetului atelierului de țesătorie din comuna Țifești, județul Putna, către prefect¹, printre altele, lucrătorii își exprimau nemulțumirea față de soarta lor și față de exploatarea la care erau supuși. Ei afirmă faptul că țăranul trudește pentru munca sa, iar roadele trec în mâna străinilor, care i-au "cucerit pe cale economică, comercială și industrială"². Fără îndoială că veridicitatea acestor afirmații nu poate fi pusă sub semnul întrebării, însă imaginea pe care o crează este incompletă. Acest clișeu al evreului-cămătar care îl exploatează pe țăranul sau târgovețul român a fost preluat în multe scrieri ulterioare, într-o istoriografie care încerca să pună pe seama etniei evreiești înapoierea economică a României moderne. Acuzele aduse comunității mozaice ni se par mult prea dure, în condițiile în care românii au ales prin liberă voință să abandoneze activitatea din anumite sectoare economice, în favoarea unor posturi de funcționari, avocați sau medici. În aceeași ordine de idei, trebuie menționat și faptul că evreii nu erau doar cămătari, ci și meșteșugari și comercianți, pe de o parte producând diverse obiecte utile fiecărei gospodării și pe de altă parte asigurând circulația internă a produselor. Într-un studiu, deși mai vechi decât perioada la care ne referim, dar care confirmă aserțiunile de mai sus și care este confirmat de documente ulterioare, doi misionari scoțieni care, în peregrinările lor prin Europa centrală și de sud-est

au trecut și prin România³, observau faptul că ponderea meseriașilor evrei în principalele orașe românești era destul de importantă. Astfel, în București, după afirmațiile lor, “mai toți evreii sunt meseriași: croitori, cizmari, tâmplari”⁴, aceeași situație regăsindu-se și în Focșani⁵, Bârlad⁶ și Iași⁷. Misionarii au mai observat un alt aspect care merită atenția noastră și anume acela al relațiilor între comunitatea evreiască și români, al modului în care evreii erau percepuți de societatea în care trăiau. Concluziile pe care le desprindem din analiza relatărilor celor doi scoțieni sunt edificatoare și ele confirmă faptul că nu putem judeca în ansamblu atitudinea populației majoritare față de membrii comunității mozaice, deoarece în fiecare dintre orașele vizitate situația era alta. Dacă în București “nimeni nu-i întreba ce sunt, numai lucrători buni să fie”⁸, iar în Bârlad “trăiau liniștiți fără să sufere vreo persecuție”⁹, cu totul alta era situația evreilor din Iași, unde “poporul de jos îi batjocorește mai rău ca pe țigani”¹⁰. Atitudinea românilor față de acest grup etnic era așadar diferită, variind în funcție de condițiile locale, de specificul fiecărei zone și în nici un caz această atitudine nu poate fi extinsă la nivelul întregii societăți românești.

Mărturiile aduse de misionarii scoțieni ne întăresc opinia conform căreia nu se poate vorbi de antisemitism ca despre o trăsătură definitorie și generalizată a societății moderne în spațiul românesc, chiar dacă, în anumite situații unele grupuri socio-profesionale au perceput comunitatea evreiască drept cauză a propriilor insuccese. Și pentru a întregi această imagine, a comunității mozaice din România este necesar să analizăm modul în care evreii înșiși se raportează la societatea românească, la felul în care concep relația cu ceilalți și cum își înțeleg ei propria soartă. Studiile elaborate de elita israelită demonstrează faptul că exista preocupare pentru soarta evreilor din România, încercându-se găsirea unor soluții pentru îmbunătățirea vieții lor, aceste studii realizând în același timp și o radiografie a comunității evreiești. “Răul existent în sânul acestui grup etnic pornea din insuficiența culturii intelectuale și a celei sufletești, comunitatea pierzându-se în “haosul ignoranței sau în ceața unei religiozități prost înțelese”¹¹. Situația precară a majorității israeliților se datorează cvasiindiferenței inteligenței evreiești care lăsa rezolvarea problemelor de ordin local în seama unor “comunități” care nu aveau nici o autoritate legală, iar în fruntea “comunității” erau aleși oameni fără studii sau cultură. Aceeași indiferență era manifestată și față de școli, care abia se puteau susține financiar, în fiecare an fiind nevoite să-și procure mijloacele de existență prin intermediul unor serbări de caritate¹². Evreii interrelaționau destul de greu cu românii, deoarece aveau sentimentul că li se cere prea mult, că asimilarea pe care o doreau românii era imposibil de realizat. Aveau conștiința faptului că datorită ermeticității etniei lor sunt câteodată dezagreați de populația majoritară, însă, în același timp nici nu acționau în vreun fel pentru a-i schimba percepția. Deși au fost supuși unor presiuni care aveau drept scop final integrarea acestei etnii în rândul populației românești, israeliții și-au menținut specificitatea, deoarece așa după cum afirma Isac Leon “evreii nu sunt asimilabili fiindcă evreii trăiesc și un popor care trăiește nu poate fi asimilat”¹³. Pe de o parte, această rezistență socio-culturală a israeliților este pe deplin justificabilă, mai ales dacă avem în vedere faptul că ei au fost nevoiți să-și mențină etnia în condițiile

inexistenței unui corp statal și pe de altă parte, ne pare tot atât de firească acțiunea românilor care, în mod conștient sau nu, tindeau către integrarea evreilor în propriile structuri. De altfel, acest proces este sesizabil nu doar în cazul comunității mozaice, tendința de asimilare a populațiilor minoritare, oricare ar fi ele, de către majoritate, fiind un fenomen des întâlnit și studiat de specialiști.

Chiar dacă evreii aveau sentimentul unei presiuni continue, fapt care îi determina să perceapă mult mai acut această încercare de adaptare la specificul românesc, totuși nu se poate vorbi de persecutarea etniei ca atare de către români și cu atât mai puțin de către autoritățile de la București. Administrația centrală și locală a încercat să mențină echilibrul între cererile evreilor și posibilitățile pe care le avea pentru satisfacerea acestor deziderate, oferind membrilor comunității mozaice drepturi care să le permită desfășurarea unei vieți normale. Astfel, în anul bugetar 1901-1902, Consiliile comunale au scutit de taxele de construcție 32 de școli românești și tot atâtea școli evreiești¹⁴. Același regim, nediscriminatoriu îl avea și serviciul medical gratuit, de care beneficia orice persoană, indiferent de apartenența etnică. În sprijinul afirmațiilor de mai sus vine articol lui Sebestyin Ede în ziarul "Magyarország", din 2 octombrie 1902, în care scria că: "Bucureștii au 9 spitale. Spitalele acestea, parte sunt așezăminte de stat, parte susținute de oraș și parte de singuratici fondatori. Pe bolnavul care vine la spital nu-l întreabă nimic, doar îi scrie numele și de unde este și gata [...] Treizeci și șapte la sută din numărul total al bolnavilor din spitale sunt străini, aproape toți unguri"¹⁵. Atenția acordată evreilor săraci se înscrie în același demers al cabinetelor de la București de a asigura drepturi și libertăți pentru oricare dintre persoanele de altă origine decât cea română. Astfel că, în cazul în care un membru al comunității ebraice nu avea bani să înceapă un proces sau nu putea să plătească taxa școlară, primăria din localitatea de domiciliu îi elibera un certificat de pauperitate care îi permitea să-și continue activitățile¹⁶.

Una dintre legile guvernului liberal, adoptată în 1902, care a stârnit numeroase controverse în țară și a declanșat un conflict cu ecouri internaționale, a fost legea meseriilor. Acest act normativ a fost conceput ca un mijloc de rezolvare a problemelor economice și sociale cu care se confruntau românii la începutul secolului al XX-lea și ilustrează în mod concludent aplicarea în practică a idealului asumat de guvernanți și anume acela de a jalona între dorințele evreilor și posibilitățile pe care le avea statul român. O astfel de lege, care să încurajeze mica industrie românească era extrem de necesară, în condițiile în care activitatea meseriașilor autohtoni era sufocată de concurența produselor austro-ungare, existente în număr foarte mare pe piața românească. Stimularea activității meșteșugarilor români însemna însă o lovitură grea dată evreilor, dacă luăm în considerare faptul că aceștia dețineau o pondere însemnată în domeniul micii industrii. Articolul care a declanșat conflictul amintit mai sus prevedea că străinii care doresc să beneficieze de avantajele legii trebuiau să facă dovada că în țara lor se acordau drepturi similare românilor.¹⁷ Astfel de precizări nu puteau decât să stârnească un val de proteste din partea comunității mozaice, deoarece evreii nu aveau un stat propriu și deci nu se puteau bucura de facilitățile oferite de guvernul României. Ecourile acestor dispute au fost receptate și pe plan

internațional, unde, ca urmare a lobby-ului făcut de israeliți asupra guvernelor statelor occidentale, reprezentanții la București ai Austro-Ungariei, Germaniei și ai Angliei au făcut demersuri pe lângă oficialii români să modifice legea¹⁸.

Impactul pe care l-a avut această problemă în mediile occidentale și presiunile exercitate de asociațiile israelite au supradimensionat chiar și numărul evreilor care puteau fi afectați de legea promovată de executivul de la București. Astfel, Robert W. Seton Watson a estimat că la 1900, din 700 000 de locuitori ai orașelor românești, 300 000 - 400 000 erau de origine israelită, ei fiind masați mai ales în Moldova¹⁹. Evident că aceste cifre au fost modificate în sensul sporirii numărului de evrei, tocmai pentru a justifica o anumită atitudine a guvernelor occidentale, cu scopul de a amplifica în mod artificial conflictul. Că lucrurile stau în acest fel, dovada este recensământul din 1899 care preciza că numărul israeliților din România se ridica la doar 266 632 de persoane²⁰.

Inițiativa legislativă a guvernului liberal prin care meseriașii români trebuiau sprijiniți, inițiativă care a fost susținută și în Parlament și care a devenit lege, a constituit doar pretextul unei ofensive diplomatice și de presă din partea Statelor Unite ale Americii. Unii politicieni americani au invocat discriminările la care erau supuși membrii comunității ebraice, în rândul acestor acțiuni antisemite înscriindu-se și mai sus amintitul act normativ, pentru a justifica emigrarea evreilor în "Lumea Nouă", emigrare, care după aprecierile lor capăta dimensiuni din ce în ce mai mari. În fapt, statisticile oficiale demonstrează că în perioada 1901-1904 au emigrat 34607 evrei²¹, iar în anul 1901, Societatea Israelită de Colonizare a ajutat 3183 de persoane să părăsească România²². Pentru aceeași perioadă autoritățile de la Washington au contabilizat o cifră de 113 000 de evrei veniți din Austro-Ungaria, 136 000 veniți din Italia și 85 000 din Rusia²³. Aceste date ne permit să concluzionăm că nici pe departe România nu constituia principala sursă de emigrați, comparația cu statele din vecinătatea noastră demonstrează că incriminările lansate de anumiți politicieni americani erau nefondate. Situația prezentată mai sus, coroborată cu dovezile certe conform cărora în România veneau anual de două ori mai mulți evrei decât plecau în străinătate, pune într-o altă lumină condițiile oferite comunităților ebraice de oficialitățile de la București.

Fluxul migrator spre Statele Unite era „favorizat” de circumstanțele economice, amplificate de criza mondială de la începutul secolului al XX-lea, ale căror efecte erau resimțite în special de categoriile sărace. Aceste efecte au fost amplificate în cazul evreilor, de faptul că guvernul liberal a considerat că trebuiesc ajutați în primul rând meseriașii români, deși nu se poate afirma că i-a neglijat pe cei aparținând altor etnii. Sugestiv este faptul că cei mai mulți emigranți erau persoane necalificate, care nu se puteau realiza în România și care deveneau o adevărată povară pentru societatea americană²⁴, dar și pentru evreii bogați din Statele Unite, care se vedeau obligați să-i sprijine financiar.

În aceste condiții s-a declanșat la Washington o puternică agitație a industriașilor și a bancherilor israeliți, care au cerut administrației americane să rezolve problema. Jacob H. Schiff, unul dintre cei mai importanți finanțiști din Statele Unite, s-a adresat Asociației colonizării evreilor cerând cooperarea executivului american cu Marile Puteri europene pentru a discuta "violarea de

către autoritățile românești a prevederilor tratatului de la Berlin²⁵. La rândul său Henry Seligman, persoană de mare influență la Washington, cerea ambasadorului american la Berlin, Andrew White, să provoace intervenția împăratului Wilhelm în favoarea evreilor din România. În răspunsul său, ambasadorul preciza că el condamnă măsurile antievreiești luate de guvernul român, apreciate drept "culme a atrocităților din toate timpurile"²⁶. În seria aceluiași demersuri se înscrie și scrisoarea secretarului de stat John Hay către însărcinatul american cu afaceri la Atena, Wilson, prin care îi cerea să poarte discuții cu partea română, pretextul întâlnirii constituindu-l tratatul de naturalizare, pe care Statele Unite trebuiau să-l semneze cu guvernul de la București. Wilson nu a înțeles, însă, mesajul pe care i l-a transmis John Hay, ambasadorul abordând în discuții doar problema tratatului de naturalizare²⁷. Odată eșuată această tentativă, secretarul de stat a recurs la altă metodă, pe care o putem caracteriza drept punctul culminant al acțiunilor executivului de la Washington. Demnitarul american a emis o notă circulară, la 11 august 1902, adresată ambasadorilor acreditați pe lângă cabinetele statelor semnatare ale tratatului de la Berlin. În notă se arăta că evreii părăseau România și se stabileau în Statele Unite ca urmare a discriminărilor la care aceștia erau supuși, documentul cerând guvernelor Marilor Puteri să constrângă statul român să respecte Tratatul de la 1878.²⁸ Singura țară care și-a exprimat aprobarea față de "apelul" american a fost Anglia, prin intermediul presei și a ambasadorului la București, ziarul american "The New York Times", din 22 septembrie 1902, precizând că "celelalte state europene nu se grăbeau a lua poziții împotriva României"²⁹. Alte reacții în presa internațională a vremii demonstrează prin varietatea concluziilor pe care le avansează că problema evreilor din România nu era cunoscută în mediile occidentale, iar pozițiile pe care le exprimau se datorau unor jocuri de interese. Astfel ziarul "Pester Lloyd" nota: "România abia și-a câștigat independența și a devenit ea însăși împilatoare pe probleme religioase", iar cotidianul "Berliner Tageblatt" susținea că "nota secretarului de stat Hay e un apel către umanitate ale cărei principii au fost călcate în picioare"³⁰. Pe de altă parte, ziarul "Patrie" din Paris critica acțiunea guvernului Statelor Unite, cerând totodată conducerii franceze să nu se amestece în această problemă deoarece "România este stăpână la casa ei"³¹. Ecourile în presa română nu s-au lasat nici ele așteptate, "Indépendance Roumaine" și "Epoca" susținând faptul că americanii ar trebui să respecte doctrina Monroe³², de neimplicare în problemele altor state, iar "Voința Națională" încercând să argumenteze motivele plecării evreilor din țară, plasa cauzele emigrației exclusiv în sfera economică³³.

Campania antiromânească lansată de executivul de la Washington nu avea motivații umanitare, după cum au lăsat să se înțeleagă autoritățile americane și nici nu a fost generată de presiunea numerică din ce în ce mai mare făcută de evreii care veneau din România. Resorturile demersului lui John Hay rezidă în subtilități de natură politicianistă, prin care secretarul de stat urmărea asigurarea susținerii din partea evreilor a președintelui Roosevelt, în noua campanie electorală pentru un nou mandat. Conform declarațiilor ulterioare ale lui Tyler Dennett și G. M. Razi: "John Hay a inventat ofensiva diplomatică împotriva României pentru a-l ajuta pe Roosevelt să obțină votul evreilor"³⁴. Însuși secretarul de stat și-a

dezvăluit adevăratele intenții în scrisoarea confidențială, trimisă la 30 august 1902 asistentului său A. Adee, în care nota: "Președintele este încântat de textul circularei astfel concepute. Sărmanii evrei, ei ne consideră pretutindeni în țară niște neisprăviți visători"³⁵.

Aceste ultime mărturii desprinse din documente, a căror valoare nu poate fi contestată, confirmă veridicitatea argumentelor pe care le-am adus în sprijinul ideii că evreii nu erau supuși în România unui proces de discriminare. Că au existat persoane sau grupuri afectate într-un moment sau altul de anumite decizii luate de guvernul român, nu se poate contesta, însă nici nu se poate generaliza. Comparând situația statului român cu cea a țărilor vecine am constat chiar că, în ciuda multor greutăți cu care se confruntau, oficialii de la București au încercat să asigure pe cât posibil drepturi evreilor care să le permită un trai decent. Afluxul mare de populație israelită în România reflecta cel mai bine această realitate. În judecarea raporturilor între guvernanți și comunitatea evreiască nu putem însă să nu luăm în calcul și contextul în care au fost luate anumite decizii, considerate dezavantajoase pentru străinii care trăiau în acest teritoriu. Necesitatea dezvoltării economiei naționale, coroborată cu dorința Partidului Național Liberal de a sprijini mai ales munca și capitalul autohton, a determinat cabinetul Sturdza să adopte legi care să-i vizeze în primul rând pe români. Nu poate fi însă vorba de aplicarea unui plan antisemit și nu avem dovezi să acuzăm guvernul român de discriminare rasială.

Probleme mult mai complexe apar în cazul în care ne raportăm la relația între români și evrei la nivelul populației de jos. Insuficiența surselor nu ne permite o cercetare amănunțită a tuturor aspectelor care decurg din interferențele socio-culturale între cele două etnii, însă din datele pe care le deținem am putut contura imaginea unei societăți românești extrem de diversificate. Deși aceste raporturi interetnice stăteau sub "imperiu" normalității, existau și conflicte pe care le putem numi locale, ce decurgeau adeseori din motive personale. Aceste dispute sunt greu de cuantificat, însă ele nu puteau avea decât dimensiuni restrânse. Luată în ansamblu, societatea românească constituia un mediu propice dezvoltării unei vieți normale pentru oricare din etniile care o compuneau, divergențele ce apăreau uneori între români și israeliți decurgând în special din considerente economice.

NOTE:

¹ scrisoarea este datată 18 iunie 1901.

² Arhivele Statului Focșani, fond Prefectura județului Putna, dos. nr. 44/ 1901, f.122.

³ este vorba despre Andrew A. Bonar și Robert McCheyne, care au întreprins o călătorie în spațiul central și est european pentru a cerceta situația în care se aflau comunitățile evreiești din Orient și pentru a încerca sa-i convertească la creștinism. În urma acestei călătorii au tipărit un studiu intitulat *Narrative of a mission of inquiry to the Jews from the Church of Scotland*,

apărut în 1843.

⁴ Alex. Lepădatu, *Evreii în țările noastre acum o sută de ani după relatarea a doi misionari scoțieni*, Imprimeria Națională, București, 1934, p 4.

⁵ *Ibidem*, p.8.

⁶ *Ibidem*, p.9.

⁷ *Ibidem*, p.12.

⁸ *Ibidem*, p.5.

⁹ *Ibidem*, p.10.

¹⁰ *Ibidem*, p.12.

¹¹ S.Grosman, *Ce este de făcut?*, în "Lumea israelită", an I, nr. 4, București-Craiova,

ianuarie 1903, p.104.

¹² M. Codreanu, *Organizarea intelectualilor*, în *Idem*, an I, nr. 5, București-Craiova, februarie 1904, p.140.

¹³ *Ibidem*, p.274.

¹⁴ I.G.Bibicescu, *Sunt persecutați evreii în România? Discurs rostit în ședința de la 2 octombrie 1902 a Consiliului Comunal din București*, Tipografia "Voința Națională", București, 1902, p.9.

¹⁵ *Ibidem*, p.15.

¹⁶ *Ibidem*, p.16.

¹⁷ *Dezbaterile Senatului*, 23 februarie 1902, în *Monitorul Oficial*, nr.47, 22 martie 1902, p.511.

¹⁸ *Adevărul*, Nr.4543, 23 martie 1902, p.1.

¹⁹ Paul Quilan, *The United States and Romania. American-Romanian relations in the XXth century*, Woodland Hills, California, 1988, p.18, apud. Robert W. Seton Watson, *A history of the Romanians*, Cambridge University, 1934.

²⁰ L.Ghelerter, *Descreșterea populației israelite în România 1899-1912*, Editura revistei "Convorbiri sociale", Iași, 1916, p.5.

²¹ Dumitru Vitcu, *Relații româno-americane*

timpurii, Editura Albatros, București, 2000, p.229.

²² I.G.Bibicescu, *op.cit.*, p.21.

²³ *Ibidem*, p.23.

²⁴ Dumitru Vitcu, *op.cit.*, p.232.

²⁵ *Ibidem*, p.230.

²⁶ *Ibidem*, p.230.

²⁷ Dumitru Vitcu, G. Bădărău, *România și "apelul" diplomatic al lui John Hay (1902)*, în *Istoria ca lectură a lumii*, volum coordonat de G. Bădărău, L. Boicu, L.Năstasă, Iași, 1994, p.278, apud Gray Dean Best, *To free a people. American jewish leaders and the jewish problem in Eastern Europe*, Greenwood Press, Westport London, 1978.

²⁸ *Ibidem*, p.280.

²⁹ *Ibidem*, p.281.

³⁰ C.Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată, 1901-1910*, vol.III, Editura ziarului "Universul", București, 1930, p.35.

³¹ *Ibidem*, p.35.

³² *Ibidem*, p.36.

³³ *Voința Națională*, nr.5177, 30 mai 1902, p.1.

³⁴ Paul Quilan, *op.cit.*, p.21.

³⁵ D.Vitcu, *op.cit.*, p.239.

***Secțiunea de
Istorie contemporană
și Istoriografie***

Puterea celor paisprezece puncte ale lui Woodrow Wilson

Liviu Ioan TATU

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Woodrow Wilson a fost președinte al Statelor Unite într-o perioadă cataclismică pentru ordinea internațională, când Statele Unite trebuiau să intervină în jocul relațiilor diplomatice internaționale, și când situația internațională l-a obligat să „declanșeze războiul pentru a pune capăt războiului”¹.

Woodrow Wilson a înțeles perfect misiunea sa mesianică, și anume că America avea o obligație, dar nu față de echilibrul puterii pentru că se afla încă în izolaționismul oferit de Doctrina Monroe, ci față de ea însăși, de a-și răspândi principiile în lume. Principiile acestea reprezentau o viziune diplomatică nouă pentru diplomații europeni, iar aceste principii propovăduiau ideea conform căreia pacea depindea de răspândirea democrației, că ordinea internațională trebuie să fie ancorată de un sistem universal de legi.

La începutul războiului, în 1914, Wilson a favorizat politica strictei neutralități, practic, astfel a reușit să câștige alegerile, enunțând în programul său electoral neutralitatea. Când Roosevelt i-a propus lui Wilson să ia măsuri de sporire a cheltuielilor de apărare, Wilson i-a răspuns foarte ferm prin declarația din 8 decembrie 1914 că acest lucru ar fi însemnat că „ne-am pierdut autocontrolul”².

Evenimentele tragice care au urmat anului 1914, mai precis scufundarea a numeroase vase de pasageri de către submarinele germane, care au culminat cu scufundarea vasului Lusitania din 7 mai 1915, când, din cei 1200 de pasageri ai vasului 128 erau americani³ l-au determinat pe Wilson să trimită o serie de telegrame guvernului german, prin care îi cerea să înceteze imediat această ofensivă a terorii împotriva navelor cu pasageri.

Wilson a observat faptul că politica de neutralitate și izolaționismul în care se aflau Statele Unite trebuiau abolite, și devenea tot mai clară ideea că implicarea Statelor Unite în acest prim război mondial era inevitabilă.

Wilson a înțeles că izolaționismul instinctiv al Statelor Unite nu putea fi învins decât printr-un apel la credința ei în natura idealurilor sale. Pas cu pas, Wilson a dus o țară izolată până atunci de conflictele internaționale, într-un război, pe care însă la începutul mandatului său îl nega vehement. Și a făcut aceasta negând orice scop național egoist și afirmând că America nu căuta alt folos decât recunoașterea principiilor sale⁴.

În prima sa declarație în fața Congresului din 2 decembrie 1913, Wilson a enunțat ceea ce mai târziu avea să devină cunoscut drept „wilsonism”. Lege universală și nu echilibru, inspirarea unui sentiment de încredere în națiune și nu afirmarea națională a propriei valori erau, în optica lui Wilson, fundamentele ordinii internaționale. Recomandând ratificarea mai multor tratate de arbitraj, Wilson a susținut că arbitrajul care creează legături și nu forța, trebuie să devină metoda de rezolvare a disputelor internaționale.⁵

Însă incidentul Lusitania și evoluția războiului în Europa l-au obligat pe Wilson să anunțe intrarea Statelor Unite în război, în baza unei justificări morale, al cărei prim obiectiv era o nouă și o mai justă ordine mondială: „să duci acest mare și pașnic popor în război, în cel mai îngrozitor și dezastruos dintre toate războaiele, civilizația însăși pare a fi în cumpănă. Dreptul este însă mai prețios decât pacea și ne vom lupta pentru lucrurile pe care le-am avut întotdeauna cel mai aproape de inima noastră: pentru democrație, pentru dreptul celor supuși autorităților de a avea o voce în propriile guverne, pentru drepturile și libertățile națiunilor mici, pentru instaurarea unei dominații universale a dreptului de către popoarele libere acționând de comun acord, astfel încât să aducă pacea și siguranța tuturor națiunilor și să facă lumea cu totul, în sfârșit, liberă”⁶.

Wilson a definit obiectivele războinice ale Statelor Unite în categorii în întregime morale. În discursul său din 22 ianuarie 1917, Wilson a proclamat „o pace fără victorie”, însă după intrarea Statelor Unite în război a precizat clar că nu se poate ajunge la pace decât prin victorie totală⁷. Wilson dorea să facă din Statele Unite liderul moral al lumii. El vedea că războiul trebuie să se încheie cât mai repede cu putință și a încercat prin discursurile adresate lumii întregi, dar mai ales statelor beligerante, să propage ideea încheierii unei păci durabile, între egali, fără anexări și înființarea unei Ligi a Națiunilor, care să asigure pacea și să intervină prompt în cazul violării ordinii internaționale și a tratatelor de pace.

La sfârșitul lunii octombrie a anului 1917, Wilson l-a însărcinat pe colonelul House⁸ să le ceară europenilor să formuleze obiective de război, care să reflecte țelul lui proclamat pentru o pace fără anexări sau fără despăgubiri garantate de o autoritate mondială. Pentru o bună perioadă, Wilson s-a ferit să avanseze idei personale, întrucât, așa cum i-a explicat lui House, era posibil ca Franța și Italia să obiecteze dacă Statele Unite exprimă îndoieli privitoare la justetea aspirațiilor lor teritoriale. Wilson însă s-a hotărât să elaboreze singur acel plan, pe care la 8 ianuarie 1918 l-a prezentat în fața Congresului, sub forma celor Paisprezece Puncte, care au reprezentat manifestul pentru pace al Statelor Unite, dar și trasarea obiectivelor clare ale războiului, adică ce se urmărea de fapt prin acest război, din punctul de vedere al Statelor Unite.

Aceste Paisprezece Puncte au fost cocepute, cum bine observa Thomas A. Bailey în lucrarea sa „A diplomatic history of the American People”, ca o declarație a scopurilor războiului, ca manifestul-program ce trebuia să pună capăt războiului și să puna bazele conferinței de pace. Dar bineînțeles că aceste Paisprezece Puncte aveau și un rol de propagandă „atât acasă cât și peste hotare”⁹, unde, astfel se făceau cunoscute tradițiile politicii democratice americane, iar drepturile unui popor liber să fie extinse la popoarele lumii întregi.

Wilson cerea prin aceste Paisprezece Puncte diplomația deschisă, liberul acces la mare, dezarmarea generală, înlăturarea barierelor comerciale, rezolvarea imparțială a disputelor coloniale, restabilirea granițelor Belgiei, evacuarea teritoriilor rusești de trupele germane, reintrarea Alsaciei și Lorenei în posesia Franței, autonomia minorităților din Imperiul Austro-Ungar și din cel Otoman, reajustarea frontierelor Italiei, evacuarea Balcanilor, internaționalizarea Dardanelor și crearea unei Polonii cu ieșire la mare¹⁰. Iar poate punctul cel mai important în vederea menținerii păcii viitoare era înființarea Ligii Națiunilor. Pentru prima dată se formulase un document internațional, care proiecta lumea (pe care Wilson o gândise) pe baza unor principii, nu pe putere, pe lege, nu pe interese, lucru valabil atât pentru învingător cât și pentru învins. Asistăm la o renunțare completă a stilului de lucru vechi al Marilor Puteri, iar rolul lui Wilson și al Americii era simbolic în sine, el era văzut ca un mediator în terenul relațiilor internaționale, care să indice exact direcția în care trebuia executată lovitura ca războiul să nu mai apară, iar ideea unei păci fără victorie să aducă stabilitatea ordinii internaționale¹¹.

Din cele Paisprezece Puncte, opt trebuiau să fie considerate obligatorii spre a fi îndeplinite, iar celelalte erau considerate specifice, nuanțând că s-ar „cuveni” realizate, fiindcă după părerea lui nu erau absolut indispensabile¹².

Primul din cele Paisprezece Puncte, proclamate la 8 ianuarie 1918, prevedea că pe viitor „nu vor mai exista acorduri internaționale private de nici un fel, ci doar convenții de pace publice, încheiate deschis”¹³. Astfel scopul clar al acestui punct este de a interzice tratate secrete sau anumite secțiuni ale tratatelor care sunt secrete, iar pe viitor fiecare tratat să facă parte din legile internaționale, pentru că astfel „orice tratat secret tinde să submineze soliditatea întregii structuri a convențiilor internaționale care este propusă să fie construită”¹⁴.

Punctul al doilea referitor la navigația pe mări trebuie înțeles împreună cu punctul paisprezece care propune o Ligă a Națiunilor, iar navigația pe mări să fie practică astfel: în timpul unei păci generale, în timpul unui război general deschis sub controlul Ligii Națiunilor pentru impunerea convențiilor internaționale, sau în timpul unui război limitat care să nu implice nerespectarea convențiilor internaționale și în care Liga Națiunilor ar rămâne neutră. Acest punct lovea în interesele comerciale ale Imperiului Britanic. Premierul britanic Lloyd George a refuzat să accepte acest punct, dar Aliații l-au acceptat cu greutate. Treptat, aceste puncte deveneau tot mai importante, ele loveau în interesele naționale, în scopurile egoiste și concretizau o nouă ordine nu numai politică, dar și morală a lumii. Justețea și echitabilitatea distribuirii la nivel global a materiilor prime, cât și distrugerea acordurilor comerciale erau prevăzute la punctul trei¹⁵.

Dezarmarea era propusă la nivel mondial ca o cerință obligatorie pentru menținerea păcii, iar „toate armamentele naționale vor fi reduse până la ultimul punct compatibil cu securitatea țării”¹⁶.

Punctul cinci privitor la chestiunile coloniale a introdus temeri între Aliați, pentru că atât Franța, cât și Anglia erau deținătoare de importante imperii coloniale, iar problemele coloniale erau reactivate, oferindu-se șansa coloniștilor să se ridice împotriva dominației străine. Desigur nu aceasta a fost intenția să se nască focare conflictuale noi, ci s-a urmărit doar ca acest punct să se aplice numai

coloniilor create de război, cum este cazul coloniilor germane.

Se urmărea ca Rusia, considerată încă o Mare Putere, să fie atrasă în rândul națiunilor doritoare de pace, să fie supusă și ea programului de pace propus de Woodrow Wilson și să colaboreze cu națiunile libere pentru menținerea păcii și a stabilității politice internaționale (punctul 6).

Belgia „trebuia evacuată și restaurată fără nici o tentativă de a limita suveranitatea de care ea se bucura împreună cu alte națiuni libere”, era ideea forte cuprinsă la punctul șapte, pentru că americanii erau susținătorii puternici ai cauzei belgiene. Revista *Life* titra pe prima pagină susținerea cauzei Belgiei astfel: „For us the great, clear issue of this war is Belgium. If we see anything right at all in all this matter, Belgium is a martyr to civilisation, sister to all who love liberty or law; assailed, polluted, trod in the mire, heelmarked in her breast, tattered, homeless... The great unconquerable fact of this great war is Belgium”¹⁷.

Surprinzător a fost faptul că reintrarea Alsaciei și Lorenei în posesia Franței a fost inclusă în categoria punctelor neobligatorii, deși hotărârea de redobândire a acestor teritorii stătuse la baza politicii franceze timp de cincizeci de ani și pricinuisse sacrificii fără precedent în război (punctul 8).

Reajustarea frontierelor Italiei în baza principiului autodeterminării naționalităților (punctul 9), precum și al popoarelor Imperiului Austro-Ungar (punctul 10), iar Balcanii trebuiau evacuați permițându-se statelor balcanice să devină libere și independente, iar teritoriile lor să fie garantate de Marile Puteri¹⁸.

Imperiul Otoman își va afla sfârșitul în acest război, iar punctul 12, care în baza principiului autodeterminării reclama că „celelalte naționalități care se află în acest moment, sub dominația turcă vor trebui să fie asigurate de o securitate neîndoieală vieții lor și de posibilitatea neîngrădită de a se dezvolta autonom”, va contribui la aceasta.

Problema statului polonez era destul de complexă pentru că era destul de greu să i se acorde acces liber și direct la mare, însă după cum vom vedea Silezia Superioară a fost cedată nou createi Polonii, care a primit totodată și ieșirea la Marea Baltică și regiunea din jurul orașului Posen, prin care astfel s-a creat Coridorul Polonez ce delimita Prusia Orientală de restul Germaniei. Toate acestea erau prevăzute în punctul treisprezece, însă la Versailles, Polonia a primit ce și-a dorit.

Poate cel mai important punct din cele paisprezece a fost ultimul. Acesta suținea crearea unei instituții internaționale de menținere a păcii „atât a celor mari cât și a celor mici”, ce vor face parte din aceasta Ligă a Națiunilor. Această Ligă a Națiunilor era bazată pe principiul securității colective a tuturor statelor, ce doreau respectarea convențiilor internaționale. De ce a apărut această idee? Datorită atrocităților războiului, datorită dezordinii internaționale care a precedat războiul și datorită ineficienței statelor occidentale de a interveni în forță, cu promptitudine, împotriva unui agresor ce rupe stabilitatea politică internațională. Și care era scopul războiului în definitiv se întreba Woodrow Wilson? Tot el dădea răspunsul într-un discurs al său din 22 ianuarie 1917, prin care a atacat ordinea internațională care precedase războiul, ca un sistem de „rivalități organizate. Însă întrebarea de care depindea întregul viitor al păcii și al politicii omenirii este

aceasta: este actualul război o luptă pentru o pace justă și sigură sau doar un nou echilibru al puterii?... Trebuie să existe nu un echilibru al puterii, ci o comunitate a puterii; nu rivalități organizate, ci o pace comună organizată”¹⁹. Această „comunitate a puterii” era un concept cu totul nou, care va fi cunoscut drept „securitate colectivă”. Astfel Wilson a dat viață acestui concept prin Liga Națiunilor, o instituție esențialmente americană sub auspiciile căreia puterea avea să se transforme în moralitate, iar forța armelor în dictate ale opiniei publice²⁰.

Aceste Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson, optând pentru o pace deschisă, permanentă și sigură au avut și un puternic caracter propagandistic. Frazele fascinante ale lui Woodrow Wilson au înconjurat planeta, având un impact deosebit nu numai în rândul oamenilor politici din întreaga lume, dar și asupra oamenilor de rând. George Creel, șeful Comitetului American de Informații Publice a împrăștiat în întreaga lume aproape 60 de milioane de foi conținând cele Paisprezece Puncte. În China un volum tradus al discursurilor președintelui a devenit un adevărat „best-seller”. Deasupra Germaniei și Austro-Ungariei au fost aruncate copii ale documentului²¹.

Efectul acestui program de pace asupra lumii întregi a fost imediat, pentru că naționalitățile scufundate în interiorul teritoriului inamic încep să se miște și să vadă în aceste puncte speranța lor ce venea de la capătul lumii, dar care ar putea deveni realitate. De asemenea trebuie observat impactul asupra soldaților de pe front, pentru că pe de o parte unora le-a scăzut moralul (soldaților aparținând Puterilor Centrale), iar pe cei aparținând trupelor Aliate i-a îndemnat să continue ofensiva pentru că vedeau în aceste puncte sfârșitul războiului, dar și ce oferea acest sfârșit.

Chiar dacă mai târziu nu va mai rămâne mult din aceste puncte, ele au avut o putere deosebită: au motivat soldații de pe front să continue lupta, au trezit popoarele mici speranța că în sfârșit vor putea fi libere, au dat diplomației europene o nouă orientare și au oferit lumii întregi o formă de menținere a păcii, Liga Națiunilor.

Cele Paisprezece Puncte au fost acceptate atât de Aliați cât și de Puterile Centrale. Printr-o notă diplomatică Austro-Ungaria îl înștiința pe președintele american că acceptă cele Paisprezece Puncte și îi lasă acestuia sarcina de a hotărî viitoarea formă a monarhiei. Un ziar vienez anunța: „De aici încolo, Austria are un prim ministru la Washington. Numele lui este Woodrow Wilson.” Guvernul austriac a acceptat programul lui Wilson la 4 octombrie 1918.²²

Germania a trimis și ea o notă către Statele Unite cu propunerea de a se începe tratativele de pace în baza programului expus de Woodrow Wilson la 8 ianuarie 1918. Max von Baden a trimis această notă prin intermediul misiunii germane din Elveția la 3 octombrie 1918 prin care înștiința: „Guvernul german roagă președintele Statelor Unite ale Americii să ia în mâinile sale problema stabilirii păcii, să înștiințeze de această cerință a lui toate statele beligerante și să le invite să-și trimită împuterniciții pentru a se începe tratativele. Guvernul german acceptă programul propus de președintele S.U.A. în mesajul său către Congres, din 8 ianuarie 1918, precum și în declarațiile lui ulterioare, mai ales în cuvântarea din 27 septembrie, ca bază pentru tratativele de pace. Pentru a împiedica continuarea

vărsărilor de sânge, guvernul german roagă să se treacă imediat la încheierea unui armistițiu general pe uscat, pe ape și în aer...”²³. Cert este că cele Paisprezece Puncte au dezarmat Germania. Liderii politici de la Berlin au ales ca Woodrow Wilson să se ocupe de convocarea unei conferințe, care să instaureze pacea pe fundamentul celor Paisprezece Puncte. L-au ales pe Wilson deoarece credeau utopic în idealismul său, iar caracterul profund moral al politicii sale le oferea liderilor germani siguranța că vor negocia mai ușor cu „vizionarul președinte” decât cu „întrăiții Aliați”²⁴.

Generalii germani sperau să-l atragă pe Wilson într-un joc de tatonare, care să le permită refacerea trupelor și să treacă la contraofensivă. Președintele american preciza foarte clar că nu există o dispută între el și poporul german ci între el și liderii militari care au târât acest popor în război.

Aliații erau mai sceptici în ceea ce privește aplicarea celor Paisprezece Puncte, pentru că ar însemna să nu mai primească despăgubirile de război atât de mult râvnite de altfel. Punctul doi lovea interesele comerciale ale Marii Britanii. A apărut ideea încheierii unei păci separate între Statele Unite și Puterile Centrale, ceea ce ar fi fost o soluție dazastruoasă pentru pacea mondială, iar acest zvon a determinat pe Aliați să accepte cele Paisprezece Puncte ca bază a negocierilor, mai repede decât și-au închipuit, însă cu o modificare importantă. Această modificare făcea referire la reparațiile de război pe care trebuia să le platească Germania. Înaltul Comandament Aliat a aprobat propunerea de organizare a Conferinței de Pace pe baza celor Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson. Pacea blândă totuși care se prefigura a fost virulent criticată în Statele Unite atât de opinia publică, cât și de liderii politici, în special Republicanii. Roosevelt afirma în New York Times în 26 octombrie 1918: „Let us, dictate peace by hammering guns and not chat about peace to the accompaniment of the clicking of typewriters”²⁵.

„The Allies accept the Fourteen Points in November 5, 1918”²⁶. Cu doar șase zile mai târziu se semna în pădurea de la Compiègne armistițiul, care punea capăt războiului în baza celor Paisprezece Puncte. Pentru a duce până la capăt marea cruciadă pentru pace, Wilson avea mare nevoie de sprijinul american, atât al Democraților cât și al Republicanilor, lucru care însă nu s-a realizat și datorită câtorva greșeli politice pe care Wilson le-a făcut. În loc să îndemne electorii să voteze candidații, care la rândul lor i-ar fi acordat sprijinul cuvenit, el a făcut o declarație deschisă partinitoare Congresului Democrat la 25 octombrie 1918: „Întoarcerea majorității republicane în Congres ar putea fi interpretată ca o nerecunoaștere a conducerii mele”²⁷. A fost o invitație la dezastru și o mare greșală care i-a fost fatală, deoarece el ceruse un vot de încredere, când știa foarte bine că un astfel de vot este ilegal în sistemul constituțional american. Totuși Republicanii au câștigat alegerile și fiind adversari politici ai lui Wilson, au devenit și adversarii programului de pace propus de acesta, respingându-l în totalitate. Wilson nu putea lucra deloc cu Republicanii, care nu doreau altceva decât să-i distrugă planul de pace.

Pe 18 noiembrie 1918 Wilson a anunțat că va merge la Paris ca șef al delegației americane. El considera că prezența sa la Paris era obligatorie pentru

că programul său liberal, unul internațional de pace să fie înțeles și pus în aplicare. Să fi fost aceasta o altă greșeală a lui Wilson, sau faptul că s-a dus să facă ceea ce nici un președinte american nu mai făcuse până atunci? Aceasta era atribuția Șefului Departamentului de Afaceri Externe, rămâne discutabil dacă a greșit sau nu mergând în Europa. A greșit însă că a plecat fără să consulte Senatul, iar delegația era preponderent democrată.

În dimineața zilei de 4 decembrie 1918 Wilson a plecat din New York spre Europa pentru a demonstra necesitatea celor Paisprezece Puncte. Modul în care a fost primit în Europa era total opus repudierii aplicate de Congresul American, de poporul american în genere pentru că interesele lui erau reprezentate în Congres. Un cotidian francez *L' Europe Nouvelle* titra: „Never has a king, never has an emperour received such a welcome”²⁸. O femeie ziarist scria: „Wilson, you have given back the father to his home, the ploughman to his field ... You have saved our fiancès; love blooms again. Wilson! Wilson! Glory to you, who, like Jessus have said: Peace on Earth and Good Will to Men !”²⁹. Chiar dacă nu avea sprijinul clasei politice americane, el era susținut moral de opinia publică internațională.

Conferința de Pace de la Paris i-a avut ca principali protagoniști pe Woodrow Wilson, Lloyd George, Georges Clemenceau și Vittorio Orlando. Deși trebuia să fie o pace între egali la conferință nu au luat parte țările învinse. Germanii trăiau cu iluzia că hotărârea finală avea să fie una indulgentă și aproape că învățaseră pe de rost cele Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson. Și totuși când aliații și-au prezentat concluziile în iunie 1919, germanii au fost șocați și s-au angajat să submineze acest rezultat în mod sistematic pe durata următoarelor două decenii.

Pe de altă parte însă nici Rusia nu fusese invitată, iar prin intermediul liderului său V. I. Lenin a atacat întregul demers, considerându-l o orgie capitalistă organizată de țări al căror obiectiv final era să intervină în războiul civil din Rusia³⁰. Astfel națiunile puternice ale Europei, Germania și Rusia, n-au fost invitate la Conferința Păcii de la Versailles, ceea ce ar fi dat de înțeles că acordul era sortit eșecului.

Dintre cei patru mari doar Wilson venise pentru pace și pentru o nouă ordine mondială. Negociatorii italieni veniseră să-și ia prada așa cum li se promisese la Londra în 1915: Tirolul de Sud și Dalmația. Tirolul de Sud era predominant austro-ungar, iar coasta dalmată era slavă ceea ce a împins pretențiile Italiei în conflict cu principiul autodeterminării. Și totuși Italia a primit Tirolul de Sud ceea ce demonstrează încălcarea flagrantă a celor Paisprezece Puncte, iar puterea lor începuse să scadă. Franța dorea cu orice preț Alsacia și Lorena și dorea să vadă Germania slăbită, pentru că Franța ieșise din război mult mai slăbită decât Germania, care continua să fie o putere chiar dacă fusese declarată învinsă. Franța urmărea cu orice preț să primească reparațiile de război din partea Germaniei plus înființarea unei republici independente a Renaniei ca zonă tampon demilitarizată.

În ciuda existenței celor Paisprezece puncte, tratatul a fost punitiv în zona teritorială, economică și militară. Germania era obligată să renunțe la 13% din

teritoriul deținut înainte de război. Punctul referitor la Polonia a fost respectat, la fel și cele privind Belgia, Alsacia și Lorena. Englezii și francezii au cerut ca populația civilă să fie despăgubită de Germania pentru pierderile provocate. Contra voinței sale, Wilson a acceptat până la urmă o prevedere care obliga Germania la plățirea de pensii pentru victimele de război și la onorarea anumitor compensații pentru familiile acestora. Era o cerință cu totul nouă. Suma pentru aceste pretenții nu a fost fixată, urmând să fie stabilită ulterior provocând o controversă interminabilă.

În schimb din perspectiva practică, principiul autodeterminării nu putea fi aplicat în modul bine delimitat, pe care-l stabilea documentul lui Wilson pentru statele successorale ale Imperiului Austro-Ungar. Dintr-o populație de 15 milioane, Cehoslovacia avea 3 milioane germani, 1 milion maghiari, o jumătate de milion polonezi, și deci aproape o treime din populație nu erau nici cehi, nici slovaci³¹. Noua Iugoslavie a îndeplinit aspirațiile intelectualilor slavi din Sud, iar pentru crearea acestui stat s-a călcat linia europeană de democrație, ce trecea aproximativ printre Croația și Serbia. Aceste două provincii, de-a lungul istoriei lor tulburi, nu aparținuseră niciodată aceleiași unități politice. România și-a recăpătat teritoriile pierdute, dar a primit și un număr însemnat de maghiari, iar Polonia un număr mare de germani, precum și supravegherea unui coridor care separase Prusia de Est de restul Germaniei.

Totuși, la sfârșitul acestui proces, care a fost dus în numele autodeterminării, numărul oamenilor care trăiau sub o stăpânire străină era aproape la fel de mare ca în timpul Imperiului Austro-Ungar, doar că acum fuseseră împrăștiați pe suprafața unor state naționale mai numeroase și mai slăbite, care pentru a submina și mai mult stabilitatea, au intrat în conflict unul cu altul.

Mai mulți conducători germani aveau să susțină faptul că țara lor fusese păcălită să accepte armistițiul capitulării în baza celor Paisprezece Puncte ale lui Wilson, care ulterior au fost încălcate flagrant și în mod sistematic. Germania nesocotise cele Paisprezece Puncte, atâta timp cât considera că mai avea o șansa să câștige războiul și impusese Rusiei, la scurt timp după 8 ianuarie 1918, pacea de la Brest-Litovsk, violând rând pe rând toate principiile lui Woodrow Wilson. Și totuși Germania a fost scutită de o pedeapsă mult mai aspră, datorită principiilor lui Wilson.

Ceea ce a rămas în picioare a fost punctul paisprezece, dar și articolul unu într-o oarecare măsură. Wilson a caracterizat în câteva rânduri Liga Națiunilor, în timpul conferinței, ca pe un tribunal internațional unde trebuiau rezolvate disputele, se modificau granițele și se împrăștează, astfel relațiile internaționale cu acea elasticitate de care este întotdeauna nevoie. Liga Națiunilor urma să aibă dublul mandat de a asigura respectarea păcii și de a rectifica nedreptățile³².

Însă înăuntrul său Wilson era conștient că poporul american nu era nici pe departe pregătit pentru o angajare militară în apărarea prevederilor Tratatului de la Versailles. Deci ideile lui Wilson se traduceau în instituțiile care echivalau cu o guvernare mondială pe care poporul american era și mai puțin pregătit să o accepte ca pe o forță polițienească globală.

Făcând apel din nou la morală, Wilson invoca faptul că ultimul vot împotriva agresiunii trebuia să vină nu atât din partea guvernării mondiale sau a trupelor

militare cât mai ales din partea opiniei publice internaționale. În plenul Conferinței de Pace din februarie 1918 afirma: „... prin intermediul acestui instrument (Liga Națiunilor) depindea în primul rând și în principal de o singură mare forță, și aceea este forța morală a opiniei publice întregii lumi...”³³.

Conferința s-a încheiat în iunie 1919, dar ne putem întreba de ce nu a fost o pace mai bună sau de ce atât de mult dintre cele 14 puncte au fost distruse sau compromise?

Wilson a venit în Europa ca un profet, dar aici profeția sa a fost distrusă și a plecat ca un Mesia decăzut. De ce s-a întâmplat astfel? Pentru că Wilson a descris o sarcină imposibilă. El a uitat faptul că fiecare națiune are scopurile ei egoiste, iar multe dintre ele se pot recunoaște în tratatele secrete încheiate, câteva dintre ele aflate în conflicte mutuale și altele aflate în dezacord cu principiile autodeterminării.

La 25 ianuarie 1919 Conferința a votat că Liga Națiunilor ar trebui să facă parte integrantă din tratat și venise timpul să se întoarcă acasă și să prezinte poporului american necesitatea Ligii Națiunilor și scopul acesteia. Înainte să plece de la Paris a trimis o invitație Camerei și Senatului prin care îi invita pe membrii Comisiilor de Afaceri Externe să ia cina împreună pentru a discuta despre ceea ce s-a întâmplat la Paris. Însă senatorii au pregătit lovitura politică, pe care i-au administrat-o într-o ședință extraordinară a Congresului pe 4 martie 1919, când senatorul Henry Cabot Lodge a adus în dezbatere „the Republican Round Robin”, care a fost semnată de 39 de senatori, atât cât era necesar ca tratatul să fie înfrânt. Pasajul cel mai elocvent care pune capăt Ligii Națiunilor în Statele Unite: „...That is the sense of the Senate that while it is their sincere desire that the nations of the world should unite to promote peace and general disarmament, the constitution of the League of Nations in the form now proposed to the peace conference should not be accepted by the United States...”³⁴. Tot ceea ce făcuse Wilson în acei ani cataclismici, aproape s-a năruit într-o seară și Statele Unite se întorceau din nou de unde au plecat: izolaționismul. În fața Congresului la 8 ianuarie 1918 și-a început el cruciada pentru a salva lumea pentru democrație, cum anunța într-un discurs al său din 2 aprilie 1917: „The world must be safe for democracy”³⁵ și din păcate însă tot în fața Congresului, dar la 4 martie 1919, cei care ar fi trebuit să-i sprijine Punctele i le-au distrus și o dată cu ele și șansa unei lumi întregi că pacea va putea fi menținută cu ajutorul Ligii Națiunilor. “The New York Sun” anunța: „Woodrow Wilson’s League of Nations died in the Senate tonight”³⁶.

Pe 7 mai 1919 la a patra aniversare a scufundării vasului Lusitania, delegații germani s-au adunat la Versailles să primească tratatul. În unul din cele mai dramatice momente din istorie, din palatul de la Trianon, Clemenceau i-a adresat lui Wilson o notă prin care îl înștiința de încheierea tratatului cu Germania: „The time has come when we must settle our accounts. You have asked for peace. We are ready to give you peace...”³⁷.

Totuși distruse în parte atunci, puterea acestor puncte a rămas în timp sub forma unor idei politice, care vor fi reactivate și vor impune ceea ce Woodrow Wilson intuise înaintea multor oameni de stat. „Victoria totală” a lui Wilson a fost această victorie intelectuală, care s-a dovedit mai fertilă decât ar fi putut să fie

orice triumf politic.

De câte ori a avut sarcina să construiască o nouă ordine mondială America și-a adus aminte într-un anume fel sau altul de principiile lui Woodrow Wilson³⁸.

La sfârșitul celui de al doilea război mondial, pe baza vechilor principii ale Ligii Națiunilor s-a născut Organizația Națiunilor Unite, care lua deciziile în cadrul unor conferințe deschise, deci principiul diplomației deschise. Interpretarea ideologică a Războiului Rece pune la luptă dusă de America ca pe o bătălie morală pentru democrație (vezi nota 33). Când însă s-a terminat Războiul Rece, odată cu căderea comunismului ambele partide politice americane s-au unit în jurul ideii de securitate colectivă dublată de răspândirea mondială a instituțiilor democratice³⁹.

Politica lui Woodrow Wilson concentrată în cele Paisprezece Puncte și tot ceea ce a întreprins el în calitate de președinte al Statelor Unite, au avut o singură țintă: „My clients are the children, my clients are the next generation”⁴⁰.

Succesul politicii lui Wilson și puterea în timp a celor Paisprezece Puncte se văd astăzi și s-au văzut în tot secolul trecut, pentru că *wilsonismul* a caracterizat politica americană pe scena lumii, și politica lumii contemporane. Astfel că viziunea lui Wilson numită atunci idealism de contemporanii săi este astăzi realitatea politică mondială trăită de urmașii săi.

NOTE:

¹Thomas A. Bailey, *A Diplomatic history of the American People*, 6-th edition, New York, Appleton Century Crofts, 1958, p. 727

² Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Editura ALL, 1998, p. 39

³Thomas A. Bailey, *op. cit.*, p. 627

⁴Kissinger, *op. cit.*, p. 39

⁵*Ibidem*

⁶*Ibidem*, p. 42

⁷Betty Miller Underberger, *Wilsonian Diplomacy*, în *Safeguarding the Republic-Essays and Documents in American Foreign Relations 1890-1991*, New Jersey, edited by Howard Jones, McGraw-Hill Inc., 1992, p. 46

⁸Kissinger, *op. cit.*, p. 202

⁹Bailey, *op. cit.*, p. 650

¹⁰Kissinger, *op. cit.*, p. 202

¹¹*Idem* 7

¹²Kissinger, *op. cit.*, p. 203

¹³*Documents of American History since 1898*, edited by Henry Steele Commager, New Jersey, nine edition, Prentice -Hall, 1973, p. 140

¹⁴*Ibidem*, p. 141

¹⁵*Ibidem*

¹⁶Constantin Bușe, *Relații internaționale în acte și documente*, volumul I (1917-1939), București, Editura Didactica și Pedagogică, 1974, p. 14

¹⁷Bailey, *op. cit.*, p. 613

¹⁸Kissinger, *op. cit.*, p. 203

¹⁹*Ibidem*, p. 45

²⁰*Ibidem*

²¹Bailey, *op. cit.*, p. 651

²²A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809-1918*, București, Editura ALL, 2001, p. 209

²³Thomas A. Bailey, *The American Pageant*, Boston, D. C. Heath and Co., 1961, p. 728

²⁴Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, p. 649

²⁵*Ibidem*, p.653

²⁶Arthur S. Link, *American Epoch-A history of the USA since the 1890's*, 1-st edition, New York, Alfred Knoph Inc, 1955, p. 222

²⁷*Ibidem*

²⁸Bailey, *A diplomatic history of the American People*, p. 656

²⁹*Ibidem*

³⁰Kissinger, *op. cit.*, p. 208

³¹Kissinger, *op. cit.*, p. 214

³²*Ibidem*, p. 45

³³Kissinger, *op. cit.*, p. 45

³⁴Bailey, *A diplomatic history of the American People*, p. 660

³⁵*Ibidem*, p. 727

³⁶*Ibidem*, p. 660

³⁷*Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, first series, edited by E. L. Woodward, I volume, London, Oxford University Press, 1947, p. 131

³⁸Kissinger, *op. cit.*, p. 48

³⁹*Ibidem*

⁴⁰Document 8: Woodrow Wilson defends the League of Nations in *Documents of American History since 1898*, p.144

Imaginea lui Horia Sima în 1938

Ilarion PIU

Universitatea din București, Facultatea de Istorie

Cu toate că sfârșitul anului 1937 adusesese Mișcării Legionare cel mai important succes electoral de când participa la alegeri, auspiciile noului an nu erau deloc favorabile atâta timp cât Carol al II-lea numește la 28 decembrie în fruntea guvernului pe președintele unui partid care obținuse 9,15% din sufragii (locul patru). Corneliu Zelea Codreanu își dă seama că este inutil să se opună regelui riscând o represiune dură. Violențele începuseră încă din timpul campaniei electorale din ianuarie-februarie 1938 astfel încât Codreanu, din precauție sau datorită faptului că avea informații asupra planurilor regelui, anunță la 11 februarie retragerea Partidului "Totul pentru Țară" din propaganda electorală¹. Următoarea mutare a regelui în cadrul planului său de eliminare a opozițiilor democratice a fost decretul de suspendare a Constituției și desființare a partidelor politice din 12 februarie. Se anunță de asemenea amânarea alegerilor. Codreanu nu se opune deciziei regelui, prin circulara din 21 februarie dizolvând Partidul "Totul pentru Țară" și solicitând predarea sediilor proprietarilor².

Observăm că Zelea Codreanu este precaut în a-l înfrunța pe rege, poziția monarhului fiind acum foarte consolidată. Însă își va manifesta nemulțumirea față de rege prin revărsarea furiei asupra apropiaților săi, a celor care-i susțineau campania de suprimare a libertăților politice. Astfel se poate explica tonul agresiv al scrisorii trimise la 26 martie lui Nicolae Iorga³, negândindu-se că monarhul va apela și la mijloace indirecte pentru a-l aduce în instanță. Pedepsa în cazul procesului intentat ca urmare a acestei scrisori este maximă - 6 luni închisoare-, iar aducerea pe banca acuzaților îi va prilejui deschierea de noi dosare, sentința din 27 mai 1938 privându-l pe Codreanu de libertate timp de zece ani.

Oare avea Carol al II-lea motive să se teamă de Codreanu? Mișcarea Legionară din 1937 nu mai era cea din 1932, care sub denumirea de "Gruparea Corneliu Zelea Codreanu" obținuse 2,37% din voturi. Dacă atunci Mișcarea Legionară însemna puterea personalității câtorva oameni în frunte cu charismaticul lor lider, la sfârșitul deceniului trei, datorită conjuncturii interne, dar mai ales internaționale, precum și creșterii efectivelor, Mișcarea Legionară devenise a treia forță politică. Liderii tradiționali, în frunte cu membrii fondatori, nu mai sunt singurii care susțin campaniile electorale, merg în diferite locuri prin țară. În 1937 Mișcarea

Legionară depune liste în 72 de județe, efortul electoral este susținut de șefii de regiune sau de județ care nu sunt din rândul liderilor tradiționali. Apar personaje necunoscute până acum, care obțin rezultate remarcabile în județe: Vasile Noveanu la Arad, de exemplu⁴.

Unul dintre acești zeci de noi lideri, care se afirmă cum am spus la nivel local, uneori cu rezultate remarcabile, este și Horia Sima. Ca lider al Mișcării Legionare în teritoriu avea un rol destul de însemnat, fiind șef al regiunii Banat. Mișcarea Legionară obține aici un procent important în 1937, peste medie, 20,38%. Fiind profesor la liceul Coriolan Brediceanu din Lugoj avea legături importante cu intelectualii bănățeni, din rândul cărora a recrutat susținători ai poziției sale anticarliste. Dacă Zelea Codreanu evita să-l provoace pe rege, Horia Sima prin intermediul colaboratorilor săi dădea bătaie de cap Ministerului de Interne, existând mai multe cercetări pentru "răspândirea unor scrisori politice"⁵. Cu siguranță că Sima, ca șef al regiunii Banat se afla în vizorul autorităților, iar acestea urmăreau activitățile sale. La un moment dat au început a trece la măsuri de intimidare asupra lui, prilejul constituindu-l plebiscitul Constituției date de Carol. Deși rezultatul ei preconizează unanimitățile aproximative de peste 10 ani: 99,87% pentru, 0,13% contra⁶, în Banat avem un important număr de opozanți ai acesteia (într-adevăr, de ordinul a două mii). Horia Sima, alături de alți colegi, profesori în județele Caraș și Severin, va avea parte de sancțiuni datorită acestui gest și probabil a propagandei anti-Constituție. În Monitorul Oficial din 12 aprilie se consemnează sancționarea sa cu pierderea salariului pe o lună datorită atitudinii avute față de trimisul ministerului, căruia a refuzat să-i de o declarație scrisă, și pentru că a refuzat să voteze pentru Constituție. Ceilalți profesori s-au ales doar cu "avertismentul public", pe motiv de nevodare a Constituției⁷.

Pentru Sima mesajul a fost clar, mai ales că luna aprilie a însemnat un val de arestări printre liderii de vârf ai Legiunii, și nu numai. Urmărit de Poliție, Sima reușește să scape și participă la sfârșitul lui aprilie la o primă întrunire a liderilor nearestați. Dintre toți foștii lideri de regiuni, Horia Sima era singurul aflat în libertate. Luna mai înseamnă procesul lui Codreanu, privarea de libertate a unor susținători importanți ai Legiunii cum ar fi Nae Ionescu (arestat în noapte de 7 spre 8 mai și încarcerat la Mircurea Ciuc). O reacție mai curajoasă a legionarilor aflați în libertate a fost întrunirea a ceea ce ei au numit Comandamentul de Prigoană, la 16 iunie. Din acest moment Horia Sima devine un personaj de prim rang în conducerea Mișcării, făcând parte dintr-un cerc restrâns de șase persoane care au în atribuții asigurarea interimatului.

Astfel, polemica legitimității începe chiar din 1938, mai ales datorită ascensiunii pe care a avut-o fostul șef al Regiunii Banat. Intensificată după perioada statului național-legionar, adepții legionarismului s-au divizat în două tabere: codreniștii (cei care se opun măsurilor luate de Mișcarea Legionară în perioada 1940 - 1941) și simiștii (cei care îl consideră pe Horia Sima conducător legitim). Polemica este începută de preotul Ștefan Palaghiță, care în 1953 publica la Buenos Aires lucrarea *Garda de Fier spre reînvierea României*. Pentru el Horia Sima este un uzurpator, de la început a urmărit, ca prin acțiunile sale, să provoace lichidarea lui Codreanu, a lucrat tot timpul în pripă și cu oameni insuficient

controlați, posibili agenți ai Poliției⁸. După 1989, dr. Șerban Milcoveanu vede cheia ascensiunii lui Sima în 1938 prin colaborarea cu Mihail Moruzov⁹ și lichidarea oponentilor prin dezvăluirea adreselor lor secrete către poliție¹⁰.

Așa cum am văzut mai înainte, Horia Sima nu era tocmai un necunoscut, dar el se afirmase la nivel local. În timpul campaniilor electorale se remarcase prin curajul cu care intra în conflictele cu jandarmii, precum și prin capacitatea de organizare. Tocmai de aceea i se atribuie reorganizarea Mișcării în țară, mai ales că fiind fost șef de regiune avea unele legături. Poziția sa este destul de firavă în acest Comandament, având în vedere că la 18 iunie Alexandru Cantacuzino și Vasile Christescu evadaseră. Pentru moment a fost omul înprejurărilor deoarece Siguranța nu cunoștea foarte multe despre el, perioada iulie - august aducându-i pentru prima dată în fruntea Comandamentului: 11 iulie Ion Belgea este arestat, succesorul său, Ion Antoniu, de asemenea după câteva zile, iar Constantin Papanace este nevoit să se retragă după ce a fost arestat la 23 iulie și eliberat apoi. Aceste momente de criză de efective i-au facilitat se pare lui Horia Sima accesul la organizațiile județene și a început să pregătească planul său ofensiv de atitudine față de guvern.

Perioadei de incertitudine îi va pune capăt Corneliu Zelea Codreanu, care în vara anului 1938 îl numește pe Vasile Christescu în fruntea Comandamentului. De asemenea el interzice orice act de violență care ar putea da regelui motiv de represiune¹¹. Se pare că recomandările lui Codreanu nu mai aveau autoritate deplină în Legiune, întrucât Comandamentul reorganizat va adopta o poziție activistă. Sub conducerea lui Vasile Christescu, în octombrie Comandamentul va decide ofensiva împotriva regelui pe două căi: de propagandă¹² și de sabotaj¹³.

La prima vedere s-ar crede că acțiunile Comandamentului sunt nefirești, punând în primul rând în pericol viața lui Codreanu care tocmai recomandase liniște. Nu trebuie pierdut din vedere că lideri ai Comandamentului, personaje cu carieră în Mișcare, trăiseră din plin represiunea: Vasile Christescu, Alexandru Cantacuzino, Constantin Papanace. În același timp fiind vechi colaboratori ai lui Codreanu, nu-i puteau pune viața în pericol. Tocmai de aceea i-au pregătit o evadare, cunoscând tarele regimului de pază, atâta timp cât ei reușiseră fuga de sub escortă. Ce s-a întâmplat? Corneliu Zelea Codreanu se pare că în timpul detenției intrase într-o fază de misticism religios și refuza să mai ia orice atitudine în fața acțiunilor autorităților¹⁴. În această perioadă el își va scrie și testamentul, cu toate că era destul de tânăr pentru a emite un astfel de document și mai trecuse prin încarcerări. În același timp, la fel de bine, se poate să fi intuit posibilitatea eliminării sale fizice.

Propaganda împotriva autorităților era destul de ușor de realizat, mai ales că Mișcarea avea la Sibiu o tipografie despre care nu se știa nimic (cea de la București este descoperită în urma unei percheziții în august). La începutul lunii octombrie Vasile Christescu și Alexandru Cantacuzino trimit în nume personal mesaje regelui prin care justifică atitudinea Mișcării Legionare numai prin prisma opoziției față de Armand Călinescu, pe care îl acuză că este vântut "iudeo-masoneriei", ambii afirmând că numai din ordinul lui Codreanu nu a fost lichidat¹⁵. În fața lipsei răspunsului regelui se apelează la manifeste cu caracter mult mai

dur care îl acuză pe rege că este vândut evreilor¹⁶ sau că împreună cu evreii Elena Lupescu și tatăl acesteia secătuieste veniturile țării¹⁷.

Mult mai problematic pentru Comandament era de realizat cel de-al doilea obiectiv, al măsurilor de intimidare și sabotaj. Lideri tradiționali, majoritatea membrilor acestui organism nu aveau legături în afara Bucureștiului și cu certitudine Siguranța controla filiera Capitalei. Rolul organizării revine fostului lider al Comandamentului până la reorganizarea din octombrie, Horia Sima. Acesta avusese timp să contacteze câteva filiale ale fostului partid "Totul pentru Țară", mai ales în zona Banatului, Transilvaniei și Bucovinei. Fiind și un lider puțin cunoscut la București avea și mai multă libertate de mișcare prin țară. De altfel el nici nu acționează la început în Capitală. Acțiunile sale încep după eșecul tacticii broșurilor la 1 noiembrie, însemnând atentate la mai multe fabrici de cherestea din Bucovina, la cantine studentești evreiești sau sinagogi. Se remarcă caracterul antievreiesc al acțiunii organizate de Sima deoarece nu era cunoscând ca având un caracter antisemit notoriu, problema sa fiind autoritățile carliste. De aceea este foarte probabil ca țintele ce urmau a fi atacate să fi fost negociate în sânul Comandamentului unde era reprezentă mișcare antisemită inițială.

Fracțiunea codrenistă a Mișcării Legionare despre care am amintit mai înainte consideră acest moment capital pentru ascensiunea lui Horia Sima deoarece a inițiat singur sabotajele, folosindu-se de oameni care nu erau cunoscuți la București și prin acestea a vrut să urgenteze uciderea lui Codreanu. Totuși nu se amintește nimic că acțiunile teroriste au continuat și după decembrie 1938, mutându-se în Capitală. De această dată ținta este chiar suveranul sau ministrii săi. Scenariul este asemănător cu cel al revoluției bolșevice de la Petersburg din octombrie 1917: ocuparea ministerelor, Radio-Difuziunii și al Băncii Naționale. Mai degrabă pare a fi o punere în practică a tehnicii loviturii de stat expusă de italianul Curtio Malaparte într-o lucrare foarte populară în epocă. Cert este că planul era mult mai amplu culminând cu capturarea sau asasinarea regelui¹⁸, însă acțiunile în București nu aveau același rezultat ca în țară, din cauze expuse mai sus. Represiunea față de această tentativă a fost dură. Poliția în urma unei descinderi la o locuință secretă îl ucide pe Vasile Christescu. În aceste condiții, rămași fără liderul spiritual, asasinat la 30 noiembrie 1938 și fără cel în exercițiu, asasinat la 26 ianuarie 1939 membrii Comandamentului încetează a mai activa în țară. Horia Sima, cu ajutorul organizației Timișoara, fuge la 8 februarie 1939 prin Iugoslavia în Germania¹⁹. Comandamentul Legionar reorganizat la Berlin îi va propulsa drept conducători pe Constantin Papanace și Horia Sima.

Problema liderului Mișcării Legionare devenea destul de ingrată deoarece dispăruse atât Codreanu, cât și ultimul succesori numit de el. Situația din țară nu mai oferea nici un prilej de reorganizare începând cu decembrie 1938 și până în 1940. Regimul autoritar al lui Carol al II-lea atinge punctul maxim odată cu înființarea prin decret-lege a "Frontului Renașterii Naționale" la 15 decembrie, care stipula la articolul VII că "Orice altă activitate politică decât aceea a «Frontului Renașterii Naționale» va fi socotită clandestină, iar autorii ei pedepsiți cu degradarea civică pe termen de 2 până la 5 ani"²⁰. Extremismului Mișcării Legionare nu i se va opune însă o altă forță democratică față de poziția adoptată

de rege, atâta timp cât pe lista personalităților ce solicită “autorizarea” funcționării “Frontului Renașterii Naționale” se numără personalități de marcă ale societății civile cum ar fi Lucian Blaga, Constantin C. Giurescu, Dimitrie Gusti, Mihai Ralea sau Constantin Rădulescu-Motru²¹.

În țară Mișcarea Legionară fusese anihilată de rege, deoarece personalități de tradiție precum Radu Budișteanu, inginer Virgil Ionescu sau Mihail Polihroniade dau, în detenție fiind, declarații de supunere față de rege și afirmă că moartea lui Corneliu Zelea Codreanu înseamnă pentru ei sfârșitul Mișcării Legionare²². De acum reorganizarea mișcării cade în sarcina liderilor aflați în Germania, iar Horia Sima se va dovedi cel mai abil dintre aceștia.

Anul 1938 este poate cel mai zbuțuit din istoria Mișcării Legionare interbelice. Autoritarismul regal a atins pe parcursul său punctul maxim, iar o mișcare cu caracter extremist nu putea să coexiste unei asemenea guvernări. Măsură: neutralizarea oponentilor. S-a crezut că asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu va însemna decapitarea Mișcării. Dar aceste evenimente vor naște un nou lider - pe Horia Sima, care se va arăta mult mai activ decât cel spiritual aflat în închisoare. Horia Sima este o creație a acestor evenimente, răspunde la forță cu forță, dovedește capabilități de organizator, având ca experiență anii de ciocniri cu jandarmii și derutare a autorităților cu care era confruntat un șef de județ sau regiune. Sigur că dorea puterea în Mișcarea Legionară, dar nu ne putem mărșini la a susține că s-a ocupat exclusiv de lichidarea oponentilor. Având în vedere poziția sa de inferioritate în anul 1938 în Comandamentul Legionar, putea fi oricând dat la o parte. Analizând componența acestuia la momentele de organizare și reorganizare - iunie și octombrie - observăm că doar două persoane au rămas constant: Constantin Papanace și Horia Sima - trebuie să avem în vedere că unii lideri importanți se aflau închiși - Vasile Christescu și Alexandru Cantacuzino. A știut să se facă util și a fructificat din plin capacitățile sale organizatorice - unele atentate de la sfârșitul anului 1938 vor fi identificate mai târziu ca fiind organizate de Horia Sima²³. Cum am arătat, la sfârșitul acestui an în Mișcarea Legionară se putea întâmpla orice, inclusiv să dispară de pe scena istoriei. Horia Sima, menținând legăturile cu legionarii din țară și ducând o politică de persuasiune, a știut să se facă util până la urmă și regelui. Chiar dacă regele îi va acorda în 1940 un loc în guvern, lupta de legitimitate va continua. Până la urmă va reuși să se impună drept conducător al Mișcării Legionare.

NOTE:

¹ *Hotărârile Senatului Legionar. Partidul “Totul pentru Țară” suspendă propaganda sa electorală*, în “Cuvântul”, anul XV, nr. 3141, 11 februarie 1938, p. 14.

² *Dizolvarea partidului “Totul pentru Țară”. O circulară a d-lui Corneliu Z. Codreanu*, în “Cuvântul”, anul XV, nr. 3154, 24 februarie 1938, p. 14.

³ Popescu, Traian, *Mărturii pentru legionarii*

de mâine, în Biblioteca de Documentare Dacia, editura Carpați, Madrid, 1978, p. 44-45.

⁴ *Întruniri ale partidului “Totul pentru Țară” în județul Arad*, în “Cuvântul”, anul XV, nr. 3133, 3 februarie 1938, p. 14.

⁵ *Adunarea generală a Baroului din județul Severin*, în “Cuvântul”, anul XV, nr. 3190, 1 aprilie 1938, p. 11.

⁶ *Rezultatele plebiscitului*, în "Cuvântul", anul XV, nr. 3157, 27 februarie 1938, p. 14.

⁷ *Profesori pedepsiți pentru că nu au votat noua Constituție*, în "Cuvântul", anul XV, nr. 3202, 13 aprilie 1938, p. 14.

⁸ Palaghiță, Ștefan, *Garda de Fier spre reînvierea României*, București, 1993, p. 110-120.

⁹ Milcoveanu, Șerban, dr., Corneliu Z. Codreanu altceva decât Horia Sima, vol. I, editura Crater, București, 1996, p. 39.

¹⁰ *Ibidem*, p. 45-46.

¹¹ *Cazul Horia Sima și Mișcarea Legionară (ultima discuție încordată avută cu fostul Comandant)*, editura Elisavaros, 1998, p. 19-20.

¹² *Dosar Horia Sima (1940 - 1946)*, ed. Dana Beldiman, București, editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 73 - 86.

¹³ *Ibidem*, p. 62 - 67.

¹⁴ Chioreanu, Nistor, *Morminte vii*, Iași, Institutul European, 1992, p. 36 - 37.

¹⁵ *Dosar Horia Sima (1940 - 1946)*, p. 75 - 77; *Dosar Horia Sima (1940 - 1946)*, p. 79 - 82.

¹⁶ *Ibidem*, p. 83 - 84.

¹⁷ *Ibidem*, p. 85 - 86.

¹⁸ *Ibidem*, p. 67 - 68.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Înființarea organizației politice "Frontul Renașterii Naționale". Textul decretului-lege și expunerea de motive*, în "Universul", nr. 344, 17 decembrie 1938, p. 1.

²¹ *Frontul Renașterii Naționale a cerut autorizație de funcționare*, în "Universul", nr. 345, 18 decembrie 1938, p. 11.

²² *Declarațiile de supunere a unor foști comandanți legionari*, în "Universul", nr. 352, 25 decembrie 1938, p. 26.

²³ *Dosar Horia Sima (1940-1946)*, p. 68-70.

Alteritatea evreului în stereotipurile și clișeele românești post-comuniste

Răzvan SIMON

Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu

În ceea ce privește stereotipurile și clișeele etnoculturale, un loc aparte îl ocupă studiile istorice despre alteritate. Acestea au devenit în ultimii ani mai numeroase, abordând motive și problematici având un caracter metodologic (v. Luminița Iacob, Andrei Pippidi), studii de caz (v. Laurențiu Vlad, Sorin Mitu), încercându-se chiar evaluări de natură istoriografică (v. Alexandru Zub). Prin aceste încercări cercetările de imagologie și studierea imaginarului social au depășit de mult faza tatonărilor de natură programatică și metodologică, realizându-se analize complexe ale diferitelor fenomene.¹

Demersul nostru are în vedere surprinderea persistenței în societatea românească postcomunistă a unor stereotipuri și clișee cu referire la evrei, în condițiile în care aceștia aproape nu mai reprezintă un grup etnic distinct în România, numărul lor fiind foarte scăzut.

Astfel, evreii, datorită situației lor speciale, au reprezentat pentru lumea creștină, vreme de secole chiar, o formă concentrată și totodată complexă a alterității.² Ei au fost definiți mai întâi ca o alteritate religioasă care a luat, în unele interpretări, chipul dușmanului.³ Acest evreu, constituit ideologic pentru a deveni imaginea "dușmanului", este de fapt un "evreu mitic", "imaginar".⁴ Diferențele fundamentale pe care le impunea monoteismul iudaic în comparație cu majoritatea credințelor politeiste i-a diferențiat încă din antichitate pe evrei de celelalte popoare ale lumii.⁵ Și pe plan economic situația lor a devenit mai apoi specială, particularitățile apărute având ca și consecință directă unele reglementări juridice, de fapt o serie de interdicții menite să limiteze rolul tot mai important pe care evreii tindeau să-l aibă în societatea europeană. Datorită acestor factori, imaginile despre evrei au luat deseori forme diferite, ceea ce a dus la interpretări diferite ale realității lor.⁶

Fiindcă realitatea celui alt este întotdeauna bogată, variată și contradictorie, ea este eliberată de ceea ce este necaracteristic sau accidental, intervenind aici reperele culturale și prejudecățile celui care construiește imaginea.⁷ Stereotipul, folosit cu precădere în cadrul relațiilor interetnice, reprezintă un mijloc oarecum comod de a atribui în mod global anumite calități și defecte celorlalte etnii. Astfel elaborarea stereotipului se face considerând celelalte etnii drept grupuri omogene,

fără individualități.⁸

Stereotipurile și clișeele antisemite, care ne interesează în demersul nostru, sunt de cele mai multe ori o *formă de descărcare a problemelor unei epoci asupra unei etnii*⁹, situație întâmplată în special în secolul al XIX-lea –când evreii încep să primească drepturi civile în Europa –dar care este destul de prezentă și în societatea românească post-comunistă, asupra căreia se va opri analiza noastră în cele ce urmează.

Societatea românească de după 1989 nu a scăpat nici ea de atracția exercitată de nenumăratele mituri antisemite. Atitudinile antisemite, aflate în strânsă legătură cu tot acest peisaj imaginar, care de fapt le generează de cele mai multe ori, au o veche tradiție pe meleagurile noastre, primele măsuri juridice antisemite fiind adoptate în secolul al XVI-lea în Principatele Române.¹⁰ Aceste atitudini au înflorit după Revoluție, luând forme cu totul diferite de ceea ce a fost antisemitismul perioadei comuniste, care a avut mai mult un caracter de stat. Organizațiile de extremă dreapta și de factură legionară s-au înmulțit, promovând imaginea unui evreu conspirator răspunzător de prostul mers al țării, umplând peisajul stradal cu tot felul de afișe care arătau românilor “pericolul care îi paște”. Discursul antisemit al unor politicieni a suferit, la rândul său, unele modificări, fiind “adus la zi” cu ultimele teorii care circulă în lume. Totul petrecându-se însă pe un fond de înrăutățire a condițiilor de trai, favorabil culpabilizărilor de tot felul și a reînvierii unor idei de mult uitate. Aceste manifestări antisemite sunt atât de numeroase și de complexe încât o clasificare a lor este aproape imposibilă. Se constată însă supraviețuirea unor teme ale perioadei medievale și moderne (infanticidul ritual, imaginea evreului în general, etc.) dar și apariția unor teme antisemite noi (negarea Holocaustului, originea kazară a evreilor de azi etc.).

În ce privește portretul fizic al evreului actual, în discursul politic al unor lideri de extremă-dreapta (C. V. Tudor) au supraviețuit numeroase clișee mentale, de sorginte populară în special. Cele mai frecvent folosite sunt acelea potrivit cărora evreii sunt roșcați, miros a usturoi și au un chip diavolesc, aceasta venind să demonstreze puternica repulsie pe care de fapt o produce “celălalt” în mintea noastră.¹¹

Un stereotip mental cu puternice tradiții în cultura europeană care a supraviețuit și azi este cel al evreului negustor, deși s-a demonstrat faptul că unele confrerii italiene, precum cele ale caorsinilor și longobarzilor, au jucat în Evul Mediu un rol cu mult mai important decât cămătarii evrei.¹² Acest stereotip medieval l-a făcut pe criticul literar I. Rotaru să afirme că până și scriitorii evrei aparținând literaturii române *scriu negustorește*, toată această afirmație gratuită menită să minimalizeze rolul evreilor în cultura română fiind făcută datorită faptului că *prin tradiție, ei sunt negustori*.¹³

Majorității adversarilor politici li s-a atribuit o origine evreiască, iar când această origine nu a putut fi demonstrată ei au fost catalogați ca fiind masoni¹⁴, prin acest procedeu încercându-se discreditarea adversarilor politici sau de idei politice, nu numai în România, ci și în afară.¹⁵ Putem remarca aici prezența unei idei a timpurilor moderne, care asimila pe evrei masonilor, de unde și tema conspirației iudeo-masonice, atât de des invocată de către C.V. Tudor. Acest mit

al conspirației este atât de înrădăcinat în conștiința antisemită, încât s-a afirmat că *În România funcționează cea mai puternică filieră a unei Secte Francmasonice Satanice, cu oameni infiltrați în toate structurile de vârf ale statului ...și care are în posturile cele mai importante numai evrei.*¹⁶ Întâlnim aici imaginea evreului omnipotent, care domină lumea, idee izvorâtă tocmai din faptul că evreul a fost *mereu reprezentat ca “celălalt”, “diferitul”, “necunoscutul”, fapt ce părea să dea substanță ideii de “societate secretă”.*¹⁷ Astfel de clișee sunt folosite în scopuri electorale în majoritatea dintre cazuri, dar îngrijorătoare rămâne supraviețuirea lor în imaginarul colectiv, puternica lor rezistență la erodare.¹⁸

Și fiindcă ne-am referit la discursul conspiraționist, aflat în strânsă legătură cu cel politic, trebuie să amintim o imagine aparte, prezentă cândva în folclor dar reactualizată acum cu “argumente savante”, pe care imaginarul conspiraționist o promovează cu insistență. Este tocmai imaginea unor evrei sanguinari, care sunt îndemnați de legea lor (*Talmudul* în special) să ucidă. Demonizarea evreilor și faptul că ei sunt văzuți ca un “popor deicid” ar justifica pentru mulți existența unui anume rasism evreiesc, unii vorbind chiar de un “nazism evreiesc” (v. Radu Theodoru, *Nazismul sionist*), idee de avangardă pentru spațiul românesc.¹⁹ Desigur imaginarul conspiraționist cu referire la evrei este mult mai bogat, toate ideile contribuind însă la clădirea unei imagini demonice, care exprimă de fapt teama omului de “celălalt”.

O situație cu totul aparte este cea a mișcărilor neo-legionare, care au promovat la noi unele idei de avangardă precum este cea cu privire la originea kazară a evreilor actuali. Astfel de idei pot fi întâlnite însă și în discursul lui Corneliu Vadim Tudor, care îi învinuiește uneori (doar) pe “khazarii” convertiți la iudaism de ceea ce li se pune în cărcă evreilor biblici, care în opinia sa ar fi buni, diferiți de acești eretici (khazari dar și evrei ai zilelor noastre).²⁰ Această imagine a falșilor evrei a putut face posibilă ideea potrivit căreia Mișcarea Legionară nu a fost antisemită, cei care erau considerați evrei fiind de fapt de origine kazară. Haralambie Culea e de părere că *dacă antisemitismul “clasic” –și asumat –al Vechii Gărzi Legionare era pe “față” și de o duritate expresă, neoantisemitismul performat de liderii acestei “Noi Gărzi” este drapat ipocrit cu o ideatică umanistă și ...filosemită chiar.*²¹ Teoria neo-legionară este simplă și anume: *din poporul turanic de milioane de nomazi (kazarii), trecut la iudaism încă din primul mileniu, se trag askenazimii (care constituie peste 80 % din evreimea lumii)*²² iar sefardimii sunt considerați de către acești pseudo-savanți ca nefiind propriu-zis evrei, de unde și nonsensul termenului de antisemitism. La rândul ei, ura de rasă este un nonsens în opinia legionarilor, ea neputând fi justificată și practică decât de atești, și în nici un caz de o mișcare creștină cum este Garda de Fier.²³ Acest discurs justificativ poate uneori înșela perceperea pericolului dezvoltării acestor mișcări extremiste, fapt observat cu multă claritate în societatea românească.

Cea mai nejustificată imagine a evreului, cu toată “savanta demonstrație” făcută de un R. Garaudy sau de alți pseudo-specialiști, este aceea a unei false victime. Negarea Holocaustului, care își are punctul de plecare în *conflictul istoricilor (Historikerstreit)*, desfășurat în Germania Federală la jumătatea anilor ‘80²⁴, a devenit o temă favorită a multor antisemiți, făcând carieră în lume. Nici

România nu a scăpat de acest curent mondial, editarea unor cărți pe această temă, atât a autorilor străini cât și români, trezind însă puternice reacții din partea evreilor, care nu au mai rămas indiferenți la necinstirea memoriei celor 6.000.000 de victime ale lagărelor naziste. Totuși, antisemiții români și nu numai, rămân sceptici în ce privește dovezile aduse în demonstrarea oribilelor crime ale *Reich* –ului german, continuând să vadă în evrei niște profitori ai istoriei, care folosesc de orice mijloace pentru a pune mâna pe puterea mondială, România fiind, le place unora să creadă, ținta preferată a evreilor, care au controlat mereu și controlează în continuare statul român în special politic și economic.²⁵

Pericolul evreiesc despre care se tot vorbește în România de azi este însă doar de domeniul imaginarului, dat fiind faptul că populația evreiască este aproape inexistentă, cu excepția câtorva comunități cu veche tradiție, alcătuite în special din persoane în vârstă (peste 60 de ani). Dacă în 1937 numărul evreii din România depășea 850.000 de suflete, în 1999 numărul lor a scăzut la 9.000.²⁶ Astfel societatea românească post-comunistă promovează un antisemitism în lipsa evreilor, de remarcat fiind însă trecerea de la imaginea evreului român la cea a evreului mondial, aflat în spatele majorității conspirațiilor și relelor din această lume.

Acest fapt demonstrează încă o dată că stereotipurile antievreiești au supraviețuit în mentalul colectiv chiar și după dispariția fizică a evreilor din spațiul românesc, Leon Volovici considerând că : *Dispariția evreilor din societate nu a condus la dispariția antisemitismului ci, mai degrabă, la abstractizarea lui prin accentuarea caracterului mitic al evreului. [...] Predispoziția de a accepta sau reproduce stereotipuri negative este generată de persistența lor în tradiția religioasă și în folclor, de pătrunderea lor în limbajul cotidian, cât și de existența unor false percepții colective.*²⁷

NOTE:

¹ Mihaela Grancea, *Stereotipuri etnoculturale în discursul istoriografic*, în *Provincia*, anul II, nr. 3, martie 2001, p. 6

² Nadia Badrus, *Cărturarii sași despre evrei*, în "Altera", anul IV, nr. 9, Târgu Mureș, 1998, p. 158

³ *Ibidem*

⁴ George Voicu, *Zei cei răi : cultura conspirației în România postcomunistă*, Iași, 2000, p. 14

⁵ Leon Poliakov, *Istoria antisemitismului*, vol. I, București, 1999, p. 18

⁶ N. Badrus, *op. cit.*, p. 158

⁷ *Ibidem*, p. 159

⁸ *Ibidem*, p. 162

⁹ *Ibidem*, p. 164 sq

¹⁰ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, 1998, p. 13

¹¹ Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în*

cultura română : studiu de imagologie în context est-central european, București, 2001, p. 6

¹² L. Poliakov, *op. cit.*, p. 78

¹³ *Apud* A. Oișteanu, *op. cit.*, p. 140

¹⁴ A. Oișteanu, *op. cit.*, p. 142

¹⁵ G. Voicu, *op. cit.*, p. 64

¹⁶ *România Mare*, nr. 437, noiembrie 1994.

Apud A. Oișteanu, *op. cit.*, p. 292 sq

¹⁷ G. Voicu, *op. cit.*, p. 13

¹⁸ A. Oișteanu, *op. cit.*, p. 344

¹⁹ G. Voicu, *op. cit.*, p. 126 –130

²⁰ *Ibidem*, p. 77

²¹ Haralambie Culea, *Noua sfidare legionară și neo-manipularea antisemită*, în "Realitatea Evreiască", anul XLVI, nr. 133-134 (933-934), ianuarie-februarie 2001, p. 13

²² Comandantul Suru. *Apud* H. Culea, *op.*

cit., p. 13

²³ H. Culea, *op. cit.*, p. 13

²⁴ Benjamin B. Weber, *Shades of Revisionism: Holocaust Denial and the Conservative Call to Reinterpret German History*, în "History Review", University of Vermont, vol. 6, 1994

²⁵ G. Voicu, *op. cit.*, p. 79

²⁶ Bernard Wasserstein, *Dispariția diasporei: evreii din Europa începând cu 1945*, Iași, 2000, p. 6

²⁷ Leon Volovici. *Apud* A. Oișteanu, *op. cit.*, p. 154